

IN LIBROS AD STAGIRIUM A DÆMONE VEXATUM

Hosce libros Chrysostomum, cum diaconus esset, edidisse Soerates ait, lib. vi, c. 3, videlicet postquam adversa valetudine laborans, ex secessu montium in urbem redire coactus est, quod accidit anno 380, ut pluribus in *Vita* sancti doctoris narratur. Hic autem obiter monemus, titulum, Πρὸς Σταγίριον, perperam verti ab H. Valesio, Socratis interprete, *Adversus Stagirium*. Etsi vero Soerates in iis maxime quæ ad Chrysostomum pertinent, frequenter calculum male ponat, hic tamen, in ipso libri limine, videtur illi Chrysostomus astipulari: *Oportuerat, inquit, nos tibi nunc adesse, atque in ærumnarum tuarum consortium transire, ac verbis exhortando, opere juvando, cunctaque reliqua pro virili nostra parte inferendo obsequia, partem aliquam lenire mæroris: quoniam vero et corporis mala valetudo, et invecus in caput nostrum dolor, domi nos manere compulerunt, οἴχοι μένειν κατηνάγκασαν, nobisque tanti lucri ministerium abstulerunt; jam quod reliquum est pro consolatione tua, et pro utilitate nostra, hoc, ut facultas nostra feret, inducere non negligemus.* His alloquitur Stagirium Antiochiæ tunc degentem: dumque ait se domi manere coactum ab infirmitate corporis, nec posse Stagirium adire, subindicat se eadem in urbe commorari; nam si tunc in deserto et in montium recessibus degisset, hoc ipsum, ut videtur, dicturus

non erat. Si hanc temporis notam sequamur, libros *ad Stagirium* scripserit anno 380 vel 381, postquam ex asperiori vitæ genere, quod duobus annis in spelunca gesserat, in corporis infirmitatem delapsus, in urbem redire coactus est sub finem anni 380, ubi tantillo elapso tempore diaconus ordinatur a Meletio.

Obnititur Tillemontius, et ex Chrysostomi verbis infert ipsum, priusquam ex montibus in urbem rediret, hos scripsisse libros. Nam, inquit, hæc Chrysostomi verba: *Tanta enim audio tibi accessisse pietatis incrementa; [154] item illud: καὶ γὰρ τῶν ἐκείθεν ἐρχομένων ἀκούω διηγουμένων ὅτι σοι πᾶς ὁ καιρὸς εἰς εὐχὰς καὶ δάκρυα ἀναλίσκεται: audio ex iis qui isthinc adveniunt, tibi omne tempus in lacrymis perpetuisque orationibus consumi; iterumque, plurimosque hic, dum tua narrarent instituta, compunxerunt; hæc, inquit ille, non sunt dicta hominis eadem in urbe commorantis. Unde infert Stagirium quidem Antiochiæ fuisse, Chrysostomum vero in montium secessu, unde paulo post, prementibus corporeis infirmitatibus, in urbem redire compulsus est.*

Hæc porro argumenta non tanti momenti esse videntur, ut nos a priore sententia abducant: nam quæ superius ex Chrysostomo afferuntur, optime possunt quadrare ad hominem in eadem degentem

EJUSDEM ORATIO ADHORTATORIA

AD STAGIRIUM ASCETAM A DÆMONIO VEXATUM.

LIBER PRIMUS¹.

1. Oportuerat quidem, o carissime omnium Stagiri, nos tibi nunc adesse, atque in ærumnarum tuarum

¹ Titulus sic habet in Savil., *Chrysostomi ad Stagirium a dæmone vexatum, consolatorius Sermo I.* In Morel.,

consortium transire, et opere juvando, verbis exhortando, cunctaque reliqua pro virili nostra parte in-

Ejusdem adhortatorius ad Stagirium ascetam a dæmone vexatum Sermo I.

ADMONITIO.

urbe, præsertim tantæ amplitudinis, quantæ erat Antiochia cum suburbiis. Ad hæc annis postremis duobus secessus sui, videlicet 379 et 380, quibus secundum Tillemontii calculum hos libros scripsit Chrysostomus, in spelunca ille solus degebat, τρεῖς ὀκτὼ μῆνας, *ter octo mensibus*, ut ait Palladius, id est, duobus annis, ex qua spelunca ob adversam corporis valetudinem in urbem redire compulsus est sub finem anni 380. An vero in spelunca solus degens diceret se corporis infirmitate domi, οἴκου, detentum non posse Stagirium adire? An, eadem in spelunca inclusus, tantam adventantium frequentiam exciperet, quantam indicant loca ipsa a Tillemontio allata? Hæc præsertim me movent ut Socratem sequar, et hosce libros referam in annum 381, quo ineunte, ut putamus, a Meletio diaconus ordinatus est Chrysostomus. Hæc de tempore: argumentum autem hujusmodi est.

Stagirus, nobili loco natus, a teneris in Christiana fide educatus, principio quidem terrenis rebus addictus erat; sed brevi postea abdicatis facultatibus mundique deliciis, vitam monasticam, invito licet reluctantique patre, amplexus est. Initio tamen non ita diligenter, ut par erat, sed oscitanter et perfunctorie res asceticas tractabat, generisque fiducia fretus, monentes se ægre admittebat. Verum prospiciente Numine, ne post peractum tantarum opum sacrificium levius præmium Stagirus refer-

ret, a dæmone corripitur et exagitur, ac repetitis frequenter vicibus usque adeo vexatur, ut in desperatas sibi mortem consciscendi cogitationes interdum veniret. Hinc mæror et tristitia ingens: vix omnes placandi Dei tentantur, nulla proficit: sanctorum preces adhibentur, nec vexationis finem impetrant. Hic tamen ex ærumna hujusmodi fructus provenit, ut qui olim oscitantius se gerebat, jam ferventius pia exercitia adiret. Evocatur ad tantæ calamitatis solatium Chrysostomus amicus, qui, cum morbo detentus domo excedere non valeret, tres hosce libros misit leniendo dolori opportunos, ubi exemplo sanctorum utriusque Testamenti probat Deum vel charissimis sibi viris atrociora ideo immisisse mala, ut majora præmia splendidioresque coronas tribueret. Animum ait calamitatibus affectum, ferventius Deo divinisque rebus hæerere, maculas omnes et vitia hac ratione citius abstergi; ut ipsius Stagirii exemplo comprobari poterat, qui oscitantia, torpore, tumore eliminatis, jam inter ferventiores Christi athletas primas teneret. Hæc ille fuse et παθητικῶς pro more suo prosequitur, ac cuilibet leniendo mærori remedium offert legenti.

Interpretationem vero incerti cujusdam viri, quæ in Morelliana editione posita fuerat, innumeris in locis emendatam e regione Græci textus posuimus.

[154] ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΙΝΕΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ ΣΤΑΓΕΙΡΙΟΝ ΑΣΚΗΤΗΝ ΔΑΙΜΟΝΩΝΤΑ.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ^a.

α'. Ἐδει μὲν ἡμᾶς, ὦ φίλτατε πάντων ἐμοὶ Σταγείριε, καὶ παρῆναί σοι νῦν καὶ συνδιαταλαιπωρεῖσθαι, καὶ λό-

γω παρακαλοῦντα, καὶ ἔργῳ διακονούμενον, καὶ τὰ ἄλλα πάντα συλλαμβάνοντα, μέρος τι τῆς ἀθυμίας

^a Titulus sic habet in Savil.: Χρυσοστόμου πρὸς Σταγείριον δαιμονῶντα λόγος παραμυθητικὸς α'. In Morel.: Τοῦ αὐτοῦ λόγος παραινεντικὸς πρὸς Σταγείριον ἀσκητὴν δαιμονῶντα λό-

γος α'. — Notæ et variæ lectiones in tres libros ad Stagirium ex Savil. et ex uno Colbertino codice petuntur.

ἐπικουφίσειν. ἔσον ἡμῖν δυνατὸν ἦν· ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ σώματος ἀσθένεια, καὶ τὸ κατασκήψαν τῇ κεφαλῇ κακὸν οἶκος μένειν καταναγκάσαν, διακονίαν τοσοῦτον ἔχουσαν κέρδος ἡμᾶς ἀφείλετο, ὅπερ ἐστὶν [155] ὑπόλοιπον καὶ πρὸς παραμυθίαν τὴν σὴν, καὶ πρὸς ὠφέλειαν τὴν ἡμετέραν, τοῦτο κατὰ δύναμιν εἰσενεγκεῖν οὐκ ὀκνήσωμεν^α. Ἴσως μὲν γὰρ ἔσται τι πλεόν, πρὸς τὸ τὰ παρόντα σε φέρειν γενναίως· ἂν δὲ ἄρα μηδὲν τι τοιοῦτον ἀνύσωμεν, τὸ γοῦν τῶν εἰς ἡμᾶς ἠκόντων ἐλλειφθῆναι· μηδὲν, ῥᾶον ἡμᾶς διακείσθαι ποιήσει τοῦ λοιποῦ. Ὁ γὰρ ἅπαντα ἀναπληρώσας, ὅσαπερ ἂν οἴηται^β πρὸς λύσιν φέρειν τῶν κατεχόντων ἀνιαρῶν, κἂν μηδὲν περᾶν, τῆς γοῦν ἀπὸ τῶν λογισμῶν αἰτίας ἀφείται, καὶ τὸ τῶν ἐγκλημάτων ἄχθος ἀποθέμενος, τὸ τῆς ἀθυμίας φέρειν ἀναγκάζεται μόνον. Εἰ μὲν οὖν τῶν εὐδοκιμούντων παρὰ Θεῷ καὶ μεγάλα δυναμένων ἐτύγχανον ὧν, οὐκ ἂν διέλιπον δεόμενος καὶ ἰκετεύων ὑπὲρ τῆς τιμίας ἐμοὶ κεφαλῆς· ἐπειδὴ δὲ μετὴν παρρησίαν ἐκείνην καὶ τὴν ἰσχὺν τὸ τῶν ἀμαρτημάτων πλήθος παρῆρηται, τὴν διὰ ῥημάτων παράκλησιν πειράσομαι σοὶ προσαγαγεῖν. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν τὰ σώματα καμνόντων, ἰατρῶν μὲν ἀφανίσαι τὰς ἀλγηδόνας καὶ παῦσαι τὴν νόσον, τὸ δὲ παρακαλεῖν οὐδὲ τῶν οἰκετῶν οἱ περὶ τὴν θεραπείαν ὄντες ἀφήρηται, ἀλλ' οὗτοι μάλιστα εἰσὶν οἱ τοὺς πολλοὺς ὑπὲρ τούτων ἀναλίσκοντες λόγους, ὅταν εὖνοι^γ τοῖς κεκτημένοις αὐτοὺς τύχῳσι ὄντες. Ἄν μὲν γὰρ τι λεχθῆ παρ' ἡμῶν τὸ δυνάμενον σθέσαι τὴν ἄμετρον ταύτην ὀδύνην, ἅπερ εὐχόμεθα γέγονεν· ἂν δὲ μηδὲν εὐρωμεν φθέγγασθαι τοιοῦτο^δ, τῆς γοῦν προθυμίας ἡμᾶς ἀποδέξεται πάντως ὁ κλεῦσας διὰ τοῦ μακαρίου Παύλου κλαίειν μετὰ κλαιόντων καὶ συναπάγεσθαι τοῖς ταπεινοῖς.

Δοκεῖ μὲν οὖν μία σοὶ τῆς ἀθυμίας ὑπόθεσις εἶναι τοῦ πονηροῦ τούτου δαίμονος ἡ μανία· πολλὰ δὲ ἂν εὖροι τις ἐφεξῆς τὰ ἀπὸ τῆς ῥίζης ταύτης τικτόμενα λυπηρά. Καὶ ταῦτα οὐκ ἀπ' ἐμαυτοῦ λέγω νῦν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἀποδυρομένου σου πολλάκις ἤκουσα πρὸς ἡμᾶς, ἠνίκα σὺν ἡμῖν ἦσθα· καὶ πρῶτον μὲν τὸ βιωτικώτερον ζῶντα τὸν ἔμπροσθεν χρόνον μηδὲν τοιοῦτο παθεῖν, ἀλλ' ἠνίκα ἐσταύρωσας τῷ κόσμῳ σαυτὸν, τῆνικαῦτα αἰσθησὶν τῆς νόσου λαθεῖν, ἱκανὸν θορυβῆσαι^ε καὶ εἰς ἀμηχανίαν ἐμβαλεῖν· δεύτερον δὲ τὸ πολλοὺς μὲν καὶ τρυφῶντας τῶν τὰ αὐτὰ σοὶ νενοσθηκότων, μικρὸν καρτερήσαντας χρόνον, ταύτης ἀπαλλαγῆναι τῆς ἀβρωστίας, καὶ οὕτως εἰς τελείαν ὑγίειαν ἐπανελθεῖν, ὡς καὶ ὁμιλῆσαι γάμοις, καὶ πατέρας γενέσθαι παίδων πολλῶν, καὶ τῶν ἡδέων τοῦ παρόντος ἀπολαῦσαι βίου, καὶ μηδὲν τοιοῦτο πάλιν παθεῖν· σὲ δὲ τοσοῦτον ἔλκοντα χρόνον ἐν νηστεύσει καὶ παννυχίαι καὶ τῇ λοιπῇ σκληραγωγίᾳ, μηδεμίαν λύσιν εὐρέσθαι τῶν κατεχόντων δεινῶν· τρίτον πρὸς τούτοις, τὸ τὸν ἄγιον ἐκείνον τοσαύτην ἐν ἄλλοις ἀνδράσι δύναμιν ἐπιδειξάμενον, μηδὲν ἐπὶ τῆς σῆς ἀγάπης δυναθῆναι πράξει τοιοῦτο, μήτε ἐκείνον, μήτε τοὺς μετ' ἐκείνου^ς, καὶ ταῦτα δυνατωτέρους ὄντας αὐτοῦ, ἀλλὰ [156] πάντας ὁμοίως ἐρυθριάσαντας ἀπελθεῖν. Μετὰ δὲ τούτων καὶ ἑτέρως σφόδρα ἔφησ' ἀλγεῖν, ὅτι οὕτω σου τῆς ψυχῆς ἡ

τῆς ἀθυμίας περιεγένετο δύναμις, ὡς μικροῦ πολλάκις καὶ ἐπὶ βρόχον ὀρμῆσαι ἔλθειν, καὶ ἐπὶ ποταμὸν καὶ ἐπὶ κρημνόν. Ἔστι δὲ τι καὶ πέμπτον ἐπὶ τούτοις, τὸ τοὺς μὲν ὀμῆλικας καὶ μετὰ σοῦ ταύτης ἠργμένους τῆς πολιτείας, ὄρᾳ ἐν εὐθυμῳ διάγοντας, σαυτὸν δὲ ἐν χαλεπωτάτῳ κλύδωνι^ς κείμενον ἔτι καὶ δεσμοτήριον οἰκοῦντα τὸ πάντων ἐλεεινότερον. Οὐ γὰρ οὕτω τοὺς δεδεμένους σιδήρῳ δακρῦειν ἔφησ' δεῖν, ὡς τοὺς ταύτην περιχειμένους τὴν ἄλυσιν. Ἐλεγες δὲ μοι καὶ ἕτερον εἶναι πρὸς τούτοις τὸ μάλιστα σε θορυβοῦν· δεδοικέναι γὰρ ὑπὲρ^κ τοῦ πατρὸς καὶ τρέμειν, μήποτε αἰσθόμενος, μέγала τοὺς ὑποδεξαμένους σε τὴν ἀρχὴν ἁγίους ἐργάσεται δεινά· τῇ τε γὰρ δυνάμει καὶ τῷ πλούτῳ θαρβύοντα, καὶ ὑπὸ τῆς ἀθυμίας κρατούμενον, πάντα τολμήσειν εἰς αὐτοὺς, καὶ οὐδενὸς ἀφέξεσθαι τῶν ἐμπιπτόντων αὐτῷ. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ παρόντος δυναθῆναι τὴν μητέρα καὶ συγκαλύψαι τὸ γεγονός, καὶ ἐπιζητοῦντά σε παρακρούσασθαι πολλάκις αὐτόν· εἰ δὲ χρόνος ἐγγένηται πλείων, φωραθήσεσθαι τῆς μητρὸς τὴν ὑπόκρισιν, καὶ ἀφόρητον αὐτὸν ἐκείνην τε ἔσεσθαι καὶ τοῖς μοναχοῖς. Ὁ δὲ τῶν κακῶν κολοφῶν τὸ μηδὲ ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἔχειν θαρβῦειν, μηδὲ εἰδέναι σαφῶς, εἰ ποτε ἔσται λύσις τῆς νόσου ταύτης καὶ ἀπαλλαγῆ, διὰ τὸ πολλάκις τοῦτο προσδοκῆσαντα πάλιν τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν. Ἰκανὰ γοῦν ταῦτα θορυβῆσαι ψυχὴν, καὶ πολλῆς ἐμπλήσαι ταραχῆς, ἀλλὰ ψυχὴν τὴν παρειμένην καὶ ἀπαίδευτον καὶ νωθράν· ἡμεῖς δὲ ἦν ἐθελήσωμεν διαβλέψαι μικρὸν, καὶ λογισμοὺς ἀνακινήσαι τοὺς εὐσεβεῖς, ὥσπερ τινὰ κόνιν λεπτήν, ταύτας ἀποτιναξόμεθα τῆς ἀθυμίας τὰς ὑποθέσεις. Καίτοι μή με νομίσης διὰ τὸ ἔξω τοῦ πόνου καὶ τῆς ζάλης ταύτης ἐστάναι, ταῦτα ἐπαγγέλλεσθαι σοὶ μετ' εὐκολίας νῦν. Εἰ γὰρ καὶ ἄπιστα δόξω λέγειν τισὶν, ἀλλ' ὁμως ἐρῶ· οὐ γὰρ δὴ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ αὐτὸς ἀπιστήσεις ἡμῖν.

Ἐπειδὴ γὰρ ἐπεπῆδησέ σοι τῇ ψυχῇ παρὰ τὴν ἀρχὴν ὁ μιᾶρος δαίμων ἐκείνος, καὶ μεταξὺ πάντων εὐχόμενον κατέβαλεν, οὐκ ἔτυχον μὲν παρῶν (καὶ χάριν ἔχω τῷ φιλοανθρώπῳ Θεῷ), ἔμαθον δὲ ἅπαντα μετὰ ἀκριθείας, ὥσπερ ανεὶ παρῶν. Ὁ γὰρ ἐμὸς φίλος καὶ σὸς Θεόφιλος ὁ Ἐφέσιος ἔλθων, ἅπαντά μοι σαφῶς διηγήσατο, τὴν στρέβλωσιν τῶν χειρῶν, τὴν διαστροφὴν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸν ἀπὸ τοῦ στόματος ἀφρόν, τὴν ἀποτρόπαιον καὶ ἄσημον ἐκείνην φωνὴν, τὸν τοῦ σώματος τρόμον, τὴν ἀναισθησίαν τὴν ἐπὶ πολὺ, τὸ ἄναρ τὸ κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην φανέν· ἄγριον γὰρ τινα ὕν βορβόρῳ μολυνθέντα πολλῷ συνεχῶς ἐπιπτόδᾳ σοὶ καὶ προσπαλαίειν ἔφη· εἶτα τὸν παρακαθεύδοντα ὑπὸ τῆς ὕψεως ταραχθέντα, διεγερθῆναι τε, καὶ πάλιν σε κινούμενον ὑπὸ τοῦ δαίμονος εὐρεῖν.

β'. Ἐπειδὴ οὖν ταῦτα ἀπήγγειλεν ἐκείνος, τοσαύτην ἡμῖν κατέχευε τὴν ἀχλὺν, ὅσην ὁ δαίμων οὗτος τῇ [157] ἀγάπῃ τῇ σῇ. Ὡς δὲ μετὰ πολὺν ἀνήνεγκα χρόνον, οὐδὲν ἐμοὶ λοιπὸν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δεινῶν ἐδόκει εἶναι

^ε Sic rescriptus e Savil.; Montf. ἐν χαλεπῷ τῷ κλύδωνι. Epit.

^κ Colb. et Savil. ὑπὲρ, Morel. vero ὑπό.

^α Savil. notat in marg. οὐκ ὀκνήσωμεν.

^β Colb. et Savil. οἴοιτο, Morel. οἴηται.

^γ Morel. εὖνοι, Savil. εὐνοοι, itemque Colb. codex.

^δ Savil. τοιοῦτον, hic et infra. Morel. τοιοῦτο.

^ε Sic Savil. recte. Morel. θορυβεῖσθαι.

^ς Morel. in textu et Savil. in marg. μετ' ἐκείνου. Savil. in textu μετ' ἐκείνον. Infra Morel. et Savil. in marg. περιεγένετο δύναμις. Savil. in textu π. τυραννίς. Mox Morel. πολλάκις ἐπὶ βρόχον ἔλθειν. Savilium sequimur.

ferendo obsequia, partem aliquam lenire mœroris : quoniam vero et corporis mala valetudo, et invecus in caput nostrum dolor, domi nos manere compulerunt, nobisque tanti lucri ministerium abstulerunt, jam quod reliquum est pro consolatione tua, et pro utilitate nostra, hoc ut facultas feret, inducere non negligemus. Profuerit enim id tibi fortasse magis ad præsentēs adversos casus fortissime ferendos. Sin vero nihil tale perfecimus, certe vel in nullo nos officium deseruisse, nihilque omisisse diligentia nos consolabitur, meliorique animo esse in reliquum faciet. Is enim, qui cuncta impleverit, quæ ad levandos dolores maxime conferre arbitratus fuerit, etiamsi nihil aliud peragat, vel cogitationis saltem atque conscientia accusatione liberatur, criminumque onere deposito, solam mœstitia sarcinam perferre cogitur. Si igitur ex illorum essem numero, qui Deo familiaris conjuncti plurimum apud illum possunt, numquam profecto orare et obsecrare pro mihi carissimo capite desisterem : quoniam autem hujusmodi vires atque confidentiam mihi scelerum meorum multitudo abstulit, verborum consolationem tibi afferre conabor. Nam et in iis qui corporea mala valetudine laborant, cum medicorum sit fugare dolores, infirmitatemque compescere, non tamen famulis, qui sunt in ministerio, interdicitur verborum consolatio ; imo vero hi maxime sunt, qui plurimis in consolando verbis utuntur, cum erga dominos bene affecti sunt. Si quid itaque dictum fuerit a nobis, quod hunc immensum dolorem tuum possit extinguere, factum erit ut optamus : sin vero hujusmodi nihil invenire aut loqui potuerimus, voluntatem tamen nostram, ac propositum ille approbabit, qui per beatum Paulum flere cum flentibus, humilibusque condolere jussit (*Rom. 12. 15*).

Stagirius a dæmone vexatur. — Videtur itaque una esse causa mœroris tui, nequissimi scilicet hujus dæmonis insania ; verum ab hac veluti radice plurima tristia oriri, si quis recte perspexerit, animadvertet : quod non ex meipso modo colligo, sed ex illis, quæ, dum adesses coram, te sæpius conquerentem audivi. Primo te nuper cum sæculari more viveres, nihil tale passum esse ; sed cum teipsum mundo crucifixisti, tunc in morbi sensum venisse, quæ sane res possit in perturbationem inque desperationem conjicere. Secundo, quod quam plurimos noveris, dum delicate viverent, hac peste correptos, eos tamen parvo post tempore ita ea infirmitate liberatos, ut perfectæ integritati restituti et uxores ducerent, et plurimos procrearent liberos, omnibusque vitæ præsentis commodis fruerentur, nihilque postmodum tale paterentur : contra, tu cum tantum tempus in jejuniis ac pernoctationibus, et reliqua vitæ austeritate contriveris, nullam ærumnarum tuarum liberationem hactenus inveneris. Tertio, quod cum sanctus ille vir tantam in reliquis viris potentiam ostenderit, nihil ejusmodi potuerit in tua dilectione perficere, neque ipse, neque ii qui cum illo erant, illo etiam in hoc genere potentiores, verum omnes re infecta abs te cum

rubore discesserint. Ad hæc alia ex parte nimum te angere dicebas, quod ita animum tuum vis mœroris occupaverit, ut sæpius parum absit quin ad laqueum, fluvium et præcipitium accurras. Quinto deinceps loco, quod æquales tuos et contubernales, qui tecum vitam hanc inierunt, tranquille agentes aspicias : te vero sævissimæ procellæ adhuc expositum, et carceri, qui omnium profecto miserrimus est, addictum. Neque enim his qui ferro vincti sunt, ita lacrymandum asserebas, ut iis, qui hujusmodi catena colligati fuerint. Alebas et aliud esse præterea, quod maxime te turbaret : vereri enim ac tremere, ne si ista pater sentiat, maximis injuriis atque incommodis afficiat sanctos illos, qui te a principio susceperunt : quippe summis viribus atque opibus fretum, atque indignatione concitatum, cuncta adversus eos ausurum, et nulli parciturum vindiciis, ex illis qui sibi occurrerit. Et hactenus quidem potuisse matrem rem gestam notitiæ patris subducere, repulisseque illum sæpe, cum de te inquireret : fore autem ut processu temporis deprehendatur cauta hæc matris simulatio, jamque ille et ipsi et monachis acerrime immineat. Postremo quod omnium malorum supremum culmen est, nullam tibi certam esse futurorum confidentiam dicebas, neque apertius scire, si quando futura sit morbi hujus absolutio atque liberatio, cum, sæpius hac expectatione habita, rursus in eandem miseriam incideris. Talia sunt profecto ista, quæ animum maxime perturbare possint, ingentique implere tumultu, sed animum remissum, imperitum ac desidem. At vere nos si perspicere paululum voluerimus, cogitationesque pias admovere, has omnes mœroris causas veluti tenuissimum pulverem excutiemus. Cave autem putes me modo ista ideirco tanta facilitate polliceri, quod extra dolorem hunc procellamque verser. Etsi enim quibusdam fortassis incredibilia dicere videbor, dicam tamen : neque enim cum reliquis tu mihi quoque fidem non habebis.

Dæmon suis formam accipit. — Cum ab initio sceleratus ille dæmon animam invasit tuam, atque cum cæteris prostravit orantem, non equidem tunc præsens aderam, gratiasque ago clementissimo Deo : didici tamen omnia diligentissime, non secus ac si ipse affuissem. Nam Theophilus Ephesius, utriusque nostrum amicus, profectus ad me, cuncta mihi per ordinem retulit, distortas manus, torvos oculos, oris spumam, horrendam illam et confusam vocem, corporis tremorem, diuturnam sensus privationem, visumque terribile quod ea nocte ostensum est. Suem enim quemdam ferocissimum maxima vi luti inquinatum in te insilire jugiter, atque tecum concertare aiebat : cumque is qui juxta obdormiebat, ea visione turbatus, experrectus esset, invenisse te rursus a dæmone vexari.

2. Cum igitur hæc ille denuntiaret, tantam, fateor, mœroris nebulam mihi offudit, quantam hic ipse durissimus dæmon caritati tuæ. Postea vero quam me ex acerbo ac diutino dolore collegi, nihil mihi jam

in mundo grave, nihil dulce videbatur : sed cum olim vanitatem sæculi contemptui habuerim, ac reprehendere solitus sim, tunc maxime id passus sum, majorque affectus ad desiderium subiit dilectionis tuæ ; quippe ea est casuum tristium natura, quæ amicitiam peraugere consuevit : idque ex eo liquet, quod inimicitias quoque facile revocare in gratiam possit. Nullus enim fere tam immanis, tamque insanus est, qui si videat gravi aliquo casu angi inimicum, adversus illum servare odium possit. Quod si inimicorum quoque miseremur, eosque amicorum habemus loco, cum grave aliquid atque insperatum illos perpeti videmus : considera, quæso, diligenter quid me pati, quove esse animo necesse fuerit, dum eum, quem ex omnibus maxime diligo, quemque non minus quam me carum habeo, vexari acerrime, ac mœrore deficere audirem. Noli itaque putare nos vexationis tuæ itamunes, fomenta tibi consolationis admove. Etsi enim a perturbatione illa, ac dejectione diaboli sum Dei gratia liber, hujus tamen mœstitiæ ac doloris æquas partes mihi tecum vindico : atque in hoc mihi credent qui ita ut oportet diligere noverunt. Age ergo excutiamus hunc pulverem : ita enim erit tolerabilis ac levis hujusce vis mœroris, si noluerimus cedendo ægritudini trahi ad præcipitia, sed vigilare potius, et quid facto opus sit cogitare. Plurima enim ex iis quæ videntur acerbissima, priusquam examinentur diligentius, gravia putantur et intolerabilia : si quis tamen ea ratione discutiat, inveniet esse longe opinione leviora, quod modo quoque futurum non despero. Tu tantum teipsum erige, neque vanæ ac stoltæ vulgi opinioni acquiescens, fortiolem contra nos inimicum statuas. Igitur si quidem ad aliquem infidelium mihi sermo esset, vel eorum qui casu ferri omnia existimant, vel eorum qui nequissimis dæmoniis mundi providentiam assignant, plus mihi negotii incumberet, repellendaque prius erronea opinio fuisset, atque veritate providentiæ ostensa, tunc demum consolatio subinferenda esset : quoniam vero Christi gratia instructus ab infantia sacras didicisti literas, veraque et salutaria dogmata ex majorum tuorum successione suscepisti, credis absque ulla hæsitatione Deo curam esse de omnibus, et de his maxime qui sibi fide juncti sunt ; omissa hac parte, aliunde sumamus initium. Principio cum angelos crearet Deus ; imo vero ut altius ducatur oratio : antequam angelos conderet cælestesque reliquas Virtutes, Deus erat sine ullo umquam existendi principio. Cum vero nullius rei egens semper esset, id quippe proprium divinitatis est, creavit angelos, archangelos, omnesque reliquas incorporeas substantias. Creavit vero ob aliud nihil, nisi sola bonitatis suæ causa. Quorum enim obsequio non indigebat, numquam eos profecto creavisset, nisi supreme bonus esset. Post illorum vero creationem fecit hominem ipsa scilicet atque eadem causa, mundumque hunc omnem, quem cum innumeris bonis insignisset, parvum illum et vilissimum his omnibus præfecit, hoc illum in terra constituens, quod ipse esset in cælo. Quod enim ait : *Faciamus hominem ad*

imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1. 26), nihil aliud profecto, quam sub ditione ejus posita terrena cuncta significat. Cum igitur ita illum conditum in tanto honore locasset, veluti regi regiam paradisum ipsi terrenorum omnium pulcherrimam sedem assignavit. Volens præterea ipsi alia quoque ex parte ostendere, quantum animantes reliquas honore transcenderet, adducit ad illum omnes, ac nomina singulis imponere jubet ; nullumque ex his in adjutorium dat illi, causamque protinus adjiciens : *Non enim, inquit, inventus est adjutor similis ei (Gen. 2. 20)*. Cum vero per hæc omnia medium utriusque naturæ eum esse docuisset, quodque omnibus esset ipse honoratior nihilque esset illi simile, tunc et mulierem creat, et in hoc illum rursus honorans manifestumque faciens, quod illam quoque ipsius gratia creasset, sicut et Paulus ait : *Non, inquit, creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum (1. Cor. 11. 9)*. Non autem his tantum illum honoravit, verum et sermonem illi uni ex omnibus largitus est, sui que illum nozione dignatus est, ac suo dedit frui consortio, quantum frui homo poterat. Immortalitate præterea donandum promisit, summaque implevit sapientia, spiritualem illi gratiam adjiciens, adeo ut nonnulla etiam prædiceret. Hæcque illi omnia largitus est, cum tamen ab eo nulla ante recte facta manavissent. Quid igitur ille ¹ post tanta tamque singularia beneficia ? Benefico suo fide digniorem inimicum arbitratus est, spretoque mandato conditoris fallaciam illius prætulit, qui se perdere omnino bonisque omnibus ejicere cupiebat. Prætulit autem, cum tamen nullum neque magnum neque parvum beneficium ab eo esset consequutus solaque verbum ejus aure percepisset. Num vero delevit * illum Deus, tanta ingrati animi signa ab initio statim atque ab ipsis, ut ita dixerim, stadii carceribus præ se ferentem ? Hoc enim justitiæ ratio postulabat, ut is, qui innumeris antea affectus beneficiis ab inobedientia statim atque ingratitude vitæ initia cepisset, deleretur atque de medio auferretur. Deus vero non minus quam antea bene illi facere perstitit, ostendens per hoc, quod nos etsi millies peccemus illumque aversemur, ipse tamen saluti nostræ prospicere nunquam desistit, ut si quidem conversi fuerimus, servemur : sin autem in vitiis perseveraverimus, ipse tamen quod suum erat fecisse advertatur. Itaque videntur quidem ejectio illa e paradiso, lignique vitalis inhibito, mortisque mulctatio, cruciantis esse atque punientis : sunt autem providentiam gerentis non minus quam priora. Etsi enim mirabile id quod dicimus videtur, verissimum est tamen : ea quippe quæ fiebant, cum contraria viderentur, uno tamen concordique fine sibi invicem consentiebant. Exempli causa : quod illum exclusit a paradiso, quod contra paradisum collocavit, et vetuit lignum vitæ, quod mortalem fecit, quod interim ea sententia superior visus est : hæc, inquam, omnia, necnon quæ ex his consequuntur, pro ejus salute et honore gesta sunt.

¹ In Morel. deest, *ille*.

* Savil. addit, *dic mihi*.

δεινόν, οὔτε τῶν ἡδέων ἡδύ· ἀλλὰ πολλήν καὶ πάλαι τῶν ἐν τῷ βίῳ ματαιότητα κατεγνωκώς, πολλῶ πλεον τοῦτο ἔπαθον τότε, καὶ μείζων με πάθος· εἰσῆι τῆς εὐλαθείας τῆς σῆς. Τοιαύτη γὰρ ἡ φύσις τῶν ἀνιαρῶν ἐπιτείνειν εἴθε τὰς φιλίας ἀεὶ, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ καὶ τὰς ἐχθρας δύνασθαι διαλύειν εὐκόλως. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τις οὕτως ἀθλιος οὐδὲ ἡλίθιος, ὃς ὄρων ἀλγοῦντα τὸν ἐχθρὸν, δυνήσεται φυλάξει τὴν ἀπέχθειαν τὴν πρὸς αὐτόν. Εἰ δὲ ἐχθροὺς ἐλευθέρωμεν καὶ φίλους ποιούμεθα, ὅταν τι τῶν ἀβουλήτων ὑπομείναντες ἴδωμεν, ἐννόησον τί πάσχειν εἰκὸς ἦν μὲ, τὸν ἀπάντων μοι φίλτατον, καὶ ὃν ἴσον ἄγω τῆς ἐμαυτοῦ κεφαλῆς, ἐν τοῖς ἀνηκέστοις ὄρωντα κατὰ τὸν τῆς ἀθυμίας λόγον. Μηδὲ ἂ νομίση ἡμᾶς ἔξω τῆς θλίψεως ἐστάναι τῆς σῆς, μηδὲ διὰ τοῦτο τὴν παράκλησιν ὑποπτέυσῃς τὴν ἐμήν. Εἰ γὰρ καὶ τοῦ σπαράττεσθαι καὶ καταβάλλεσθαι παρὰ τοῦ πονηροῦ δαίμονος διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν ἀπήλλαγμαί, τῆς γοῦν ἀθυμίας τῆς διὰ ταῦτα καὶ τῆς ὀδύνης τὸ ἴσον σοι φέρω μέρος, καὶ οὐδεὶς ἂν ἀπιστήσῃ μοι τῶν εἰδόντων φιλεῖν ὡς χρὴ φιλεῖν. Φέρε οὖν ἀποτιναξόμεθα τὴν κόνιν· οὕτω γὰρ ἔσται φορητὴ καὶ κούφη τῆς ἀθυμίας ταύτης ἡ φύσις, μόνον ἦν μὴ θελήσωμεν· ἀπλῶς ἐκδόντες ἑαυτοὺς τῷ πάθει σύρεσθαι κατὰ κρημνῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνανῆψαι καὶ λογίσασθαι τι τῶν δεόντων σπουδάσωμεν. Πολλὰ γὰρ τῶν δοκούντων εἶναι δεινῶν μεγάλα μὲν φαίνεται καὶ ἀφόρητα πρὶν ἐξετασθῆναι καλῶς· εἰ δὲ τις αὐτὰ τῷ λογισμῷ διασκέψῃται, εὐρήσει πολλῶ τῆς ὑπονοίας καταδεέστερα· ὅπερ καὶ νῦν ἐλπίζω γενήσεσθαι. Ἀλλὰ διανάστησον σαυτὸν, καὶ μὴ τῇ ματαίᾳ καὶ ἀλόγῳ τῶν πολλῶν ἐπόμενος δόξῃ, σφοδρότερον ἐργάσῃ καθ' ἡμῶν τὸν ἐχθρὸν. Εἰ μὲν οὖν πρὸς τινὰ μοι τῶν ἀπίστων ὀλόγος ἦν, ἢ τῶν αὐτομάτως ἅπαντα φέρεσθαι νομιζόντων, ἢ τῶν πονηροῖς δαιμονίοις τοῦ κόσμου τὴν πρόνοιαν ἀνατιθέντων, πολλῆς ἂν μοι πραγματείας ἐδέησεν, ἵνα πρῶτον τὴν πεπλανημένην δόξαν ἐκβαλῶν, καὶ πείσας εἰδέναι τὴν ἀληθῆ τοῦ παντός πρόνοιαν, οὕτως ἐπὶ τὸ παρακαλεῖν τρέψω τὸν λόγον· ἐπειδὴ δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερά γράμματα οἶδας, καὶ τὰ ἀληθῆ καὶ σωτήρια δόγματα διαδεξάμενος ἐκ προγόνων πιστεύεις ἀκριβῶς ὅτι μέλει περὶ πάντων τῷ Θεῷ, καὶ μάλιστα τῶν πιστευόντων αὐτῷ, τοῦτο ἀφέντες τὸ μέρος, ἐτέρωθεν ποιησόμεθα τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ τοὺς δ' ἀγγέλους ἐποίησεν ὁ Θεός· μᾶλλον δὲ ἀνωτέρω τὸν λόγον ἀγάγωμεν πρὶν τοὺς ἀγγέλους γενέσθαι, καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις τὰς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἦν ὁ Θεὸς, ἀρχὴν οὐδέποτε τοῦ εἶναι λαβῶν. Ἀνευδεῆς δὲ ὢν ἀεὶ, (τοιοῦτον γὰρ τὸ θεῖον,) ἐποίησεν ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, καὶ τὰς ἄλλας τῶν ἀσωμάτων οὐσίας, ἐποίησε δὲ δι' ἕτερον μὲν οὐδὲν, δι' ἀγαθότητα δὲ μόνην. Ὡς γὰρ τῆς θεραπείας οὐκ ἐχρηζέ, τούτων οὐδ' ἂν δημιουργὸς ἐγένετο, εἰ μὴ σφόδρα ἦν ἀγαθός· Ἐπειδὴ δὲ τὴν τούτων δημιουργίαν ποιεῖ καὶ τὸν ἀνθρωπον διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην [158] πάλιν αἰτίαν, καὶ τὸν κόσμον ἅπαντα τοῦτον. Καὶ μυρίων αὐτὸν ἐμπλήσας ἀγαθῶν τὸν μικρὸν ἐκείνον καὶ εὐτελεῖ τοῖς τοσοῦτοις ἔργοις ἐπέστησε, τοῦτο αὐτὸν ἀποφῆνας ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τὸ γὰρ,

Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ τὸ καὶ αὐτὸν τὴν ἀρχὴν ἀνηρῆσθαι τῶν ἐν τῇ γῆ. Ποιήσας δὲ αὐτὸν καὶ ἐν τοσαύτῃ καταστήσας τιμῇ, καθάπερ βασιλεία βασιλεῖ· τὸ κάλλιστον τῶν ἐπὶ γῆς ἀπέταξε τὸν παράδεισον. Καὶ πρὸς τοῦτοις βουλόμενος αὐτῷ δεῖξαι καὶ ἐτέρωθεν ζῶν τῶν λοιπῶν ἀναβέβηκε ζώων· ἄγει πρὸς αὐτὸν ἅπαντα, καὶ ὀνόματα ἐπιθεῖναι κελεύει πᾶσιν αὐτοῖς. Καὶ ὁμοῦς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δίδωσιν αὐτῷ πρὸς βοήθειαν· καὶ τὴν αἰτίαν προστίθῃσιν· Οὐ γὰρ εὐρέσθη, φησί, βοηθός ὁμοῖος αὐτῷ. Διδάξας δὲ αὐτὸν καὶ διὰ τούτων τὸ μέσον ἑκατέρας τῆς φύσεως, καὶ ὅτι πάντων αὐτὸς τιμιώτερος, καὶ οὐδὲν ἐν τοσοῦτῳ πλήθει ἴσον αὐτῷ, τότε δὴ κτίζει καὶ τὴν γυναῖκα, κἂν τούτῳ πάλιν αὐτὸν τιμῶν καὶ φανερόν ποιῶν, ὅτι δι' αὐτὸν γέγονε, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος φησιν· Οὐ γὰρ ἐκτίσθη ἄνθρωπος διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα. Οὐ τούτοις δὲ μόνον αὐτὸν ἀπεσέμνυνεν, ἀλλὰ καὶ λόγον αὐτῷ μόνῳ τῶν πάντων ἔχαρίσατο, καὶ τῆς αὐτοῦ γνώσεως κατηξίωσε, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμιλίας ἀπολαύειν ἔδωκεν, ὡς ἀπολαύειν ἐκείνῳ δυνατόν ἦν, καὶ ἀθανασίαν παρέξειν ὑπέσχετο, καὶ πολλῆς τῆς σοφίας ἐνέπλησε, καὶ πνευματικὴν χάριν ἐνέθηκεν, ὡς καὶ προφητεῦσαι τινα. Καὶ ταῦτα πάντα ἔδωρήσατο οὐδενὸς προὔπηργμένου κατορθώματος παρ' αὐτοῦ. Τί οὖν ἐκεῖνος ἰ μετὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἀγαθὰ; Πιστότερον τοῦ ταῦτα δωρησαμένου τὸν ἐχθρὸν ἐνόμισε, καὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ ποιήσαντος ἀλογήσας, προετίμησε τὴν ἀπάτην τοῦ παντελοῦς αὐτὸν ἀφανίσαι σπουδάσαντος καὶ πάντων ἀθρόως ἐκβαλεῖν τῶν ἀγαθῶν. Καὶ προετίμησεν, οὐδὲν οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν εὐεργεσίας ἔνεκεν ἐπιδειξαμένου πρὸς αὐτὸν ἐκείνου, ἀλλὰ ῥήματα προσενέγκαντος μόνον αὐτῷ. Ἀρ' οὖν ἐξήλειψεν αὐτὸν ἰ ὁ Θεός, τοσαύτην ἀγνωμοσύνην ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὡς εἰπεῖν, γραμμῆς ἐπιδειξάμενον; Τοῦτο μὲν γὰρ κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον ἀκόλουθον ἦν, τὸν μυρία μὲν παθόντα καλὰ, ἀντὶ δὲ τούτων ἀπὸ παρακοῆς καὶ ἀχαριστίας εὐθέως τὰ προαίμια τοῦ βίου πεποιημένον, ἀπολέσαι καὶ ἐκ μέσου βαλεῖν. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ ἤττον ἢ πρότερον εὐεργετῶν αὐτὸν διετέλεσε, δεικνύς ὅτι, κἂν μυριάκις ἀμάρτωμεν καὶ ἀποστραφῶμεν αὐτὸν, τὰ πρὸς σωτηρίαν ἡμῖν αὐτὸς οἰκονομῶν οὐ παύεται, ἴν' ἂν μὲν ἐπιστρέψωμεν, καὶ σωθῶμεν· ἂν δὲ ἐπιμένωμεν τῇ κακίᾳ, τὸ γοῦν αὐτὸν τὰ αὐτοῦ πράττειν ἐκ τούτου περιγίνεται. Δοκεῖ μὲν οὖν τὸ ἐκβαλεῖν τοῦ παραδείσου, καὶ τὸ κωλύσαι τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, καὶ τὸ παραδοῦναι τῷ θανάτῳ, κολάζοντος εἶναι καὶ τιμωρουμένου· τὸ δὲ προνοούντος ἐστὶν οὐχ ἤττον ἢ καὶ πρότερον. Εἰ γὰρ καὶ παράδοξον εἶναι δοκεῖ τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ὁμοῦς ἀληθές· τὰ μὲν γὰρ γινόμενα ἐναντία [159] ἀλλήλοις ἦν, τὰ δὲ ἀμφοτέρων τέλη σύμφωνα καὶ ἀκόλουθα. Οἶδόν τι λέγω· Τὸ ἀποκλείσαι κ τοῦ παραδείσου, τὸ κατοικίσαι ἐναντίον, τὸ ἀποτρέψαι τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, τὸ κωλύσαι, τὸ ποιῆσαι θνητὸν, τὸ σέως ἀνώτερον ἀποφῆναι τῆς ἀποφάσεως, πάντα δὴ καὶ τὰ ἐξ ἐκείνων καὶ τὰ ἐκ τούτων ὑπὲρ τῆς τούτου σωτηρίας ἐγένετο καὶ τιμῆς. Καὶ ὑπὲρ μὲν τῶν προτε-

^f Colb. et Savil. βασιλεία βασιλεῖ. Morel. βασιλειον βασι.

^g Sic Savil. et Colb. Ediderat Montf. τὰ λοιπὰ ζῶα, et mox πᾶσιν αὐτόν. Deinde Morel. Καὶ οὐδέν. Edit.

^h Sic Savil. recte, Morel. vero ἀλλὰ καὶ λόγον μόνῳ τούτῳ ἐκ πάντων.

ⁱ In Morel. ἐκεῖνος deest.

^j Savil. ἐξήλειψεν, εἰπέ μοι, αὐτόν.

^k Morel. τὸ ἀποκλείσαι. Colb. et Savil. τὸ ἀποικίσαι.

^a Sic Colb. et Savil. At Morel. μαῖζόν με πάθος, minus recte.

^b Sic Savil. Montf. μὴ δὴ.

^c Savil. in marg. μὴ συγχωρήσωμεν, et mox τῷ πάθει φέρεσθαι.

^d Morel. ἐπειδὴ γὰρ τοὺς. Savil. ἐπειδὴ τοῦς.

^e Savil. et Colb. ἐγένετο, μὴ σφόδρα ὢν ἀγαθός.

ροιν οὐδὲν ἂν εἴποιμι * (παντὶ γὰρ δῆλόν ἐστι), δεῖ δὲ τὸν ὑπὲρ τῶν μετὰ ταῦτα δοῦναι λόγον.

γ'. Πῶς οὖν εἰσόμεθα ὅτι καὶ τὰ δευτέρα ὑπὲρ τῶν ἐκείνῳ συμφερόντων ἦν; Ἄν ἐννοήσωμεν τί τούτων μὴ γενομένων ἔπαθεν ἂν. Τί οὖν ἂν ἔπαθεν; Εἰ, τοῦ διαδόλου μετὰ τὴν παράβασιν ἐπαγγελαμένου δεῖξιν αὐτοὺς ἰσθῆους, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἔμεινε ἡ τιμῆς, τρισὶν ἂν περιέπεσε τοῖς ἐσχάτοις κακοῖς. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸν Θεὸν ἂν ἐνόμισεν εἶναι βάσκανον, καὶ ἀπατεῶνα, καὶ ψεύστην· δευτέρον δὲ τὸν ἀληθῶς ἀπατεῶνα, καὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς βασκανίας πατέρα, καὶ εὐεργέτην καὶ φίλον· καὶ πρὸς τούτοις ἀθάνατα ἂν διετέλεσεν ἀμαρτάνων τοῦ λοιποῦ. Τούτων δὲ αὐτὸν ἀπάντων ἀπήλλαξεν, ἐκβαλὼν τοῦ παραδείσου τότε. Οὕτω που καὶ ἱατρὸς, ἀφείς μὲν τὸ ἔλκος μείζονα τὴν σηπεδόνα ἐργάζεται, ἐκκόπτων δὲ κωλύει περαιτέρω προελθεῖν τοῦ τραύματος τὴν κακίαν. Τί οὖν; φησὶν. Οὐκ ἔστι μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ ἰδρώτας καὶ πόνους προσέθηκεν, ὅτι οὐδὲν οὕτω πρὸς ἀνεσίαν ἀχρηστον ὡς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐστίν. Εἰ γὰρ καὶ τούτων ἐπικειμένων οὐ διαλιμπάνομεν ἀμαρτάνοντες, τί οὐκ ἂν ἐτολμήσαμεν, εἰ πρὸς τρυφήν καὶ ἀργίαν ἀνῆκεν ἡμᾶς ὁ Θεός; Πᾶσαν γὰρ κακίαν, φησὶν, ἐδίδαξεν ἡ ἀργία. Καὶ μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, καὶ τὰ ἐπὶ τῶν προγόνων δὲ συμβάντα τῶν ἡμετέρων. Ἐκάθισε γὰρ ὁ λαός, φησὶ, φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίξουσιν· καὶ πάλιν· Ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος. Συνωδὰ δὲ τούτοις καὶ ὁ μακάριος Δαυὶδ φθέγγεται λέγων· Ὅταν ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, τότε ἐξεζήτουν αὐτὸν, καὶ ἐπέστρεφον καὶ ὠρθηζον πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ τῇ Ἱερουσαλήμ διὰ τοῦ Ἱερεμίου φησὶν ὁ Θεός· Διὰ παντὸς παιδεύθητι, Ἱερουσαλήμ, ὅπως ἂν μὴ ἀποστῇ ἡ ψυχὴ μου ἀπὸ σοῦ. Ὅτι δὲ οὐ τοῖς μοχθηροῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς χρηστοῖς, καὶ ταπεινοῦσθαι καὶ κάμπτεσθαι πρὸς σωτηρίαν ἐστὶ, πάλιν ὁ προφήτης φησὶν· Ἀγαθὸν μοι, Κύριε, ὅτι ἐταπεινώσας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου. Καὶ μετὰ τούτων δὲ ὁ Ἱερεμίας τὰ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐκβοᾷ εἰ καὶ μὴ ῥήμασι τοῖς αὐτοῖς· Ἀγαθὸν ἀνδρὶ ὅταν ἀρῇ ζυγὸν βαρὺν ἐκ νεότητος αὐτοῦ· καθίσταται κατὰ μόνας, καὶ σιωπήσεται. Καὶ περὶ ἑαυτοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ δεῖται λέγων· Μὴ γένη φειδόμενός μου εἰς ἀλλοτριώσιν ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾶ. Καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος ὁ τοσοῦτος ἐν τῇ χάριτι διαλάμψας, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπερβάς, ὅμως καὶ αὐτὸς εἶδε τῆς ὠφελείας τούτου τοῦ καλοῦ· διὸ καὶ ἔλεγεν· Ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Ὑπὲρ τούτου τρίς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, καὶ εἶπέ μοι· Ἀρκεῖ [160] σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Καίτοι γε ἐνῆν καὶ χωρὶς διωγμῶν καὶ θλίψεων καὶ πόνων καὶ ἰδρώτων κατορθωθῆναι τὸ κήρυγμα, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἠθέλησεν ὁ Χριστὸς τῶν κηρυττόντων φειδόμενος. Διὰ τούτῳ φησὶν αὐτοῖς· Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε. Καὶ τοῖς βουλομένοις δὲ εἰς τὴν βασιλείαν βαδίζουσιν, διὰ τῆς ἐστενοχωρημένης τούτου κελεύει ποιεῖν ὁδοῦ, ὡς οὐκ ἐνὸν ἐτέρωθεν ἐκεῖσε ἐλθεῖν. Οὕτως αἱ θλίψεις καὶ οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ συμβαίνοντα ἡμῖν ἀνιάρᾳ τῶν χρηστῶν οὐκ ἦττον τὴν κηδεμονίαν τοῦ Θεοῦ ἡμῖν ἐνδείκνυνται. Καὶ τί λέγω τὰς θλίψεις

τὰς ἐνθάδε; τῆς γὰρ βασιλείας τῶν οὐρανῶν οὐκ ἔλαττον ἢ τῆς γέννης ἀπειλή παρίστησι τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ^c. Εἰ γὰρ μὴ γέεννα ἠπειλήτο, οὐκ ἂν τις ταχέως ἐπέτυχε τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀγαθῶν. Οὐδὲ γὰρ ἀρκεῖ μόνῃ ἢ τῶν χρηστῶν ἐπαγγελία προτρέψαι πρὸς ἀρετὴν, μὴ καὶ τοῦ φόβου τῶν δεινῶν ὠθοῦντος τοὺς βραθυμότερον πρὸς ἐκείνην διακειμένους. Διὰ τούτου καὶ τοῦ παραδείσου τὴν ἀρχὴν ἐξέβαλε τὸν πρωτόπλαστον, ὅτι ἡ παρασχεθεῖσα αὐτῷ τιμὴ χείρονα αὐτὸν ἀπειρογάξετο ἂν, εἴπερ ἔμενεν ἀσάλευτος καὶ βεβαία ἐκείνη τῆς ἐντολῆς κινηθείσης. Καὶ τί λέγω τὸν Ἀδὰμ; Τί γὰρ οὐκ ἂν ἐποίησεν ὁ Κάϊν ἐν παραδείσῳ τρεφόμενος, καὶ τρυφῆς ἀπολαύων τοσαύτης, ὅπου γε καὶ τούτων ἐστερημένος, καὶ τοῦ πατρὸς τὴν τιμωρίαν παρὰ πόδας ὄρων, οὐδ' οὕτως ἐσωφρονίζετο, ἀλλ' εἰς μείζονα κακίαν ἐξέπιπτε^d, φόνον πρῶτος αὐτὸς καὶ εὐρών καὶ τολμήσας, καὶ φόνον τὸν πάντων ἐναγέστερον; Οὐδὲ γὰρ κατὰ μικρὸν, οὐδ' ἐν χρόνῳ πολλῷ προσῆλθε τῷ καινῷ τούτῳ μιάσματι, ἀλλ' ἀθρόως καὶ ἐξαίφνης πρὸς αὐτὴν εὐθέως ἀνεπήδησε τὴν κορυφὴν, τὸν κοινωνήσαντα τῶν αὐτῶν ὠδίνων αὐτῷ, τὸν ἡδικοκῆτα οὐδὲν, πλην εἰ τὸ τιμῆσαι τὸν Θεὸν ἀδίκημα ᾤετο, τοῦτον λοχῆσας καὶ ἀνελών. Σὺ δὲ μοι κἀνταῦθα πάλιν τοῦ Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν κατάμαθε· ὅτε μὲν γὰρ εἰς αὐτὸν ὕβρισε, διὰ τῶν λόγων αὐτὸν νοουθετεῖ, καὶ παραμυθεῖται λυπούμενον· ὅτε δὲ ἐμάνη κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, τότε δὴ ἐπεξέρχεται, καὶ τὴν τιμωρίαν ἐπάγει. Καίτοι καὶ τὰ πρότερα τῆς αὐτῆς κολάσεως, μᾶλλον δὲ καὶ χαλεπωτέρας ἀξία ἦν. Εἰ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων, ὅταν τις τῶν οἰκετῶν τὰ μὲν ἀμείνω φυλάττη ἑαυτῷ, τὰ δὲ φαυλότερα τῷ δεσπότῃ προσάγῃ, δεινὸν τὸ πρᾶγμα καὶ ὕβρις εἶναι δοκεῖ, πόσω μᾶλλον ἐπὶ Θεοῦ; Ὁ δὲ Κάϊν οὐ τοῦτο μόνον ἤμαρτεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον οὐκ ἦττον, τὸ δυσχερᾶναι τῇ τιμῇ τοῦ ἀδελφοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ὡς ἀμαρτῶν μετεγίνωσκεν, ἀποδεχτὸς τῆς καλλίστης ταύτης μεταβολῆς ἦν· νῦν δὲ οὐ μετανοίας, ἀλλὰ καὶ ζήλου καὶ βασκανίας ἢ σύγχυσις ἦν, καὶ τὸ τέλος ἀπέδειξε. Μόνον γὰρ οὐκ ὠργίζετο τῷ Θεῷ, ὅτι μὴ ἐτίμησεν αὐτὸν ὕβριοθεις, καὶ προὔθηκε τὸν ἀκόλαστον τοῦ ἐπαικοῦς· ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω σφοδρὰν τῶν ἀμαρτημάτων ἀπαιτούντων τὴν τιμωρίαν ἔλαττον πολλῷ τῆς ἀξίας κέχρηται τῷ πεπλημμεληκότι, καὶ φλεγμαίνουσαν αὐτοῦ καταστέλλειν πειράται τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ γὰρ θυμοῦ ἢ ἀθυμίας ἐκείνη ἦν· διὸ καὶ φησὶ [161] πρὸς αὐτὸν· Ἠσύχασον. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, εἰδὼς μὲν οἱ προθήσεται κακοῦ^e, βουλόμενος δὲ πᾶσαν τοῖς ἀγνωμονοῦσιν ἐκκόψαι πρόφασιν. Εἰ γὰρ ἐκολάσθη παρὰ τὴν ἀρχὴν, πολλὰ ἂν εἶπον τοιαῦτα πολλοί· οὐ γὰρ ἐνῆν παρακαλέσαι λόγῳ, καὶ νοουθετῆσαι, καὶ ἐπιπλήξαι πρότερον, καὶ τότε τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένοντα μετελθεῖν^f; Πολλῆς ὠμότητος καὶ ἀπηνείας αὕτη ἡ κόλασις. Διὰ τούτου μακροθυμεῖται εἰς αὐτὸν ὕβρουν ὁ Θεός, ἅμα μὲν ἐπιστομίζων ἐκείνους, ἅμα δὲ καὶ δεικνύς ὅτι καὶ τὸν πατέρα τοῦ Κάϊν δι' ἀγαθότητα ἐπαίδευσε, πρὸς δὲ καὶ εἰς μετανοίαν ἄγων τοὺς μετὰ ταῦτα διὰ τῆς τοιαύτης χρηστότητος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν σκληρότητα αὐτοῦ,

^c Savil. φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ. Infra idem προτρέψαι εἰς ἀρετὴν.

^d Scripserat Monif. ἐπέπιπτε. ἐξέπιπτε nobis dedit Savil. Ep.

^e Savil. προθήσεται κακοῦ. Morel. πρ. τὸ κακόν.

^f Sic Savil. recte, Morel. vero ἐπιμένοντα ἐπελθεῖν. Infra Morel. πρὸς δὲ τούτοις καὶ εἰς μετάνοιαν ἄγων διὰ τῆς χρηστ., omissis quibusdam. Savillium sequimur.

* Savil. οὐδ' ἂν εἴποιμι.

† Sic Savil. Legebatur ἔμενον. Epist.

Ac de prioribus quidem nihil dixerim, cum id cuius palam sit : de posterioribus solum ratio reddenda est.

3. *Homo labori addictus.*—Quonam ergo modo scire poterimus posteriora quoque ipsi utilia fuisse? Si consideremus quid passus esset, nisi hæc ita contigissent : nam si pollicente diabolo æquales illos Deo se ostensurum post prævaricationis reatum in eodem honore perstitissent, in tria profecto suprema mala incurrisset. Primo enim Deum malevolum seductoremque et mendacem existimasset : secundo illum vere seductorem malevolentiaque et mendacii et invidia parentem, beneficium atque amicum putavisset : postremo peccandi deinceps nunquam finem fecisset. His autem omnibus tunc hominem liberavit, cum ex paradiso ejecit. Ita fere et medicus, si vulnus negligat ac deserat, purulentam amplius reddit : sin vero incisione utatur, ulterius progredi saniem ac morbi virus vetat. Quid igitur? Non his contentus fuit; imo et sudores illi adjecit et labores : nihil enim minus otio et quieti natum est quam hominis natura. Si enim his addicti, ne sic quidem peccare desistimus, quo scelerum progressa non esset audacia nostra, si præter delicias otium nobis concessisset Deus? *Omnia enim, inquit, mala otiositas docuit (Eccli. 33. 29).* Attestantur autem nostræ huic rationi et quæ quotidie fiunt, et quæ majoribus nostris contigerunt. *Sedit, inquit, populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere (Exod. 32. 6).* Ac rursus : *Incrassatus est et impinguatus, et recalcittravit dilectus (Deut. 32. 15).* Consona his quoque beatus David loquitur, dicens : *Cum occideret eos, tunc exquirebant eum, et revertebantur, et diluculo veniebant ad eum (Psal. 77. 34).* Ad Jerusalem quoque per Jeremiam loquitur Deus : *Per omnia erudire, Jerusalem, ne recedat anima mea a te (Jer. 6. 8).* Quod autem non solum malis, verum et bonis humiliari atque incurvari salutare sit, rursus significat propheta, cum dicit : *Bonum mihi, Domine, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas (Psal. 118. 71).* Post hunc et Jeremias hæc eadem, sed non eisdem verbis exclamat : *Bonum, inquit, vtro, cum portaverit jugum grave a juventute sua : sedebit solitarius, et tacebit (Thren. 3. 27);* et de se ipso Deum obsecrat dicens : *Non sis tu mihi parcens in alienationem in die mala (Jer. 17. 17).* Beatus item Paulus, qui tanto munere gratiæ effulsit tantumque naturam excessit humanam, boni tamen hujus utilitate indigebat : quocirca dicebat : *Datus est mihi stimulus carnis mee, angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi, et dixit mihi : Sufficit tibi gratia mea; nam virtus mea in infirmitate perficitur (2. Cor. 12. 7-9).* Poterat certe sine persecutionibus et pressuris, laboribusque et sudoribus prædicatio perfici, sed tamen id noluit Christus, prædicantibus parcens. Quocirca dicebat illis : *In mundo pressuram habebitis (Joan. 16. 33).* Cupientibusque caeleste regnum ingredi, angustam viam arripiendam jubet, quasi non aliter intrare liceat (*Matth. 7. 13*). Ideo pressuræ et tentationes et quæcumque nobis tristitia contingunt, non minus Dei providentiam indicant,

quam læta et jucunda. Quid autem dicam pressuras hujus temporis, cum non minus ipsa quoque gehennæ comminatio quam promissio regni ineffabilem ipsius clementiam¹ commendet? Nisi enim ille gehennam minatus esset, non facile quispiam caelestibus bonis potiretur. Neque enim sufficit sola gaudiorum repositio ad excitandos ad virtutem animos, nisi etiam eos pœnarum timor impellat, qui negligentius affecti ad illam sunt. Quocirca primum hominem quoque a principio e paradiso expulit, quia ex honore sibi præstito deterior effectus esset, si post spretum violatumque mandatum immotus ille stabilisque durasset. Jam vero ut Adam omittamus, quid non fecisset Cain in paradiso degens, tantisque deliciis fruens, quando his omnibus privatus, patrisque supplicium ante oculos habens, ne sic quidem emendatus est, in majoremque nequitiam prorupit, ut homicidium ipse primus inveniret, ausuque nefario impleverit, homicidium, inquam, omnium sceleratissimum? Neque enim paulatim, vel post diuturnum tempus, novum hoc facinus aggressus est, sed repente ac subito verticem et culmen iniquitatis occupavit, eumque qui ex eodem utero processerat, qui in nullo ipsum læserat, nisi honorare Deum id sit lædere, appetiit insidiis ac necavit. Velim hic rursus consideres clementiam Dei. Cum enim sibi injuriam intulisset, verbis illum admonet, tristemque consolatur : at ubi insania fertur in fratrem, tunc jam severius ulciscitur, pœnasque infert. Et certe priora illa eodem digna erant cruciatu, imo vero longe graviore. Si enim in hominibus conservus aliquis meliora quæque sibi servet, ac domino suo deteriora offerat, rem indignissimam plenamque contumeliæ facere arguitur : quanto id magis in Deo? Cain vero non in hoc solum, verum in alio quoque non minus deliquit, quod fratris honorem ægre et indigne tulerit. Nam si utpote qui peccasset, pœnitentiam egisset, accepta profecto fuisset hæc illius optima mutatio : nunc vero non pœnitentiæ erat illa confusio, sed invidiæ ac livoris, quod rei exitus docet. Nam Deo quodammodo irascebatur, quod injuriis affectus non se honoraret, quod moderate intemperantem non præferret. Verum cum hæc illius scelera vehementissima animadversione punienda essent, longe clementius quam merebatur delinquentem tractat, tumentesque animos illius comprimere nititur. Erat indignatione plena illa dejectio : idcirco loquitur ad illum : *Quiesce (Gen. 4. 7).* Hoc autem cum diceret, sciebat quidem quo progressurum esset malum, cæterum ingratis occasionem omnem amputare volebat : si enim ab initio ille punitus esset, hujusmodi multi plurima dixissent : Non poterat admonere verbis et corripere, ac terrere prius, atque tunc demum, si perseverasset in malis, supplicium inferre? Ingentis crudelitatis est iste cruciatus. Idcirco suas æquanimiter injurias tolerat, ut una et illorum obstruat os, et ipsius Cain parentem quoque sola bonitate se corripuisse ostendat, prætereaque ut ejusmodi

¹ Sav., *Dei clementiam.*

berignitatis exemplo posteros ad pœnitentiam provocet. Postea vero quam secundum duritiam suam et cor impœnitens thesaurizavit sibi iram, illum tunc ulciscitur : sin vero post scelus homicidii mansisset impunitus, etiam ad aliud majusque flagitium progressus esset. Neque enim dicere possumus per ignorantiam illum deliquisse; nam quod junior intelligebat, ipse major natu qui ignorare poterat? Esto autem, per ignorantiam peccaverit prius : postquam audivit, *Quiesce*, postquam prioris culpæ venia potitus est, ex qua ignorantia ad parricidium prorupit, terramque infecit, ac leges naturæ subvertit? Videsne ut prior etiam culpa non de ignorantia, sed de malignitate et nequitia, supremaque sceleris audacia venerit? Quænam vero fuit hujus pœna? *Eris gemens ac tremens super terram* (Gen. 4. 12). Videtur tamen esse grave supplicium; sed non jam ita videbitur, si peccatum consideremus, et ipsam pœnam diligentius intueamur. Cum enim ille male obtulisset, ægre tulit, quod post injuriam Deo illatam honoratus ab illo non est, corripientem respuit, parricidiumque primus patravit, imo vero facinus parricidio longe sceleratius : parentes enim incredibili dolore confodit, ac Deo etiam mentitus est. *Numquid enim, ait, custos sum fratris mei* (Gen. 4. 9)? Et pro his omnibus solo timore ac tremore cruciatur. Attamen Dei benignitatem non ex eo solum manifestari dixerim, quod mitiorem pœnam tanto sceleri adhibuit, sed quod in ipsa pœna lucrum haud spernendum inesse videatur. Id vero lucrum erat, quod ex ea ipsius castigatione cuncti postmodum admoniti sunt resipiscere a malis, fierique meliores. Idcirco ergo non occidit illum, quia par utilitas profecto non fuisset, audiri quod Cain, fratre interempto, morte mulctatus esset, et videre parricidam ipsum pœnas exsolventem. Fortasse enim id auditum ob immanitatem sceleris creditum minime fuisset : nunc vero dum videtur, dum coram adest, plurimos longoque superstites tempore pœnæ suæ testes relinquit; manifestum certe ac credibile et suæ ætatis hominibus, et postea futuris omnibus id facinus constituit. Quid ergo, inquires, hoc illi contulit? Maxime quidem illius saluti prospiciebat, cum ejus rabiem, quantum in se fuerit, coerceret castigatione verborum. Verum ne ipsa quidem illata illi pœna, si quis diligentius inspiciat, maxima ipsius utilitate vacat. Si enim statim illum occidisset, nullum ipsi pœnitentiæ tempus, per quam melior evaderet, dedisset : nunc vero cum metu ac tremore vitam ducens, nisi nimis insensatus, ac bellua potius quam homo esset, ex hujusmodi vita plura capere potuit emolumenta. Præterea futurum supplicium levius præsentis temporis pœna constituit : ea enim quæ nobis in hac vita inferuntur supplicia, divinitus futurorum cruciatuum partem haud exiguam succidunt. Atque harum rerum testimonia de Scripturis divinis afferre facile possumus. Nam Christus Dominus cum discipulos alloquens de Lazaro dissereret, Abraham retulit, cum rogaretur a divite, ut mitteret Lazarum, qui extrema digiti parte paululum aquæ ardenti linguæ instillaret,

dixisse ad illum : *Fili, recordare quia recepisti tu bona in vita tua, et Lazarus mala : nunc autem hic consoletur, tu vero cruciaris* (Luc. 16. 25). Paulus quoque (Paulum vero quoties dico, rursus Christi præcepta replico : Christus enim profecto, mea quidem sententia, beatam illius movebat animam), dum Corinthiis scriberet (1. Cor. 5. 5), aliquando jubet eum, qui gravissime fornicatus fuerat, tradi satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi. Rursusque cum eosdem de iis qui indigne sacra mysteria percipiebant admoneret : *Propterea, inquit, inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. Nam si nos ipsos judicaremus, non utique judicaremur : cum judicamur autem a Domino, corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur* (1. Cor. 11. 30-32). Vidistine ineffabilem clementiam, immensasque divitias benignitatis? vidisti ut omnia agat atque molietur Deus, ut post peccatum quoque mitiore quam debuimus, plectamur pœna, aut etiam omnino liberemur?

4. *Diaboli in nos incursus sunt meriti argumentum, coronarum materia.* — Porro si quis id curiosius inquirat, cujus rei gratia veterem illum seductorem non continuo deleverit, id quoque pro summa in nos cura factum comperiet. Si enim sceleratus ille vi dominaretur, esset fortasse rationabilis ista inquisitio : sin autem hac potentia privatus tantum persuadere atque allicere potest, illius vero suasionis illecebras renuere in nobis est : cur tu meriti argumentum tollis, coronarumque materiam præscindis? Ad hæc si illum sciens fore insuperabilem, cunctosque devicturum, ita illum dimisisset Deus, ne sic quidem de his movenda quæstio esset. Nam tum quoque quod ille obtineret, quod vinceret non reluctantes, sed sponte sibi cedentes atque succumbentes, a nobis profecto manasset : verumtamen his qui ingratis agere volunt ne id quidem satis esset. Quod si plurimi quidem illius potentiam ac vires frangunt, complures item posthac illum superaturi sunt, quid tu futuros probatissimos clarissimæque victoria insignes tanto privas honore? Idcirco enim illum dimisit, ut eum dejiciant qui fuerant ab eo prius superati, quod illi omni supplicio gravius est, ipsumque ad extremam condemnationem deducet. At non omnes, inquires, illum superaturi sunt.

Cur Deus e medio diabolum non sustulerit. — Quid hoc ad rem? Profecto enim multo convenientius est justis occasiones suppeditari, quibus voluntatem ostendant suam, eos vero qui non sunt hujusmodi ex propria puniri negligentia, quam istorum causa illis etiam damnum afferri. Nam modo is qui malus est, si ledatur, non adversarii viribus, sed suo potius torpore superatur : quod indicat victorum multitudo. Tunc vero probi quique improborum causa meritis honoribus fraudati fuissent, non habentes, illorum culpa, ubi vires exercerent suas; veluti si agonetheta quis athletas duos nactus, alterum quidem adversario congregi paratum, omnemque tolerantiam ostendere, coronamque ex certamine referre, alterum labori illi

καὶ ἀμετανόητον καρδίαν ἐθησαύρισεν ἑαυτῷ τὴν ὀργὴν, τὸ τριηκαῦτα ἐπεξέρχεται· εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸν φόνον ἔμεινεν ἀτιμώρητος, καὶ ἐφ' ἕτερον ἂν προήλυθε μείζον κακόν^α. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν ὅτι παρὰ ἀγνοίαν ἐπλημμέλησεν· ὁ γὰρ ὁ νεώτερος συνῆκε, πῶς ἂν οὗτος ἠγγόησε; Πλὴν ἀλλ', εἰ βούλει, κείθω καὶ ἀγνοίας εἶναι τὸ πρότερον· μετὰ τὸ ἀκοῦσαι τὸ, *Ἰσχύασον*, μετὰ τὸ συγγνώμης τυχεῖν, ἀπὸ ποίας ἀγνοίας ἐπὶ τὸν φόνον ἤρχεται, καὶ τὴν γῆν ἐμόλυνε, καὶ τοὺς τῆς φύσεως νόμους ἀνέτρεψεν; Ὁρᾶς ὡς οὐδὲ τὰ πρότερα τοῦ ἀγνοεῖν ἦν, ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας καὶ μιαρίας τῆς ἐσχάτης; Τίς οὖν ἡ τούτων τιμωρία; *Στέρων ἔσθι, φησὶ, καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς*. Δοκεῖ μὲν οὖν ἡ κόλασις εἶναι πικρά· ἀλλ' οὐκ ἔάν τὸ ἀμάρτημα λογισώμεθα, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν τιμωρίαν διασκεψώμεθα καλῶς. Ὅτε γὰρ προσήνεγκε^β κακῶς, ἠλγισεν, ὅτι ὑβρίσας οὐκ ἐτιμήθη παρὰ τοῦ ὑβρισθέντος Θεοῦ, νοθετοῦντα αὐτὸν διέπτυσσε, φόνον ἐτόλμησε πρῶτος, μᾶλλον δὲ καὶ φόνου πολλῷ μίσμα ἐναγέστερον, ἐλύπησε τοὺς γεγεννηκότας, ἐφεύσατο τῷ Θεῷ. *Μὴ γὰρ φύλαξ εἰμι τοῦ ἀδελφοῦ μου;* φησὶ· καὶ ἀντὶ τούτων ἀπάντων φόβῳ κολάζεται μόνον καὶ τρόμῳ. Ἄλλ' ὅμως καὶ τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀπὸ τοῦ πραοτέρου εἶναι μόνον τῆς ἀμαρτίας τὴν τιμωρίαν εἶποιμι ἂν φαίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ κέρδους αὐτὴν ἔχειν οὐ τὸ τυχόν. Τὸ δὲ κέρδος ἦν σωφρονίζεσθαι τοὺς ἐξῆς ἅπαντας, καὶ γίνεσθαι βελτίους διὰ τῆς εἰς ἐκεῖνον ἐπιτιμώσεως. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀνεῖλεν αὐτόν· οὐδὲ γὰρ ἦν ἴσον ἀκοῦειν ὅτι Κάϊν τις ἀνελίων ἀδελφὸν ἀπέθανε, καὶ ὄρᾳ τὸν ἀνελόντα δίκην τίνοντα. Τότε μὲν γὰρ κἂν ἠπιστήθη τοῦτο λεγόμενον διὰ τὴν τοῦ μύσους ὑπερβολὴν· νυνὶ δὲ φαινόμενος καὶ παρών, καὶ πολλοὺς καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον μάρτυρας τῆς τιμωρίας ποιούμενος, κατὰδηλον καὶ πιστὸν καὶ τοῖς τότε καὶ τοῖς ἐφεξῆς κατέστησε τὸ γεγονός. Τί οὖν τοῦτο πρὸς ἐκεῖνον, φησὶ; Μάλιστα μὲν, καὶ τῆς αὐτοῦ προενόησε σωτηρίας, ὅτε προανέστελλεν αὐτοῦ τὴν λύσσαν τὸ γε αὐτοῦ μέρος διὰ τῆς τῶν λάγων παραινέσεως. Εἰ δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτὴν τις ἐξετάσει, καὶ ἐκ ταύτης πολλὴν ὄφεται τὴν ὠφέλειαν οὔσαν. Εἰ μὲν γὰρ αὐτὸν ἀπέκτεινεν εὐθέως ὁ Θεός, οὐκ ἂν τινα [162] προθεσμίαν αὐτῷ μετανοίας καὶ βελτιώσεως ἔδωκε· τότε δὲ τρόμῳ καὶ δέσει συζῶν, εἰ μὴ λίαν ἀναίσθητος ἦν, καὶ θηρίον μᾶλλον ἢ ἄνθρωπος, πολλὰ ἂν ἀπὸ ταύτης ἐκέρδανε τῆς ζωῆς. Χωρὶς δὲ τούτων ἐλάττονα αὐτῷ τὴν μέλλουσαν κόλασιν διὰ ταύτης τῆς τιμωρίας εἰργάζετο. Τὰ μὲν γὰρ ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐπαγόμενα ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ λυπηρὰ ἢ κολαστήρια τῶν ἐκεῖ βασάνων ὑποτέμνεται μέρος οὐ μικρόν. Καὶ τούτου τὰς μαρτυρίας ἀπὸ τῶν θείων τις ἂν ἀγάγοι Γραφῶν. Ὁ μὲν γὰρ Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς διαλεγόμενος, καὶ τὰ κατὰ τὸν Λάζαρον διηγούμενος, φησὶ τὸν Ἀβραάμ ἰκετευόμενον παρὰ τοῦ πλουσίου ἄκρω τῷ δακτύλῳ μικρὸν ἐπιστάξει φλεγόμενη τῇ γλώσσει εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· *Τέκνον, μήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ· νῦν δὲ οὗτος ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι*. Ὁ δὲ Παῦλος (Παῦλον δὲ ὅταν εἴπω, τὰ τοῦ Χριστοῦ λέγω πάλιν προστάγματα· αὐτὸς γὰρ τὴν μακαρίαν ἐκείνην ἐκίνει ψυχὴν), τοῖς Κορινθίοις ἐπιστέλλων ποτὲ περὶ τοῦ

πεπορνευκότος, καλεῖται τὸν τοιοῦτον παραδοθῆναι τῷ σατανᾷ εἰς ἄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ τοῖς αὐτοῖς πάλιν ὑπὲρ τῶν ἀναξίως τοῖς μυστηρίοις κοινωνούντων διαλεγόμενος, *Διὰ τοῦτο, φησὶ, πολλοὶ ἐν ὑμῖν ἀσθενεῖς καὶ ἀρρώστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί*. *Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα· κρινόμενοι δὲ ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν*. Εἶδες φιλανθρωπίαν ἄφατον, καὶ πλοῦτον χρηστότητος ἄπειρον; εἶδες πῶς ἅπαντα πράττει καὶ πραγματεύεται ὁ Θεός, ἵνα καὶ ἀμαρτάνοντες θυνηθῶμεν πραοτέραν τῆς ὀφειλομένης ὑποστῆναι τὴν κόλασιν, ἢ καὶ ἀπαλλαγῆναι τέλεον;

δ'. Εἰ δὲ λέγοι τις, τίνος οὖν ἔνεκεν οὐ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἀπατήσαντα ἠφάνισε; καὶ τοῦτο σφόδρα κηδόμενος ἡμῶν. Εἰ μὲν γὰρ πρὸς βίαν ὁ μιαρὸς ἐκείνος ἐκράτει, εἶχεν ἂν τινα λόγον τὸ ζητούμενον· εἰ δὲ ταύτης μὲν ἀψήρηται τῆς δυνάμεως, πείθων δὲ μόνον (τὸ μὴ πεισθῆναι δὲ ἐφ' ἡμῖν), τίνος ἔνεκεν τῆς εὐδοκιμήσεως τὴν πρόφασιν περιαιρεῖς, καὶ τὴν τῶν στεφάνων ἐκκόπτεις ὑπόθεσιν; Πρὸς δὲ τούτοις εἰ μὲν εἰδῶς αὐτὸν ἀκαταγώνιστον ὄντα, καὶ πάντων μέλλοντα κρατεῖν, εἶτα ἀφῆκεν, ἦν μὲν οὐδὲ οὕτως ἄξιον ὑπὲρ τούτων ἀπορεῖν· καὶ γὰρ καὶ τότε παρ' ἡμᾶς ἐγένετο τὸ κρατεῖν ἐκεῖνον καὶ νικᾶν τοὺς οὐ βιαζομένους, ἀλλ' ἐκόντας ὑποκλινομένους αὐτῷ· πλὴν ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τοῦτο ἤρακεν ἂν τοῖς βουλομένοις ἀγνομονεῖν. Εἰ δὲ πολλοὶ μὲν εἰσὶν οἱ περιγενόμενοι τῆς ἐκεῖνου δυνάμεως ἤδη, πολλοὶ δὲ οἱ περιεσόμενοι πάλιν, τί τοὺς μέλλοντας εὐδοκιμεῖν, καὶ λαμπρὰν ἐπιδείκνυσθαι νίκην, τοσαύτης ἀποστερεῖς τιμῆς; Διὰ τοῦτο γὰρ εἶασεν, ἵνα αὐτὸν καταβάλωσιν οἱ πρῶτερον ἠττηθέντες ὑπ' αὐτοῦ· ὁ πάσης αὐτῷ κολάσεως μείζον, καὶ πρὸς ἐσχάτην κατακρίσιν ἀγαγεῖν ἱκανόν. Ἄλλ' οὐ πάντες αὐτοῦ περιέσονται, φησὶ.

Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὸ λεγόμενον; Πολλῷ γὰρ δικαιότερον τοὺς μὲν γενναίους λαμβάνειν ἀφαρμάς, ἐν αἷς τὴν προαίρεσιν ἐπιδείξονται τὴν αὐτῶν, τοὺς δὲ οὐ τοιοῦτους ἀπὸ τῆς [163] οἰκείας κολάζεσθαι ῥαθυμίας, ἢ διὰ τούτους ἐκείνους ἐπηρεάζεσθαι. Νῦν μὲν γὰρ ὁ φαῦλος, κἂν ἀδικῆται, οὐ παρὰ τὸν ἀνταγωνιστὴν, ἀλλὰ παρὰ τὴν αὐτοῦ νωθρίαν κρατούμενος· καὶ τοῦτο δηλαῖ τὸ πλῆθος τῶν νικῶντων αὐτόν· τότε δὲ ἂν οἱ σπουδαῖοι διὰ τοὺς φαύλους ἐπηρεάσθησαν^ε, οὐκ ἔχοντες ὅπου τῇ ἀνδρείᾳ χρήσονται δι' ἐκεῖνους· καὶ ἐγένετο παρόμοιον, ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀγωνοθέτης ἀθλητὰς ἔχων δύο, τὸν μὲν καὶ συμπλακῆναι ἕτοιμον τῷ ἀνταγωνιστῇ, καὶ καρτερίαν ἐπιδείξασθαι πολλὴν, καὶ στέφανον ἀναδήσασθαι, τὸν δὲ τῆς ταλαιπωρίας ἐκείνης ἀργίαν προτιμῶντα καὶ τρυφήν, λαθὼν ἐκ μέσου τὸν ἀνταγωνιστὴν, ἀμφοτέρους ἀπράκτους ἐκπέμψει παρ' αὐτοῦ.

^α Savil. ἐφ' ἕτερον μείζον ἂν προήλυθε δεινόν.

^β Savil. ὄρα γὰρ προσήνεγκε. Colb. ὄρα γὰρ προσενέγκαι.

^ε Morel. et Savil. (in margine) ἐπεβουλεύθησαν, Savil. in textu ἐπηρεάσθησαν.

ὄντω μὲν γὰρ ὁ σπουδαῖος διὰ τὴν φαῦλον ἐπηρεάσθη^a,
 ἐκεῖνος δὲ οὐκ εἶπε διὰ τὸν γενναῖον κακῶς, ἀλλὰ διὰ τὴν
 κακίαν τὴν αὐτοῦ. Καὶ νῦν μὲν δοκεῖ τὸ ζητούμενον
 αὐτοῖς εἶναι περὶ τοῦ διαβόλου· κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν
 ὁ λόγος οὗτος προῖόν τὴν αὐτοῦ πολλοῖς ἐγκαλέσει καὶ
 μέμφεται τὴν πρόνοιαν, καὶ τὴν δημιουργίαν ἅπασαν
 διαβαλεῖ τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ τῆς τοῦ στόματος καὶ τῆς
 τῶν ὀφθαλμῶν κατηγορήσει διαπλάσεως· διὰ τούτων
 μὲν γὰρ ἐπιθυμοῦσιν ὧν οὐ δεῖ, καὶ εἰς μοιχείαν ἐμπί-
 πτουσιν οἱ πολλοί· δι' ἐκείνου δὲ βλασφημοῦσι, καὶ τὰ
 ἀθέτριά τῶν δογμάτων προφέρουσιν ἕτεροι. Ἄρ' οὖν
 διὰ τοῦτο χωρὶς γλώττης καὶ ὀφθαλμῶν γενέσθαι τοὺς
 ἀνθρώπους ἐχρῆν; Οὐκοῦν καὶ τοὺς πόδας ἐκκόψομεν,
 καὶ τὰς χεῖρας ἀποτεμοῦμεν, ἐπειδὴ αὐταὶ μὲν αἱμάτων
 πλῆρεις εἰσὶν, ἐκεῖνοι δὲ εἰς κακίαν τρέχουσι. Ἄλλ' οὐδὲ
 τὰ ὦτα τὴν ἀπήνειαν τοῦ λόγου τούτου δυνήσεται ἐκφυ-
 γεῖν· καὶ γὰρ ἀκοὴν ματαίαν παραδέχεται, καὶ τὴν τῶν
 δογμάτων φθορὰν παραπέμπει τῇ ψυχῇ· ὥστε καὶ ταῦτα
 ἀφαιρήσομεν. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ σῖτα, καὶ ποτὰ, καὶ οὐ-
 ρανὸν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, καὶ ἥλιον, καὶ φῶς, καὶ
 σελήνην, καὶ τὸν τῶν ἀστρῶν χορὸν, καὶ πάντα τῶν
 ἀλόγων τὰ γένη· ποῦ γὰρ ἔσται χρήσιμα ταῦτα, τοῦ δι'
 ὧν ἐγένετο πάντα κατακοπέντος οὕτως ἑλεεινῶς; Ὁρᾶς
 τὸν γέλωτα καὶ τὴν ἀποπίαν εἰς ἣν ὁ λόγος καταστρέφειν
 ἀναγκάζεται; Ὁ γὰρ διάβολος ἑαυτῷ κακῶς, οὐχ ἡμῖν·
 ἡμεῖς γὰρ εἰ βουλοίμεθα καὶ πολλὰ καρπιωσόμεθα δι'
 αὐτοῦ καλὰ, ἄκοντος μὲν καὶ μὴ βουλομένου· τὸ δὲ
 παῦμα καὶ ἐν τούτῳ μείζον, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλαν-
 θρωπίας ἢ ὑπερβολή. Τὸ γὰρ βελτίους γίνεσθαι τοὺς ἀν-
 θρώπους δύνει μὲν αὐτὸν καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ
 λυπεῖ· ὅταν δὲ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦτο προξενῆται ἡμῖν, οὐδ'
 ἐνεγκαῖν δυνήσεται τὴν ἐπήρειαν. Πῶς οὖν προξενεῖται
 δι' αὐτοῦ; Δεδοικότες αὐτοῦ τὴν ὠμότητα καὶ τὰς συν-
 εχεῖς ἐπιβουλὰς, καὶ τὰς ἐπαλλήλους μηχανὰς, τὸν
 πολλὸν ὕπνον ἀποκρουόμεθα, νήφομεν, μεμνήμεθα τοῦ
 Κυρίου διαπαντός. Καὶ ὅτι οὐκ ἐμὲς οὗτος ὁ λόγος, ἀλλὰ
 τοῦ μακαρίου Παύλου, ἀκουσον πῶς διὰ τῶν αὐτῶν σχε-
 δὸν βημάτων διεγείρει τοὺς καθεύδοντας τῶν πιστῶν.
 Τοῖς γὰρ Ἐφεσίοις ἐπιστέλλων οὕτω πῶς φησιν· *Οὐκ
 ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς
 τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμο-
 κράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ
 πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.* Ταῦτα
 δὲ ἔλεγεν, οὐ καταβλεῖν αὐτοῦς, ἀλλὰ διαναπτήσαι βου-
 λόμενος. Καὶ ὁ Πέτρος δὲ, *Νήψατε, φησὶ, γρηγορή-
 σατε, [161] ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων
 ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίη· ὃ ἀντί-
 στατε στερεοὶ ἐπὶ πίστει.* Τοῦτο δὲ εἶπε^b σφοδροτέ-
 ρους ἐργάτασθαι θέλων, καὶ πείσαι πλείονα πρὸς τὸν
 Θεὸν τὴν οἰκειότητα ἔχειν. Ὁ γὰρ ἐφεστῶτα τὸν ἐχθρὸν
 ὄρων, μᾶλλον προστρέχει καὶ συμπλέκεται τῷ δυναμένῳ
 βοηθεῖν. Ὄντω που καὶ τὰ παιδία τὰ μικρὰ, ὅταν μὲν
 ἴδῃ τι τῶν φοβερῶν, εἰς τὸν τῆς μητρὸς καταφεύγοντα
 κόλπον, καὶ ἐκκρεμασθέντα τῶν ἱματίων ἐκείνης, ἔχε-
 ται αὐτῶν ἀσφαλῶς, καὶ πολλῶν ἀνθελκόντων πολλάκις,
 οὐκ ἀφίσταται· ὅταν δὲ μηδὲν ἢ τὸ θορυβοῦν, οὐδὲ κα-
 λούσης ἐκείνης καὶ ἐφελκόμενης ἀνέχεται, ἀλλὰ καὶ
 καλοῦσαν διαπτύει, καὶ πολλὰ πρὸς τὸ ἐπισπάσθαι
 μηχανωμένην ἀποστρέφεται, καὶ τραπέζης κειμένης

καταφρονεῖ. Διὰ τοῦτο πολλὰ τῶν μητέρων ἐπειδὴν
 μηδὲν ἰσχύσῃσι παρακαλοῦσαι, μορμολύκεια καὶ φύ-
 θητρα κατασκευάζουσαι, οὕτως αὐτῶν σοφίζονται τὴν
 ἐπάνοδον, καὶ πείθουσι προσδραμεῖν πάλιν αὐταῖς.
 Τοῦτο δὲ οὐκ ἐπὶ τῶν παιδίων γίνεται μόνον, ἀλλὰ καὶ
 ἐφ' ἡμῶν. Ὅταν γὰρ ἡμᾶς ὁ Πονηρὸς φοβῆ καὶ ταραττή,
 τότε σωφρονιζόμεθα, τότε ἑαυτοῦς ἐπιγινώσκομεν, τότε
 μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς τῷ Θεῷ προστρέχομεν· εἰ δὲ
 ἠφανίσθη παρὰ τὴν ἀρχὴν οὗτος καὶ γέγονεν ἐκποδὸν,
 τάχα οὐδὲ ὑπὲρ τῶν παρελθόντων ἂν ἐπίστευσαν οἱ
 πολλοί· οἷον ὅτι τὸν ἀνθρώπον ἠπάτησε, καὶ τῶν πολλῶν
 ἐκείνων ἐξέβαλεν ἀγαθῶν· ἀλλὰ τὸν Θεὸν φθόνῳ καὶ βατκα-
 νίᾳ τοῦτο πεποιηκέναι εἶπον ἂν. Ὅπου γὰρ καὶ νῦν εἰσὶν
 οἱ ταῦτα τολμῶντες μετὰ τὴν τοσαύτην ἀπόδειξιν τῆς
 ἀπάτης αὐτοῦ, εἰ μηδὲ ὅλως πείραν ἔλαβον τῆς κα-
 κουργίας ἐκείνου, τί οὐκ ἂν εἶπον, τί οὐκ ἂν ἐφθέγ-
 ξαντο; Ὅλιος δὲ εἰ χρή μετὰ ἀκριθείας τοῖς γενομένοις
 προσέχειν, οὐδὲ εἰς ἅπαντα ἡμᾶς ὁ διάβολος ὠθεῖ,
 ἀλλὰ πολλὰ μὲν καὶ αὐτὸς ἐργάζεται κακὰ, πολλὰ δὲ καὶ
 ἡμεῖς ἑαυτοῖς^c ῥαθυμίᾳ καὶ καταφρονήσει μόνον.
 Ποῦ γὰρ, ἵνα πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐπανέλθωμεν, προσ-
 ἐπέλασεν ὁ διάβολος τῷ Κάϊν, καὶ τὸν φόνον πρᾶξαι
 παρήνεσε; Τῇ μὲν γὰρ τούτου μητρὶ φαίνεται διαλεγό-
 μενος καὶ τὴν ἀπάτην κατασκευάζων· ἐνταῦθα δὲ οὐχ-
 ἔτι, πλὴν εἴ τις αὐτὸν τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς ὑποβε-
 βληκέναι φαίη, καὶ τοῦτο δὲ παρὰ τὸν καταδεξάμενον
 καὶ πεισθέντα καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ παρεσχικότα τῆς
 ἐφόδου. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως αὐτὸν εἶασεν ὁ Θεός,
 ἀλλ' ἐπέμενε παιδεύων καὶ νουθετῶν, δι' ὧν ἐδόκει κο-
 λάζειν αὐτόν.

Καὶ τί λέγω τοῦ Κάϊν τὴν τιμωρίαν, ἀνδρὸς ἑνός,
 ὅπου γε καὶ ὁ κατακλυσμὸς, ἐνθα τοσοῦτων ἀνδρῶν
 ἀπόλεια δύναται· ἂν ἡμῖν ἐμψῆσαι τὴν κηδεμονίαν τοῦ
 Θεοῦ; Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἀπροδοκῆτως
 ἐπήγαγεν ἐκεῖνα τὰ δεινὰ, ἀλλὰ καὶ προεῖπε^d, καὶ οὐ πρὸ
 χρόνου βραχέος, ἀλλὰ καὶ πρὸ εἰκοσι ἐτῶν καὶ ἑκατόν.
 Ἐπειτα, ἵνα μὴ διὰ τὸ μῆκος τῆς προφῆσεως [165] εἰς
 λήθην ἐμπίσωσι καὶ ῥαθυμίαν, παρεσκεύασε τὴν κιβωτὸν
 τεκταίνεσθαι κατ' ὀφθαλμοὺς ἐκείνων αὐτῶν, πάσης
 φωνῆς λαμπρότερον βοῶσαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπειλήν. Ὁ
 μὲν γὰρ Κάϊν ἐξέπεσεν ἤδη τῆς τῶν ἀνθρώπων διανοίας,
 ἐκείνη δὲ πρὸ τῶν ὕψων αὐτῶν κειμένη, συνεχῶς τῶν
 ἀπειληθέντων τὴν μνήμην διήγειρεν. Ἄλλ' οἱ δὲ οὕτως
 ἐσωφρονίσθησαν, ἀλλ' ἐπέμενον προκαλούμενοι καὶ ἔλ-
 κοντες καθ' ἑαυτῶν τὰ κακὰ. Ὁ γὰρ Θεὸς οὕτω ἀπει-
 λῆσαι κατακλυσμὸν οὐτε ἐπαγαγεῖν ἠθέλησεν, ὡσπερ
 οὐδὲ τὴν γέννησιν αὐτῆν, ἀλλὰ πάντων ἡμεῖς αἴτιοι τού-
 των· ὅπερ καὶ σοφώτατός τις συνιδὼν ἔλεγεν ὅτι, *Ὁ
 Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπω-
 λείᾳ ζώντων.* Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ τοῦ προφήτου οὕτω φησὶ·
*Μὴ γὰρ θελήσω^e τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς
 τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν.* Ὅταν δὲ μὴ ἐπιστρα-
 φῶμεν, τὴν ἀπώλειαν καὶ τὸν θάνατον ἡμεῖς καθ' ἑαυτῶν
 ἐπάγομεν, οὐχ ὁ μὴ βουλούμενος ἡμᾶς ἀπολέσθαι Θεός,
 καὶ τὴν τοῦ διαβόλου φυγεῖν^f ὁδὸν ὑποδεικνύς. Ἄρ'

^c Savil. ἑαυτοῖς, Morel. ἑαυτοῦς.

^d Morel. et Savil. in marg. προεῖπε, Savil. in textu προει-
 πῶν. Infra Savil. in textu τὴν κιβωτὸν τεκταίνεσθαι, Morel. et
 Savil. in marg. ὑφαίνεσθαι. Paulo post. Κάϊν ἐξέπεσε τῆς δια-
 νοίας.

^e Savil. μὴ θελήσει θελω, Colb. [et Bibl.] μὴ θελήσει θελήσω.
 Infra Savil. ἀπολέσθαι, recte Morel. ἀπολέσαι.

^f Sic rescriptus e Savilio pro τῷ διαφυγεῖν. Editt.

^a Morel. ἐπηρεάσθαι, Savil. in textu ἐπηρεάσθη, in marg.
 ἐπηρεάζεσθαι.

^b Sic Savil. Morel. vero omisit hæc, τοῦτο δὲ εἶπε.

et ærumnæ otium deliciasque præferentem, adversario de medio sublato, ambos re iuncta dimittat. Sic enim strenuus ille propter alterius ignaviam gravi damno affectus esset; ignavus autem non fortissimi socii causa malus esset, verum ob secordiam suam. Sed enim hæc istorum quæstio, cum de diabolo agitari videatur, si suo ordine procedat, plurimis in rebus Dei providentiam insinuat, cunctamque simul creaturam traducit. Namque oris atque oculorum creationem incusabit: quippe cum per hæc quæque illicita concupiscant, atque in adulterium corruant plurimi; per hoc autem blasphement alii, atque perniciose dogmata proferant. Num ergo sine oculis et lingua ideo debuerunt homines fieri? Pedes quoque abscindere, et amputare manus necesse erit, cum istæ plenæ sint sanguine, illi vero ad malum currant. Nec ipsæ quidem aures immanitatem hanc effugere poterunt: nam inania percipiunt, et corruptionem dogmatum ad animam mittunt: itaque et istæ auferendæ erunt. Quod si dabimus, cibos quoque ac potus, cælum, terram, mare, solem, lucem, lunam, stellarumque chorum, atque omnium animantium genera tollamus necesse erit. Ad quid ista enim omnia erunt necessaria, cum is cuius causa facta sunt adeo miserabiliter truncus jaceat? Videsne qui risus, quæ deliramenta rationem istam necessario sequantur? Diabolus nempe sibi ipsi, non nobis est malus. Nos enim si velimus, plura etiam commoda per illum consequemur, illo etiam invito ac renuente: quod est profecto mirabile, et in hoc divinæ bonitatis magnitudo conspicitur. Nam si cum meliores efficimur, mordet id quidem ac per se solum excruciat diabolus: quando hoc ipsum per eum nobis suppeditatur, hoc detrimentum ferre non potest. Quomodo autem ex illo proficimus? Dum illius immanitatem perpetuasque insidias ac fraudes varias solliciti metuimus, somnum immodicum excludimus, vigilamus, semperque Domini reminiscimur. Quod autem hæc mea non sint, sed beati Pauli, ipsum audi, eisdem fere verbis fideles dormientes excitantem. Nam Ephesiis cum scriberet, sic ait: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi, adversus spiritualia nequitie in cælestibus* (Ephes. 6. 12). Hæc autem cum diceret, non dejicere studebat auditorum animos, sed potius erigere. Petrus item: *Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit quærens quem devoret: cui resistite fortes in fide* (1. Petr. 5. 8). Hoc autem dixit ut nos fortiores efficeret, et ad majorem cum Deo familiaritatem induceret. Qui enim imminere sibi cernit inimicum, majori ad illum currit desiderio, a quo defendi possit. Ita fere infantes pueri, cum quid horrendum viderint, ad matrum sinus protinus fugiant, illarumque pendentes vestibus eis se tuentur ac protegunt, atque ita ut sæpius retrahentibus plurimis inde avelli non possint. At vero quando nihil ejusmodi perturbat, ne vocantes quidem illas exaudiunt, neque trahi patiuntur: imo appellantes re-

spuunt, et cum plurima illæ moliantur, ut ad se eos pertrahant, semper eas aversantur, appositamque mensam despiciunt. Quocirca matrum plurimæ, cum nihil obsecrando proficere se viderint, larvas quasdam horrorisque signa parant, atque illos demum ad reditum impellunt, persuadentque ad se iterum recurrere. Hoc autem non in solis pueris contingit, sed etiam in nobis. Quando enim malignus ille perterret nos atque perturbat, tunc frugi efficimur, tunc nos ipsos agnoscimus, tunc ad Deum omni studio recurrimus. Quod si deletus ab initio nequam ille fuisset atque sublatus e medio, fortasse nec præterita credidissent plurimi: puta quod hominem fessellisset, quod bonis illis innumeris eum ejecisset, Deumque hoc invidia et livore commotam fecisse arbitrarentur. Quando enim ne modo quidem desunt, qui post tanta illius seductionis indicia id audent dicere: si non illius nequitie et astus experimenta cepissent, quid non dixissent, quid non obloquuti fuissent? Quod si diligenter his quæ fiunt animum intendere velimus, inveniemus minime ad omnia nos diabolum impellere, sed cum plurimorum ille nobis lapsuum sit auctor, plurima item nosmetipsos per nostram solam secordiam ac negligentiam pati. Ubi enim, ut ad priora revertamur, ad Cain diabolum accessisse, fraternamque eadem suggessisse legimus? Nam matri quidem illius visus est loquens fraudemque concinnans, huic autem minime, nisi forte quispiam malas illum cogitationes dicat immisisse; id tamen totum illius culpa contigit, qui suggerentem admisit, illicque paruit, atque principium sui invadendi præstitit. Attamen nec sic illum dimisit Deus, verum ex iis, per quæ punire videbatur, admonere potius atque corripere non desiit.

Ex historia diluvii providentiam Dei ostendit. — Quid autem Cain viri unius supplicium dico, quandoquidem etiam diluvium, in quo tot periere viri, Dei nobis providentiam apertissime potest asserere? Primum enim non temere neque insperate hujusmodi mala induxit, sed fore prædixit: idque non ante breve tempus, sed ante centum et viginti annos. Tum vero, ne ex longitudine prædictionis in oblivionem ac negligentiam inciderent, ædificari arcam in oculis omnium præcepit, voce omni clarius clamantem, Deique minas omnibus annuntiantem Cain quippe hominum mentibus exciderat; illa vero ante omnium oculos posita jugiter imminentium sibi malorum illos admonerebat: nec sic tamen illi emendati sunt, sed in vitiis perseveraverunt, supplicia sibiipsis consciscentes atque attrahentes. Deus enim diluvium ipsum neque comminari, neque inferre voluisset, sicuti nec gehennam ipsam. Verum omnium nos ipsi nobis causa sumus: quod cum sapientissimus quidam videret, dicebat: *Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viventium* (Sap. 1. 13). Ac Deus ipse per prophetam ait: *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* (Ezech. 18. 23). At vero nos nisi convertamur, damnationem nobis ipsis ultro mortemque congerimus, non Deus qui nos perire noluerat, quippe viam effugiendi nobis ostenderat. Ergone id solum habe-

NUM, quod de diluvio dicere possimus, nullaque ex eo prodiisse emolumenta dicemus? Dici profecto non potest quantum utilitatis et iis qui illa inundatione periere, et cæteris qui postea fuere, inde provenerit. Illi enim ulterius in vitiis ac flagitiis progredi permitti non fuerunt; qui autem post illos sequuti sunt, majora quam illi lucra retulerunt, fermento, ut ita dixerim, materiaque malorum e medio sublatis extinctisque peccatoribus. Nam si etiam sine exemplis mala homines per se facile inveniunt, quid non facturi erant, si plurimorum exemplo ad perniciosos actus invitati fuissent? Quod utique ne fieret, ne tot scelerum magistros hi, qui postea futuri erant, haberent, eos omnes una perdidit.

5. Verum enimvero, quenam est illorum sapiens, imo plena stultitiæ ratio, qui cum nihil boni agere velint, omnia perquirunt et dicunt, ut suorum delictorum causam ad Deum referant? Nisi permisisset Deus, aiunt, nequaquam accessisset diabolus, numquam decepisset ab initio. Sed neque cognovisset Adam quantum boni ante habuisset, neque suam illam arrogantiam umquam deseruisset. Qui enim seipsum in tantum culmen honoris erexerat, ut fieri se deum expectaret, quo non prorupisset audaciæ, nisi fuisset ad sanam mentem reductus? Fingamus nihil diabolum consuluisse, nihilque penitus Evæ de ligno loquutum fuisse: num sine peccato perstitissent, si istud non ita contigisset? Minime vero: nam cui mulier tam facile quod volebat persuasit, ipse, etiam diabolo non existente, ex seipso quamprimum in peccatum corruisset, quo majori quoque pœna mulctari meruisset. Præterea ne nunc quidem diaboli solius fuit omnis illa seductio, sed sua etiam concupiscentia mulier corrupta corrumpit, atque hoc Scriptura sacra indicat, quæ dicit: *Viditque mulier quod bonum esset lignum ad edendum, gratumque oculis ad videndum, ac speciosum ad considerandum: et accipiens de fructu illius comedit* (Gen. 3. 6). Neque vero ego nunc ista loquor quasi diabolum insidiarum criminibus purgare cupiens, sed indicare volens eos, nisi sponte cecidissent, a nemine umquam potuisse dejici. Nam qui tam facile propinatam sibi ab altero fallaciam suscepit, is ante fallaciam negligentem et remisse se habuisse ostenditur; neque enim tantum ille potuisset, si solium vigilantemque animum alloquutus esset. Sunt autem plurimi, qui in hac parte confutati, diabolo omissa, ad mandatum transeunt, et cum a peccante homine abstineant, Deo crimen impingunt dicentes: **Quid enim eis præceptum dabat, quos peccaturos noverat?** *Ista revera sunt diaboli verba, et impiæ mentis inventa.* Nam quod præceptum dare longe majoris providentiæ sit quam non dare, hinc palam est. Esto, Adam voluntate et animo tam negligenti, quam finis ostendit, nullum suscipiat mandatum, sed in deliciis persistat: num imbecillitas atque negligentia ex hujusmodi licentia ad meliora, an ad deteriora prorumpet? Liqueat profecto illum ad summum fastigium vitiorum evasurum, si absque cura sit. Nam si necdum de immortalitate securus, eamque spem dubiam

pendere non ignorans, in tantam arrogantiam atque amentiam elatus est, ut deus fieri speraret, istudque cum id promittentem nulla ex parte fidelem cerne- ret: si securam immortalitatem putasset, quo non progressus esset arrogantiae? quid non peccasset? quandonam Deo obtemperasset? Tu vero dum ista criminaris, idem profecto facis, ac si quis fornicationem prohibentem reprehenderet, ideo quod plurimi ista audientes fornicaturi essent. Nonne sunt hæc verba extremæ dementiæ? Si enim nullo mandato suscepto diabolus ad illum accedens recedere a Deo consulisset, id illi facile persuasisset. Nam qui post acceptum mandatum præcipientem sic contempsit, si nihil ab illo penitus audisset, cito etiam se sub domino esse ignorasset. Ideirco mature Deus ex iis quæ præcipit, docet habere illum dominum, in cunctisque illi parere oportere. Et quid amplius hinc sequutum, inquirunt? Etiam si nihil aliud sequutum esset, non id docenti Deo esset imputandum, sed potius homini non suscipienti optimam hanc disciplinam. Verum ne sic quidem inutilis fuit, etiam post prævaricationem, præcepti exhibitio. Nonne illæ latebræ, illa confessio delicti, illa viri ad mulierem, mulierisque ad serpentem studiosa causæ traductio: illa, inquam, omnia metuentium sunt atque tremantium, Deique auctoritatem agnoscentium? Porro quantum lucri fuerit ex diabolica illa expectatione in tantum timoris illos fuisse translatos, nullus ignorat. Qui enim aequalitatem cum Deo prius meditatus fuerat, ipse jam ita contrahebatur humiliter, ut pœnam cruciatumque metueret, ac peccatum confiteretur suum. At vero non absque sensu peccare, delictumque cito agnoscere, non parva res est, sed via quædam est atque principium ad emendationem atque mutationem in melius ducens. Omnem itaque in nos Dei benignitatem neque discere, neque narrare possibile est: eorum tamen quæ novimus, summam dicturus sum. Post talem enim inobedientiam, post tanta scelera, cum jam orbis totus tyrannide peccati premeretur, cum extrema jam luenda pœna esset, cum delendum omne mortalium genus, nomenque ipsum hominum merito exterminari posset, tunc vero maximum omnium beneficium nobis ostendit, Unigenitum suum pro inimicis, pro alienatis a se, pro se odio habentibus atque adversantibus morti tradens, sicque reconciliationem nostram operans, cælorumque regnum et æternam vitam, aliaque bona innumera nobis se daturum spondens, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt. Quid igitur huic providentiæ, huic elementariæ, huic bonitati comparari possit? Propterea et ipse dicebat: *Quantum distat cælum a terra, tantum distat via mea a viis vestris, et cogitatio mea a cogitationibus vestris* (Isai. 55. 9). David quoque mitissimus, cum de clementia illius loqueretur, aiebat: *Secundum altitudinem cæli a terra corroboravit Dominus misericordiam suam super timentes se. Quantum distat ortus ab occidente, longe fecit a nobis iniquitates nostras. Quomodo miseretur pater filiorum miseratus est Dominus timentibus se* (Psal. 102. 11).

νῦν τοῦτο μόνον ἔχομεν εἰπεῖν ὑπὲρ τοῦ κατακλισμοῦ, κέρδος δὲ οὐδὲν εὐρήσομεν ἐξ αὐτοῦ γεγονός; Ἄλλ' οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν ὅσον καὶ τοῖς τετελευτηκόσιν αὐτοῖς καὶ τοῖς μετ' ἐκείνους γεγενημένοις ὑπῆρξεν. Ἐκείνοι μὲν γὰρ περαιτέρω προελθεῖν τῆς κακίας ἐκωλύθησαν· οἱ δὲ μετ' ἐκείνους ἐκείνων μειζρόνως ἐκέρδανον, τῆς ζύμης, ὡς ἂν τις εἴποι, καὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν κακῶν ἀφανισθείσης ἐκ μέσου μετὰ τῶν τολμησάντων αὐτῶν. Εἰ γὰρ καὶ χωρὶς παραδείγματος εὐκόλως δύναιντ' ἂν εὐρεῖν οἱ ἄνθρωποι τὰ κακά, τί οὐκ ἂν ἔπραξαν πολλῶν βητων τῶν παρακαλούντων αὐτοὺς ἐπὶ τὰς πράξεις τὰς πανηράς; Ὅπερ ἵνα μὴ γένηται, μηδὲ τοσοῦτους διδασκάλους οἱ μετὰ ταῦτα φαυλότητος ἔχωσι, πάντας αὐτοὺς ἄρθην ἀπόλεσεν.

ε'. Ἄλλὰ τίς ὁ σοφὸς λόγος, μᾶλλον δὲ ὁ ἀνόητος, τῶν πράττειν μὲν οὐδὲν βουλομένων ἀγαθόν, πάντα δὲ ζητούντων καὶ λεγόντων, ἵνα τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων τὴν αἰτίαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀγάγωσιν; Εἰ μὴ συνεχώρησε, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐδ' ἂν προσῆλθεν ὁ διάβολος, οὐδ' ἂν ἠπάτησε τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' οὐδ' ἂν ἔμαθεν ὁ Ἀδὰμ ὅσον εἶχεν ἀγαθόν, οὐδ' ἂν ἐκ τῆς ἀπονοίας ἐκείνης κατέβη ποτέ. Ὁ γὰρ τοσοῦτου ἑαυτὸν καταξιών, ὡς καὶ θεὸς γενέσθαι προσδοκᾷ, τί οὐκ ἂν ἐτόλμησεν οὗτος, μὴ σωφρονισθεῖς; Θῶμεν δὲ μήτε συμβεβουλευκέναι τι τὸν διάβολον, μήτε ὅλως διειλέχθαι τῇ Εὐχῇ περὶ τοῦ ξύλου· ἄρα ἂν ἄπταιστοι διετέλεσαν μὴ γενομένου τούτου; Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ὁ γὰρ ὑπὸ τῆς γυναικὸς οὕτως εὐκόλως ἀναπεισθεῖς, οὗτος καὶ διαβόλου οὐκ ὄντος ταχέως ἂν ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἀμαρτίαν κατέπεσεν· ὁ καὶ μείζω ἂν αὐτῷ τὴν τιμωρίαν ἐποίησε. Χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ νῦν τῆς τοῦ διαβόλου μόνου ἀπάτης τὸ πᾶν ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐπιθυμίας ἀλοῦσα κατέπεσεν ἡ γυνή. Καὶ τοῦτο ἡ Γραφή παρεδήλωσεν εἰποῦσα· *Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρῶσιν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὡραῖον τοῦ κατανοῆσαι καὶ λαβοῦσα τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἔφαγε.* Καὶ οὐ τὸν διάβολον ἀπαλλάττων τῶν τῆς ἐπιβουλῆς ἐγκλημάτων ταῦτα λέγω νῦν, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενος, ὅτι εἰ μὴ [166] ἐκόντες κατέπεσον, οὐδεὶς ἂν αὐτοὺς κατέβαλεν. Ὁ γὰρ τὴν παρ' ἑτέρου δεξάμενος ἀπάτην οὕτως εὐκόλως, οὗτος καὶ πρὸ τῆς ἀπάτης ῥαθύμως καὶ χαύνης διέκειτο· οὐδὲ γὰρ ἂν ἔσχυσε τοσοῦτον ἐκείνος, εἰ νηφούση καὶ ἐγρηγορούσα διελέγετο ψυχῇ. Ἄλλ' εἰσὶ τινες οἱ, ἐπειδὴν κατὰ τοῦτο διελεγχθῶσι τὸ μέρος, τὸν διάβολον ἀφέντες ἐπὶ τὴν ἐντολὴν μεταβαίνουσι, καὶ τοῦ μὲν ἡμαρτηκότος ἀπέχονται, ἐγκαλοῦσι δὲ τῷ Θεῷ λέγοντες, Τί γὰρ ἐδίδου πρόσταγμα, ἀμαρτήσοντάς αὐτοὺς εἰδώς; Καὶ ταῦτα δὲ ἔστι διαβόλου τὰ ῥήματα καὶ ἀσεβοῦς ἐννοίας· εὐρήματα. Ὅτι γὰρ καὶ τὸ δοῦναι τὴν ἐντολὴν μείζονος κηδεμονίας ἔστιν, ἢ τὸ μὴ δοῦναι, δῆλον ἐκεῖθεν. Ἐστὼ γὰρ ὁ Ἀδὰμ τὴν μὲν προαίρεσιν ἔχων οὕτω ῥάθυμον, ὡς τὸ τέλος ἀπέδειξε, δεχέσθω δὲ μηδεμίαν ἐντολὴν, ἀλλὰ μενέτω τρυφῶν· ἄρα ἡ ἀσθένεια καὶ ἡ ῥαθυμία ἀπὸ τῆς ἀνέσεως ταύτης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἢ ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπέδωκεν ἂν; Ἄλλὰ παντὶ που δῆλον, ὅτι πρὸς ἐσχάτην ἂν κατέπεσε κακίαν, ἀφροντίς ὢν. Ὁ γὰρ μηδέπω θάρρειν ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας ἔχων, ἀλλ' ἔτι μετέωρον τὴν ἐλπίδα ταύτην οὔσαν εἰδώς, καὶ πρὸς τοσοῦτον ἀλαζονείας καὶ ἀνοίας ἄρθεις, ὡς καὶ ἐλπίζει γενέσθαι θεός, καὶ ταῦτα οὐδαμῶθεν τὸν ταῦτα ἐπαγγειλάμενον πιστὸν ὄρων· εἰ βεβαίαν ἔσχε τὴν ἀθανασίαν, ποῦ οὐκ ἂν

* Morel. ἀσεβοῦς ἐννοίας. Savil. ἀσεβοῦς διανοίας.

ἔφθασεν ἀπονοίας; τί δὲ οὐκ ἂν ἐξήμαρτε; ποτε δὲ ἂν ὑπήκουσε τοῦ Θεοῦ; Σὺ δὲ παρόμοιον ποιεῖς ἐγκαλῶν, ὡσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν πορνεύειν ἀπαγορεύοντα μέμφοιτο, ἐπειδὴ οἱ ταῦτα ἀκουσόμενοι πορνεύειν ἔμελλον. Καὶ πῶς οὐκ ἐσχάτης ταῦτα μανίας τὰ ῥήματα; Εἰ γὰρ μὴ δεξαμένῳ τὴν ἐντολὴν προσελθὼν ὁ διάβολος ἀποστῆναι τοῦ Θεοῦ συνεβούλευσε, καὶ τοῦτο εὐκόλως ἂν ἐπεισεν· ὁ γὰρ μετὰ τὴν τοῦ προστάγματος δόσιν καταφρονήσας τοῦ δεδωκότος αὐτῆ, εἰ μηδὲν ὅλως ἠκηκῆε παρ' αὐτοῦ, ταχέως ἂν ὅτι καὶ ὑπὸ δεσπότην ἔστιν ἠγγνόησε. Διὰ τοῦτο προλαθὼν ὁ Θεὸς δι' ὧν προσέταξεν, ἐδίδαξεν ὅτι καὶ κύριον ἔχει, καὶ πάντα ἠπακούειν αὐτοῦ δεῖ. Καὶ τί πλέον ἀπὸ τούτου γέγονε; φησὶ. Μάλιστα μὲν, εἰ καὶ μηδὲν ἐγεγόνει, οὐδὲν τοῦτο παρὰ τὸν διδάξαντα Θεόν, ἀλλὰ παρὰ τὸν μὴ δεξάμενον τὴν καλλίστην ταύτην παιδείαν· νῦν δὲ οὐδὲ οὕτως ἀνόητος γέγονε καὶ μετὰ τὴν παράβασιν ἢ δόσιν τῆς ἐντολῆς. Καὶ γὰρ τὸ κρυβῆναι, καὶ τὸ τὴν ἀμαρτίαν ὁμολογήσαι, καὶ τὸ σπουδάσαι τὸν μὲν ἄνδρα ἐπὶ τὴν γυναῖκα, ἐκείνην δὲ ἐπὶ τὸν ὄφιν τὴν αἰτίαν τῶν γεγενημένων μεταγαγεῖν, δεδοικότων ἔστι καὶ τρεμόντων καὶ τὸ κύρος ἐπεγνωκότων τοῦ Θεοῦ. Ὅσον δὲ κέρδος ἦν ἀπὸ τῆς σατανικῆς ἐκείνης προσδοκίας εἰς τοσοῦτον μετατεθῆναι φόβον, οὐδεὶς ἀγνοεῖ. Ὁ γὰρ ἰσοθεῖαν φαντασθεῖς, αὐτὸς οὕτως ἐταπεινοῦτο καὶ συνεστέλλετο, ὡς ὑπὲρ τιμωρίας καὶ κολάσεως τρέμειν, καὶ τὴν ἀμαρτίαν ἐξαγγέλλειν τὴν αὐτοῦ. Τὸ δὲ μὴ ἀμαρτάνειν ἀνεπαισθήτως, ἀλλ' ἐπιγινώσκειν ταχέως καὶ συνορᾷν τὸ πλημμεληθὲν, οὐκ ἔστι μικρὸν, ἀλλ' ὁδὸς τις καὶ ἀρχὴ πρὸς διόρθωσιν ἀγούσα καὶ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴν. Πᾶσαν μὲν οὖν τοῦ Κυρίου τὴν [167] εἰς ἡμᾶς ἀγαθότητα οὔτε μαθεῖν οὔτε διηγήσασθαι δυνατόν· ὧν δὲ ἴσμεν τὸ κεφάλαιον ἐρῶ. Μετὰ γὰρ τὴν τσαύτην παρακοήν, μετὰ τοσαῦτα ἀμαρτήματα, ὅτε πᾶσαν κατέσχε τὴν οἰκουμένην ἢ τῆς ἀμαρτίας τυραννίς, ὅτε τὴν ἐσχάτην ἔδει δοῦναι δίκην λοιπὸν, καὶ ἀπολέσθαι παντελοῦς, καὶ ἀνώνυμον τὴ τῶν ἀνθρώπων γενέσθαι γένος, τότε τὴν μεγίστην περὶ ἡμᾶς εὐεργεσίαν ἐπεδείξατο, ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀπηλλοτριωμένων καὶ μισούντων αὐτὸν καὶ ἀποστρεφόμενων τὸν Μονογενῆ κατατράξας τὸν ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τούτου τὴν πρὸς αὐτὸν καταλλαγὴν ἐργασάμενος ἡμῖν, καὶ βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ τὰ μυρία ἐπαγγειλάμενος δώσειν ἀγαθὰ, ἃ μήτε ὀφθαλμὸς εἶδε, μήτε οὖς ἤκουσε, μήτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Τί ταύτης ἂν γένοιτο τῆς κηδεμονίας ἴσον, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἀγαθότητος; Διὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς φησι· *Καθὼς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχει ἡ ὁδὸς μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν, καὶ τὰ διανοήματά μου ἀπὸ τῆς διανοίας ὑμῶν.* Καὶ ὁ πραότατος δὲ Δαυὶδ περὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ διαλεγόμενός φησι· *Κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίωσε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν· καθ' ὅσον ἀπέχουσι ἀνταλαί ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν· καθὼς οἰκτεῖρει πατὴρ υἱούς, ὠκτείρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν· οὐχ ὅτι τοσοῦτον μόνον, ἀλλ' ὅτι*

παράδειγμα τῆς ἄκρας φιλοστοργίας ἕτερον μείζον οὐκ ἴσμεν. Ἐπεὶ ὅτι καὶ τούτου πλείον ὁ Ἡσαίας ἐδίδαξε· τὴν γὰρ μητέρα εἰς τὸ ὑπόδειγμα παραλαβὼν τὴν πολὺ τοῦ πατρὸς συμπαθεστέραν πρὸς τὰ ἔκγονα οὖσαν, οὕτως λέγει· *Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς, ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ ἐπιλάβοιτο ταῦτα γυνή, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαι σου, λέγει Κύριος*· δεικνὺς ὅτι καὶ τῆς φυσικῆς φιλοστοργίας ἀνώτερός ἐστιν ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ προφήται, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις αὐτὸς διαλεγόμενος ἔλεγεν ὁ Χριστός· *Εἰ δὲ ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε δόγματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσω μᾶλλον ὁ Πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτουῦσιν αὐτόν;* οὐδὲν ἄλλο ἐμφαίνων διὰ τούτων, ἀλλ' ἢ ὅτι ὅσον τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν πονηρῶν τὸ μέσον ἐστὶ, τοσοῦτον τῆς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας πρὸς τὴν πατριχὴν τὸ διάφορον. Καὶ μηδὲ μέχρι τούτου πάλιν στής, ἀλλὰ τῷ νῦν καὶ περαιτέρω πρόβιθι· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο, ὅσον ἀκοῦσαι σε δυνατὸν, εἴρηται· οὐ γὰρ ἡ σύνεσις ἢ ἀπειρος καὶ ἡ ἀγαθότης, δηλονότι καὶ ἡ φιλοανθρωπία. Εἰ δὲ μὴ καθ' ἕκαστον τῶν γινομένων αὐτὴν ὑποπτεύομεν, καὶ τοῦτο τῆς ἀπειρίας αὐτῆς σημεῖον. Πολλὰ γὰρ καὶ μεγάλα καθ' ἕκαστην ἡμέραν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας οἰκονομεῖται, ἃ αὐτῷ μόνῳ ἐστὶ φανερά. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀγαθότητα τὸ ἡμέτερον γένος εὐεργετεῖ, οὔτε δὲ τῆς παρ' ἡμῶν δόξης δεόμενος, οὔτε ἀμοιβῆς χρήζων τινὸς ἐτέρας, τὰ πλείονα ἀφίησι λανθάνειν ἡμᾶς· εἰ δὲ ποτε καὶ ἀποκαλύψῃς, καὶ τοῦτο ἡμῶν ἔνεκεν ποιεῖ, ἵνα εὐχαρίστως διατεθέντες πλείονα ἐπισπασώμεθα τὴν βοήθειαν. Μὴ τοίνυν ὑπὲρ τούτων μόνον ὦν ἴσμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὧν οὐκ ἴσμεν εὐχαριστῶμεν αὐτῷ· οὐ [168] γὰρ ἐκόντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκοντας οἶδεν εὖ ποιεῖν. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος εἰδὼς πάντοτε καὶ ἐν πᾶσιν εὐχαριστεῖν παρῆγει. Ὅτι δὲ οὐ κοινῇ πάντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ ἕκαστου κήδεται, καὶ τοῦτο αὐτοῦ πάλιν ἀκούειν λέγοντος ἐστίν· *Οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἰς τῶν μικρῶν τούτων* περὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτόν λέγων. Βούλεται μὲν γὰρ καὶ τοὺς μὴ πιστευόντας αὐτῷ σωθῆναι μεταβαλλομένους καὶ πιστεῦσαι πάντας, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος φησιν· *Ὅς θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν*· καὶ αὐτὸς δὲ τοῖς Ἰουδαίοις ἔλεγεν· *Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν*· καὶ, πάλιν διὰ τοῦ προφήτου, *Ἐλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν*. Ὅταν δὲ μηδὲ τοσαύτης ἐπιμελείας ἀπολαύσαντες ἐθελήσωσι γενέσθαι βελτίους, καὶ ἐπιγνῶναι τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲ οὕτως αὐτοὺς ἀφίησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς οὐρανίου ζωῆς ἑαυτοὺς ἐκόντες ἀπεστέρησαν, τὰ γοῦν εἰς τὸν παρόντα βίον αὐτοῖς ἅπαντα χορηγεῖ, τὸν ἥλιον ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα τὰ πρὸς τὴν σύστασιν τῆς παρούσης παρέχων ζωῆς. Εἰ δὲ ἐχθρῶν τοσαύτην ποιεῖται πρόνοιαν, τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ καὶ θεραπεύοντας αὐτὸν κατὰ δύναμιν τὴν αὐτῶν πῶς περιόψεται ποτε; Οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἐν πλείονι πάντων τούτους ἔχει σπουδῆ· *Ἵμῶν γὰρ, φησὶ, καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσίν*.

^a Sic Savillius, atque ita legit interpres Latinus. Morel. vero Θεοῦ γὰρ ἡ σύνεσις. Mox Morel. et Savillius in margine αὐτὴν ὑποπτεύομεν, Savil. in textu αὐτὴν ἐννοοῦμεν.

ς'. Ὅστε ὅταν ἐννοήσῃς ὅτι πατέρα, καὶ οἰκίαν, καὶ φίλους, καὶ συγγενεῖς, καὶ πλουτοῦν ἄφατον, καὶ δόξαν πολλὴν ῥίψας ἀπὸ τῶν χειρῶν διὰ τὸν Χριστόν, εἴτα τοσαύτην θλίψιν ὑπομένεις νῦν, μὴ καταβάλλῃς σαυτόν· ἐξ ὧν γὰρ ἡ ἀπορία τίκτεται λογισμῶν, ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ ἡ τῆς ἀπορίας ἡμῖν ἔσται λύσις. Πῶς; Ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν· ἐπηγγεῖλατο δὲ τοῖς ταῦτα καταλιποῦσι ζωὴν αἰώνιον. Κατέλιπες δὲ σὺ πάντα καὶ διέπτυσας· τί οὖν ἐστὶ λοιπὸν τὸ κωλύον σε θαρρῆν ὑπὲρ τῆς ὑποσχέσεως; ὃ κατέχων σε πειρασμὸς νῦν; Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν; Οὐ γὰρ ἐνταῦθα τὴν αἰώνιον ἡμῖν ἐπηγγεῖλατο ζωὴν· εἰ δὲ καὶ ἐνταῦθα τὰ τῆς ἐπαγγελίας πληροῦσθαι ἐμελλεν, οὐδὲ οὕτως ἀσχάλλειν ἐχρῆν· τὸν γὰρ εὐλαβῆ καὶ πιστὸν ἄνδρα οὕτω βεβαίως διακείσθαι χρή πρὸς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ, ὥστε κἂν ἐναντία αὐταῖς φαίνηται τὰ γινόμενα, μηδὲ οὕτω ταραττεσθαι, μηδὲ ἀπογινώσκειν τὴν ἐκβασιν. Ὅρα γοῦν· ὁ πιστὸς Ἀβραάμ τίνα μὲν ὑπόσχεσιν ἐδέξατο, τίνα δὲ πράττειν ἠναγκάζετο; Ἡ μὲν ὑπόσχεσις ἦν ἀπὸ τοῦ Ἰσαὰκ πᾶσαν ἐμπλήσειν τὴν οἰκουμένην, τὸ δὲ πρόσταγμα, αὐτόν τοῦτον καταθῆσαι τὸν Ἰσαὰκ, ἐξ οὗ ἐμελλε πᾶσα πληροῦσθαι ἡ γῆ. Τί οὖν; ἐθορύβει τοῦτο τὸν δίκαιον; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ καὶ τοσαύτης διαφωνίας οὔσης καὶ μάχης τῇ κελεύσει πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν, οὐκ ἐταράχθη, οὐδὲ ἰλιγγίασεν, οὐδὲ εἶπέ τι τοιοῦτον ἐκεῖνος· Ἔτερα ἐπηγγεῖλατο, καὶ ἕτερά με πράττειν ἀναγκάζει νῦν ὁ Θεός· ἀπὸ τοῦ παιδὸς τούτου τὸ πολὺ μοι τῶν ἐκγόνων ὑπέσχετο πλήθος, καὶ τοῦτον κατασφάξαι κελεύει νῦν· πῶς οὖν τοῦτο ἔσται, τῆς ῥίζης ἐκκεκομμένης; Ἠπάτησέ με ἄρα, καὶ διέπαιξεν. Οὐδὲν τούτων εἶπεν, ἀλλ' οὐδὲ ἐνενόησε· [169] καὶ μάλα γε εἰκότως. Ὅταν γὰρ Θεὸς ὁ ὑπισχνούμενος ἦ, κἂν μυρία δοκῆ τὴν ἐπαγγελίαν ἀναιρεῖν, οὐ χρή θορυβεῖσθαι περὶ τοῦ τέλους οὐδὲ ἀμφισβητεῖν. Τοῦτο γὰρ αὐτὸ μάλιστα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἔργον ἐστὶ, πόρον ἐκ τῶν ἀπόρων εὐρεῖν, καθάπερ ὁ μακάριος ἐκεῖνος τότε ἐλογίζετο. Διόπερ αὐτοῦ κατεπλάγη τὴν πίστιν ὁ Παῦλος, οὕτως εἰπὼν· *Πιστεῖ προσενηνόχηεν Ἀβραάμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος*, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερον ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος· αὐτὰ δὲ ταῦτα ἐμφαίνων καὶ αἰνιττόμενος, ἅπερ εἶπον ἐγὼ νῦν.

Οὐκ ἐκεῖνος δὲ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου πάλιν ἀπόγονος Ἰωσήφ διὰ μακροῦ χρόνου καὶ πολλῶν πραγμάτων κινδυνεύουσαν ὁρῶν τὴν ἐπαγγελίαν, ἔμμενεν ἀκλινής· πρὸς γὰρ τὸν ἐπαγγεῖλάμενον ἑώρα μόνον· εἰ δὲ εἰς ἀνθρωπίνους κατέπεσε λογισμοὺς, καὶ ἀπέγνω τοῦ τέλους. Ἡ μὲν γὰρ δειχθεῖσα ὕψις αὐτῷ καὶ τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν γεννησαμένων τὴν προσκύνησιν προῦλεγε· τὰ δὲ γινόμενα οὐ τοιαῦτα ἦν, ἀλλὰ πολλῶν τούτων ἀπέχοντα. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὶ οἱ προσκυνεῖν μέλλοντες εἰς λάκκον αὐτὸν ἐμβάλλουσι, καὶ ἀνδράσιν ἀποδόμνητοι βαρβάρους εἰς ἄλλοτρίαν καὶ πόρῳ κειμένην πέμπουσι γῆν· καὶ οὕτως ἐναντία τοῖς δειχθεῖσιν ἐδόκει τὰ γινόμενα εἶναι, ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀθλοὺς ἐκεῖνους διαγλευάζειν αὐτὸν καὶ λέγειν· *Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ὁ ἐνυπνιαστῆς ἐκεῖνος ἔρχεται· νῦν οὖν δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ῥίψωμεν αὐτόν εἰς ἓνα τῶν λάκκων, καὶ ἐροῦμεν· Θηρίον πονηρὸν κατέφαγεν αὐτόν· καὶ*

non parem solum amorem indicans, sed quia summæ dilectionis exemplum aliud non novimus. Ille tamen exemplo majus aliud profert Isaias, nempe matris quæ misericordia erga prolem patrem superare solet, sic loquens: *Numquid obliviscetur mulier infantuli sui, ut non misereatur filio uteri sui? Sed et si illa oblita ejus fuerit, ego tamen tui non obliviscar, dicit Dominus (Isai. 49, 15)*: ostendens Dei misericordiam affectus omnes naturales longissime excedere. Et prophetæ quidem sic: ipse autem Christus, cum Judæis loqueretur, aiebat: *Si autem vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit bona petentibus se (Matth. 7. 11)*? nihil profecto aliud per ista significans, nisi tantam esse divinæ providentiæ et gubernationis paternæ differentiam, quantum interest inter bonos et malos. Verum neque hactenus velim, sed mente ad ulteriora progredere. Nam id quoque pro captu et modo tuo dictum est: quippe cujus intelligentia est infinita, et bonitas similiter atque clementia erga homines. Quod si hanc per singula quæ fiunt non perspicimus, et hoc signum illius infinitatis est. Plurima enim et magna quotidie pro nostra salute disponit, quæ ipsi soli sunt cognita. Quia enim bonitatis suæ gratia generi nostro bona largitur, nihil nostris indigens laudibus, nullaque alia remuneratione opus habens, plurima nos latere permittit. Sed et si aliquando hæc revelat, et illud nostræ utilitatis causa facit, ut gratias illi semper habentes, amplius nobis attrahamus illius auxilium. Non igitur de his solum quæ novimus, sed de iis etiam quæ nescimus, gratias illi referamus: neque enim volentes solum, verum invitos quoque beneficiis consuevit afficere. Quod Paulus cum sciret, semper et in omnibus gratias agere monebat. Quod autem non communiter solum omnium curam gerit, sed seorsum singulorum, ipsum audias licet dicentem: *Non est voluntas coram Patre meo qui in cælis est, ut pereat unus de pusillis istis (Matth. 18. 14)*, de iis dicens, qui in illum credunt. Cupit ipse quidem et eos qui non credunt salvos fieri, mutarique in melius, et credere, sicut Paulus ait: *Qui vult omnes salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire (1. Tim. 2. 4)*. Et ipse ad Judæos: *Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam (Matth. 9. 13)*; et per prophetam, *Misericordiam volo, et non sacrificium (Osee 6. 6)*. At vero si post tantæ curæ ac providentiæ fruitionem noluerint meliores fieri, veritatemque agnoscere, ne sic quidem illos deserit, sed quoniam æternæ vitæ participatione ipsi se sua sponte privarunt, vel præsentis vitæ bonæ illis omnia largitur, solem suum oriri faciens super bonos et malos, et pluens super justos et injustos, aliaque præstans quæ ad præsentis vitæ statum pertinent. Quod si inimicis quoque tanta cura prospicit, fideles suos, et qui totis ei viribus serviunt, quomodo unquam contemnet? Non ita, non ita est; verum istos maxime ex omnibus fovet. *Vestri enim, inquit, et capilli capitis omnes numerati sunt (Luc. 12. 7)*.

6. *Promissis Dei credendum.* — Quoties ergo tibi in mentem venit parentes te, et patriam, domum, amicos, propinquos, opesque innumeras, et gloriam illam ingentem abjecisse propter Christum, deindeque hujusmodi vexationem pati, noli deicere teipsum. Nam ex quibus cogitationum hæsitatio gignitur, ex eisdem rursus solvetur. Quonam modo? Impossibile est mentiri Deum (*Hebr. 6. 18*): promisit autem ille vitam æternam ista relinquentibus. Reliquisti tu omnia ista, et abjecisti: quid igitur prohibet de hujusmodi confidere promissione? num ea qua nunc probaris tentatio? Et hæc ad promissionem quid? Non enim hic æternam repro-misit vitam: imo vero si in terris quoque ejusmodi promissio implenda esset, ne sic quidem ægre ferre debueras, siquidem fidelem ac religiosum virum adeo constanter et firmiter promissa Dei tenere convenit, ut quantumlibet effectus contrarios aspiciat, ne sic quidem perturbetur, neque desperet eventum. Intuere denique cujusmodi pollicitationem fidelis Abraham accepit, et qualia facere sit jussus. Nam promissio quidem erat, ex Isaac implendum esse orbem universum; jussio autem hunc ipsum Isaac immolare urgebat, ex quo orbis totus erat implendus. Quid igitur? istudne perturbavit justum virum? Minime vero, imo cum tanta dissonantia et repugnantia esset præcepti cum promisso, non turbatus est, neque hæsitavit, neque aliquid hujusmodi loquutus est: Alia promisit mihi Deus, alia facere jubet: ex puero isto nepotum ingentem multitudinem mihi promiserat, et hunc ipsum modo necare mihi præcipit? quomodo igitur hoc erit excisa radice? Fefellit me igitur atque delusit. Nihil prorsus hujusmodi loquutus est, sed ne cogitavit quidem: et meritosane. Cum enim Deus aliquid pollicitus fuerit, etiamsi millia sint quæ pollicitationem tollere videantur, turbari minime convenit, aut de fine dubitare. Hoc enim maxime Dei potentiam commendat, dum in rebus ambiguis exitum reperit; sicuti tunc beatus ille secum reputabat. Quocirca fidem illius maxime admirans Paulus, aiebat: *Fide obtulit Abraham Isaac dum tentaretur (Hebr. 11-17)*, unigenitumque offerebatis, qui promissiones acceperat: hæc ipsa scilicet insinuans atque subindicans, quæ nunc a me sunt dicta.

Josephi exemplo rem illustrat. — Non modo autem ipse, verum ipsius quoque pronepos Joseph, cum perlongum tempus et varios casus promissionem periclitari perspiceret, immobilis perstitit: sola enim promissa intuebatur. Quod si humanis cogitationibus locum dedisset, de fine desperasset. Nam ostensa sibi visio et fratrum et parentum adorationem pollicebatur: quæ vero illi contingebant, non erant hujusmodi, sed ab his longissime remota. Primum enim illi ipsi fratres, quos se præviderat adoraturos, in lacum illum injiciunt, ac barbaris hominibus venditum in alienam ac remotissimam regionem emittunt, atque adeo contraria promissis ea quæ contingebant videbantur, ut miseri illi subsannantes eum dicerent: *Ecce somniator ille venit: nunc ergo venite, occidamus eum, et projiciamus in lacum, dicemusque: Fera pessima devoravit eum; et videbimus quid somnia sua*

ipsi proderunt (Gen. 37. 19. 20). Postea vero ii, qui illum emerant, non saltem libero homini, sed servo illum regio vendunt iterum. Neque hactenus adversa steterunt, sed in dominæ calumniam incidit, damnatusque carcerem annos plurimos habitat, et effugientibus cæteris, ampliore illic tempore ipse perdurat. Cumque tanta essent quæ illius animum perturbare possent, constans tamen perseverat. Ejusmodi vero etiam nostra sunt, imo vero longe perplexiora. Quæ enim promissa sunt nobis, regnum cælorum, et vita æterna, et incorruptio, et infinita sunt bona; quæ autem interim contingunt, valde ab his remota atque aliena sunt: mors scilicet et corruptio, pœna et supplicium, et tentationes variæ ac frequentes. Cujus ergo rei gratia hoc facit Deus, permittitque contraria promissis advenire? Nimirum ut ex hoc duo maxima bona eliciat: ex altero certissimum potentiæ ipsius argumentum præbens, quod scilicet possit desperatissima promissa sua spe atque opinione melius perficere, ex altero autem nostros animos erudiens, ut in cunctis ipsi credamus, etsi dictis facta contraria videantur emergere. Nam spei virtus ejusmodi est, ut cum qui sincere illi adhæreat, numquam confundi permittat. Si enim ii, qui promissa in hoc sæculo acceperunt, ita insigniter affecti sunt, multo magis id nos facere necesse est, qui non in præsentī vita, sed in aliis sæculis bonorum exitum exspectamus. In hoc enim sæculo pressuras nobis angustiasque promisit. Quid ergo est quod te perturbet? qua ratione suspecta habeas promissa Dei? Nam cum dicis te ab eo negligi, cujus causa mundum omnem despexisti, liquido ostendis te illi non credere, eumque suspectum habere, fallacemque promissionem ejus existimare. Id autem vere est a dæmone corripī, ac gehennæ ignem provocare. Sed sunt qui sæculi negotiis dediti quiete vivunt. Et istud quoque prædixit Christus: *Amen, amen dico, inquit, vobis, quia plorabitis et flebitis vos, mundus autem gaudebit* (Joan. 16. 20). Sed et in prioribus generationibus Babylonii cum Deum ignorarent, opibus, potentia et gloria pollebant; Judæi vero captivitate, servitute, extremisque calamitatibus premebantur. Et Lazarus ille (Luc. 16), qui regno cælesti dignus, ulceribus plenus canum linguis erat expositus, atque perpetuo cum fame pugnabat: dives vero in honore ac frequenti satellitio et requie et deliciis vitam ducebat. Verum ut huic nihil apud inferos illa omnia profuere: ita nec Lazaro fames aut ulcera, quo minus probe viveret, obstiterunt, sed veluti quidam athleta fortis in æstu gravissimo et algore luctans, et vicit et coronatus est. Quocirca vir quidem sapiens aiebat: *Fili, si accedas ad servitutem Domini, præpara animam tuam ad tentationem, dirige cor tuum et susline, et ne festines in tempore inductionis* (Eccli. 2. 1. 2). Et post pauca: *Quoniam, inquit, igne probatur aurum, homines vero acceptabiles in fornace humiliationis* (Ib. v. 2). Rursumque alio loco scriptum est: *Fili, noli negligere disciplinam Dei, neque deficias cum ab eo corripis* (Prov. 3. 11). Qui enim aurum in fornacem mittit, novit quatenus illud

incendi, et quando ex igne oporteat educi. Ideoque hic quidem ait: *Ne festines in tempore inductionis*: Salomon autem hoc ipsum docens, *Neque deficias, inquit, cum ab eo corripis*. Magnum quid revera, magnum, inquam, pressura est ad virum spectabilem efficiendum, atque ad docendum patientiæ virtutem. Quid ergo, inquires, si illius nos magnitudo evertat atque dejiciat? *Fidelis est Deus, qui non patietur nos tentari supra quam possumus, sed faciet cum tentatione exitum, ut possimus sustinere* (1. Cor. 10. 13). Nam si ex dilectione correptio, ex odio vero derelictio est, neque ejusdem est quempiam simul et amare et odisse, neque corripere simul et derelinquere. Quomodo ergo, inquires, multi corruerunt? Seipsos illi Deo privaverunt, non autem a Deo derelicti sunt. *Ecce enim, inquit, qui elongant se a te peribunt* (Psal. 72. 27). Elongant se vero a Deo qui correctiones illius non sustinent, sed irascuntur atque indignantur; ac veluti perversi filii, cum a patribus traditi magistris, vel impatientes laboris, vel fugientes verbera, parentum aspectus declinant, nihil inde lucrantur, sed gravioribus incommodis se implicant, atque in aliena regione famis et erroris ac morborum ignominiaque et servitutis ærumnas subire coguntur: ita et qui Dei disciplinam non grato animo tolerant, indignanturque et graviter ferunt, præterquam quod nihil ex ea lucrantur, summis se calamitatibus afficiunt. Quocirca tolerare admonemur, et dirigere cor nostrum. At multo graviora te perpeti dices. Ne pædtribæ quidem omnes æqualiter atque eodem modo exercent, sed imbecillioribus imbecilles, fortioribusque sui similes tradunt. Nam qui suis viribus minorem antagonistam fuerit nactus, etiamsi tota die illi congregiatur, inexercitatus tamen permanet. Cur ergo, inquires, non omnes qui eandem elegere vitam, eisdem etiam laboribus certare facit? Quia non una apud Deum est exercitationis species, neque omnes eisdem opus habent, etiamsi in eodem vitæ genere sint: quippe et plurimi cum eisdem morborum incommodis laborent, non eisdem tamen indigent medicamentis, sed alia quidem istis, alia illis apponuntur. Atque adeo et flagellorum modi varii sunt atque differentes, et alius quidem morbo diuturno probatur, alius gravissima inopia, vi atque injuria alius: hunc juges atque perpetuæ liberorum propinquorumque cæterorum mortes exeruciant, hique ab omnibus abjicitur, nulliusque rei dignus æstimatur: ille quod de iis accusetur, quorum nihil sit sibi conscius, malæque famæ pondus ferat: atque alius aliter affligitur. Neque enim possibile est omnia nunc ad amissim numerare. Videntur autem tibi horum singula, si tuis ærumnis conferantur, levia ac nulla esse: verum tu si hæc expertus esses, addisceres profecto id, quod nunc te angit, his omnibus tolerabilius esse. Sed et si qui sunt, quorum sit levior quam nostra castigatio, non ideo perturbemur: nam adjectio laborum incrementum præmiorum est ac firmissimum munimen nostrum, quo freti numquam sive sponte, sive etiam inviti corruamus: namque tumorem comprimit, ne-

δύομεθα τί ἐστὶ τὰ ἐνύπνια αὐτοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ πριάμενοι οὐδὲ ἐλευθέρω τι, ἀλλὰ δούλω πάλιν αὐτὴν ἀποδίδοντα· βασιλικῶ. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστη τὰ δεινά· ἀλλὰ συκοφαντία δεσποίνης περιπεσὼν καὶ κατακριθεὶς ἴσκει τὸ δεσποτικόν ἔτη πολλά, καὶ διαφυγόντων ἐτέρων, αὐτὸς πλείονα χρόνον μένει ἐκεῖ. Καὶ τοσούτων ὄντων τῶν δυναμένων τὴν ἐκείνου θορυβῆσαι ψυχὴν, ἔμενε τούτοις ἅπασιν ἀπερίτρεπτος. Τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ ἡμέτερα, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶ τούτων ἀπορώτε-
ρα. Ἄ μὲν γὰρ ἐπιγγεῖλατο, βασιλεία οὐρανῶν, καὶ αἰώνιος ζωὴ, καὶ ἀφθαρσία, καὶ τὰ μυρία ἀγαθὰ· τὰ δὲ γινόμενα τέως καὶ συμβαίνοντα πολὺ τούτων ἀφέστηκε· θάνατος γὰρ ἐστὶ καὶ φθορὰ καὶ τιμωρία καὶ κόλασις καὶ θλίψεις διάφοροι καὶ συνεχεῖς. Τίνος οὖν ἕνεκεν ὁ Θεὸς τοῦτο ποιεῖ, καὶ τὰ ἐναντία ταῖς ἐπαγγελίαις ἐκθῆναι συγχωρεῖ; Δύο τὰ μέγιστα κατορθῶν, ἓν μὲν, τῆς αὐτοῦ δυνάμεως τεκμήριον ἀναμφισβήτητον παρέχων ἡμῖν, ὅτι καὶ ἐξ ἀπεγνωσμένων δύναται ἂν εἰς πέρας τὰς ὑποσχέσεις ἀγαγεῖν· ἕτερον δὲ, τὴν ἡμετέραν παιδεύων ψυχὴν πάντα πιστεύειν αὐτῷ, κἂν ἐναντίον τοῖς εἰρημένοις τὰ γινόμενα φαίνηται. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ἐλπίδος ἰσχὺς· οὐ κατασχύνει τὸν ἀντεχόμενον αὐτῆς εἰλικρινῶς. Εἰ γὰρ οἱ τὰς ὑποσχέσεις ἐνταῦθα λαθόντες οὕτω διετέθησαν, πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς τοῦτο ποιεῖν χρή, τοὺς οὐ κατὰ τὸν παρόντα βίον, ἀλλ' εἰς ἐτέρους αἰῶνας προσδοκῶντας τὴν ἐκβασιν τῶν χρηστῶν. Ἄ γὰρ ἐνταῦθα προεῖπε, θλίψις ἐστὶ καὶ στενοχωρία. Τί οὖν ἐστὶ σε τὸ θορυβοῦν; πόθεν τὴν ὑπόσχεσιν [170] ὑποπτεύεις τοῦ Θεοῦ; Τὸ γὰρ καταφρονῆσαι μὲν δι' αὐτὸν τοῦ κόσμου παντός, λέγειν δὲ πάλιν ἡμεληθῆσαι παρ' αὐτοῦ, οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἀπιστοῦντος καὶ ὑποπτεύοντος, καὶ ἀπάτην τὴν ἐπαγγελίαν ἐκείνην εἶναι νομίζοντος· ὅπερ ἀληθῶς ἐστὶ δαιμονῶν, καὶ τὸ τῆς γεέννης προκαλεῖσθαι πῦρ. Ἄλλ' εἰσὶ τινες οἱ βιωτικοὶς ἐνατρεφόμενοι πράγμασι, ἐν ἀνέσει διάγουσι· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο προεῖπεν ὁ Χριστός· Ἀμὴν γὰρ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, φησὶν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνησετε ὑμεῖς· ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται. Καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων δὲ γενεῶν Βαβυλώνιοι μὲν οἱ μηδὲ τὸν Θεὸν εἰδότες, ἐν πλούτῳ καὶ δυναστείᾳ ἦσαν καὶ τιμῇ. Ἰουδαῖοι δὲ ἐν αἰχμαλωσίᾳ καὶ δουλείᾳ καὶ τοῖς ἐσχάτοις κακοῖς. Καὶ Λάζαρος μὲν ὁ τῶν οὐρανῶν ἄξιος καὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐκεῖ, εἰλωμένος ταῖς τῶν κυνῶν προέκειτο γλώτταις, λιμῶ μαχόμενος διτνεκεῖ· ὁ δὲ πλούσιος ἐν τιμῇ καὶ δορυφορίᾳ καὶ ἀνέσει καὶ τρυφῇ· ἀλλ' ὅμως οὐδὲν οὔτε οὗτος ἐν τῇ γεέννῃ τούτων ἀπάνατο, οὔτε Λάζαρος ἀπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν τραυμάτων εἰς τὴν ἀκρίθειαν τοῦ παρόντος παρεβλάθη βίου· ἀλλ' ὥσπερ τις γενναῖος ἀθλητῆς, ἐν αὐχμῶ καὶ πνίγει βαρυτάτῳ παλαιῶν, καὶ ἐνίκησε καὶ ἐστεφανώθη. Διὰ τοῦτο καὶ τις σοφός^a φησὶ· Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν· εὐθύνον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσης ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς. Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν ὅτι, Ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσός, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καιρῷ ταπεινώσεως. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· Τέκνον, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Ὁ γὰρ τὸ χρυσίον εἰς τὴν κάμινον ἐμβάλλον οἶδε καὶ μέχρι τίνος αὐτὸ πυρωθῆναι^b δεῖ, καὶ πότε ἀνασπασθῆ-

ναι. Διὰ τοῦτο οὗτος μὲν φησὶ· Μὴ σπεύσης ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς. Ὁ δὲ Σολομὼν αὐτὸ τοῦτο διδάσκων ἔλεγε· Μὴ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Μέγα γὰρ ἡ θλίψις, μέγα πρὸς τὸ δόκιμον ἐργάσασθαι ἄνδρα, καὶ παιδεῦσαι τῆς ὑπομονῆς τὴν ἀρετὴν. Τί οὖν, φησὶν, ἂν περιτρέψῃ^c καὶ καταβάλλῃ διὰ τῆς ὑπερβολῆς; Πιστός ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ τὸ δύναμεθα, ἀλλὰ σὺν τῷ πειρασμῷ ποιήσει καὶ τὴν ἐκβασιν τοῦ δύνασθαι ἡμᾶς ὑπενεργεῖν. Εἰ γὰρ ἐξ ἀγάπης μὲν ἡ παιδεία, ἡ δὲ ἐγκατάλειψις ἀπὸ μίσους, οὐκ ἐστὶ τοῦ αὐτοῦ φιλεῖν ὁμοῦ καὶ μισεῖν τὸν αὐτὸν, οὐδὲ παιδεύειν ὁμοῦ καὶ ἐγκαταλιμπάνειν. Πῶς οὖν πολλοὶ κατέπεσον; φησὶν. Ἐαυτοὺς ἀποστερήσαντες τοῦ Θεοῦ, οὐ καταλειφθέντες ὑπ' αὐτοῦ. Ἴδου γὰρ οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται. Μακρύνουσι δὲ μὴ φέροντες τὰς τοῦ Θεοῦ παιδείας, ἀλλ' ὀργιζόμενοι καὶ δυσανασχετοῦντες· καὶ καθάπερ οἱ μοχθηροὶ τῶν παιδῶν, τῶν πατέρων αὐτοῦ πρὸς διδασκάλους πεμπόντων, ἂν τοὺς ἐκεῖ πόνους καὶ τὰς ὀλίγας^d φυγόντες πληγὰς τῆς τῶν γονέων ἀποπηδῶσιν ὄψεως, ἐκέρδανόν τε οὐδὲν, καὶ χείροσιν ἑαυτοὺς περιέπειραν κακοῖς, ἐν ἀλλοτρίᾳ λιμώττειν καὶ ἀλάσθαι καὶ νοσεῖν καὶ ἀτιμάζεσθαι καὶ δουλεύειν ἀναγκαζόμενοι· οὕτω καὶ οἱ τὴν τοῦ Θεοῦ παιδείαν εὐχαρίστως μὴ φέροντες, ἀλλὰ δυσανασχετοῦντες, πρὸς τῷ μηδὲν ἐξ [171] αὐτῆς καρπώσασθαι καὶ ταῖς ἐσχάταις ἑαυτοῦ περιβάλλουσι συμφοραῖς. Διὰ τοῦτο καρτερεῖν παρηγγέλμεθα, καὶ τὴν καρδίαν εὐθύνειν τὴν ἑαυτῶν. Ἀλλὰ πολλῶ χαλεπώτερα πέπονθας. Οὐδὲ γὰρ οἱ παιδοτρίβηαι πάντας ὁμοίως καὶ ἐνὶ τρόπῳ γυμνάζουσιν, ἀλλὰ τοῖς μὲν ἀσθενεστέροις ἀσθενεῖς, τοῖς δὲ γενναίοις τοιοῦτους^e παρέχουσιν ἀνταγωνιστάς· ὁ γὰρ ἐλάττω τῆς οἰκείας δυνάμεως λαθὼν τὸν ἀνταγωνιστὴν, κἂν δι' ὅλης αὐτῷ συμπλέκηται τῆς ἡμέρας, ἐκεῖνος ἀγύμναστος ἔμεινε. Πῶς οὖν, φησὶ, τοὺς τὸν αὐτὸν ἐπανηρημένους βίον, οὐ τοῖς αὐτοῖς ἀθλεῖν ἐποίησε πόνους; Ὅτι οὐ μία παρὰ Θεῷ γυμνασίας ἰδέα, οὐδὲ τῶν αὐτῶν ἅπαντες δέονται, κἂν ἐν τοῖς αὐτοῖς ὦσι· καὶ γὰρ νοσοῦντες πολλοὶ ταῖς αὐταῖς νόσοις οὐ τῶν αὐτῶν ἐδεήθησαν φαρμάκων, ἀλλ' ἐτέρων μὲν οὗτοι, ἐτέρων δὲ ἐκεῖνοι. Διὰ τοῦτο ποικίλοι καὶ διάφοροι τῶν μαστίγων οἱ τρόποι, καὶ ὁ μὲν νόσῳ δοκιμάζεται μακρᾷ, ὁ δὲ βαρυτάτῃ πενίᾳ, τῷ βιάζεσθαι καὶ ἀδικεῖσθαι ἕτερος^f, ἄλλος τῷ συνεχεῖς καὶ ἐπαλλήλους θανάτους καὶ παιδῶν καὶ τῶν αὐτῷ προσηκόντων ἰδεῖν· καὶ οὗτος μὲν τῷ παρὰ πάντων ἀπορρόπτεσθαι καὶ μηδ' ἐνός ἀξιοῦσθαι λόγου, ἐκεῖνος δὲ τῷ διαβάλλεσθαι ἐφ' οἷς οὐδὲν ἑαυτῷ σύνοιδε, καὶ πονηρᾶς δόξης ἀνέχεσθαι βάρος, καὶ ἄλλος ἄλλως· οὐδὲ γὰρ δυνατόν ἅπαντα μετὰ ἀκριθείας ἐξαριθμηθῆσθαι νῦν. Τούτων δὲ ἕκαστον δοκεῖ μὲν, ὅσον πρὸς τὴν τῶν σῶν παράθεσιν συμφορῶν, κοῦφον εἶναι καὶ οὐδὲν· εἰ δὲ ἐν πείρᾳ κατέστης αὐτῶν ἔμαθες ἂν ὅτι τοῦτο ἐφ' ᾧ σὺ νῦν ἀλύεις, ἐκείνων πολλῶ φορητότερον. Εἰ δὲ καὶ εἰσὶ τινες ἔλαττον ἡμῶν παιδεύομενοι, μὴ σκανδαλιζώμεθα ἐπὶ τούτῳ· ἡ γὰρ τῶν πόνων ἐπίτασις μισθῶν ἐπίτασις ἐστὶ καὶ ἔρεισμα ἀσφαλές· πρὸς τὸ μηκέτι ἐκόντας ἢ ἄκοντας ἐκπεσεῖν· καὶ γὰρ τυφὸν καταστέλλει, καὶ ῥαθυμίαν ἀποστρέφει, καὶ φρο-

^c Sic Colb. et Savil. At Morel. ἐπιστρέψῃ.

^d Sic Colb. et Savil. Morel. καὶ τὰς ἐκεῖθεν.

^e Morel. οὐ τοιοῦτους. Infra in eodem solo post ἐπανηρημένους legitur ἔμοι.

^f Morel. πενίᾳ· ὁ δὲ τῷ βιάζεσθαι καὶ διακεῖσθαι ἕτερος, καὶ α.

^a Colb. codex 5036, et Savil. τις σοφώτατος.

^b Sic Colb. et Savil. Morel. νερο προβαίνει.

νιμωτέρους ποιεῖ, καὶ εὐλαβεστέρους ἐργάζεται. Καὶ ὅλας εἰ βούλοιτό τις ἐξαριθμεῖν ἅπαντα, πολλὰ ἂν εὐροι* τὰ κέρδη τῶν πειρασμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὧν πολὺς παρά τῷ Θεῷ λόγος θλίψεως ἐκτός, κἂν ἡμῖν μὴ οὕτω φαίνηται.

Ζ'. Εἰ γὰρ ὁ μακάριος Παῦλος πολὺ τὸ πρᾶγμα ὑπέμεινε, οὐδεὶς δὲ ἐκείνου μείζων, ἀλλ' οὐδὲ ἴσος ἔστι, πῶς ἐνὶ μὴ δεηθῆναι τῆς βοήθειας ταύτης αὐτοῦ; Εἰ δὲ τινες οὐδὲ ταῖς θλίψεσι ταύταις ἐσωφρονίσθησαν, οὐκέτι τοῦτο παρά τὴν αἰτίαν τοῦ τὴν παιδείαν ἐπιγαγόντος, ἀλλὰ παρά τὴν ὀλιγορίας ἐκείνων. Εἰ δὲ μὴ ἐπετέθη τὸ φάρμακον, παρά τὸ ἡμεληθῆσαι ἔδοξαν ἂν ἀπολωλέναι· νῦν δὲ οὐ μικρὸν ἤνυσται τὸ μηδὲν αἰτιάσθαι τὸν ἰατρὸν, ἀλλὰ τοὺς κάμνοντας καὶ τὴν ἀπροσεξίαν αὐτῶν. Εἰ δὲ τινες πρὸ τῶν πειρασμῶν ἰσθὰ βαδίζοντες μετὰ τὴν τούτων ἐπαγωγὴν κατέπεσον, καὶ πάλιν ἕτεροι πᾶσαν ἐπερχόμενοι κακίαν, οὐδεμίᾳ θλίψεως ἐπειράθησαν, ἄλλοι δὲ ἐκ πρώτης ἡλικίας εἰς ἐσχάτας ἀναπνοὰς μυρίαὶς τρυχόμενοι συμφοραῖς διετέλεσαν, μηδὲν τούτων θαυρώμεθα [172] μηδὲ καταπίπτωμεν. Εἰ μὲν γὰρ ἅπασαν δυνάμενοι καὶ ὀφειλοντες τῆς προνοίας αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν εἰδέναι, ταῦτα ἠγνοοῦμεν, ἐχρῆν ἀθυμεῖν καὶ ταράττεσθαι· εἰ δὲ καὶ ὁ τοσοῦτῶν ἀπορρήτων κοινωνήσας, καὶ εἰς τρίτον ἀνελθὼν οὐρανὸν, ἰλιγγίασε πρὸς ταύτην τὴν ἄβυσσον, καὶ διακύψας πρὸς τὸ βάθος τοῦ πλούτου καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ κατεπλάγη μόνον, καὶ εὐθύς ἀνεχώρησε, τί μάτην κόπτομεν ἑαυτοὺς πολυπραγμονοῦντες τὰ ἀνεξερεῦνητα καὶ ζητοῦντες τὰ ἀνεξιχνίαστα; Καὶ ἰατρῶ μὲν τοῖς φαινομένοις ἡμῖν συμφέρουσι πολλάκις ἐναντία προστάττοντι, καὶ τὸ καταψυχθὲν μέλος ὑποθεῖναι κελεύοντι κρουκῶ, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα ἐργαζομένῳ παράδοξα οὐκ ἀντιλέξομεν, ἀλλ' ἐπειδὴ φθάσαντες ἐπίσασμεν ἑαυτοὺς ὅτι τῷ τῆς τέχνης λόγῳ τοῦτο ποιεῖ, μετὰ προθυμίας εἴχομεν, καίτοι γε διαμαρτόντι πολλάκις· τὸν δὲ Θεὸν τὸν τοσοῦτον ἡμῶν ἀφεστηχότα ἐν ἅπασιν, τὸν αὐτοσοφίαν ὄντα, τὸν οὐδέποτε διαμαρτάνοντα, πολυπραγμονήσομεν; Καὶ ὃν μὲν ἔδει λογισμοῦς ἀπαιτεῖν, τούτῳ πιστεύσομεν ἀπλῶς, ὃ δὲ ἔδει μόνῳ πιστεῦσιν, τοῦτον εὐθύνας καὶ λόγου; τῶν πραττομένων ἀπαιτήσομεν, καὶ δυσχερανοῦμεν τὴν ἄγνοιαν; Καὶ ποῦ ταῦτα ψυχῆς εὐσεβοῦς; Μὴ, δέομαι καὶ ἀντιβαλῶ, μὴ πρὸς τοσοῦτον μανίας ἔλθωμεν, ἀλλ' ἐν ἅπασιν οἷς ἂν ἀπορῶμεν, ἐκεῖνο ἐπιλέγωμεν· *Τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλή*. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο αὐτὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἔστι τὸ μὴ πάντα ἡμᾶς εἰδέναι σαφῶς.

Εἰ μὲν γὰρ ἐπιστάμενοι τὰς αἰτίας τῶν γινομένων οὕτως ἐπειθόμεθα τῷ Θεῷ, οὐκ ἦν ἡμῖν πολὺς ὁ μισθός, οὐδὲ πίστεως τὸ πρᾶγμα ὑπῆρξεν ἐπίδειξις· ὅταν δὲ μηδὲν τούτων εἰδότες καὶ οὕτω στέργωμεν εἰκὴν ἅπασιν αὐτοῦ τοῖς προστάγμασι, καὶ εἰς ὑπεροχὴν γνησίαν καὶ εἰς πίστιν εἰλικρινῆ, μέγιστα τὰς ἡμετέρας ὠφελοῦμεν ψυχάς. Καὶ γὰρ ἐν μόνον πεπεισθαι χρῆ, ὅτι συμφερόντως ἡμῖν ἅπαντα ἐπάγεται παρά τοῦ Θεοῦ· τὸν δὲ τρόπον μηκέτι ζητεῖν, μηδὲ ἀγνοοῦντας ἀσχάλλειν ἢ ἀθυμεῖν. Οὕτε γὰρ δυνατὸν

* Colb. et Savil. εὐρη. Paulo post Morel. οὕτε ἡμεῖς πρότερον ἑαυτοὺς πείσαντες, Colb. οὕτε ἡμεῖς λέγομεν πρότερον αὐτοὺς πείσαντες, Savil. οὕτε ἡμεῖς (in marg. additur κἂν ζητῶ) πρότερον αὐτοὺς πείσαντες. Mox Sav. et Colb. καὶ εἰς τοῦτο. Morel. ἀλλ' εἰς τοῦτο.

ταῦτα εἰδέναι, οὕτε συμφέρον, τὸ μὲν διὰ τὸ θνητοῦς εἶναι, τὸ δὲ διὰ τὸ ταχέως εἰς ἀπόνοιαν αἰρεσθαι. Πολλὰ ἡμεῖς πράττομεν τῶν τοῖς παισὶ τοῖς ἡμετέροις δοκούντων μὲν εἶναι βλαβερῶν, συμφερόντων δὲ ὅμως· καὶ οὕτε ἐκείνοι τὴν αἰτίαν ἀξιούσι μαθεῖν, οὕτε ἡμεῖς πρότερον ἑαυτοὺς πείσαντες ὅτι συμφέρει τὸ γινόμενον, οὕτως ἐπὶ τὸ πράττειν ἐρχόμεθα, ἀλλ' εἰς τοῦτο μόνον αὐτοὺς παιδαγωγοῦμεν εἰκὴν οἷς ἂν ἐπιτάξωσιν οἱ πατέρες, καὶ μηδὲν περαιτέρω ζητεῖν. Εἴτα πρὸς μὲν τοὺς γονεῖς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ἡμῖν ὄντας οὕτω διακετισόμεθα καὶ οὐκ ἀγανακτήσομεν, πρὸς δὲ τὸν Θεὸν, οὗ τὸ μέσον τοσοῦτόν ἐστιν, ὅσον Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους, δυσχερανοῦμεν, ὅτι μὴ πάντα ἴσμεν; Καὶ τί ταύτης τῆς ἀσεβείας ἴσον;

Πρὸς γὰρ τοὺς τοιοῦτους ὁ μακάριος Παῦλος ἀγανακτῶν ἔλεγε· *Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με [173] ἐποίησας οὕτως;* Καὶ ἐγὼ μὲν τῶν παίδων ὑπόδειγμα, ἐκεῖνος δὲ τούτου πολλῶν μείζων ἔθικε τὸ τοῦ κεραμέως, καὶ τοῦ παρ' αὐτοῦ πλαττομένου πηλοῦ. Καθάπερ γὰρ ὁ πηλός, ἥπερ ἂν ἄγῳσιν αἱ χεῖρες τοῦ διατυποῦντος αὐτόν, ἔπεται, οὕτω καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἥπερ ἂν ὁ Θεὸς κελεύῃ, ταύτῃ ἔπεται, καὶ ἅπερ ἂν ἐπάγῃ, ταῦτα μετ' εὐχαριστίας δέχεσθαι χρῆ, οὐδὲν ἀντιλέγοντα, οὐδὲ περιεργαζόμενον ὑπὲρ τοῦ μαθεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἡμῖν ταῦτα μόνως ἔστιν ἄπορα, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἀγίοις ἀνδράσιν ἐκείνοις καὶ θαυμαστοῖς. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωβ ἔλεγε· *Διὰ τί ἀσεβεῖς ζῶσι, πεπαλαίωνται δὲ πλούτῳ;* καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ μακάριος Δαβὶδ· *Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαθήματά μου, ὅτι ἐξήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἀμαρτωλῶν θεωρῶν· ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάενσις ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν· ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσὶ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται.* Καὶ μετὰ τοῦτον δὲ ὁ Ἰερεμίας ἔλεγε· *Δίκαιος εἶ, Κύριε, πλὴν κρίματα λαλήσω πρὸς σέ. Τί ὅτι ὁδὸς ἀσεβῶν εὐθηνεῖται;* Ἠπόρουν μὲν οὖν καὶ οὗτοι καὶ ἐζήτουν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἴσης τοῖς ἀσεβέσιν, οὐδὲ ἐγκαλοῦντες τῷ Θεῷ, οὐδὲ καταγινώσκοντες ἀδικίαν ἐκ τῶν γινομένων αὐτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἔλεγε· *Ἡ δικαιοσύνη σου ὡς ὄρη Θεοῦ· τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλή.* Ὁ δὲ τοσαῦτα παθὼν, φησὶν, *οὐδὲ ἔδωκεν ἀφροσύνην τῷ Θεῷ*· καὶ μεταξὺ τοῦ βιβλίου ἔλεγε, τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ τῆς σοφίας καὶ οἰκονομίας ἐξηγούμενος, ἐπειδὴ περὶ τῆς δημιουργίας διελέχθη· *Ἴδου ταῦτα μέγῃ ὁδοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ ἰκμάδα λόγου ἀκουσόμεθα ἐν αὐτῷ.* Ὁ δὲ Ἰερεμίας αὐτὸ τοῦτο προορώμενος, μὴ τις ὑποπτεύσῃ ποτὲ, προτίθῃσι τῆς ἐρωτήσεως τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν εἰπὼν· *Δίκαιος εἶ, Κύριε*· τοῦτ' ἔστιν, οἶδα μὲν ὅτι δικαίως ἅπαντα γίνεται παρά σου, τὸν δὲ τρόπον οὐκ ἐπίσταμαι καθ' ὃν γίνεται. Τί οὖν, ἔμαθόν τι πλέον ἐκείνοι; Ἀλλ' οὐδὲ ἀποκρίσεως μὲν οὖν ὑπὲρ τούτων ἔτυχον· ὁ καὶ δηλῶν ὁ μακάριος Δαυὶδ ἔλεγε· *Καὶ ὑπέλαβον τοῦ γινῶναι, ὅτι τοῦτο κόπος ἔστιν ἐναντίον μου.* Οὐκ ἔτυχον δὲ ἀποκρίσεως, ἵνα τοὺς μετὰ ταῦτα παιδαύσωσι μηδὲ ἐρωτῶν. Καὶ ἐκείνοι μὲν ἐν μόνον ἐζήτουν, διὰ τί οἱ ἀσεβεῖς ἐν

gigentiam avertit, prudentioresque ac religiosiores efficit. Sane si quis omnia enumerare velit, plurima tentationum emolumenta reperiet, nullusque unquam ex iis, qui Deo acceptabiles fuerunt, sine pressuris vixit, etiamsi non ita nobis videatur.

7. *Exemplum Pauli apostoli.* — Nam si beatus Paulus tantum negotii sustinuit, nullus vero Paulo major est, aut etiam æqualis: qua tandem ratione illi credantur hujusmodi auxilio non indiguisse? Sin autem quidam ex istis tribulationibus emendati non sunt, non hoc illi imputandum est, qui emendationem intulit, sed illorum potius negligentia. Nam si illis non fuisset adhibitum medicamentum, per negligentiam periisse viderentur: nunc vere non parum actum est, cum nemo medicum accusare possit, sed ægros potius ipsorumque incuriam. Si qui vero antequam tentarentur, gradientes recte, post tentationem corruerunt, alique cum omnibus essent peccatis obnoxii, nulla tribulatione vexati sunt, alii vero a prima statim ætate usque ad ultimum vitæ spiritum innumeris calamitatibus contriti sunt, a nulla hujusmodi re dejiciamur aut perturbemur. Etenim si omnem providentiæ illius dispensationem scire valeremus aut deberemus, ista ignorantes, mœroris ac perturbationis non immerito causam habere videremur: sin vero is, qui tantorum arcanorum particeps, ad tertium cælum raptus fuerat, ad hanc tamen abyssum hærens substitit, inspiciensque in profundum divitiarum sapientiæ ac scientiæ Dei, obstupuit solum, atque inde resiliit: quid nos ipsos frustra concidimus, perscrutantes inscrutabilia, atque investigabilia curiose inquirentes? Certe cum medicus contraria iis quæ nobis salubria videntur præcipit, sive algens membrum fonti subjicere jubeat, sive alia hujusmodi inexpectata iaciat, numquam reluctamur; sed cum nobis antea persuaserimus artis illum ratione id facere, prompte ac libenter cedimus, cum tamen ille sæpius fallatur: Deum vero, qui tantum in omnibus a nobis distat, qui est ipsa sapientia, qui numquam falli potest, magna curiositate perscrutabimur? Cumque illi simpliciter credamus, a quo facti rationem exigere jure possemus, ab illo, cui solum credendum est, eorum quæ gesserit causas ac rationes requiremus, atque hujusmodi ignorantiam indigne feremus? Hæccine sunt religiosæ mentis ac piæ? Ne, quæso ac supplico, ne ad tantam vesaniam progrediamur, sed in omnibus, in quibus ambigimus, illud dicamus *Judicia tua abyssus multa* (*Psal. 35. 7*). Nam et hoc ipsum, quod non omnia aperte scimus, divinæ sapientiæ profecto est.

Ubi fides habeat meritum. — Si enim omnium quæ fiunt causa et ratione cognita, ita demum Deo pareremus, non magna merces esset, neque fidei exhibitio ea res videretur: cum vero nihil horum penitus noscentes, ita quoque summa affectione mandatis ejus omnibus cedimus, ex legitima obedientia fideque integerrima maxima animabus nostris emolumenta conciliamus. Hoc enim solum nobis persuadere debemus, omnia nobis utiliter a Deo inferri, modum non amplius inquirentes, neque hujus ignorationem graviter vel cum

mœrore ferentes. Neque enim possibile est ista scire, neque utile: illud quia mortales sumus; hoc, quia cito in arrogantiam extollimur. Plurima nos facimus, quæ cum liberis nostris noxia esse videantur, utilia sunt tamen: quorum neque illi causas quærunt addiscere, neque nos illis antea persuadere studemus, id expedire quod facimus; sed hoc solum illos admonemus, ut in omnibus cedant quæcumque præceperint patres nihilque ulterius inquirent. Quod si parentibus nostris, qui ejusdem atque nos naturæ sunt, ita morigeri sumus, neque ulla ratione indignamur, Deone indignabimur quod non illius omnia nobis explorata sint, qui tanta excellentia nobis præcellit, quantum inter Deum et homines discrimen intercedit? Et quid huic impietati par fuerit?

Figuli exemplo utitur. — Adversus hujusmodi homines sane beatus Paulus indignans dicebat: *Alioquin, o homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicet figmentum factori suo, Cur me ita fecisti* (*Rom. 9. 20*)? Equidem filiorum exemplar proposueram; ipse vero multo majus posuit, figuli scilicet, atque ab eo in formam redacti luti. Sicut enim lutum quocumque manus se formantis duxerit sequitur, ita hominem quæcumque Deus jusserit ea sequi, et quæ ille intulerit grato animo perferre convenit, nihil omnino reluctando, vel curiose addiscere quærendo. Neque enim nobis solis ista ambigua sunt, verum et iis qui ante nos fuerunt, sanctis illis ac mirabilibus viris. Ait enim Job: *Ut quid impii vivunt, divitiisque vasterascunt* (*Job 21. 7*)? Beatus autem David, *Pæne, inquit, effusi sunt gressus mei, quia zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns: quia non est respectus mortis eorum, et firmamentum in plaga eorum: in laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur* (*Psal. 72. 2.-5*). Post hunc Jeremias quoque dicebat: *Justus es, Domine, verumtamen judicia loquar ad te. Quid est quod via peccatorum prosperatur* (*Jer. 12. 1*)? Ambigebant isti quidem atque inquirebant, sed non ita ut faciunt impii: neque enim accusabant Deum, ex iis quæ fiunt, illum injustiæ arguebant; sed alius quidem aiebat: *Justitia tua sicut montes Dei, judicia tua abyssus multa* (*Ps. 35. 7*). De alio, cum tanta passus esset, scriptum est: *Non dedit insipientiam Deo* (*Job 1. 22*). Et in eodem libro incomprehensibilem sapientiam illius et dispensationem enarrans, cum de creatione disseruisset: *Ecce istæ sunt partes viæ ejus, et ad humorem verbi audiemus in eo* (*Job 26. 14*). Id ipsum quoque Jeremias providens ne quis unquam suspicaretur, interrogationi judicium suum præposuit dicens: *Justus es, Domine: hoc est, Scio quidem a te omnia fieri juste, modum autem ignoro quo fiunt. Quid igitur? ampliusne illi didicerunt? Nempe de iis nullum responsum retulerunt: quod beatus David indicat, cum dicit: *Et existimabam ut cognoscerem, quia hoc labor est ante me* (*Psal. 72. 16*). Idcirco autem responsa super his non acceperunt, ut posterioribus sæculis futuros homines docerent etiam ipsi interrogatione abstinere. Atque illi quidem unum tantum inquirebant, cur scilicet impii in copia rerum omnium*

et prosperitate viverent, et ne sic quidem didicerunt : at vero isti longe plura quam illi curiose scrutantur. Ea enim quæ nunc proponuntur, multo graviora sunt. Itaque manifesta horum ratio illi permittatur, qui novit omnia antequam fiant.

8. *Cur boni affligantur quærendum non est.* — Si tamen opus sit nos ex iis, quæ jam nota nobis sunt, solutionem quæditorum et consolationem excogitare propter eos qui tam curiose illa sciscitantur, illud dixerim, indignum esse quærere cur boni in pressuris, mali contra in requie persistent, cælesti jam revelato regno, futuri sæculi præmio nobis ostenso. Nam cum in illa vita singuli digna suis meritis recipiant, quid jam eis rebus perturbamur, quæ hic bonis aut malis contingunt? Deus enim eos qui sibi adhærent, veluti fortissimos athletas, hujusmodi laboribus exercet, imbecilliores vero ac tardiores¹, et qui nihil durorum laborum perferre possunt, prius ad bona opera hortatur. Quod si contra nonnumquam evenit, plurimique justi hic in requie vitam cum honore agunt, mali vero in ignominia summisque adversitatibus perdurant, interim quidem prior illa objectio, quæ affligi bonos, malos vero jugiter esse in deliciis conquerebatur, hac ratione eversa profligatur. Sin autem et hujus rei causam inquirere velimus, id profecto dixerim, Deum nostra omnia non uno modo solitum esse disponere, sed rerum copia instructum, plures nobis ad salutem vias sternere. Cum itaque plures sint, qui futuri sæculi ac resurrectionis doctrinam admittere pertinaciter renuant, veluti in brevi tabula hic judicii futuri imaginem ostendit, cum punit malos, bonos remunerat. Quod cum in judicio illo supremo generaliter futurum sit, etiam nunc ex parte aliqua ideo fit, ut qui circa longinquum illud judicium spe lapsi sunt, vel iis quæ in hoc sæculo contingunt admoniti, mansuetiores atque meliores fiant. Si enim nullus hic omnino puniretur malus, nullusque honoraretur bonus, plurimi ex iis qui resurrectionem non credunt, virtutem veluti malorum causam fugerent, vitiositatem vero veluti honorum causam persequerentur : si rursus hic singuli juxta merita reciperent, superfluum jam falsamque existimarent judicii doctrinam. Itaque ne huic non crederetur, ne ingens vulgarisque turba ex contemptu deterior fieret, multos hic peccatores ulciscitur, quosdamque pro recte factis remunerat, ut ex eo quod non in omnibus id facit judicii asserat fidem, ex eo vero quod ante judicium quoque malos aliquos suppliciis afficit, profundissimo quasi somno sepultos excitet. Nam ex malorum quidem punitione plurimi timore corriguntur, ne patiantur eadem; ex eo autem quod non omnibus pro merito hic retribuatur, cogitare compelluntur hujusmodi præmia in aliud tempus esse reservata.

Cur non omnes hic Deus puniat. — Numquam enim profecto, cum justus sit Deus, tot sperneret sive malos impunitos ex vita migrare, sive bonos hic innumeris incommodis affici, si non

utrisque alium in futuro sæculo statum parasset. Quocirca non omnes vel supplicio vel honore afficit, sed quosdam, sicut et in Persarum rege, et in Ezechia contigit, quamquam fuerint plurimi et Assyrio impietate, et Ezechia pietate ac virtute pares. Sed non erga omnes hoc agit Deus : cujus rei causa est, ut dixi, quod nondum adsit judicii tempus. Quod autem ista doctrina mea non sit, ab eo qui nos tunc judicaturus est modo audies. Nam cum profecti ad eum quidam mortem illorum qui sub turre obruti fuerant, Pilatique vesaniam annuntiasent, quam in eos qui mortui fuerant ostendit, sacrificiis illorum sanguinem miscendo, tum ait : *Putatis quod hi Galilæi peccatores præ cæteris Galilæis fuerint, qui talia passi sunt? Non, dico vobis, sed nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis. Aut illi decem et octo super quos cecidit turris Siloe, et occidit illos, putatis quod ipsi præ omnibus, qui habitant Jerusalem, debitores fuerint? Non, dico vobis, sed nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis* (Luc. 13. 2-5). Hæc dilationis causa est. Idcirco non omnes qui eisdem suppliciis sunt digni una punire consuevit, ut reliqui eorum casibus admoniti meliores fiant. Atque ista quidem interim solvisse sufficiat. Sed enim tu fortassis ea etiam, quæ paulo ante proposuimus, multo etiam perplexiora, ut similiter enodemus, inquiris. Sed cum priora pro viribus patefecerimus, ad illa etiam solvenda fundamenta quædam jaeta fuisse arbitramur.

Cur multi tota vita affligantur. — Quid ergo illud est, in quo hæres et fluctuas? Quod plurimi ex primordiis ætatis ad finem usque variis calamitatibus sint affecti. Ego et de his et de prioribus dixerim, præcipue quidem illos ob propria vitia, puniri, deinceps vero, ut alii quoque illorum exemplo emendantur. Quod si non in omnibus id fit, nihil est quod mireris : nondum enim judicii tempus advenit. Quid ergo de illis dices, inquis, qui antequam per ætatem bona vel mala discernere possint, quasi maxime peccaverint, suppliciis afficiuntur? Hujus quidem rei non una est causa, sed plurimæ ac variæ. Nam et ex parentum intemperantia, et ex nutritiorum negligentia, et ex intemperie atque inæqualitate aeris, et ex aliis plurimis hujusmodi casibus id contingere potest. Præterea cum plurimos illorum futuros nequam præsciverit Deus, eos veluti compedibus quibusdam hujusmodi supplicio coercet. An non vides et mendicorum plurimos inter pressuras ipsas et angustias innumera perpetrantes scelera, quorum tamen omnium causa non afflictio paupertatis est, sed sola nequitia? Audivi ego quosdam aliquando cum dicerent hujusmodi homines mulierem quamdam honestam et forma liberali in solitudine nactos, ei violenter ac petulantèr illusisse. Atqui qua necessitate, qua calamitate ad hoc inducti sunt? quæ isti scelera non admisissent, si non hujusmodi quasi vinculis continerentur? Eorum vero qui carceribus inclusi sunt quis facile vesaniam et rabiem perferre possit? At ii qui a dæmone corripiuntur nihilo minora his faciunt : non autem ea mo-

¹ In Savil. et Collb. desunt verba, ac tardiores.

εὐθηνίᾳ καὶ πλούτῳ, καὶ οὐδὲ οὕτως ἐμάνθανον· οἱ δὲ νῦν πολλῶ πλείονα ἐκείνων πολυπραγμονοῦσι· ταῦτα γὰρ τὰ νῦν προτιθέμενα πολλῶ πλείονα ἐκείνων ἐστίν. Ὁ μὲν οὖν σαφὴς λόγος τούτων ἐπιτετραφῶ τῷ πάντα εἰδῶτι πρὶν γενέσεως αὐτῶν.

η'. Εἰ δὲ χρὴ καὶ αὐτοῖς ἐκ τῶν ἤδη γεγενημένων γνωρίμων ἡμῖν ἐπινοῆσαι λύσιν καὶ παραμυθίαν τοῖς ζητούμενοις τινά, διὰ τοὺς σφόδρα ταῦτα περιεργαζομένους, ἐκεῖνό φημι, ὅτι τὸ μὲν τοὺς δικαίους ἐν θλίψεσιν εἶναι, ἐν ἀνέσει δὲ τοὺς πονηροὺς, οὐδὲ ζητήσεως ἀξίον λοιπὸν, τῆς βασιλείας ἀποκαλυφθείσης, καὶ τῆς κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀντιδόσεως δειχθείσης ἡμῖν. Τοῦ γὰρ κατ' ἀξίαν ἐκεῖ μένοντος ἕκαστον, τί χρὴ ταραττεσθαι τοῖς γινομένοις ἐνθάδε καλοῖς ἢ κακοῖς; Τοὺς μὲν γὰρ αὐτῷ προσέχοντας ὁ Θεὸς, ἅτε γενναίους ἀθλητὰς, τούτοις γυμνάζει τοῖς πόνοις, τοὺς δὲ ἀσθενεστέρους καὶ βραδυτέρους* καὶ μηδὲν τῶν βαρυτέρων δυναμένους ἐνεγκεῖν πρότερον [174] εἰς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐνάγει προτροπήν. Εἰ δὲ καὶ τούναντίον συμβαίνει πολλάκις, καὶ πολλοὶ μὲν τῶν δικαίων ἐν ἀνέσει διάγουσι καὶ τιμῇ, τῶν δὲ πονηρῶν ἐν ἀτιμίᾳ καὶ τοῖς ἐσχάτοις κακοῖς, τέως μὲν ἡμῖν ἢ προτέρα ἀντίθεσις, ἢ λέγουσα κακοῦσθαι μὲν τοὺς δικαίους, τοὺς δὲ ἀδίκους τρυφᾶν, ἀνατρέπεται τῷ λόγῳ. Εἰ δὲ καὶ ταύτην ἐπιλύσασθαι δεῖ, ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι οὐχ ἐνὶ τρόπῳ τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκονομεῖν ὁ Θεὸς εἴωθεν, ἀλλ' εὐπορος ὢν πολλάς ἡμῖν τέμνει τὰς πρὸς σωτηρίαν ὁδοὺς. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ τὸν περὶ τῶν μελλόντων καὶ τῆς ἀναστάσεως οὐκ ἀνέχονται δέξασθαι λόγον, διὰ τοῦτο ἐν βραχεῖ τῆς κρίσεως τὴν εἰκόνα ἐνθάδε δείκνυσιν, ὅταν κολάζῃ μὲν τοὺς πονηροὺς, εὐεργετῇ δὲ τοὺς χρηστοὺς. Τοῦτο γὰρ ὀλοσχερῶς μὲν ἐν τῇ κρίσει γίνεται, ἐκ μέρους δὲ καὶ ἐνταῦθα νῦν, ἵνα οἱ πρὸς τὸν μακρὸν ἐκείνον ἀναπεπτωκότες χρόνον τοῖς γούν ἐν τῷ παρόντι δρωμένοις ἐπιεικέστεροι γένωνται. Εἴτε γὰρ μηδεὶς ὅλως ἐκολάζετο τῶν πονηρῶν, μηδὲ ἐτιμᾶτο τῶν χρηστῶν, πολλοὶ τῶν διαπιστούντων τῷ τῆς ἀναστάσεως λόγῳ τὴν μὲν ἀρετὴν ὡς κακῶν αἰτίαν ἐφευγον, τὴν δὲ πονηρίαν ὡς ἀγαθῶν πρόξενον ἐδίωκον· εἴτε πάλιν ἐνταῦθα τὸ κατ' ἀξίαν ἅπαντες ἀπελάμβανον, περιττὸν ἂν ἠγήσαντο εἶναι καὶ ψευδῆ τὸν τῆς κρίσεως λόγον. Ἴν' οὖν μήτε οὗτος διαπιστῆται, μήτε ὁ πολὺς καὶ χυδαῖος λαὸς φαυλότερος γίνηται καταφρονῶν, ἐπεξέρχεται καὶ ἐνταῦθα τῶν ἀμαρτανόντων πολλοὺς, καὶ ἀμείβεται τῶν κατορθούντων ἐπίους, τῷ μὲν μὴ εἰς πάντα τοῦτο ποιεῖν, τὸν τῆς κρίσεως πιστούμενος λόγον, τῷ δὲ καὶ πρὸ τῆς κρίσεως κολάζειν τινάς, τοὺς πολὺν ὕπνον καθεύδοντας διεγείρων. Ἀπὸ μὲν γὰρ τοῦ τιμωρεῖσθαι τοὺς πονηροὺς διανίστανται πολλοὶ τῷ φόβῳ τοῦ μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ πάντας ἐνταῦθα τὰ κατ' ἀξίαν ἀπολαβεῖν ἀναγκάζονται λογιζέσθαι ὅτι εἰς ἕτερόν τινα τοῦτο τεταμίευται καιρὸν.

Οὐ γὰρ ἂν δῆπου δίκαιος ὢν ὁ Θεὸς περιεῖδε τοσούτους καὶ τῶν κακῶν ἀτιμωρήτους ἀπελθόντας, καὶ τῶν ἀγαθῶν μυρίους κολασθέντας δεινοῖς, εἰ μὴ ἄλλην τινὰ αἰῶνος ἑκατέροις παρεσκευάκει κατάστασιν. Διὸ

* Καὶ βραδυτέρους deest in Savil. et Collb.

οὐ πάντας, ἀλλ' ἐπίους κολάζει καὶ τιμᾶ, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Πέρσου, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου· καίτοι πολλοὶ καὶ τῷ Ἀσσυρίῳ γεγόνασιν ἐξ ἴσης ἀσεβεῖς, καὶ κατὰ τὸν Ἐζεκίαν ἐνάρετοι, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πάντων τοῦτο πεποίηκε· τὸ δὲ αἴτιον, ὅπερ ἔφην, ἐστὶ τὸ μηδέπω παρεῖναι τῆς κρίσεως τὸν καιρὸν. Καὶ ὅτι οὐκ ἐμὸς οὗτος ὁ λόγος, αὐτοῦ τοῦ κρίνειν ἡμᾶς τότε μέλλοντος ἀκουσον. Ἐπειδὴ γὰρ προσῆλθον αὐτῷ οἱ τὴν τελευταίαν τῶν ὑπὸ τοῦ πύργου καταχωσθέντων καὶ τὴν τοῦ Πιλάτου μανίαν ἀπαγγέλλοντες, ἦν εἰς τοὺς τελευταίους ἐπεδείξατο, ταῖς θυσίαις αὐτῶν ἀναμίξας τὸ αἷμα, τί φησι; Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἀμαρτωλοὶ παρὶ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν; Οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοήσητε, πάντες ὁμοίως ἀπολεισθήτε. Ἡ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἔφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι αὐτοὶ ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντα τοὺς κατοικοῦντας [175] Ἱερουσαλήμ; Οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοήσητε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεισθήτε. Αὕτη τῆς ἀναβολῆς ἢ αἰτία. Διὰ τοῦτο τοὺς τῶν αὐτῶν ἀξίους οὐχ ὁμοῦ πάντα κολάζειν εἴωθεν, ἵνα οἱ λειπόμενοι βελτίους ταῖς ἐκείνων γένωνται συμφοραῖς. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν οὕτως ἐπιλελύσθω. Σὺ δὲ ἴσως καὶ τὰ νῦν προτιθέμενα ζητεῖς, ἃ πολλῶ τούτων ἐστὶν ἀπορώτερα. Πλὴν ἀλλὰ τούτων ἡμῖν κατὰ δύναμιν γενομένων φανερῶν, καὶ τῆς ἐκείνων λύσεως οἶμαί τινα προκαταβεβλησθαι διὰ τούτων ἀρχήν.

Τί οὖν ἐστὶν ὅπερ ἀπορεῖς; Ὅτι πολλοὶ μέχρι τελευταίας ἐκ πρώτης ἡλικίας πολλαῖς προσεπάλαισαν συμφοραῖς. Ἐγὼ δὲ καὶ περὶ τούτων εἴποιμι ἂν καὶ περὶ τῶν προτέρων, ὅτι προηγουμένως μὲν διὰ τὴν οἰκείαν αὐτοῦς κολάζει πονηρίαν· ἔπειτα δὲ ἵνα καὶ ἕτεροι κερδάνωσιν ἐκ τῶν τούτοις συμβαινόντων κακῶν. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ πάντων τοῦτο γίνεται, οὐπω τῆς κρίσεως ὁ καιρὸς. Τί οὖν, φησὶν, ὅταν πρὶν ἔλθειν εἰς τὴν ἡλικίαν τὴν διαγνωστικὴν τῶν καλῶν καὶ τῶν οὐ τοιούτων, ὡς μεγάλα ἠδίκηκότες τινὲς κολάζονται; Τούτου μὲν οὐ μία τίς ἐστὶν αἰτία, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ διάφοροι. Καὶ γὰρ παρὰ τὴν τῶν γεννησαμένων ἀκρασίαν, καὶ παρὰ τὴν τῶν θρεψάντων ῥαθυμίαν, καὶ παρὰ τὴν τῶν ἀέρων ἀνωμαλίαν, καὶ παρὰ πολλὰ ἕτερα τοιαῦτα συμπτώματα τοῦτο γένοϊτ' ἂν. Πρὸς δὲ τούτοις πολλοὺς αὐτῶν οἶδεν ὁ Θεὸς ἐσομένους πονηροὺς· εἶτα ὡσπερ τισὶ πέδαις προκατέχει ταῖς τιμωρίαις ταύταις αὐτοῦς. Ἡ οὐχ ὀρθῶς καὶ τῶν ἐπαιτῶν πολλοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θλίψει μυρία ἐργαζομένους δεινὰ, οὐ διὰ τὴν θλίψιν, οὐδὲ διὰ τὸν λιμὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκείαν πονηρίαν μόνον; Ἐγὼ γὰρ ἠκουσά τινων λεγόντων ποτὲ, ὅτι γυναῖκα ἐλευθέραν καὶ κοσμίαν ἀπολαθόντες ἐπ' ἐρημίας ἐνύδρισαν. Καίτοι ποίας τοῦτο ἀνάγκης, ποίας θλίψεως ἔργον; Τί δὲ οὐκ ἂν ἔπραξαν οὗτοι δεινὸν, εἰ μὴ τοσούτῳ κατεῖχοντο δεσμῶ; Τῶν δὲ τὰ δεσμωτήριον οἰκούντων τὴν μανίαν καὶ τὴν λύτταν τίς ἂν ἐνέγκοι ῥαδίως; Καὶ εἰ δαιμο-

ἄλλοι δὲ οὐκ ἐλάττωνα τούτων ἐργάζονται. Οὐ λέγω ταῦτα, ἅπερ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ δαίμονος πράττουσι κατοχῆς, ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα τῆς βακχείας παυσαμένης ἐκείνης. Καὶ γὰρ ἀδελφοὶ, καὶ κλέπτουσι, καὶ μεθύουσι, καὶ πολλῶν τούτων αἰσχροτέρα πράττουσι. Καθάπερ οὖν ἐπὶ τῶν κακούργων τοὺς μὲν πολλοὺς ἀφίησιν ἐπιπολὺ ^b τὸ δεσμωτήριον οἰκεῖν ὁ κριτής, ὡς καὶ ἐκεῖ καταλύσαι τὸν βίον πολλάκις, ὅταν δέ τινος τῶν πολλῶν νοθετῆσαι βούληται, ἕνα που καὶ δευτερον ἐξ ἐκείνων λαβὼν, καὶ ἐφ' ὑψηλοῦ καθίσας τοῦ βήματος, περιεστώτων ἀπάντων, οὕτως αὐτὸν κελεύει τὴν ἐπὶ θάνατον ἀγεσθαι, καὶ οὐ πάντων αὐτῷ πρὸς τὸν τῶν λοιπῶν φόβον χρεῖα τῶν πονηρῶν· οὕτω καὶ τῷ Θεῷ οὐ πάντων τῶν μοχθηρῶν, ὅταν ἡμᾶς σωφρονίσαι βούληται, δεῖ, ἀλλ' ἐνίοις ἐξ αὐτῶν ἀπολαβὼν, οὓς οἶδεν ἀδιορθώτως ἔχοντας, ἐνδείκνυται τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὀργὴν, [176] πολλὰ ἐκ τούτου κατορθῶν. Τοὺς τε γὰρ πονηροὺς οὕτως ἐπὶ τὴν μεταβολὴν τῆς πονηρίας, εἰ βούλοιντο, παρακαλεῖ, τοὺς τε ἀγαθοὺς προσεκτικωτέρους ἐργάζεται, τὴν δὲ μακροθυμίαν ἐπιδείκνυται τὴν αὐτοῦ, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, ἅπανσι καθίστησι φανερόν. Τί οὖν ταῦτα, φησὶ, πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς ἅπασαν τὴν πρώτην τραφέντας ἡλικίαν, καὶ πρὶν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ διαγινώσκειν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀποπνεύσαντας; Καὶ τί πάσχουσιν οὗτοι δεινόν, εἰπέ μοι, οὐπω τὴν αἰσθησὶν ὧν πάσχουσιν ἔχοντας, οὐδὲ τὸ λυπεῖσθαι καὶ χαίρειν μεμαθηκότες; Ἐγὼ δὲ οὐ τούτῳ μόνον τὸν λόγον ἐπιλύομαι τούτου, ἀλλ' ὅτι καὶ γονεῖς καὶ ἀδελφοὶ καὶ συγγενεῖς ἐκ τῶν τοιοούτων ἐσωφρονίσθησαν συμφορῶν· τούτο δὲ κέρδος οὐ μικρὸν, ἐξ ὧν ἕτερος ἠδίκηται οὐδὲν, ὠφελεῖσθαι τὰ μέγιστα ἕτερον. Εἰκόσ δὲ καὶ ἄλλην αἰτίαν τινὰ ἀρόρητον εἶναι, μόνῳ τῷ ποιήσαντι ἡμᾶς φανεράν.

θ'. Εἰς ἐτι λείπεται λόγος, τί δὴποτε οἱ τὰ ὀρθὰ βαδίζοντες πρὸ τῶν πειρασμῶν μετὰ τοὺς πειρασμοὺς κατέπεσον. Τίς οὖν ὁ καλῶς τοὺς τὰ ὀρθὰ βαδίζοντας ἐπιστάμενος, πλὴν τοῦ πλάσαντος καταμόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, καὶ συνιέντος εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν; Πολλοὶ γὰρ πολλάκις τῶν δοκούντων εἶναι χρηστῶν, πάντων εἰσὶ πονηρότεροι. Καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη μὲν ἤδη καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλ' ἐπ' ἐνίων, περιστάσεώς τινος γινόμενης καὶ ἀνάγκης. Ὅταν δὲ ὁ δοκιμάζων τὰς καρδίας καὶ τοὺς νεφροὺς, ὁ ζῶν καὶ ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, ὁ διοικνόμενος μέχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ σώματος, ἀρμῶν τε καὶ μυελῶν, ὁ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐνοιῶν καθέζηται δικάζων ἡμῖν, τότε δὴ, τότε οὐκ ὀλίγους τινὰς ἐκ πολλῶν, ἀλλὰ πάντας ἐκκαλυπτομένους ἔφει τοὺς τοιοούτους· καὶ οὐτε δορὰ προβάτου τὸν λύκον δύναιτ' ἄν, οὐτε κονίσις τάφου τὸν ἐνδον ἀποκρύψαι μολυσμόν. Οὐκ ἔστι γὰρ κτίσις ἀφανῆς ἐνώπιον τοῦ τότε κρίνοντος, ἀλλὰ πάντα γυμνά καὶ τετραηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ· ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος δηλῶν Κορινθίοις ἔλεγεν· Ὅστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτά τοῦ σκοτους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν. Ἴνα δὲ καὶ τοὺς ὑποκριτὰς ἀφέντες ἐπὶ τοὺς ὀρθῶς βιοῦντας ἔλθωμεν τῷ λόγῳ, πόθεν δῆλον, εἰ τὰ μὲν ἄλλα αὐτοῖς κατώρθωται, τὸ δὲ κεφάλαιον ἡμέληται τῶν ἀγαθῶν ἢ ταπεινοφροσύνης; Καὶ διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἀφῆκεν ὁ Θεός, ἵνα μάθωσιν ὅτι οὐ τῆ οἰκείᾳ δυνάμει

κατώρθωσαν ἐκεῖνα, ἀλλὰ τῆ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ λέγοι τις βέλτιον εἶναι κατορθοῦντας ἐπαίρεσθαι ἢ ταπεινωθῆναι πεσόντας, πολὺ καὶ τῆς ἀλαζονείας ἀγνοεῖ τὴν ζημίαν καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης τὸ κέρδος. Εὐ γὰρ ἴσθι σαφῶς ὅτι ἄνθρωπος μετὰ ἀπονοίας κατορθῶν, εἴ γε ὄλιος τοῦτό ἐστι κατορθοῦν, ταχέως ἐμπεσεῖται εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπώλειαν. Καὶ ὁ μὲν ὀλισθησάτω συγχωρηθεὶς, καὶ μετριάξειν μαθὼν ἀπὸ τοῦ πτώματος, καὶ ἀναστήσεται, καὶ ἀνακτῆσεται ἐαυτὸν θάττον, εἴ γε βούλοιο· ὁ δὲ δοκῶν μὲν εὖ πράττειν μετὰ ἀλαζονείας, μηδὲν δὲ πάσχων δεινόν, οὔτε αἰσθησὶν τῆς οἰκείας λήψεται παρανομίας ποτὲ, ἀλλὰ καὶ αὐξήσει τὸ δεινόν, καὶ λήσεται κενὸς ἐνθένδε ἀπελθὼν· καθάπερ ἐκεῖνος ὁ Φαρισαῖος, ὃς ἀνήλθε [177] μὲν δοκῶν τοῖς ἀγαθοῖς ἅπασι πλουτεῖν, κατήλθε δὲ μαθὼν ὅτι καὶ τοῦ τελώνου πενέστερος ἦν. Ἔστι δὲ καὶ ἕτερον εἶδος πολλῶν ἔχον ἰσχὺν πρὸς τὸ κενῶσαι τὰ μετὰ πολλῶν ἰδρώτων καὶ πόνων συναχθέντα καλά, ὁ τῆς κενοδοξίας ἀνεμος. Καθάπερ γὰρ ἀνεμος ἀληθῶς εἰσελθὼν ἐκφυσᾷ ἅπαντας τοὺς τῆς ἀρετῆς θησαυρούς. Ἴδου οὖν καὶ δευτέρα πρόφασις ἡμῖν ἀνεφάνη τῶν τὰ ὀρθὰ βαδίζόντων, ὡς ἔφη. Πολλοὶ γὰρ παρ' ἡμῖν δοκοῦντες ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς πολλοὺς ὑπομεμενηκέναι πόνους, καὶ ὑπομένοντες δὲ, ἐπειδὴ πρὸς τὴν παρὰ ἀνθρώπων ὀρῶντες τιμὴν, καὶ οὐ πρὸς τὸν Θεὸν ἅπαντα ἔπραττον, ἀφείθησαν πειρασμῶν περιπεσεῖν, ἵνα τῆς παρὰ τῶν πολλῶν ἀποστερηθέντες δόξης δι' ἣν ἅπαντα ἐζημιώθησαν, καὶ μαθόντες τὴν φύσιν αὐτῆς ὡς οὐδὲν ἀμεινον ἀνθους χόρτου διάκειται, τῷ Θεῷ μόνῳ προσέχωσι τοῦ λοιποῦ, καὶ δι' αὐτὸν ἅπαντα πράττωσι. Καὶ ἕτεροι δὲ πρὸς τούτοις εἰσὶ λόγοι τούτων πολλῶν πλείους ^a, ἡμῖν μὲν ἀφανεῖς, ὡς ἔφη, γνῶριμοὶ δὲ τῷ πεποιηκότι αὐτοὺς Θεῷ. Μὴ τοίνυν ἀσχάλλωμεν ἐπὶ τοῖς γινομένοις, ἀλλ' εὐχαριστῶμεν τούτο γὰρ οἰκετῶν εὐγνωμόνων ἐστὶ. Σὺ δὲ θαυμάζων ὅτι μὴ πρότερον, ἠνίκα ἐτρέψας καὶ τὴν κοσμικὴν περιέκεισο φαντασίαν, ἀλλὰ νῦν, ὅτε πάντα ἐκεῖνα ἐβρύψας, καὶ σαυτὸν ὅλον ἀνέθηκας τῷ Θεῷ, τότε ἐπεπήδησεν· οὗτος ὁ μιαρὸς, παραπλήσιον ποιεῖς ὡςπερ ἂν εἰ ἐθαύμαζες, τί δὴποτε τοῖς μὲν θεαταῖς οὐδεὶς ἐνοχλεῖ, τῷ δὲ ἀπογραψαμένῳ πρὸς τὸ πυκτεῦειν, καὶ γυμνασθέντι, καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα καθέντι, τούτῳ μόνῳ πάντων ἐπεισιν ὁ ἀνταγωνιστής, πατάσων τὴν κεφαλὴν, καὶ κόπτων τὸ πρόσωπον. Οὐ δὴ τοῦτό ἐστι θαυμαστὸν οὐδὲ ἀθυμίας ἀξίον, εἰ πυκτεῦειν ἡμῖν ἐλομένοις, ἐκεῖνος θλίβει καὶ ἀνιᾶ καὶ βαρύνει· οὗτος γὰρ τῶν πυκτευόντων ὁ νόμος· ἀλλ' εἰ περιτρέπει καὶ καταβάλλει καὶ τὸ βραβεῖον ἀφαιρεῖται, τοῦτό ἐστι τὸ δεινόν. Ἔως δ' ἂν τοῦτο μὴ δύνηται, οὐ μόνον οὐδὲν ἔβλαψεν, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ὤνησε τῆ σφοδρᾷ συμπλοκῇ σεμνοτέρους ἡμᾶς ποιήσας. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἐκεῖνός ἐστιν ὁ πάντων ἀμείνων, ὁ πλείονα τραύματα ἐπιδείξει ἔχων, καὶ τὰ μονομάχια πρὸς τοὺς εὐτονωτέρους τῶν πολεμίων ἀναδεξάμενος· καὶ τῶν ἀθλητῶν δὲ τοὺς τοῖς ἀκαθαιρέτοις ^b συμπλεκομένους (οὕτω γὰρ τοὺς φιλονεικοτέρους καλοῦσι τῶν ἀνταγωνιστῶν) θαυμάζομεν· καὶ κυνηγέτης οὗτος μάλιστά ἐστιν ὁ κρατούμενος, ὁ τὰ δυσάλωτα τῶν θηρίων καταδεχόμενος. Ἀναίδης ἐστὶ καὶ ἀκατάπληκτος

^a Morel. τούτων πλείους, Savil. τούτων πολλῶν πλείους, Colb. τούτων πολὺ πλείους.

^b Morel. ἀκαθαιρέτοις, Savil. in marg. et Colb. ἀκαθάρτοις, male. Savil. in textu ἀκαλέκτοις. Infra Morel. et Savil. in marg. δυσάλωτα τῶν θηρίων, Savil. in textu et Colb. δυσθάνατα τῶν θηρίων.

^b In Colb. et Savil. ἐπιπολὺ deest.

do memoro quæ tunc agunt, cum a dæmone apprehenduntur, sed quæ posteaquam illa vexatio cessaverit. Nam et edacitatem sequuntur, et sarantur, et inebriantur, et plurima his etiam turpiora admittunt. Denique sicut malefactorum plurimos carcerem ditissime¹ incolere permittit iudex, adeo ut plerumque vitam illic finiant, ut cum ex multis aliquos puniri vult, unum ex illis, aut etiam duos eminentiori loco statuens, circumstantibus omnibus, ita demum ad mortem duci præcipit, neque ad terrorem cæterorum sic malos omnes punire necesse habet: ita Deus quoque cum nos emendare vult, non omnes una malos punire necessarium existimat, sed aliquos rapiens ex eis quos nunquam corrigendos novit, potentiam atque iram ostendit suam, plurima ex hoc utilia perficiens. Quippe et malos ad deserenda, si velint, vitia hortatur, et bonos cautiore efficit, et longanimitatem ostendit suam, resurrectionisque doctrinam, ut ante diximus, omnibus insinuat. Quid ergo hæc, inquires, ad eos, qui a prima infantia nutriti in calamitatibus, priusquam bona vel mala per ætatem discernere possint, e vita migrant? Et quid mali, quæso, isti patiuntur, qui necdum quid patientur sentiunt, neque dolere aut gaudere didicerunt? Ego vero non hoc solum pro huiusmodi solvenda questione dixerim, verum parentes ipsos etiam et fratres et propinquos huiusmodi liberorum cladibus emendatos novi. Id vero non minimi lucri est, ex iis, quibus nemo læditur, alios maximam utilitatem consequi. Verisimile autem est et aliam esse causam secretiorem, quam solus novit rerum opifex Deus.

9. *Cur post afflictionem quidam peccent.* — Unum reliquum est explicandum, quam scilicet ob causam ii, qui recte priusquam tentarentur incedebant, post tentationem lapsi sint. Quis, oro, plane novit qui recte incedant, nisi qui corda nostra singula finxit, intelligitque omnia opera nostra (Ps. 32. 15)? Fit enim sæpius, ut plurimi ex iis qui boni esse videntur, peiores omnibus sint; atque id quidem et in hoc sæculo deprehenditur, sed in nonnullis casu aliquo ac necessitate ingruente. Cum vero is qui corda et renes probat, vivus et efficax, et acutior omni gladio ancipiti, pertingens usque ad divisionem animæ et corporis, artuum et medullarum, discretor cogitationum et intentionum (Hebr. 4. 12), iudicans sederit, tunc vero non paucos ex pluribus, sed omnes aperte videbis: neque tunc ovina pellis lupum, neque sepulcri dealbatio internam iniquitatem occultare poterit. Nulla enim creatura est invisibilis coram eo, qui tunc iudicaturus est, sed nuda et aperta sunt omnia oculis ejus: quod Paulus indicat cum Corinthiis scribit: *Itaque nolite ante tempus quicquam iudicare, quoad usque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium* (1. Cor. 4. 5). Ut autem, hypocritis omissis, ad eos tandem qui recte revera incedunt veniamus, unde nobis constat quod, etiamsi bona reliqua egerint, summum tamen omnium virtutum culmen, humilitatem, non negie-

xerint? Idcirco autem dimisit illos Deus, ut discant illa se non propria virtute, sed Dei gratia præstitisse. Quod si dicat quis melius fuisse illos cum recte agerent extolli, quam post lapsum humiliari, is mihi maxime videtur jactantiæ detrimenta atque humilitatis lucra ignorare. Nosti enim plane hominem arroganter bona operantem, si tamen bona facere arrogans possit, quamprimum in summam perniciem lapsurum. Is vero qui labi permissus fuerit, atque ex ruina humiliari didicerit, resurget, ac si quidem voluerit, lapsus sui damna cito reparabit. Porro is qui cum jactantia recte putatur operari, nihil patiens adversi, ne sensum quidem ullum propriæ iniquitatis recipiet unquam, sed augebit malum, atque dum nesciet, hinc vacuus proficiscetur: sicuti Pharisæus ille (Luc. 18. 40) qui ascendit in templum, putans se bonis omnibus esse locupletem, descendit vero publicano pauperiorem meritis se esse percipiens. Est et alia species pestis, quæ plurimum roboris habet ad evacuanda bona nostra, quæ nudo sudore colligimus, ventus scilicet inanis gloriæ. Nam revera venti iustar ingressa thesauros omnes virtutis exsufflat. En et secunda nobis occasio lapsus recte gradientium, ut tu dicebas. Plurimi enim ex iis qui apud nos ingentes videntur virtutis causa tolerasse labores, ac revera tolerant, cum omnia ad honorem hominum, non pro Dei gloria, facerent, permissi sunt in tentationem labi, ut multitudinis gloria nudati, propter quam detrimenta omnia perpassi sunt, ejusque gloriæ naturam in nullo flore fœni esse meliorem addiscentes, jam Deo soli vacent, atque ipsius causa faciant omnia. Sunt præterea et aliæ causæ atque rationes, et quidem longe his plures, cæterum, ut dixi, nobis incognitæ, sed omnium opifici Deo bene notæ. Ne igitur in iis quæ contingunt indignemur, sed gratias agamus: hoc enim gratorum fideliumque servorum est. At vero tu, dum admiraris cur non antea potius, cum delicate viveres atque illa sæculi pompa stipatus incederes, sed nunc quando abjecisti illa omnia, ac te ipsum totum Deo devovisti, pessimus te ille dæmon invasit, idem prorsus facis ac si admireris cur spectatoribus nullus molestus esset, sed qui in pugilum numero adscriptus exercitatusque in certamen descendisset, hunc solum ex omnibus colluctator expeteret, percutiens caput faciemque concidens. Non hoc ergo aut miraculo aut mœrore dignum est, si nos ille pugil adortus premit et urget, quippe ista est pugnantium lex: verum si ille dejiciat atque prosternat, ac præmia laborum tollat, hoc grave est. Quamdiu vero non prævalet, non solum nobis nihil nocuit, sed profuit plurimum, conflictu illo suo summa nobis ornamenta concilians. Namque et in castris ille præstare cæteris putatur, qui plura vulnera præ se ferre potest, ac singularia certamina adversus quoslibet hostium fortissimos suscipere. Eos itidem athletas maxime miramur, qui cum inexpugnabilibus (sic enim appellant contentiosiores quosque antagonistas) viriliter congregiuntur. Sed et venator ille maxime præcellit, qui ferocissimas belluas excipit. Impudens est atque imperterritus hic dæmon:

¹ vox, *diutissime*, in Colb. et Savil. deest.

at ego propterea te mirari ac stupere non desino, quod hujusmodi adversarium nactus tam violentum lapsus non es, neque in deditioem venire tolerasti, sed firmus perstitisti, nulla ex parte illius improbitati cedens.

10. Porro quod non assentandi studio nunc ista loquar, sed quod vere maxima ex hujusmodi afflictione ceperis emolumenta, patere, quæso, nos fiducia tantisper in loquendo uti: neque enim aliter hujus rei documenta afferre possem. Nosti sane ac memoria tenes priorem tuam conversationem, qua ante hujusmodi tentationem debebas. Hanc itaque velim diligenter examines, ac præsentem qua nunc vivis componas: videbis profecto quantum lucri ex isto conflictu consequutus sis. Nunc enim jejuniis, vigiliis, lectioni, orationibusque perpetuis intentissime incumbis, gravitatemque et humilitatem excellenter consequutus es: antea nulla tibi librorum ratio, sed studium omne et laborem pomarii arboribus devoveras. Audivi ego tunc plurimos, qui te objurgantes, arrogantem ac superbum dicerent, atque in hac parte nobilitatem generis, patrisque claritudinem, et quod in opibus plurimis fuisses educatus, causarentur: in vigiliis vero quam tunc negligens fueris, ipse melius nosti. Sæpe enim aliis profunda nocte statim exurgentibus ipse gravi somno mersus dormiebas, et cum te alii excitarent indignabar. At nunc ex quo bellum hoc et pugnam subiisti, illa omnia soluta sunt, atque in melius mutata. Quod si quæras ex me quamobrem, cum in deliciis ageres, ac mundi rebus omnino intentus esses, non tunc tibi dæmonem istum immiserit Deus, illud ego respondebo, hoc quoque illius actum esse providentia. Sciebat enim tunc te imbecillum, superandum facile, ac mature periturum. Atque ideo non statim ad hanc luctam vocavit, cum ad monachorum vitam accessisses, sed exerceri prius te permisit, ac longum agere tempus; posteaquam vero robustissimus factus es, tunc ad laboriosum hoc stadium pertraxit. Adhuc igitur eorum qui sunt in sæculo mentionem facis, famulumque tuum in medium adducis: illum enim te significare voluisse reor, cum diceres plurimos sæculares viros, cum in hunc morbum incidissent, celeriter atque integerrime fuisse liberatos. Verum famulus tuus, o amantissime, et quotquot eosdem subiere casus, non

eadem ex causa cum hujusmodi malo conflictati sunt, qua tu modo. Illi enim ac cæteris similibus solum terrendi causa, ut ex hujusmodi timore meliores fierent, hanc belluam immisit Deus; tibi vero ut pugnares fortiter et strenue ac vinceret, coronamque patientiæ referres. Porro victoria tunc est, non cum quis adhuc theatro constante, luctando seipsum adversario subducit, sed cum se ad congregandum paratum luctatori semper offert, qui adversarius absurdas cogitationes¹ præ mœrore suggerens nihil perficere possit. Quod vero res ita se habeat, sic probe colligo. Constat profecto omnibus, quantumlibet tu te per humilitatem dejicias, a servi tui vita tuam longissime differrè, ac esse meliorem: Deo itaque major tui quam illius cura sit necesse est. Hoc cum palam sit, id quoque similiter constabit: nempe si esset odii permissio illa, numquam profecto ei quem magis diligeret illam auxisset, postquam eum qui longe fuerat deterior tam cito dæmoni eripuerat. Neque enim ex hoc solum id asseveraverim, sed ex quibus a Deo te desertum putas, ex eis maxime illi curam tui summam esse conabor ostendere. Nam si non studiosissime cuncta hactenus egisses, si non peregrinationes longinquas, ut sanctis illis viris ad ejusmodi solvenda vincula potentissimis congregederis, suscepisses, merito fortasse quidam dubitassent, cum non satis aperta videretur esse causa, cur tantum temporis te reliquerit: postea vero quam martyrum loca frequens adiisti, ubi plurimi ex iis quoque, qui homines devorabant, sæpe sanati sunt, plurimumque temporis apud viros illos mirabiles ac strenuissimos, qui curationem numquam frustra tentaverant, degisti, nihilque omnino omisisti, quod ad hanc liberationem conferre posse ulla ratione videretur, reversusque es ferens tecum inimicum, apertum ac certissimum divinæ circa te providentiæ documentum eis quoque qui valde insipientes sunt conspicuum retulisti. Numquam enim profecto tantam impedivisset Deus gratiam, numquam servos suos ita pudore suffundi passus esset, nisi id tuæ et probationi et utilitati vehementer expedire cognovisset. Itaque quod divinæ derelictionis signum videtur, id ejus summi in te affectus et amoris est argumentum.

¹ Savil. et Colb. habent, *innumerabiles cogitationes*.

EJUSDEM AD STAGIRIUM, **QUOD TRISTITIA DÆMONE IPSO SIT GRAVIOR.** **LIBER SECUNDUS.**

1. Et ista quidem de Dei providentia, utque ille non aversans et execrans, sed et admodum diligens hoc te exerceat modo, dixisse sufficiat. Quoniam vero alia etiam ex parte vehementer te angit questus es, quod sæpenumero dæmon vel pelago, vel præcipitio, vel alio quovis leti genere vitam tibi eripere suadeat, age de hujusmodi quoque cogitationibus paucis disseramus. Neque enim solius dæmonis est illud consilium, sed etiam mœroris:

imo vero plus mœroris quam dæmonis, fortasse vero mœroris solius. Id ex eo profecto constat, quod plurimi etiam ab hujusmodi insectatione liberi ex dolore solo hæc deliberant. Hunc igitur ex animo tuo fuga ac penitus elimina, ac nullam vim deinceps illi habebit, non solum ad persuadendum ista, verum ne ad suggerendum quidem. Nunc quippe quemadmodum ii qui parietes suffodiunt, noctis tempore, extincto lumine, et furari opes, et earum dominos

οὗτος ὁ δαίμων; διὰ τοῦτό σε ἐκπληττόμενος καὶ θαυμάζων οὐ παύομαι, ὅτι πρὸς τοιοῦτον κληρωθεὶς ἀνταγωνιστήν, οὐ κατέπεσες, οὐδὲ ἐξέδωκας σεαυτὸν, ἀλλ' ἔμεινας ἀκλινῆς μηδαμῶθεν περιτρεπόμενος.

ε'. Καὶ ὅτι σε οὐ κολακεύων ταῦτα λέγων νῦν, ἀλλὰ ἀληθῶς τὰ μέγιστα ἀπὸ τῆς θλίψεως ταύτης ἐκαρπώσω, ἀνάσχου μετὰ παρρησίας λεγόντων ἡμῶν· οὐδὲ γὰρ ἂν ἄλλως δυναίμην τούτου παρασχεῖν τὴν ἀποδείξιν. Οἴσθ᾽ αὖτε καὶ μέμνησαι τὴν προτέραν σου διαγωγήν, τὴν πρὸ τούτου λέγω τοῦ πειρασμοῦ· [178] οὐκοῦν ἐξέτασον ἐκείνην καλῶς, καὶ ἀντίθεος τῇ παρουσίᾳ τῇ μετὰ τὸν πειρασμόν, καὶ τότε ἴσθαι τὸ κέρδος ὅσον ἀπὸ ταύτης σοι γέγονε τῆς συμπλοκῆς. Νῦν μὲν γὰρ καὶ ἐν νηστείαις καὶ παννυχίαις, καὶ τῇ περὶ τὴν ἀνάγνωσιν σπουδῇ, καὶ τῇ περὶ τὰς εὐχὰς καρτερίᾳ, πολλὴ γέγονεν ἡ ἐπίτασις, καὶ τὸ ἀδιάχυτον δὲ καὶ ταπεινὸν μεθ' ὑπερβολῆς σοι κατώρθωται· πρότερον δὲ σοι βιβλίῳ λόγος ἦν οὐδεὶς, πᾶσα δὲ σοι φροντίς καὶ πόνος εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἀνηλίσκετο τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ φυτῶν. Πολλῶν δὲ σε καὶ εἰς ἀπόνοιαν σκωπτόντων ἤκουον τότε, καὶ ταύτην τὴν τοῦ γένους αἰτιωμένων λαμπρότητα, καὶ τὴν τοῦ πατρὸς δόξαν, καὶ τὸ ἐν πλούτῳ τετράφθαι πολλῶν· τὴν δὲ ἐν ταῖς παννυχίαις ῥαθυμίαν καὶ αὐτὸς οἶδας σαφῶς. Πολλάκις γὰρ ἄλλων μετὰ τὴν βαθεῖαν ἐσπέραν ἀνισταμένων εὐθέως, αὐτὸς ἔμενες ὑπὸν κατεχόμενος βαθεῖ, καὶ πρὸς τοὺς διεγείροντας ἐδυσχέρανες. Ἀλλὰ νῦν πάντα λέλυται ἐκεῖνα, καὶ πρὸς τὸ βέλτιον μεταβέβηται, ἐξ οὗ τὴν μάχην καὶ τὸν πόλεμον ἀνεδέξω τούτον. Εἰ δὲ ἔροιά με, τί δήποτε σοι τρυφῶντι καὶ πρὸς τὰ τοῦ κόσμου πράγματα ἐπτοημένῳ οὐ συνεχώρησεν ἀντιστῆναι τὸν δαίμονα τούτον ὁ Θεός, ἐκεῖνο ἂν ἀποκρῖνοίμην ἐγὼ, ὅτι καὶ τοῦτο τῆς αὐτοῦ κηδεμονίας ἦν· ἤδει γὰρ ὅτι σε τότε εὐκαταγώνιστον εὐρῶν ταχέως ἀπολεῖ. Διὰ τοῦτο οὐδὲ εὐθέως ἐπὶ τὸν τῶν μοναχῶν ἐλθόντα βίον πρὸς τὴν πάλιν ταύτην ἐκάλεσεν, ἀλλ' ἀρῆκεν ἐγγυμασθῆναι καὶ χρόνον ἀναμείναι μακρόν, εἰδὼς ὅτι καρτερικώτατος γέγονας, τήνικαῦτα πρὸς τὸ ἐπίπονον τοῦτο στάδιον εἴλκυσεν. Ἔτι οὖν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένων μεμνήσῃ, καὶ τὸν οἰκέτην ἄξεις εἰς μέσον τὸν σόν· ἐκεῖνον μὲν γὰρ σε οἶμαι αἰνίττεσθαι, ὅταν λέγῃς ὅτι πολλοὶ τῶν βιωτικῶν ἀνδρῶν ταύτην περιπεσόντες τῇ νόσῳ ταχίστης καὶ τελείας ἐτυ-

χον ἀπαλλαγῆς. Ἀλλ' ὁ οἰκέτης, ὡ φίλτατε, ὁ οὐδὲ καὶ ὅσοι τῶν αὐτῶν ἐτυχον ἐκείνῳ, οὐκ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς αὐτῷ προσεπλάκησαν, οἷσπερ καὶ σὺ νῦν· ἐκείνῳ μὲν γὰρ καὶ τοῖς τοιοῦτοις ὑπὲρ τοῦ φοβῆσαι μόνον, καὶ τῷ φόβῳ ποιῆσαι βελτίους, τοῦτο ἐπαρῆκε τὸ θηρίον ὁ Θεός· σοὶ δὲ, ὥστε ἀγωνίσασθαι γενναίως, καὶ νικῆσαι λαμπρῶς, καὶ τὸν τῆς ὑπομονῆς ἀναδήσασθαι στέφανον. Νίκη δὲ ἐστίν, οὐχ ὅταν τις, τοῦ θεάτρου ἔτι συνεστῶτος, παλαιόντα αὐτὸν ἐλκύσας ἀπαγάγῃ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ, ἀλλ' ὅταν ἀφῆ συμπλακῆναι διαπαντός, εἶτα παλαίων καὶ διὰ τῆς ἀθυμίας εἰς ἐνθυμήσεις ἀτόπους ἄγων ἰσχύσῃ μηδέν. Καὶ ὅτι οὕτω ταῦτ' ἔχει, ἐκεῖθεν συλλογιούμαι καλῶς. Παντί που δῆλόν ἐστι, καὶ αὐτὸς μετριάξειν ἐθέλης, ὅσον τῆς τοῦ οἰκέτου ζωῆς βελτίων ἢ σὴ διενήνοχεν. Οὐκοῦν καὶ λόγος σοῦ τῷ Θεῷ πλείων καὶ φροντίς, ἢ ἐκείνου. Τούτου δὲ ὄντας δόλου, κάκεινο ὁμοίως ἐστὶ φανερόν, ὅτι εἰ μίσους αὐτῆ συγχώρησις ἦν, οὐκ ἂν εἰς ὃν μᾶλλον ἡγάπα ταύτην ἐξέτεινε, τὸν ἡττονα πολὺ ὄντα τούτον ταχέως τοῦ δαίμονος ἐξαρπάσας. Καὶ οὐκ ἀπὸ τούτου μόνον τοῦτο ἰσχυρισαίμην ἂν ἐγώγε, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν, ὧν ἐγκαταλείφθαι δοκεῖς, ἐκ τούτων μάλιστα, ὅτι σφόδρα μέλει τῷ Θεῷ τῶν σῶν, ἀποδείξαι πειράσομαι. Εἰ μὲν γὰρ μὴ πολλὴν ἐποιήσω σπουδῆν, μηδὲ ἀποδημίας ἐστείλω [179] μακράς, ὥστε συγγενέσθαι ἀνδράσιν ἀγίοις καὶ ἱκανοῖς τὰ τοιαῦτα λύειν δεσμά, ἴσως ἂν τις ἡπόρησε τῶν πολλῶν, οὐ σφόδρα τῆς αἰτίας οὔσης ἐναργούς, δι' ἣν τοσοῦτον εἶασε χρόνον· ἐπειδὴ δὲ καὶ τόπους μαρτύρων καταλαβῶν, ἐνθα πολλοὶ καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐσθιόντων λάθησαν, καὶ τοῖς θαυμαστοῖς καὶ γενναίοις ἐκείνοις καὶ μηδέποτε διημαρτηκόσι πολὺν ὑπὲρ τούτου συνώκησας χρόνον, καὶ οὐδὲν ὄλως παραλιπῶν τῶν φερόντων εἰς τὴν τοῦ πάθους ἀπαλλαγῆν, ἐπανήλθες πάλιν τὸν πολέμιον ἔχων μετὰ σαυτοῦ, φανεράν καὶ ἐναργῆ καὶ τοῖς σφόδρα ἀνοήτοις τῆς περὶ σὲ Θεοῦ προνοίας ἐκόμισας τὴν ἀποδείξιν. Οὐδὲ γὰρ ἂν τοσαύτην χάριν ἐνεπόδισεν, οὐδ' ἂν τοὺς αὐτοῦ δούλους αἰσχυνθῆναι ἠνέσχετο, εἰ μὴ σφόδρα πρὸς τὴν εὐδοκίμησιν καὶ τὴν ὠφέλειαν μᾶλλον ἐώρα τὴν σὴν. Ἔσθ' ὅπερ δοκεῖ σημεῖον εἶναι τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ Θεοῦ, τοῦτο τῆς πολλῆς αὐτοῦ περὶ σὲ φιλοστοργίας καὶ σπουδῆς σημεῖόν ἐστι.

^a Savil. et Colb. εἰς μυρίας ἐνθυμήσεις.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΑΓΕΙΡΙΟΝ

ΚΑΙ ΟΤΙ Η ΑΘΥΜΙΑ ΧΑΛΕΠΩΤΕΡΑ ΚΑΙ ΔΑΙΜΟΝΟΣ.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

α'. Ταῦτα μὲν ἡμῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας εἰρήσθω, καὶ ὅτι οὐκ ἀποστρεφόμενος οὐδὲ μισῶν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀγαπῶν, τούτῳ γυμνάζει τῷ τρόπῳ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐτέρως σφόδρα ἔφησ' ἀλγεῖν, ὡς καὶ πολλάκις σε ἀναπειθεῖν τὸν δαίμονα εἰς πέλαγος ἢ κατὰ κρημνῶν ἀφανίσαι σαυτὸν, ἢ ἄλλῳ τινὶ τοιοῦτῳ τρόπῳ τὴν παρούσαν καταλύσαι ζωὴν, καὶ ὑπὲρ τούτων μικρὰ διαλεχθῆναι βούλομαι τῶν λογισμῶν. Οὐ γὰρ ἐκείνου μόνον ἐστὶν αὕτη ἡ συμβουλή, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθυμίας τῆς σῆς, καὶ

ταύτης μᾶλλον ἢ ἐκείνου, τάχα δὲ καὶ μόνης ταύτης. Καὶ δῆλον ἐξ ὧν πολλοὶ καὶ τῶν μὴ δαιμονίωντων ἀπὸ τοῦ λυπεῖσθαι μόνον τοιαῦτα βουλευόνται. Ταύτην οὖν ἐκβαλε καὶ ἀπέλασον τῆς ψυχῆς, καὶ οὐδεμίαν ἔξει λοιπὸν ἐκεῖνος ἰσχύον, οὐ μόνον πρὸς τὸ πείθειν τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὸ παραινεῖν τὴν ἀρχήν. Νῦν μὲν γὰρ καθάπερ οἱ τοιχωρύχοι καταλαμβανούσης νυκτὸς, τὸ φῶς ἀποσβέσαντες, καὶ ὑφελέσθαι τὰ ὄντα, καὶ τοὺς τούτων κυρίους μετὰ πολλῆς ἀποσφάξαι τῆς εὐκολίας δύναιτ' ἂν

οὕτω καὶ οὕτως ἀντὶ νυκτός καὶ σκότους τὴν ἀθυμίαν κατασκεδάσας, πάντα ὑφελέσθαι πειράται τοὺς πρὸς ἀσφάλειαν λογισμούς, ἵνα ἐρήμην καὶ ἀδοθήτητον λαθῶν τὴν ψυχὴν μυρίαὶς κατατρώσῃ πληγαῖς. Ὅταν δὲ τις τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδι τοῦτο διασκεδάσας τὸ σκότος, καὶ πρὸς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης καταφυγῶν, σπεύσῃ τὰς ἀκτῖνας ἐκεῖνας εἰς τὴν ἑαυτοῦ καταθεῖναι ψυχὴν, ἀπὸ τῶν οικείων λογισμῶν ἐπὶ τὸν ληστὴν μεταθήσει τὸν θόρυβον· καὶ γὰρ οἱ τὰ τοιαῦτα κακοῦργοῦντες, [180] ὅταν αὐτοὺς ἐλέγξῃ τις, καὶ δείξῃ τὸ φῶς, τρέμουσιν, ἰλιγγῶσι, ταράττονται. Καὶ πῶς ἂν τις, φησί, ταύτης ἀπαλλαγείῃ τῆς ὀδύνης, μὴ πρότερον τοῦ κινουμένου αὐτὴν δαίμονος ἀπαλλαγεί; Οὐχ ὁ δαίμων ἐστὶν ὁ τὴν ἀθυμίαν κινῶν, ἀλλ' ἐκείνη ἡ ποιῶσα τὸν δαίμονα ἰσχυρὸν, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποβάλλουσα τοὺς πονηροὺς. Καὶ μαρτυρήσειεν ἂν ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ μακάριος Παῦλος· οὐ γὰρ δαίμονά τινα, ἀλλὰ τὴν ταύτης ἀμετρίαν δεδοικώς ἐπέστειλε Κορινθίοις φείσασθαι λοιπὸν τοῦ πεπλημμεληκότος ἐφ' αἷς ἑξήμαρτε, *Μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆ, φησὶν, ὁ τοιοῦτος*. Εἰ δὲ βούλει, τῷ λόγῳ εἰς ὑποθώμεθα τὸν μὲν δαίμονα ἐπικεῖσθαι, τὴν δὲ ἀθυμίαν ἐξηλάσθαι τῆς σῆς ψυχῆς· τίς ἐστὶ βλάβη λοιπὸν; τί καθ' ἑαυτὸν οὗτος ἢ μικρὸν ἢ μέγα ἂ δύναται ἂν ἀδικῆσαι ἡμᾶς; Ἐκείνη δὲ καὶ τούτου μὴ παρόντος πολλὰ ἂν ἐργάσαιτο δεινὰ· καὶ τοὺς πλείονας τῶν βρόχους ἀψάντων, ἢ ξίφει διαφθαρέντων, ἢ ποταμοῖς ἀποπνιγέντων, ἢ καὶ ἐτέρως πως ἀπολεσάντων ἑαυτοὺς, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας ἐπὶ τοὺς βιαίους τούτους θανάτους ὡσθέντας εὐρήσομεν· εἰ δὲ τινες καὶ τῶν δαιμονίωντων εἶεν ἐν τούτοις, καὶ τούτων τὴν ἀπώλειαν οὐ τῷ δαίμονι λογιστέον, ἀλλὰ τῇ τῆς ἀθυμίας τυραννίδι καὶ βίᾳ. Καὶ πῶς ἔνεστι, φησὶ, μὴ ἀθυμεῖν; Ἄν τῆς τῶν πολλῶν περὶ τοῦ πράγματος θόξης ἀποστὰς τὰ ἄνω φρονῆς. Νῦν μὲν γὰρ ἐπειδὴ τοῖς πολλοῖς τὸ πρᾶγμα δεινὸν εἶναι νομίζεται, καὶ σοὶ δοκεῖ^β· εἰ δὲ θελήσῃς αὐτὸ καθ' ἑαυτὴν, τῆς ματαίας καὶ πεπλανημένης προλήψεως ἀπαλλαγείς, μετὰ ἀκριβείας κατιδεῖν, εὐρήσεις οὐδεμίαν ἔχον ἀθυμίας ἀφορμὴν, ὡς καὶ ἤδη πολλάκις ἡμῖν ἀποδέδεικται. Τῶν δὲ ὀμηλικῶν ἔνεκέν (καὶ γὰρ τὴν ἐκείνων εὐφροσύνην καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς παρρησίαν ὁρῶντά σε ἠγοῦμαι συγχεῖσθαι καὶ καταπίπτειν) ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι, εἰ μὲν τούτων ἐν ἐγκρατεῖᾳ καὶ κοσμιότητι καὶ τῇ λοιπῇ τοῦ βίου φιλοσοφίᾳ διαγόντων, αὐτοὶ ἐν χαμαιτυπείοις καὶ κύβοις καὶ κώμοις τὸν ἅπαντα χρόνον ἀνήλισκες, λόγον ἂν εἶχεν ἡ τῆς ἀθυμίας πρόφασις· εἰ δὲ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἐτι βαδίζεις ὁδόν, τί ποτέ ἐστί σε τὸ λυποῦν; Ἐγὼ γὰρ, εἰ μὲν πρὸς ἕτερόν μοι τινα τῶν εὐκόλως ἐπαιρομένων ὁ λόγος ἦν, καὶν ἀπεισιώπησα ταῦτα, ἃ μέλλω πρὸς σὲ νῦν ἐρεῖν· ἐπειδὴ δὲ σφόδρα θαρρῶ, ὅτι, καὶν μυρία σὲ τις ἐπαινήσῃ καὶ θαυμάσῃ, τοῦ μετριάσειν οὐκ ἀποστήσῃ ποτέ, ἀλλὰ μενεῖς καὶ οὕτως ἐν τοῖς ἐσχάτοις τάττων σαυτὸν, οὐδὲν ὑποστειλάμενος ἅπαντα ἐρῶ.

Τοσαύτην γὰρ ἀκούω τὴν ἐπίδοσιν τῆς εὐλαθείας γεγενῆσθαι τῆς σῆς, ὡς μηκέτι σοὶ πρὸς ἐκεῖνα τὰ μειράκια, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ θαυμαστοὺς ἀνδρας εἶναι τὴν ἄμιλλαν. Οὐδὲν γὰρ ἐκείνων σε ἀποδέειν λέγουσιν, οὐ κατὰ τὸν τῆς νηστείας λόγον· (πῶς γὰρ, ὕδατι

καὶ ἄρτω μόνον, καὶ ταῦτα ἡμέραν παρ' ἡμέραν τρεφόμενον;) οὐ κατὰ τὸν τῶν παννυχίδων καιρὸν, ἀλλ' ὁμοίως αὐτοῖς ἐφεξῆς πολλὰς νύκτας ἀϋπνοὺς παρέλκειν^α. Τῇ δὲ μεθ' ἡμέραν διαγωγῇ πολλοὺς αὐτῶν ἤδη καὶ ἀποκρύψαι φασί· καὶ γὰρ τῶν ἐκείθεν ἐρχομένων ἀκούω διηγουμένων, ὅτι σοὶ πᾶς ὁ καιρὸς εἰς εὐχὰς καὶ δάκρυα ἀναλίσκεται· καὶ καθάπερ οἱ σιγὴν ἀσχοῦντες, [181] ἢ καὶ μόνους ἐν οικίᾳ κατακλείσαντες ἑαυτοὺς, πρὸς οὐδένα οὐδὲν φθέγγονται, οὕτω καὶ σὲ λέγουσιν ἐν πλήθει τοσοῦτω στρεφόμενον διατελεῖν. Τὸν δὲ τῆς καρδίας σου συντριμμὸν, καὶ τὸν αὐχμὸν, καὶ τὴν ἀλγηθόνα καὶ πεφρίκασι διηγούμενοι, καὶ πολλοὺς ἐνταῦθα τὰ σὰ κατένυξαν ἀπαγγέλλοντες· Οὐχ ἀντιβλέπει, φησὶν, οὐδενὶ τῶν εἰσιόντων ἐκεῖ, οὐδ' ἀνίησι τῶν συσχῶν πόνων ἑαυτὸν· πολλάκις ἐδείσαμεν μὴ πηρώσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῖς ὀδύμοις, μὴ πλήξῃ τὰς μὴνιγγας τῇ σφοδρότητι τῆς ἀγρυπνίας καὶ τῇ ἀνευδότητι καὶ διηγεκαὶ περὶ τὴν ἀνάγκωσιν σπουδῇ.

β'. Ταῦτα οὖν σε λυπεῖ καὶ θορυβεῖ, ὅτι τοσοῦτον παρήλασας τοὺς ὀμηλικας, ὅτι καὶ σφοδρὸν καὶ ἀναίσχυντον ἔχων τὸν ἀνταγωνιστὴν πολλῷ τῷ μέτρῳ τοὺς μετὰ σοῦ τρέχοντας ὑπερηκόντισας. Ἄρ' οὐκ εἰκότως ἔλεγον ὅτι ἡ ἀθυμία αὕτη προλήψεως μόνον ἐστίν, ἐρευνημένη δὲ καὶ εὐθυμίας ἡμῖν ὑποθέσεις παρέχει πολλὰς; Τί γὰρ ὄφελος, εἶπέ μοι, τοῦ μὴ δαιμονᾶν, ὅταν ὁ βίος ἡμελημένος ἦ; ποῖον δὲ βλάβος ἀπὸ τοῦ δαιμονᾶν, ὅταν τὰ τῆς πολιτείας ἠκριθωμένα τύχη καὶ συγκεκροτημένα καλῶς; Ἄλλ' ἴσως αἰσχύνῃ καὶ ἐρυθριᾷ, ὅταν σε καταβάλλῃ παρόντων τινῶν; Ἄλλὰ τοῦτό σοι πάλιν ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως συμβαίνει τῆς αὐτῆς, ὅτι τῇ τῶν πολλῶν θόξῃ, λογισμῶν δὲ οὐδέποτε τὸ πρᾶγμα ἐπέτρεψας. Τὸ γὰρ καταπεσεῖν οὐ τοῦτό ἐστιν ὃ σὺ πάσχειν φῆς, ἀλλὰ τὸ ἁμαρτία περιπεσεῖν ἐπὶ ταύτῃ τῇ πτώσει καλὸν αἰσχύνεσθαι καὶ ἀλγεῖν. Νῦν δὲ ἐπὶ μὲν τοῖς οὐδεμίαν ἔχουσιν αἰσχύνῃν καταδυόμεθα, τὰ δὲ ὄντως αἰσχροὶ καὶ πολλοῦ γέμοντα γέλωτος καὶ κολάσεως ἐσχάτης, ταῦτα ὁρῶντες οὐδὲν ἠγούμεθα πάσχειν δεινόν· ἀλλὰ τῆς μὲν ψυχῆς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ὑπὸ τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἐνεργείας πιπτούσης οὐδεὶς ὁ πενθῶν· εἰ δὲ ποτέ τι τὸ σῶμα τοῦτο πάθοι, δεινὸν καὶ ἀφόρητον εἶναι δοκεῖ. Ἄρα οὐ τοῦτό ἐστι τὸ δαιμονᾶν, τὸ οὕτω διακεῖσθαι τὴν ψυχὴν καὶ περὶ τὴν τῶν πραγμάτων σφάλλεσθαι κρίσιν; Εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ μέθης τοῦτο ἐπάσχεις, ἔχρῃν καταδυέσθαι καὶ ἀθυμεῖν, προαιρέσεως γὰρ τὸ ἔγκλημα ἦν· εἰ δὲ τῆς ἐτέρου βίας τὸ πρᾶγμα ἐστίν, οὐ τὸν ἐπηρεαζόμενον, οὐδὲ τὸν ὑπομένοντα τὴν βίαν, ἀλλὰ τὸν ὁρῶντα αἰσχύνεσθαι δεῖ. Καὶ γὰρ ἐν ἀγορᾷ εἰ ποτε γενομένης μάχης ἕτερος τὸν ἕτερον ὡς καταέβαλε, τὸν καταβαλόντα, οὐ τὸν πεσόντα ἅπαντες αἰτιώμεθα. Καλὸν τὸ ἐρυθριᾶν, ἀλλ' ὅταν τι πράττωμεν τῶν κολάσειν φερόντων ἡμῖν παρὰ τῷ τότε μέλλοντι κρίνειν ἡμᾶς· ἕως δ' ἂν μηδὲν τοιοῦτον ὤμεν συνειδότες ἑαυτοῖς, τίνας ἔνεκεν ἐγκαλυπτόμεθα; Οὐδὲ γὰρ, εἰ τις σε μόνον ἀπολαθῶν ἐτυπτεν ἀπλῶς καὶ μηδὲν ἔχων ἐγκαλεῖν, ἢ πάλιν κατέρριπτεν εἰς τὴν γῆν, σὺ δὲ πάντα πράως ἐνεγκῶν ἀπηλλάγης, οὐκ αἰσχύνῃς^δ τὸ πρᾶγμα ἦν, ἀλλὰ φιλοσοφίας καὶ τῶν μεγίστων ἐπαί-

^α Verbum παρέλκειν a textu Morel. et Savil. mutuati sumus. Colb. et ipse Savil. in marg. παρελθεῖν. Εἶπεν.

^δ Savil. et Colb. αἰσχύνῃς, omissa negatione, Morel. vero οὐκ αἰσχύνῃς. Infra Morel. καὶ φέρειν, alii τὸ φέρειν. Ibid. Savil. et Colb. τοῦ δὲ τούτων πονηροτέρου.

^α Sic ipse Morel. ἢ μ. ἢ μεῖζον, μέγα rescripsimus e Sav. et Colb. Εἶπεν.

^β Sic Savil. et Colb. At Morel. εἶναι δοκεῖ, καὶ σοὶ δοκεῖ.

eum sua facilitate jugulare possunt : ita et hic vice noctis ac tenebrarum mœrorem effundens, cogitationes omnes, quæ ad munimen nostrum esse possunt, subducere prius ac furari nititur, ut desertam et sine adjutorio animam invadens plagis eam innumeris confodiat. At vero cum quis spe in Deum fultus has tenebras disjecerit atque ad Solem justitiæ confugiens, illius radios in anima sua recipere studuerit, protinus cogitationum suarum tumultum in latronem illum transfundet. Nam et qui facinora talia aggrediuntur, cum quis illos deprehenderit, ac lumen ostenderit, tremunt, fluctuant atque perturbantur. Et quomodo, inquires, possit quis hoc dolore liberari, nisi prius eripiatur a dæmone agitatore? Non dæmon est qui mœrorem movet, sed mœror potius vires dæmoni administrat, cogitationesque malas suggerit. Attestatur huic rationi nostræ beatissimus Paulus : non enim dæmonem, sed immoderatum dolorem metuens, Corinthiis scribit, ut parcant demum peccanti, *Ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui talis est* (2. Cor. 2. 7), inquit. Cæterum ut concedamus dæmonem acrius instare, ex animo autem tuo pulsum esse mœrorem, quid jam erit ex hoc detrimenti? quid hic per se solus aut parvum aut magnum possit contra nos? At vero mœror, absente dæmone, multa per se horrenda efficit, plurimosque eorum qui sibi nexuerunt laqueos, consciverunt gladios, vel fluvii se undis dederunt, vel alio quovis genere perdidere seipsos, solo dolore in violentam mortem impulsos reperiemus. Quod si inter eos quispiam fortassis fuerit arreptus a dæmone, hujus quoque perditio non dæmoni, sed mœroris tyrannidi ac violentiæ merito imputanda erit. Et quomodo, inquires, possum non mœrore affici? Si a multitudinis opinione de hujusmodi re longissime recedens, sola superna sentias. Nunc enim idcirco ea res gravis atque horrenda tibi videtur, quia vulgus ita existimat. Atqui si omissa inani fallacique existimatione ipsam rem diligentius considerare voveris, invenies nullam inesse ei mœstitiæ occasionem : quod jam sæpe superius ostendimus. Æqualium vero tuorum gratia (reor enim te intuentem illorum lætitiæ ac fiduciam cum fratribus, confundi atque ex tristitia concidere) ego id veraciter dixerim : si quidem, illis in continentia et sobrietate atque in reliqua vitæ philosophia degentibus, ipse in lupanaribus, in ludis et in aleis et comessionibus tempus omne consumeres, rationabilis profecto esset hic mœror tuus : sin autem eandem incedis viam, quid causæ est quod angaris? Equidem si mihi ad aliquem ex iis sermo esset, qui facile extolluntur laudibus, ea quæ modo dicturus sum profecto tacuissem. Quoniam vero ea mihi de te spes est, quod quantumlibet quis te laudet atque admiretur, numquam modestiam deseres, atque nihilominus inter extremos te ipsum statues, cuncta nihil metuens aut dissimulans loquar.

Stagirius ex dæmonis insultibus multum profecerat. — Tanta enim audio tibi accessisse pietatis incrementa, ut non jam cum adolescentulis illis, sed cum magnis admirandisque viris virtute contendas. In

nullo te illis inferiorem aiunt, non ratione jejunii : quo enim pacto, cum panem et aquam tantum in cibum sumas, idque alternis diebus? non vigiliarum prolixitate, cum ut ipsi plures una noctes insomnes transigas ; non diurno instituto, quo te quoque plurimos illorum transcendere fama est. Audio ex iis qui isthinc adveniunt, tibi omne tempus in lacrymis perpetuisque orationibus consumi ; et quemadmodum ii, qui silentio se devoverunt, seque ipsos tugurio brevi incluserunt, nihil loquuntur, ita et te aiunt in tanta versantem multitudine persistere. Porro contritionem cordis tui, squalorem ac dolorem et hi qui enarrant exhorrescunt, plurimosque hic dum tua narrarent instituta compunxerunt. Nullum unquam ingredientium, aiunt, respicit, nihil ex consuetis laboribus relaxat : sæpius veriti sumus ne oculos perpetuis lacrymis excæcaret, ne vigiliis nimis, irremissoque et jugi lectionis studio cerebrum offenderet.

2. Hoc ergo te mœrore conficit atque perturbat, quod æquales tuos tanta excellentia superas, quod accerrimum et impudentem nactus adversarium, tanto spatio tecum pariter currentes excessisti. Annon merito dicebam mœrorem hunc præsumptæ solum esse opinionis ; si examinetur vero, summas nobis lætitiæ ac tranquillitatis occasiones præbere? Quæ enim utilitas, quæso te, a dæmone non corripitur, si vitæ institutum negligatur? quod damnum corripitur, si vita recte instituta et accurata sit? At fortasse confunderis ac erubescis, cum te sub oculis quorundam dejicit? Sed hoc tibi ex eadem ratione contingit, quod multitudinis opinione negotium hoc, non ratiociniò metiris. Namque cadere non id est, quod tu te pati dicis, sed in peccatum corruere ; in hoc sane casu dolere, in hoc erubescere convenit. Nos contra in iis quæ nullam habeat verecundiæ rationem confundimur ; quæ autem revera sunt turpia, execrationeque ac supremo digna cruciatu, ea dum perpetramus, nihil nos mali pati arbitramur. Atque anima quidem singulis diebus peccatorum vi corraente, nullus est qui lugeat ; si quando vero corpus hoc aliquid patitur, id vero durum atque intolerabile esse videtur. Nonne id potius est a dæmone corripitur, si adeo miserabiliter animus afficiatur, atque ita circa rerum judicia fallatur? Nam si id quidem ex ebrietate patereris, confundi merito ac mœrere debuisses, quippe id voluntatis crimen esset ; sin autem alterius violentia id sit, non is qui vexatur atque eam violentiam tolerat, sed is qui illam infert, erubescere debet. Nam et in platea si quando commissa pugna alter alterum impellens dejicit, non cadentem, sed impellentem accusamus omnes. Utile quidem est erubescere, sed tum profecto cum aliquid gesserimus quod ille dignum cruciatu judicet, qui nos judicaturus in fine est. Quamdiu autem nihil hujusmodi nobis conscii fuerimus, cujus rei gratia confundimur? Neque enim si quis sine ratione nihilque læsus te cæderet, aut in terram dejiceret, tuque omni mansuetudine tolerans abires, confusionis ea res esset, sed philosophiæ maximarumque laudum. Quod si hominibus injurias inferentibus, id perferre glorio-

sum est, eone, qui omnes nequitia transcendit, hoc ipsum faciente, qui illius vesaniam fortiter tulerit, quasi rem vituperatione dignam fecerit, rubore perturbetur? Et quid hac contrarietate dici irrationabilius possit? Si enim ex casu illo exurgens turpe aliquid aut facere inducereris, aut loqui, ne ipse quidem super his te lugere ac dolere prohiberem: sin autem omnia cum gratiarum actione toleras, atque ad orandum te statim convertis, quid est quod tibi verecundiam aut confusionem pariat? Sed fortassis dura et dolenda iudicantur probra ab aliis in nos conjecta.

Quinam vere dæmoniaci. — Et quid ejusmodi hominibus dici vituperabilis possit, qui neque digna exprobratione rite possunt discernere? Isti enim revera insani sunt, ac dæmonio pleni, qui rerum naturam ut sese habeat intueri numquam didicerunt, sed ea quæ sunt laudibus dignissima vituperant, et quæ sunt exprobranda in laudabilium transferunt ordinem. Plurimis et phrenetici præsentis maledictis insectantur; sed qui illa audiunt nullas se pati contumelias existimant. Et tu igitur cum amentes illos ita loqui audis, noli contumeliam aut confusionem eam rem existimare, ne vere probris te dignum constituas, dum contra te Deum proveas. Cum enim ea quæ pro nostra emendatione et utilitate a Deo inferuntur, probro tibi esse arbitraris, vide quo hoc malum emerget.

5. Quod si vis qui sint revera confusione et exprobratione digni perspicere; paucos e multis tibi conator ostendere. Eos inspicere, qui mulierum formæ omni studio addicti sunt, qui pecuniis usque ad insaniam inhiant, qui potentiae ac gloriæ sunt cupidissimi, utque ista consequantur, agere omnia et pati sustinent, qui livore et invidia tabescunt, qui nihil se lædentibus insidiantur, qui atram bilem patiuntur, qui vitæ presentis vanitatem summa rabie sectantur. Ista revera atque his similia vesaniæ sunt opera, supplicioque digna; ista probris atque irrisione insectanda. Porro si quis dum perturbatur a dæmone, sic quoque summam in vita philosophiam exhibeat, non solum non exprobrandus, verum admirandus coronandusque ab omnibus est, qui tot tantisque præpeditis vinculis, cursum adeo laboriosum currit, arduamque et asperam conscendit virtutis viam. Cæterum nescio quo pacto me pene et aliud effugerit, quod ipse plus habes quam fratres reliqui. Id autem est hujusmodi: Si quid a te peccatum est, facile per hanc pressuram id omne deletur ac remittitur. Atque a me hoc antea ostensum est, cum de Lazaro, et de illo qui apud Corinthios fornicatus est, sermonem haberem. Sed patri, inquires, timeo: etsi omnia mea modeste ac leniter perferre possim, quomodo illius casum ac vesaniam feram, si quando quid horum senserit? Hactenus quidem nihil persensit. Est autem maximæ pusillanimitatis eorum gratia, quæ postea aliquando, vel etiam omnino non eventura sunt, mœrore jam nos ac dolore conficere. Unde enim nobis constet hæc ad illius perventura notitiam? Imo vero sit hoc plane perspicuum, concedamusque, si vis, cuncta illum nosciturum, plurimaque atrociter facturum:

laudo te equidem, si illius doleas vicem, cæteram nolo id cum tuo detrimento facias. Quippe eos qui ea quæ sursum sunt sapiunt, et non quæ super terram, non solum ab ira et concupiscentia cæterisque perturbationibus, sed a mœrore etiam abstinere convenit. Ille enim longe pluribus, quam sunt perturbationes ille, nos incommodis afficit; prorsusque necesse est adversus illum nos fortissime insurgere, nisi omnino perire velimus. Nam si quidem ipse hujusmodi calamitatum patri auctor futurus esses, recte sane trepidares ac tremeres, qui tantæ illi perditionis causa esses; sin autem ipsemet summis malis atque incommodis affici vult, nihil te horum penitus tangit, nisi in quantum patri pie condolendum est. Præterea nescimus quomodo hujusmodi nuntium ille laturus sit; plurima enim sæpe contra quam sperabatur, emerunt. Nam et illud unum est ex iis, quæ raro accidunt; at hoc probabile est, ac plerumque solet evenire. Unde id colligi potest? Habet adulterinos filios, quos et plurimi facit; porro hæc illius amoris vis ejusmodi mœrorem facillime lenire poterit. Ne igitur frustra te ipsum curis exerueas. Nam si patris causa dolendum est, ejus profecto rei gratia dolendum est, quod irrationabilibus sumptibus, quod comessationibus, quod fastu et tyrannide, quod præsentis adulterio deditus sit. An tu modicum seclus existimas uxore, matre vestra, incolami, alterius puellæ maculari concubitu, filioque ex illicite procreare matrimonio? Ista luctu, ista lacrymis digna, quæ aperta sunt mala, atque in finem perducta: quæ vero tui causa futura sunt, fieri potest ut gravia sint, fieri item, ut opinione leviora; summæ vero esset amentiae in rebus adeo incertis certo se jam cruciati conficere. Ut autem concedamus interim illum vehementissima indignatione concitandum, at citissime sedabitur, et antequam plane incendatur, exstinguetur. Homo enim tot deliciis deditus, maximarumque rerum curis implicatus, parasitos et assentatores nutriens, puellæque illius amore incensus, ex qua vobis ex medietate fratres habet, etiam si tuos casus perceperit, dolorem minimum et nihili faciendum capiet. Idque non ex iis solum quæ dixi, sed ex præteritis conjicio. Nosti enim, plane nosti, cum te ille nimium antea diligeret, teque omnium loco haberet, ex quo te ad monachorum vitam transtulisti, affectus omnis ille quam extinctus sit. Rem enim ille te facere turpem, ac majorum suorum splendore indignam, gloriamque suam te deturpare dicebat: et nisi naturæ illum necessitas cohibuisset, te forsitan abdicasset. Itaque, nisi tamen nimis hæptum quod dicam videatur, arbitror illum rem gestam cum voluptate auditorum, quasi pœnas dederis, quod orante illo sæpius, atque a vitæ istius tolerantia te removere cupiente, consilium ipsius numquam admiseris.

4. Et de patre quidem ac timore tuo, quo de illo maxime sollicitus es, ista habui quæ dicerem, sufficientia, ut reor, ad omnem hujuscemodi metum excludendum. Quoniam vero malorum tuorum summam esse asserebas, quod neque de futuris posses considerare, neque scires hujusmodi unquam vinculis sol-

ων. Εἴτα ἀνθρώπων μὲν ἐπηρεαζόντων, τὸ φέρειν τὴν ἐπὶ ἡμετέρας ἐπαινος· τοῦ δὲ πάντων πονηροτέρου τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιοῦντος, ὃ τὴν ἐκείνου μανίαν γενναίως ἐνεγκῶν καταδύσεται ὡς ἐπίφογον πρᾶγμα ποιῶν; Καὶ τί ταύτης τῆς ἐναντιώσεως ἀλογώτερον γένοιτ' ἂν; Εἰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς πτώσεως [182] ἀναστὰς ἐκείνης, ἀτοπὸν τι πρᾶξαι προήχθης ἢ εἰπεῖν, οὐδὲ αὐτὸς ἂν ἐκώλυσα ὑπὲρ τούτων κατακόπτεσθαι καὶ ἀλγεῖν· εἰ δὲ μετὰ εὐχαριστίας ἅπαντα φέρεις, καὶ εἰς προσευχὰς εὐθέως τρέπεις σαυτὸν, τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ ποιοῦν τὴν αἰσχύνην; Ἄλλ' ἴσως ἀλγεῖνὰ τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ὀνειδῆ.

Καὶ τί τούτων ἐπονειδιστότερον γένοιτ' ἂν, οἱ μὴδὲ ἄπερ ὀνειδίζουσιν χρῆ δύναιτο ἂν εἰδέναι καλῶς; Οὗτοι γὰρ ἀληθῶς εἰσιν οἱ μαινόμενοι καὶ δαιμονῶντες, οἱ τὰ πρᾶγματα ὡς ἔχει φύσεως μὴ μεμαθηκότες ὄραν, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπαινῶν ἄξια φέροντες, τὰ δὲ ἐπονειδιστὰ εἰς τὴν τῶν ἐπαινουμένων τάξιν μετατιθέντες. Πολλὰ καὶ οἱ τὴν φρενίτιν νοσοῦντες λέγουσι τοὺς παρόντας κακὰ, ἀλλ' οἱ ἀκούοντες οὐχ ἠγοῦνται ὑβρίζεσθαι. Μὴ τοίνυν μὴδὲ σὺ τῶν ἐξεστηκότων ἐκείνων ἀκούων, αἰσχύνην καὶ ὑβρίν τὸ πρᾶγμα εἶναι νόμιζε, ἵνα μὴ ποτε ἀληθῶς ἐπονειδιστον καταστήσης σαυτὸν παροξύνων τὸν Θεόν. Ὅταν γὰρ τὰ πρὸς παιδείαν καὶ ὠφέλειαν ἐπαγόμενα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ὀνειδος εἶναι νομίσης, ἔρα ποῦ τελευτᾷ τὸ κακόν.

γ'. Εἰ γὰρ βούλει τοὺς ἀληθῶς αἰσχύνης καὶ ὀνειδῶν ἀξίους ἴσθαι, ἐγὼ σοὶ πειράσομαι ἐκ πολλῶν ὀλίγους ὑποδείξαι τῷ λόγῳ. Θεάσαι τοὺς περὶ τὰς εὐμορφίας ἐπτοημένους τῶν γυναικῶν, τοὺς περὶ χρήματα μαινομένους, τοὺς δυναστείας καὶ δόξης ἐρῶντας, καὶ πάντα ὑπὲρ τούτων καὶ πρᾶξαι καὶ παθεῖν αἰρουμένους, τοὺς ὑπὸ βασκανίας τηρομένους, τοὺς ἐπιβουλεύοντας τοῖς ἡδικοκίσι οὐδὲν, τοὺς μελαγχολῶντας ἀπλῶς, τοὺς περὶ τὰ μάταια τοῦ βίου λυττωντας αἰεὶ· ταῦτά ἐστι καὶ τὰ τοιαῦτα μανίας ἔργα καὶ κολάσεως ἢ ἄξια, ταῦτα ὀνειδῶν καὶ αἰσχύνης καὶ γέλωτος. Εἰ δὲ τις ὑπὸ δαίμονος ἐνοχλούμενος φιλοσοφίαν καὶ οὕτως ἐν τῷ βίῳ πολλὴν ἐπιδεικνύοιτο, οὐ μόνον οὐκ ὀνειδίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ θαυμάζεσθαι καὶ στεφανοῦσθαι παρὰ πάντων ἂν εἴη δίκαιος, μετὰ τοσούτων δεσμῶν δρόμον οὕτως ἐπίπονον τρέχων, καὶ τὴν ἀνάτη καὶ τραχεῖαν τῆς ἀρετῆς ἀναβαίνων ὁδόν. Ἄλλὰ γὰρ οὐκ οἶδα πῶς καὶ ἕτερόν με μικροῦ δεῖν παρελήλυθεν, ἢ πλεονεκτεῖς τῶν ἀδελφῶν· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ῥαδίως, εἰ καὶ τί σοὶ πεπλημμέλῃται, διὰ τῆς θλίψεως ταύτης καὶ ταῦτα ἀποδύσασθαι τὰ ἀμαρτήματα. Καὶ τοῦτο γέγονε δῆλον ἡμῖν ἐξ ὧν ἐφθην ἤδη διαλεχθεῖς, ὅτε περὶ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ παρὰ τοῖς Κορινθίοις πεπορευκότος ἔλεγον. Ἄλλ' ὑπὲρ τοῦ πατρὸς δέδοικα, φησὶ· κἂν γὰρ τὰ ἐμαυτοῦ πρᾶως ἐνεγκεῖν δυνηθῶ, τὰς ἐκείνου συμφορὰς καὶ τὴν μανίαν πῶς οἴσομεν ῥαδίως, εἴ ποτε αἰσθητό τι τούτων; Τέως μὲν οὐκ ἦσθετο. Πολλῆς δὲ μικροψυχίας ἐστὶν ὑπὲρ τῶν ὑστερόν ποτε συμβησομένων ἢ μὴδὲ ὅλως συμβησομένων τὴν ἀθυμίαν ἤδη καρποῦσθαι καὶ κόπτεσθαι. Πόθεν γὰρ, ὅτι καὶ αἰσθήσεται, δῆλον ἡμῖν; Μᾶλλον δὲ ἔστω δῆλον, καὶ συγκεχωρήσθω, εἰ βούλει, [183] καὶ αἰσθήσεσθαι αὐτὸν, καὶ μεγάλα ἐργάσεσθαι δεινὰ· ἐπαινῶ μὲν σε ἀλγοῦντα

ὑπὲρ τῶν ἐκείνου κακῶν, οὐκ ἀξιώ δὲ μετὰ τῆς σαυτοῦ ζημίας τοῦτο ποιεῖν· τοὺς γὰρ τὰ ἄνω φρονούντας καὶ μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. οὐ θυμοῦ μόνον καὶ ἐπιθυμίας καὶ τῶν ἄλλων παθῶν, ἀλλὰ καὶ ἀθυμίας κρατεῖν δεῖ. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο πλείονα ἡμᾶς ἐκείνων ἐργάσεται δεινὰ, καὶ χρὴ πρὸς αὐτὸ γενναίως ἐνίστασθαι μὴ μέλλοντας ἀπόλλυσθαι παντελῶς. Εἰ μὲν γὰρ αὐτὸς αἴτιος ἔμελλες ἔσεσθαι τῶν τῷ πατρὶ συμβαινόντων ἀνιαρῶν, καλῶς ἂν ἐδεδοίκεις καὶ ἔτρεμες, τοσαύτης ἀπωλείας γενόμενος αἴτιος· εἰ δὲ αὐτὸς ἐαυτὸν περιπεῖρειν βούλεται τοῖς ἐσχάτοις κακοῖς, οὐδεὶς πρὸς σὲ τούτων λόγος, πλὴν ὅσου πατρὶ συναλγεῖν χρῆ. Χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ ἴσμεν, ὅπως οἴσται ταύτην τὴν ἀκοήν· πολλὰ γὰρ ἐναντία τοῖς προσδοκῆθεῖσιν ἐξέβη πολλάκις· κάκεινο μὲν τῶν παραδόξως καὶ σπανίως συμβαινόντων ἐστὶ, τοῦτο δὲ καὶ τῶν εἰκότων καὶ τῶν σφόδρα ἐνδεχομένων. Πόθεν δὴ τοῦτο δῆλον; Πολὺν τῶν νόθων ποιεῖται λόγον, καὶ τὸ πρὸς ἐκείνους φίλτρον ἱκανὸν ταύτην αὐτοῦ συσκιάσαι τὴν ἀθυμίαν. Μὴ δὴ μάτην ὁδύνα σαυτὸν ταῖς φροντίσιν. Εἰ δὲ καὶ ἀλγεῖν ὑπὲρ τοῦ πατρὸς χρῆ, ἐπὶ ταῖς ἀλόγοις δαπάναις, ἐπὶ τοῖς κίμοις, καὶ ἐπὶ τῷ τύφῳ, καὶ ἐπὶ τῇ τυραννίδι, ἐπὶ τῇ μοιχείᾳ τῇ νῦν. Ἡ μικρὸν οἶει κακὸν τὸ γυναικῶς ἐνδονοῦσης τῆς ὑμετέρας μητρὸς, ἐτέρᾳ προσφθεῖρεσθαι κόρη, καὶ παιδοποιεῖν ἐκ παρανόμων γάμων; Ταῦτα πένθους ἄξια, ταῦτα δακρύων, τὰ φανερά καὶ εἰς τέλος ἐκβάλλοντα κακὰ· τὰ δὲ ἐπὶ σοὶ συμβησόμενα ἴσως μὲν ἔσται δεινὰ, ἴσως δὲ οὐ δεινὰ, πολλῆς δὲ ἀλογίας ὑπὲρ τῶν οὕτως ἀδήλων ὠμολογημένην ὑπομένειν ἤδη βάσανον. Θῶμεν δὲ αὐτὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος ἀπαντήσεσθαι, ἀλλὰ τάχιστον ἔξει τέλος, καὶ πρὶν ἢ καλῶς ἐξαφθῆναι σθεσθήσεται. Ἄνθρωπος γὰρ τοσαύτη προσέχων τρυφῇ, καὶ πραγμάτων ἐπιμελούμενος πολλῶν, καὶ παρασίτους τρέφων καὶ κόλακας, καὶ οὕτω τῆς κόρης ἐκείνης περικαιόμενος, ἐξ ἧς ἔχει τοὺς ἐξ ἡμισείας ὑμῖν ἀδελφούς, κἂν λάβῃ τῶν σῶν αἰσθησιν, βραχεῖαν λήψεται καὶ οὐδενὸς ἄξιαν. Καὶ τοῦτο οὐχ οἶς εἶπον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἤδη γεγενημένοις στοχάζομαι· οἴσθα γὰρ, οἴσθα σαφῶς, ὅτι σφόδρα σε πρὸς τούτων ^b φιλιῶν, καὶ πάντα τὴν σὴν ἠγούμενος κεφαλὴν, ἐπειδὴ πρὸς τὸν τῶν μοναχῶν μετέστης βίον, πάντα τὸν πόθεν ἐκείνον ἔσθεσε, καὶ τὸ πρᾶγμα αἰσχρὸν ἤγγησατο, καὶ τῆς τῶν προγόνων λαμπρότητος ἀνάξιον, καὶ τὴν αὐτοῦ δόξαν καταισχύνειν σε ἔλεγε· καὶ εἰ μὴ ἡ τῆς φύσεως αὐτὸν κατεῖχεν ἀνάγκη, τάχα ἂν σε καὶ ἀπεκέρυξεν. Ὡστε, εἰ μὴ σφόδρα ἀναίσθητον τὸ λεγόμενον, οἶμαι αὐτὸν καὶ ἠσθῆναι τῷ γεγονότι, ὡς δίκην σου δεδωκότος ὑπὲρ ὧν πολλάκις παρακαλοῦντος καὶ ἀπαγαγεῖν βουλομένου ταύτης τοῦ βίου τῆς καρτερίας, οὐδὲ μέχρι ῥημάτων ^c ἠνέσχου τὴν συμβουλήν.

δ'. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ φόβου οὐ ὑπὲρ ἐκείνου δέδοικας, ταῦτα ἂν ἐχοίμι λέγειν, ἱκανὰ γε [184] ὄντα, ὡς οἶμαι, πάντα τὸν ὑπὲρ τούτων σοὶ γενόμενον λῦσαι φόβον. Ἐπειδὴ δὲ ἔλεγες τὸ κεφάλαιον τῶν κακῶν εἶναι τὸ μὴδὲ ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἔχειν θαρρῆειν, μὴδὲ εἰδέναι πότερον ἔσται τις λύσις ποτὲ τούτων, ἢ καὶ μέχρι τελευ-

^a Savil. et Colb. κολάσεων, Morel. κολάσεως. Paulo post Morel. solus καὶ οὗτος, male ibid. Savil. et Colb. ἐπιδεικνύεται, Morel. ἐπιδεικνύοιτο. Paulo post Savil. et Colb. μετὰ τοσούτων ἄισμ.

^b Colb. et Savil. πρὸς τούτου.

^c Colb. et Savil. μέχρι ῥήματος.

τῆς βουλήσεται σοι πυκτεύειν ὁ τὸν ἀγῶνά σοι τοῦτον θεὸς, ἀκριβὲς μὲν οὐδὲν οὐδὲ αὐτὸς ὑπὲρ τούτων ἔχω λέγειν, οὐδὲ ἀποφαίνεσθαι ὑπὲρ τῶν μελλόντων, ἐκείνο μόντοι οἶδα σαφῶς, καὶ αὐτὸν δὲ σε οὕτω πεπαισθαι ἀξιῶ, ὅτι ὁπότερον ἂν γένηται τούτων, συμφερόντως ἔσται καὶ πρὸς ἡμῶν· κἄν οὕτω δὲ διακαίμενος ᾖς, ταχέως καὶ τὸν κολοφῶνα τούτων, ὡς λέγεις, ἀποκρούσῃ τῶν κακῶν.

Πρὸς δὲ τούτῳ ^a κάκεινο λογιζέσθαι χρῆ, ὅτι ὁ μὲν τῶν ἐπάθλων καὶ τῶν στεφάνων καιρὸς ὁ μέλλων ἔστιν αἰὼν, τῶν δὲ παλαισμάτων καὶ τῶν ἰδρώτων ὁ παρών. Καὶ τοῦτο ποιῆσαι δῆλον ἡμῖν βουλόμενος ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγεν· *Οὕτω τρέχω ὡς οὐκ ἀδήλωσ, οὕτω πυκτεύω ὡς οὐκ ἀέρα δέρων, ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.* Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὴν τελευταίην ἐφθασε, τῆνικαῦτα τὴν μακαρίαν ἐκείνην ἀφῆκε φωνήν· *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος·* δεικνύς ὅτι πάντα τὸν βίον ἐναγώνιον ἡμῖν εἶναι δεῖ καὶ ἐπίπονον, εἴ γε μέλλοιμεν τῆς ἀναπαύσεως τῆς αἰωνίου καὶ τῶν μυρίων ἀπολαύσεσθαι ἀγαθῶν. Εἰ δὲ βούλοιτό τις ῥαθυμῶν καὶ τῶν ἐνταῦθα ἀπολαύειν ἡδέων, καὶ τῶν ἐκεῖ τοῖς πονοῦσιν ἀποκειμένων μισθῶν, ἑαυτὸν παρακρούεται καὶ ἀπατᾷ. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ ^b τῶν ἀθλητῶν ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ καιροῦ τῶν ἀγῶνων ἄνεσιν ἐπιζητῶν αἰσχύνην καὶ ἀδοξίαν διὰ παντὸς τοῦ χρόνου ἑαυτῷ προξενεῖ, ὁ δὲ ἐν τῷ σταδίῳ πάντα πόνον γενναίως ἐνεγκῶν στεφάνους καὶ δόξαν καὶ ἔπαινον, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀγῶσι, καὶ λυθέντων αὐτῶν καρποῦται παρὰ τῶν θεατῶν· οὕτω καὶ ἐφ' ἡμῶν. Ὁ μὲν τὸν καιρὸν τῶν πόνων ἀνεσεως ποιούμενος καιρὸν, ὅταν ἀναπαύσασθαι δέη τὴν ἀγήρω ἐκείνην ἄνεσιν, τῆνικαῦτα οἰμώξεται καὶ βρῦξει τοὺς ὀδόντας, καὶ τὰ ἔσχατα κείσεται δεινά· ὁ δὲ ἐνταῦθα τὰς θλίψεις προθύμως ἐνεγκῶν, καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ λαμπρὸς ἔσται καὶ ἐπίδοξος δόξαν τὴν ἀθάνατον καὶ ἀληθῆ. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν βιωτικῶν ὁ τὴν εὐκαιρίαν τῶν πραγμάτων συγγέων πάντων ἐκπεσεῖται τῶν προκειμένων αὐτῷ, καὶ μυρίαὶ ἑαυτὸν περιθλαεῖ συμφοραῖς, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῶν πνευματικῶν τοῦτο πέσεται ὁ τὴν τάξιν τῶν καιρῶν οὐκ εἰδώς. Εἶπεν ὁ Χριστὸς, ὅτι *Θλίψιν ἔχετε ἐν τῷ κόσμῳ.* Εἶπεν ὁ μακάριος Παῦλος· *Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες ζῆν ἐν εὐσεβίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται·* οὐ τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων διώξεις λέγων μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς παρὰ τῶν δαιμόνων ἐπιβουλάς. Εἶπεν Ἰωβ, ὅτι *Πειρατήριόν ἐστιν ὁ βίος ἐπὶ τῆς γῆς.* Τί τοίνυν ἀσχάλλεις ἐν τῷ τῆς ταλαιπωρίας θλιβόμενος καιρῷ; Τότε γὰρ ἀλγεῖν ἐχρῆν, εἰ ὃν προεῖπεν ὁ Χριστὸς θλίψεως εἶναι χρόνον, τοῦτον ἐποιούμεθα τρυφῆς καὶ ἀναπαύσεως [185] καιρὸν· εἰ καθ' ὃν ἀγωνίζεσθαι καὶ πονεῖν προσετάχθημεν, κατὰ τοῦτον ἀνεπεπτώκαμεν· εἰ τὴν εὐρύχωρον ἐβαδίζομεν ὁδόν, αὐτοῦ τὴν τεθλιμμένην κελεύσαντος. Οὕτω γὰρ ἂν ἐξ ἀνάγκης ἡμῖν εἶπετο λοιπὸν τὸ ἐν τοῖς αἰῶσιν ἐκείνοις κολάζεσθαι. Τί οὖν ἂν εἴποις, φησὶ, πρὸς τοὺς καὶ ἐνταῦθα μετ' εὐρυχωρίας βαδίζοντας, καὶ ἐκεῖ μέλλοντας ἀναπαύεσθαι; Καὶ τίς οὐτός ἐστιν; ἐγὼ γὰρ τῷ τοῦ Χριστοῦ πείθομαι λόγῳ μόνον, τῷ λέγοντι ὅτι, *Στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς*

ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν· ὅτι δὲ οὐκ ἐνὶ διὰ τῆς στενῆς ἐν εὐρυχωρίᾳ βαδίσαι ποτὲ, παντὶ που δῆλόν ἐστιν. Ὅπου γὰρ ἐπὶ τῶν ἐξωθεν ἀγῶνων οὐδεὶς ἰδρώτων χωρὶς στέφανον ἀνεδήσατο, καὶ ταῦτα τῆς αὐτῆς φύσεως ἔχων κοινωνοῦντας τοὺς ἀνταγωνιστάς, ἐνθα πονηραὶ δυνάμεις ἡμῖν ἀνταῖρουσι, πῶς ἐνὶ θλίψεως καὶ στενοχωρίας ἐκτὸς περιγενέσθαι τῆς μανίας ἐκείνων;

εἴ. Ἀλλὰ μέχρι τίνος ἀπὸ λογισμῶν ταῦτα ἐξετάζομεν, ἐξὸν ἐπὶ τοὺς μακαρίους καὶ γενναίους ἀθλητὰς καταφυγεῖν τοὺς ἐπὶ τῶν προτέρων γεγενημένους χρόνων; Ἐξέτασον γὰρ ἅπαντας τοὺς τότε ὀνομαστούς, καὶ πάντας, ἀπὸ τῶν θλίψεων ἔπει παρρησίαν ἐσχηκότας πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ εἰ βούλει γε, ἐπὶ τὸν τοῦ πρωτοπλάστου πρῶτον ἔλθωμεν παῖδα, τὸ ἀρνίον τοῦ Χριστοῦ, τὸν Ἄβελ, τὸν ἡδικηκότα μὲν οὐδὲν, τὰ δὲ τῶν δεινότατα εἰργασμένων ὑπομείναντα. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀμαρτιῶν τίνομεν δίκας τοὺς πειρασμούς· ὁ δὲ δίκαιος ἐκείνος δι' οὐδὲν ἕτερον ἐκολάζετο, ἀλλ' ἢ ὅτι δίκαιος ἦν. Καὶ ἕως μὲν οὐδὲν μέγα ἐπεδείκνυτο, ἐπεγίνωσκεν αὐτὸν ὁ ἀδελφός· ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τῆς θυσίας διέλαμψε, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἠγνόησεν ὑπὸ τοῦ φθόνου πηρωθείς. Πόθεν οὖν οἶδας εἰ καὶ νῦν ἡ αὐτῆ αἰτία τὸν διάβολον ἤγειρε, καὶ τοῦ βίου σου τὸ λαμπρὸν πρὸς τὴν μάχην αὐτὸν ταύτην ἐξεκαλέσατο; Εἰ δὲ γελᾷς ταῦτά μου τὰ ῥήματα, ἐπαινῶ μὲν σε τῆς ταπεινοφροσύνης, οὐ μὴν τοῦ οὕτω διακείσθαι παύσομαι. Εἰ γὰρ στέαρ προσενεγκῶν οὕτως εὐδοκίμησεν ἐκείνος, ὁ μηδὲν τῶν ἐξωθεν, ἀλλ' ὅλον ἑαυτὸν ἀναθεὶς τῷ Θεῷ, πολλῷ μᾶλλον ἂν παρώξυνε καθ' ἑαυτοῦ τὸν ἐχθρὸν. Ὁ δὲ Θεὸς συνεχώρησεν αὐτὸν ἐπελθεῖν· οὐδὲ γὰρ τότε ^d τὸν φόνον γενέσθαι ἐκύλυσεν, ἀλλ' ἀφῆκεν εἰς τὰς τοῦ μαιφόνου χεῖρας τὸν δίκαιον ἐμπεσεῖν, καὶ οὐκ ἐξήρπασε τὸν δι' αὐτὸν καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἀναιρούμενον τιμὴν· οὐδὲ γὰρ ἐβούλετο ἐλαττωθῆναι τοὺς στεφάνους αὐτῷ· διὰ τοῦτο μέχρι τέλους ἀφῆκε δραμεῖν αὐτόν. Καὶ ποῖα κόλασις ὁ θάνατος; φησὶν. Εἶθε μὲν οὖν καγὼ ταύτην τὴν τιμωρίαν ὑπέμεινα νῦν. Ταῦτα λέγεις, ἀγαπητὲ, νῦν, πρότερον δὲ πάντων τὸ πρᾶγμα ἐδόκει εἶναι χαλεπώτατον, καὶ πάσης τιμωρίας ἐλπεινότερον. Διὸ καὶ ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως οἱ τὰ μέγιστα ἡδικηκότες καὶ συγγνώμης μείζονα, ταύτην ὑπέχον τὴν κόλασιν. Καὶ παρὰ τοῖς ἐξωθεν νομοθέταις ἔτι καὶ νῦν οὐδαμῶς ἐτέρως κολάζονται πάντες, ὅσοιπερ ἂν ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ^e ἀλώσι κακοῖς· ἀλλ' ὁμοῦ τὰ αὐτὰ τοῖς παρανόμοις ὁ δίκαιος ἔπασχε, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ χαλεπώτερα, ὅσω καὶ παρὰ ἀδελφικῆς δεξιᾶς [186] ἐδέχετο τὴν πληγὴν. Τί δὲ ὁ Νῶε; Καὶ γὰρ καὶ οὗτος δίκαιος καὶ τέλειος ἦν, καὶ πάντων διεφθαρμένων μόνος εὐηρέστησε τῷ Θεῷ, πάντων τῶν ἄλλων προσκεκροκότων αὐτῷ. Μυρίας μὲν οὖν θλίψεις ὑπέμεινε πολλὰς καὶ κακὰς. Οὐ γὰρ ἀπέθανεν οὗτος εὐθέως καθάπερ ἐκείνος, οὐδὲ ἔπαθε τοῦτο, ὃ κοῦφον εἶναι σοι φαίνεται, ἀλλὰ μακρὰς ἔνείχετο ζωῆς, ἐν τοῖς τοσοῦτοις ἔτεσι τῶν ἀθροφορούντων καὶ βαρυτάτῳ φορτίῳ πιεζομένων διαπαντὸς οὐδὲν ἄμεινον διακαίμενος. Καὶ τοῦτο αὐτίκα μάλα ποιήσω σοι φανερόν, πρότερον ἐκεῖνο εἰπὼν. Ἐνιαυτὸν ὅλον οὗτος δεσμωτήριον ἔκησε, δεσμωτήριον ξένον καὶ φοβερόν. Ἴνα γὰρ τὸ πλῆθος ἀφῶ τῶν θηρίων καὶ τῶν ἐρπετῶν, οἷς τοσοῦτον συνέζησε χρόνον εἰς τοιαύ-

^d Colb. οὐδὲ γὰρ τότε, Mor. οὐ γὰρ τότε, Sav. ὅτι οὐδὲ τότε. Mox Colb. et Sav. in marg. τὸν ἅγιον ἐμπεσεῖν, Sav. in textu et Mor. τὸν δίκαιον ἐμπεσεῖν.

^e Sic Savil. in textu et Colb. Morel. autem et Savil. in marg. τοῖς ἐσχίστοις.

^a Colb. et Savil. πρὸς δὲ τούτῳ, Morel. πρὸς δὲ τοῦτο.

^b Colb. et Savil. καὶ καθάπερ ἐπὶ.

^c Ἔστι deest in Colb.

vendus esses, an in finem usque pugnare te ille decrevisset, qui tibi certamen hoc proposuit, ne ipse quidem exploratum ac certum aliquid dicere, an futurorum eventus aperire possum; illud tamen scio manifeste, tibi que persuasum cupio, utrumvis horum contingat, pro nostra utilitate futurum. Quod si hoc animo fueris, cito supremum hunc malorum, ut ais, verticem abs te arcebis.

Præmiorum est tempus futurum, laborum præsens. — Ad hæc illud quoque tibi cogitandum est, præmiorum et coronarum tempus esse futurum sæculum, colluctationum vero ac laborum præsens. Quod nobis apertius insinuare volens beatus Paulus dicebat: *Sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans: sed castigo corpus meum, et servituti subjicio, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar* (1. Cor. 9. 26. 27). At vero cum ad finem certaminis venisset, demum beatam illam emisit vocem: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, jam reposita est mihi corona justitiæ* (2. Tim. 4. 7): ostendens vitam omnem in certaminibus et laboribus nobis esse agendam, si cupimus æterna requie bonisque illis innumeris perfrui. Sin autem aliquis ita negligens sit, ut potet se et hujus vitæ voluptatibus, et præmiis ac gaudiis quæ in cælis parata sunt iis, qui labores sustinuerint, frui posse, hic seipsum prorsus fallit ac decipit. Nam sicut in athleticis qui tempore certaminum requiem quærit, confusionem sibi perpetuam atque ignominiam parat; qui vero in stadio labores omnes fortiter tolerat, coronam et gloriam et laudes et in ipso certamine, et post solutum theatrum a spectatoribus consequitur: ita in nobis quoque fit. Nam is qui laborum tempus quieti dedicat, tunc ingemiscet et stridebit dentibus, quando in æterna requie debuisset finem laborum nancisci, atque extrema supplicia luere cogetur: qui vero pressuras omnes prompte ac libenter tulit, et hic et in futuro sæculo clarissimus erit, veraque et immortalis gloria beatus. Nam si in sæcularibus qui rerum tempora confundit, omnibus sibi propositis commodis excidet, atque innumeris se calamitatibus exponet, longe id magis in rebus spiritualibus patietur, qui temporum ordinem ignorat. Dixit enim Christus: *In mundo pressuram habebitis* (Joan. 16. 33). Beatus vero Paulus, *Et omnes, ait, qui pie volunt vivere in Christo Jesu persecutionem patientur* (2. Tim. 3. 12); non solas hominum persecutiones dicens, sed et dæmonum insidias. Job quoque, *Tentatio, inquit, est vita hominis super terram* (Job 7. 1). Quid ergo angeris, quod in ærumnæ temporibus vexeris? Tunc enim dolendum esset, si quod Christus pressuræ tempus deputavit, id nos deliciarum et quietis faceremus; si quo tempore pugnare ac laborare jussi sumus, eo torperemus; si latam incederemus viam, cum ille per angustam præceperit eundem. Ita enim necessario jam nobis ferendus esset cruciatus ille sempiternus. Quid ergo, inquires, de illis dicis, qui et in isto sæculo gradiuntur in latitudine, et in futuro requiem habituri sunt? Quem tu mihi talem dabis? ego enim solius Christi verbis acquiesco di-

centis: *Angusta et arcta via est, quæ ad vitam ducit* (Matth. 7. 14): quod autem per angustam viam latiri non possit, omnibus profecto liquet. Si enim in exterioribus certaminibus nullus absque sudoribus coronam retulit, cum tamen ejusdem naturæ consortes habeat adversarios: ubi nobis virtutes illæ nequam oblatantur, quo pacto sine summis laboribus pressurisque et angustiis illarum insaniam superare poterimus?

5. *Exemplis sanctorum id ostendit.* — Sed enim nos quamdiu rationibus ista ventilamus, cum liceat confugere ad beatos illos ac fortissimos, qui prioribus fuere temporibus? Examina diligentius eos, qui fuerunt nominatissimi, videbisque omnes in angustiis fiduciam erga Deum habuisse. Atque primo, si placet, primi parentis inspiciamus filium, agnum Christi Abel. Is cum in nullo jus violasset, ea passus est quæ mereantur ii, qui gravissime peccaverint. Nos enim peccatorum nostrorum poenas damus, tentationes scilicet; at vero justus ille nulla alia causa eruciatus est, nisi quia justus erat. Ac quamdiu nullum excellens virtutis suæ documentum dedit, agnoscebat illum frater; ubi vero ex sacrificio clarus meritis eluxit, tum jam naturam quoque ipsam ille ignoravit, invidia scilicet cæcatus. Unde vero nosti an modo quoque eadem causa diabolum adversum te concitaverit vitæque tuæ fulgor illum ad hanc pugnam evocaverit? Quod si rideas ista loquentem, laudo quidem humilitatem tuam, non tamen ab hac sententia desistam. Si enim ille adipem offerens ita Deo carus acceptusque fuit, is qui nihil extrinsecus, sed seipsum totum obtulit Deo, multo profecto magis adversum se provocavit inimicum. Deus autem te illum invadere permisit, sicuti et tunc eadem illam haudquaquam impedivit, sed passus est justum in sanguinarii manus incidere, neque eum eripuit, qui propter se atque ob honorem suum mactabatur. Noluit enim illi coronas suas minui: quocirca ad finem usque illum currere permisit. Et quis, inquires, cruciatus est mors? Utinam quidem hunc et ego subirem cruciatum! Ista nunc dicis, amantissime; at prius res omnium gravissima esse putabatur, omnique poena miserabilior. Idcirco in lege Moysi ii qui maxima quæque deliquissent ac venia indigna, morte mactabantur. Sed et apud ipsos quoque externos legumatores, qui in maximis turpissimisque flagitiis deprehenduntur, non alio supplicio afficiuntur, sed tamen perditissimorum hominum supplicium justus ille perpetitur, imo vero eo gravius, quod et fraterna dextra percussus occubuit. Quid autem de Noe dicimus? Nam et ipse justus ac perfectus fuit (Gen. 6) cunctisque corruptis solus placuit Deo, reliquis omnibus illum offendentibus. Innumeras plane tribulationes pertulit multas et malas. Neque enim ut Abel continuo mortuus est, neque id passus quod leve tibi videtur, sed longissimam vitam toleravit, tot annos iis qui ferunt onera gravissimoque semper pondere premuntur nihilo levius aut quietius affectus. Hoc autem statim apertissime probabo, hinc initium sumens. Annum integrum iste carceri addictus fuit, carcerique peregrino et horrendo. Ut enim ferarum et serpen-

tium multitudinem omnittam, quibuscum tanto tempore vixit in tantis relictis angustiis, quid illum animi habuisse putas inter adeo ingentes tot tonitruorum fragores atque nimborum? Quippe inferior abyssus dirumpebatur, superior summa impetus vi demittebatur, cum intrinsecus ille cum liberis sederet solus. Etsi enim de sine confideret, per eorum tamen quæ fiebant vehementiam metu fere præmortuus erat. Ubi enim nos cum habeamus domos in terra altius fundatas, urbesque inhabitemus, tamen si videamus pluviam vel paulo vehementius solito demitti, concidimus metuque constingimur: quid ille passus æstimetur, cum solus intus esset, abyssumque illam horrificam, ac varia eorum, quæ suffocabantur, genera consideraret? Denique sufficere solet ad feriendos summo pavore animos, urbem unam, vel domum etiam vi aliqua inundationis absorptam undisque opertam cernere; at vero quando id orbis universas passus est, dici non potest qui affectus sit vir ille cum in mediis fluctibus circumferretur. Totum ergo annum illum in eo metu egit. Cum vero tandem diluvium cessasset, paulatim quidem jam cedebat metus, sed mœror augebatur, prodeuntemque ex arca tempestas alia excepit priore non minor, cum intueretur horrendam illam solitudinem, necnonque illam violentam, atque interfectorum corpora limo ac luto permixta, cunctosque pariter homines, et asinos, et cætera his etiam ignobiliora animantium genera, uno prorsus miserabili sepulcro obruta. Nam etsi admodum peccatores fuerant qui talia perpessi erant, homo tamen erat Noe, contribulesque suos non poterat non miserari. Quippe et Ezechiel cum justus esset, atque Israelitas maxime omnium improbos cognosceret, videns tamen illos jugulari et corruere, hoc idem passus est, atque illacrymavit, etiamsi antea Deus omnem ipsi illorum impietatem revelasset, atque ipsis oculis intuendam præbuisset, ut cum illos puniri inspiceret, eam calamitatem fortiter perferret. Sed tamen cum tanto præscientiæ solatio præparatus esset, ita quoque angebatur eorum cladibus, corruensque clamabat: *Heu mihi, Domine, deles tu reliquias Israel (Ezech. 9. 8)?* Non semel autem solum perpessus est, sed et secundo cum Jechoniam cernebat occisum. Itaque et Noe, tametsi innumera sciebat illorum esse scelera, non tamen Ezechiele sive Mose fortior erat: quippe et ille sæpe eadem quæ propheta passus est; peccantes intuens Hebræos, tunc eos maxime miserabatur, quando puniendi erant, magisque ipse quam qui puniebantur angebatur. At tempore Noe calamitas longe erat gravior, quippe illa sola ejusmodi mors illata est. Cum igitur tot premeretur malis, solitudine, miseria gentis suæ, pereuntium multitudine, mortis genere, terræ totius desolatione, atque undique mœror increceret, qui se vehementissime concuteret, adjicitur continuo nati contumelia, res quidem intolerabilis, turpitudinis et doloris incredibilis. Quanto enim amicorum probra graviora quam inimicorum sunt, tanto injuriæ a filiis acceptæ illis etiam intolerabiliores sunt. Cum enim quem

generat, quem educaverat, quem erudierat, cujus gratia labores plurimos ac dolores curasque toleraverat, eum præ cæteris contumeliosissime se tractare cernebat, ne ferre quidem animi dolorem poterat. Contumelia quippe libero homini, tum per se est intolerabilis, tum si a filiis manaverit, in stuporem animi convertit, utpote¹ atrocissima. Tu velim non id modo facinus consideres, sed ex eo ipso conjicias quam ille contumeliose priori omni tempore patrem habuerit. Qui enim præsentem adhuc tantæ cladis terrorem habebat, ac nuper ex carcere illo exierat, orbisque totius calamitatem videbat, ac ne sic quidem emendatus fuerat, sed eum quem minime omnium debuerat, contumeliis afficiebat, neque infinitorum mortalium nece, neque solitudine, neque Dei ira, neque alia ulla earum rerum quæ tum contigerant melior affectus fuerat: cujusmodi ille ante diluvium fuit, cum plurimos haberet, qui se hortarentur ad vitia? Tunc enim profecto, tunc molestiores fluctus justus ille pertulit, quam fuerint qui post in diluvio contigerunt, cum per filium suum, tum per alios omnes. Nam in diluvio quidem sola illum aquarum multitudo angustabat; ante diluvium autem undique nequitiae abisso comprimebatur, ac vehementius quam fluctibus insidiis nequissimorum hominum collidebatur. Solus enim relictus in tanta scelestorum hominum flagitiosorumque multitudine, etsi nihil aliud patiebatur, irrisiones tamen plurimas ac dieteria quotidie ferebat: idque si non antea, tum maxime quando illis de arca et de futuris cladibus verba faciebat. Istud vero quantum vim habeat ad perturbandos animos, testatur qui ex utero matris sanctificatus est Jeremias, qui propterea prophetiam quoque ipsam relinquere meditabatur. *Dixi enim, inquit, non prophetabo (Jer. 20. 9).* Præterea id solum, quod nullus illi erat unanimis, nullusque suis moribus conformis, quantum illi tædii, quantum putas mœroris offuderat? Neque ideo tantum angebatur, verum ex illorum miseratione cruciatus innumeros patiebatur. Non enim tunc solum mœrent viri justi, cum pravos morientes aspiciunt, sed etiam cum peccantes vident; imo vero multo amplius hoc quam illo eruciantur: quod ex prophetis facillime animadverti potest. Alius quippe illorum amare iugemiscens: *Væ, inquit, anima, quia periit pius de terra, nec est in hominibus, qui quod rectum est faciat (Mich. 7. 2).* Alius ad Deum loquebatur: *Quare ostendisti mihi labores et dolores videre (Habac. 1. 3).* Et de iis qui injuriis opprimebantur, nimium condolens loquebatur dicens: *Facies homines ut pisces maris non habentes ducem (Ibid. 14).* Quod si tunc ista contingebant, cum leges constitutæ essent, et principes, et judicia, et sacerdotes, et prophetae, et supplicia, considera quanta impudentiæ magnitudine sub Noe cuncta scelera committebantur, cum nullo horum adhuc homines cohiberentur. Et sub prophetis quidem non valde longæva erat vita, sed septuaginta vel octoginta annis terminabatur; tunc

¹ Hæc, utpote atrocissima, desunt in Colb. et in textu Savil., sed habentur in Morel. et in margine Savil.

την ἀπειλημένους στενοχωρίαν, τί οἶσι πάσχειν αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατάγου τῶν βροντῶν, ὑπὸ τοῦ φόβου τῶν ὑετῶν; Ἄβυσσος ἡ μὲν κάτωθεν ἀνεβρόγγυτο, ἡ δὲ ἄνωθεν κατεφέρετο^α. ὁ δὲ ἔνδον ἐκάθητο μόνος μετὰ τῶν υἱῶν. Εἰ γὰρ καὶ ὑπὲρ τοῦ τέλους εἶχε θαρρῆναι, ἀλλὰ τῆ τῶν γινομένων σφοδρότητι προαποτεινῆκε τῷ δέει. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς οἰκίας ἔχοντες ἠδραπμένας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πόλεις οἰκοῦντες, ὅμως ὅταν ἴδωμεν κατενεχθέντα σφοδρότερον ὀλίγον τοῦ συνήθους ὑετῶν, καταπίπτομεν καὶ συστελλόμεθα, τί οὐκ ἂν ἐκεῖνος ἔπαθε μόνος ἔνδον ὢν, καὶ τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην ἄβυσσον ἐννεῶν καὶ τῶν ἀποπνειγόντων τὰ διάφορα γένη; Ἰκάνον μὲν οὖν ἐκπλήξαι ψυχὴν καὶ τὸ πόλιν μίαν ἢ καὶ οἰκίαν μόνην ἐπικλυσθεῖσαν καλυφθῆναι τοῖς κύμασι, τὸ δὲ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν τοῦτο παθεῖν, οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν, πῶς ἂν διέθηκε τὸν ἐν μέσῳ τῷ κλυδωνίῳ περιφερόμενον. Τὸν μὲν οὖν ἐνιαυτὸν ἐκεῖνον τοσοῦτον συνείχετο δέει. Ἐπειδὴ δὲ ποτε ὁ κατακλυσμὸς ἐπαύσατο, ὁ μὲν φόβος ἐνεδίδου λοιπὸν, ἐπατείνετο δὲ τὰ τῆς ἀθυμίας αὐτῷ, καὶ τῆς κίβωτοῦ προκύψαντα χειμῶν ἕτερος διεδέχετο τοῦ προτέρου οὐχ ἥττων. τὴν πολλὴν ἐρημίαν ὄρωντα, καὶ τὸν βίαιον θάνατον ἐκεῖνον, καὶ τῶν ἀναιρεθέντων τὰ σώματα τῆ ἰλύϊ πεφυρμένα καὶ τῷ πηλῷ, καὶ πάντας ὁμοῦ ἀνθρώπους τε καὶ θνούς καὶ τὰ τούτων ἀτιμώτερα γένη μᾶ τῆ ἔλαεινοτάτη καταχυσθέντα ταφῆ. Εἰ γὰρ καὶ σφόδρα ἁμαρτωλοὶ οἱ ταῦτα πεπονθότες ἦσαν, ἀλλ' ὅμως ἄνθρωπος ἦν ὁ Νῶε, καὶ ἐπασχέ τι πρὸς τὸ ὁμόφυλον. Καὶ γὰρ ὁ Ἰεζεκιήλ δίκαιος ὢν, καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας μάλιστα πάντων πονηροτάτους εἰδὼς, ὅτε κατασφαττομένους εἶδε καὶ καταπίπτοντας, τοῦτο τὸ κοινὸν ἔπαθε καὶ ἐδάκρυσε· καίτοι διὰ τοῦτο προλαβὼν ὁ Θεὸς ἔπασαν αὐτῷ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἐξεκάλυψε, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτὴν ἐποπτεῦσαι παρεσκεύασεν, ἔν' ὅταν αὐτοὺς κολαζομένους ἴδῃ, γενναίως ἐνέγκῃ τὴν συμφορὰν. Ἄλλ' ὅμως καὶ τοσαύτης παραμυθίας προπαρασκευασθείσης αὐτῷ, καὶ οὕτως ἠλέγχετο, καὶ πεσῶν ἐβόα λέγων· *Οἴμοι, Κύριε, ἐξαλείφεις σὺ τὸ καταλοιπὸν τοῦ Ἰσραὴλ*; Οὐχ ἅπαξ δὲ τοῦτο ἔπαθε μόνον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὅτε τὸν Ἰερονίαν εἶδεν ἀναιρούμενον. Ὡστε καὶ ὁ Νῶε εἰ καὶ μυρία αὐτοῖς συνῆδει κακά, οὐκ ἦν οὔτε τούτου, οὔτε τοῦ Μωσέως ἀνδρειότερος. Καὶ γὰρ καὶ ἐκεῖνος τὰ αὐτὰ [187] τῷ προφήτῃ πολλάκις ἔπαθε, καὶ ἁμαρτάνοντας ὄρων, ὅτε τιμωρεῖσθαι ἔδει, ἤλγει, καὶ μᾶλλον^β ὠδυνᾶτο τῶν κολαζομένων αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Νῶε καὶ ἡ συμφορὰ χαλεπωτέρα ἦν· μόνος γὰρ ἐκεῖνος τοιοῦτος ἐγένετο θάνατος. Τοσοῦτοις τοίνυν συνεχομένῳ κακῶς, τῆ μονίῳσαι, τῆ πρὸς τὸ ὁμόφυλον συμπαθεία, τῷ πλήθει τῶν ἀπολωλότων, τῷ τρόπῳ τῆς τελευτῆς, τῆ τῆς γῆς ἐρημίᾳ, καὶ πάντοθεν αὐτῷ τῆς ἀθυμίας αἰρομένης καὶ ἀκμαζούσης σφοδρῶς, ἐπιτίθεται εὐθέως καὶ ἡ τοῦ παιδὸς ὕβρις, πρῶγμα ἀφόρητον, καὶ πολλῆς μὲν αἰσχύνης, πολλῆς δὲ γέμον ὀδύνης.^γ Ὅσι γὰρ τῶν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τὰ παρὰ τῶν φίλων ὄνειδη βαρύτερα, τοσοῦτον τούτων αὐτῶν τὰ παρὰ τῶν καίδων ἔτι μᾶλλον ἀφορητότερα. Ὅταν γὰρ ὄν ἐγέννησαν, ὄν ἐθρεψεν, ὄν ἐπαίδευσεν, ὑπὲρ οὗ πολλοὺς μόχθους καὶ πόνους καὶ φροντίδας ἠνέσχετο, τοῦτον ἀπάντων ὕβριστικώτερον

αὐτῷ κεχρημένον ἴδῃ, οὐδὲ ἐνεγκαῖν τὸ πολὺ πένθος· δυνήσεται τῆς ψυχῆς ὁ τοῦτο παθὼν. Ἡ γὰρ ὕβρις τοῖς ἐλευθέροις καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἔστιν ἀφόρητος, ὅταν δὲ καὶ παρὰ τῶν παίδων γίνηται, κἂν εἰς ἕκστασιν ἀγάγοι τὸν πάσχοντα· οὕτω βαρυτάτη ἔστιν^δ. Σὺ δὲ μοι μὴ μόνον ἐκεῖνο τὸ τόλμημα ἐννοεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τούτου μάνθανε, πῶς αὐτῷ καὶ τὸν ἔμπροσθεν χρόνον ἅπαντα ἐχρῆτο οὗτος ὁ ὕβριστής. Ὁ γὰρ ἐν χειρὶν ἔτι τὸν φόβον τῶν γεγενημένων ἔχων, καὶ ἄρτι τῆς εἰρηκτῆς ἐκείνης ἀπαλλαγείς, καὶ τῆς οἰκουμένης τᾶς συμφορᾶς ἔτι θεωρῶν, καὶ μηδὲ οὕτω σωφρονισθείς, ἀλλ' ὕβριτας εἰς ὄν ἦκιστα πάντων ἐχρῆν, καὶ μηδὲ τῷ θανάτῳ τῶν πολλῶν, μηδὲ τῆ ἐρημίᾳ, μηδὲ τῆ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ, μηδὲ ἄλλῳ τινὶ τῶν τότε συμβεβηκότων βελτίων γενόμενος, τίς ἦν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὅτε καὶ πολλοὺς εἶχε τοὺς παρακαλοῦντας ἐπὶ τὴν κακίαν αὐτόν; Τότε γὰρ, τότε χαλεπώτερον κλυδωνίον ὑπέμεινεν ὁ δίκαιος ἐκεῖνος τοῦ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ γενομένου καὶ διὰ τοῦτον, καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἅπαντας. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ κατακλυσμοῦ πλῆθος ὑδάτων αὐτὸν περιεῖχε μόνον, πρὸ δὲ τούτου κακίας ἀδύσσω πάντοθεν συνείχετο, καὶ τῶν κυμάτων αὐτῷ σφοδρότερον αἰ τῶν πονηρῶν ἀνδρῶν ἐπιβουλαὶ προσεβρόγγυοντο. Μόνος γὰρ εἰς τοσοῦτον πλῆθος ἀπολειφθεὶς ἀνδρῶν παρανόμων καὶ μικρῶν, εἰ καὶ μηδὲν ἔπασχε δεινόν, ἀλλ' ὅμοις πολλὸν τὸν γέλωτα καὶ πολλὰ τὰ σκώμματα ἔφερεν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, ἀλλ' ὅτε περὶ τῆς κίβωτοῦ καὶ τῶν μελλουσῶν αὐτοῖς διελέγετο συμφορῶν. Τοῦτο δὲ ὅσῃν ἔχει δύναμιν πρὸς τὸ ταραξάει ψυχὴν, μαρτυρήσειεν ἂν ἡμῖν ὁ ἐκ καιλίας ἀγιασθεὶς, ὁ διὰ τοῦτο καὶ τῆς προφητείας μέλλων ἀφίστασθαι. Εἶπον^ε γὰρ, φησὶν, *Οὐ μὴ προφητεύσω*. Χωρὶς δὲ τούτων αὐτὸ μόνον τὸ μηδένα ὁμόφυχον, μηδὲ ὁμότροπον ἔχειν, πόσῃν ἀηδίαν, πόσῃν αὐτῷ κατεσκευάζε τὴν ἀθυμίαν; Οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ συναλγεῖν αὐτοῖς μυρία ἔπασχε δεινά. Οὐ γὰρ δήπου τελευτῶντας μόνον ἐνορῶντας οὕτως ἀλγοῦσιν [188] οἱ δίκαιοι τοὺς πονηροὺς, ἁμαρτάνοντας δὲ οὐκ ἔτι, ἀλλὰ πολλῶν μᾶλλον τούτω δάκνονται, ἢ ἐκείνω· καὶ τοῦτο δὲ ἀπὸ τῶν προφητῶν ἂν τις μάθοι καλῶς. Ὁ μὲν γὰρ ἐβόα πικρὸν· *Οἴμοι, ψυχὴ, ὅτι ἀπώλωλεν εὐλαβῆς ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ κατορθῶν ἐν ἀνθρώποις οὐχ ὑπάρχει*. Ἄλλος δὲ ἔλεγε πρὸς τὸν Θεόν· *Ἰνατί μοι ἐδειξαι κόπους καὶ πόνους ἐπιβλέπειν*; Καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων δὲ σφόδρα κοπτόμενος, ἐθρήνησε λέγων· *Ποίσεις τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης οὐκ ἔχοντας ἠγρούμενον*. Εἰ δὲ τότε ταῦτα ἐγένετο, καὶ νόμων ὄντων, καὶ ἀρχόντων, καὶ δικαστηρίων, καὶ ἱερέων, καὶ προφητῶν, καὶ κολάσεων, ἐννόησον μεθ' ὅσης ὑπερβολῆς ἅπαντα ἐτολμάτα ἐπὶ τοῦ Νῶε, ὅτε τούτων οὐδὲν κατεῖχεν αὐτούς. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν προφητῶν οὐδὲ πολὺς ὁ τῆς ζωῆς χρόνος ἦν, ἀλλ' ἐβδομήκοντα ἔτη καὶ ὀγδοήκοντα· τότε δὲ καὶ εἰς ἐξακόσια ἔτη καὶ πλείονα ὁ τῶν ἀνθρώπων ἐτείνετο βίος. Ἰν' οὖν πάντα τὰ εἰρημένα

^α Sic Savil. et Colb. Morel. vero ἀνεφέρετο.

^β Colb. ἠέλει καὶ μᾶλλον, Savil. ἔδει, ἤλεει, καὶ μᾶλλον ἤλγει καὶ ὠδυνᾶτο.

^γ Nonnulla in sequentibus e Savilio addidimus. Εἶσι.

^δ Hæc, οὕτω βαρυτάτη ἔστιν, desunt in Colb. et in textu Savil., sed habentur in Morel. et in margine Savil.

^ε Savil. et Colb. εἶπον, Morel. εἶπα.

παρῶ, πόσα πράγματα ἔχειν ἠναγκάζετο, οὕτω μακρὰν ὁδεύων ὁδὸν, καὶ μηδὲ μικρὸν ἐν τοσοῦτῳ μήκει παρατραπῆναι σπουδάζων, πολλῶν ἐν τῷ μεταξύ κωλυμάτων ὄντων; Καὶ τί λέγω πολλῶν, πάσης μὲν οὖν διόλου τοιαύτης οὐσίας τῆς ὁδοῦ, ἀπὸ τῶν τερμάτων τῆς γῆς ἐπὶ τὰ τέρματα πάσης σκοπέλων καὶ ἀκανθῶν καὶ θηρίων καὶ αὐχμοῦ καὶ λοιμοῦ ^α καὶ κρυμοῦ καὶ κακούργων πεπληρωμένης; Καὶ γὰρ εὐκολώτερον τριμμένην ἀτραπὸν ἐν τῷ βαθυτάτῳ τῆς νυκτὸς ὁδεύειν διαπαντός, ἢ τὴν τῆς ἀρετῆς ὁδὸν κατ' ἐκείνους τοὺς καιρούς· τοσοῦτοι οἱ τὰ διαθήματα αὐτοῦ βιαζόμενοι παρατρέπειν ἦσαν. Ὅταν γὰρ ἅπασιν ἄπερ ἂν ἐθέλωσι πράττειν ἐξῆ, εἰς δὲ μόνος ὁ τὴν ἐναντίαν αὐτοῖς βαδίζων ἦ, πῶς δυνήσεται πρὸς τὸ τέλος ἐλθεῖν πάντων ὠθούντων ὀπίσω καὶ ἀνακρουόντων αὐτόν; Ὅσῃν γὰρ ἔχει δυσκολίαν τὸ μετὰ πολλῶν ὄντας κατορθοῦν, δηλοῦσιν οἱ τὰς ἐρημίας κατειληφότες νῦν, ὅτε τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι τὴν εὐζωίαν πανταχοῦ διεσπαρμένην ἐστὶν ἰδεῖν, ὅτε καὶ ὁμόνοιαν καὶ φιλοστοργίαν πρὸς ἀλλήλους οὐ μικράν. Ἀλλὰ τότε τούτων οὐδὲν ἦν, ἀλλὰ καὶ θηρίων ἀγριώτερον πάντες διέκειντο πρὸς αὐτόν.

ζ'. Τί οὖν τούτου γένοιτ' ἂν ὀδυνηρότερον τοῦ βίου; τί ταύτης μοχθηρότερον τῆς ζωῆς; Ἐγὼ μὲν οὖν τῶν ἀχθοφορούντων διαπαντός καὶ μηδέποτε ἀναπνεόντων ἐπηγγελιάμην δεῖξιν αὐτόν οὐδὲν ἄμεινον διακείμενον· ὁ δὲ λόγος πολλῶν πλέον ἐποίησεν, οὐ μόνον οὐδὲν ἄμεινον, ἀλλὰ καὶ πολλῶν φορτικώτερον ἐκείνων ἔχοντα ἀποφῆνας ἡμῖν. Δοκεῖ μὲν οὖν πολλοῖς ὁ Ἀβραάμ ἐν εὐθυμῳ τὸν ἅπαντα διατετελεκέναι χρόνον, ὅθεν καὶ τοὺς εὐήμεροῦντας καὶ πανταχόθεν κομῶντας αὐτῷ παραβάλλειν εἰώθασιν. Φέρε οὖν ἐξετάσωμεν τὰ συμβεβηκότα αὐτῷ. Ἐμοὶ γὰρ οὗτος πολλῶν καὶ τοῦ Νῶε καὶ τοῦ Ἀβελ· μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἐρῶ, ἕως ἂν ἡ τῶν πραγμάτων ἐξετάσις θῆται τὴν ψῆφον ἡμῖν. Τὰ μὲν οὖν ἐν Περσίδι, καὶ εἴ τι μέχρι τῶν ἐβδομηκοντα ἐτῶν αὐτῷ συνέβη λυπηρὸν ^β, οὐδεὶς δύναται ἂν εἰδέναί σαφῶς. Οὐδὲ γὰρ ὁ μακάριος [189] Μωϋσῆς ἐκείνου τοῦ χρόνου τὴν ἱστορίαν ἡμῖν ἔγραψεν, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ἱλικίαν ταύτην ἀφείλε, ἀπὸ τῶν μετὰ ταῦτα πεποιήται τοῦ διηγῆματος τὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ καὶ αὐτόν τὰ αὐτὰ πάσχειν τῷ Νῶε εἰκὸς ἦν, μεταξύ τοσοῦτων ἀσεβῶν καὶ βαρβάρων μόνον βουλόμενον εὐσεβεῖν, τοῦτο οὐκ ἔτι τοῖς ἄλλοις ὁμοίως ἀδηλόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ οἱ σφόδρα ἀνόητοι στοχάζονται βράδιως αὐτό ^γ. Πλὴν ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρείσθω νῦν· ἀπὸ δὲ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ ποιησόμεθα τοῦ λόγου τὴν ἀρχήν, πρότερον ἐκείνο ἐξετάσαντες, πόσον ἢ τῶν Χαλδαίων γῆ τῆς Παλαιστίνης ἀφέστηκεν, ἢ ποῖα τις ἦν ἡ τῶν ὁδῶν κατασκευὴ, πῶς τοῖς ἀνθρώποις τὰ τῆς ἐπιμιξίας τῆς πρὸς ἀλλήλους διέκειτο, τίς ὁ τῆς πολιτείας τρόπος ἦν. Μὴ γὰρ ἐπειδὴ εὐκόλως ὑπήκουσεν ὁ δίκαιος ἐκεῖνος, καὶ τὸ πρᾶγμα εὐκόλον εἶναι δοκείτω νῦν, μηδ' ὅτι συντόμως καὶ ἐν βραχεῖ τὸ γεγενῆσθε διηγῆσατο ὁ Μωϋσῆς, καὶ τὸ ἔργον τὴν τῶν ῥημάτων βραχύτητα μίμεισθαι νόμιζε· εἰπεῖν μὲν γὰρ ταῦτα καὶ διηγῆσασθαι βράδιον, πρᾶξαι δὲ οὐκέτι ὁμοίως εὐπορον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χαλεπόν. Τὸ μὲν οὖν τῆς ὁδοῦ μήκος καὶ ὅσον τὸ μέσον ἐστὶ τούτων τῶν χωρίων μετὰ ἀκριβείας ἂν εἴποιεν ὅσοι πρὸς ἡμᾶς ἐκεῖθεν διέβησαν, εἰ δὲ τινὲς εἰ-

σιν· ἡμεῖς δὲ ἐκείνων μὲν οὐδενί, τῶν δὲ εἰς τὴν ἐξωτέραν χώραν ἀφικουμένων συγγενόμενοι τινι, καὶ τὸν χρόνον αὐτὸν ἐρωτήσαντες ὅσον ὁδοιπορεῖν ἠναγκάσθη, ἠκούσαμεν ὅτι τριάκοντα πέντε ἡμερῶν ἀριθμόν· καὶ Βαθυλῶνα μὲν οὐκ εἰδέναί ἔφη, τῶν δὲ ἐκεῖ γενομένων ἀκηκοῖναι, ὅτι ἑτέρα τοσαύτη πάλιν ἐκεῖθεν ἐστὶν ὁδός. Καὶ τὸ μὲν διάστημα τοσοῦτον καὶ τότε ἦν, καὶ νῦν ἐστὶν· ἡ δὲ κατασκευὴ τῶν ὁδῶν οὐκ ἔθ' ὁμοίως ὡς ^δ καὶ νῦν καὶ τότε διάκειται. Νῦν μὲν γὰρ καὶ σταθμοὺς διελήπται συνεχέσι καὶ πόλεσι καὶ ἀγροῖς, καὶ ὁδοιπόροις δὲ βαδίζων ἂν τις ἐντύχοι πολλοῖς, ὅπερ καὶ σταθμοῦ καὶ πόλεως καὶ ἀγροῦ οὐχ ἦττον εἰς ἀσφαλείας λόγον ἐστὶ. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀπὸ τῆς χώρας δι' τῶν πόλεων ἄρχοντες ἄνδρας καὶ βώμη σώματος τῶν ἄλλων διαφέροντας καὶ ἀκοντίῳ καὶ σφενδόνη τοσοῦτον δυναμένους ἄρκειν, ὅσον τοῖς βέλεσι μὲν οἱ τοξόται, οἱ δὲ ὀπλίται τοῖς δόρασι, τούτους συντάξαντες, καὶ ἄρχοντας αὐτοῖς ἐπιστήσαντες, εἰς οὐδὲν ἕτερον ἀπησχόλησαν, ἀλλὰ μόνον τὴν τῶν ὁδῶν ἐπέτρεψαν φυλακὴν. Μετὰ δὲ τούτων καὶ ἑτέραν πάλιν τούτων ἀκριβεστέραν ἀσφάλειαν ἐπενόησαν. Οἰκήματα γὰρ κατὰ χιλίων βημάτων διάστημα δειμάμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, νυκτερινούς αὐτοῖς ἐγκατέστησαν φύλακας, τὴν ἐκείνων ἀγρυπνίαν καὶ τὴν σχολὴν μέγιστον κώλυμα τοῖς τῶν κακούργων ἐφόδοις ἐπιτειχίσαντες. Τότε δὲ οὐδὲν τούτων ἦν, οὐκ ἀγροὶ συνεχεῖς, οὐ πόλεις, οὐ σταθμοὶ, οὐ καταγώγιον, οὐ τὸ συνεδοιπόρον ταχέως ἰδεῖν, οὐκ ἄλλο τι τούτων οὐδὲν· τὴν γὰρ τῆς ἀτραπεῦ τραχύτητα καὶ τὴν τῶν ἀέρων ἀνωμαλίαν παρήμι νῦν, καίτοι γε ἱκανά, ἐκείνων μὴ προσόντων ^ε, λυπῆσαι τοὺς ὁδοιποροῦντας ἱκανῶς. Καὶ μαρτυρήσαιεν ἂν μοι οἱ ζεύγεσι καὶ ὑποζυγίοις χρώμενοι, καὶ μηδὲ οὕτω τῆς συνήθους ἐπιβαίνειν τολμῶντες ὁδοῦ, εἰ μὴ πρότερον αὐτὴν στορέσαιεν λίθοις, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν [190] βυάκων χαράδρας ἀναπληρώσαντες ἰσόπεδον οὕτως ἐργάσαιντο. Τότε δὲ ἐρτηρότερα μὲν τῶν ἀοικήτων ἦν, ἀπορωτέρα δὲ τῶν ὀρῶν, σφαλερωτέρα δὲ τῶν βαράθρων καὶ τῶν κρημνῶν. Καὶ τὸ πάντων δὲ χαλεπώτερον οὐκ εἶπον, πῶς τὰ τῆς ἐπιμιξίας διέκειτο, ὅ καὶ τῆς ὁδοῦ πολλῶν πλείονα καὶ μείζονα παρείχε πράγματα αὐτοῖς, κατὰ ἔθνη, μᾶλλον δὲ κατὰ πόλιν ἀπάντων διηρημένων. Οὐ γὰρ ὡσπερ νῦν μία ἀρχὴ κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς οἰκουμένης τέταται μέρος, καὶ ἐνὶ πάντες δουλεύουσιν ἀνθρώπων, καὶ τοῖς αὐτοῖς διοικοῦνται νόμοις, οὕτω καὶ τότε ἦν· ἀλλ' ὡσπερ σῶμα ἐν εἰς πολλὰ μέρη κατατμηθὲν, οὕτω καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων διέσπαστο γένος, καὶ πολεμίους ἐκ πολεμίων ἀμείβειν ὁ δίκαιος ἠναγκάζετο, πρὶν ἢ τοὺς προτέρους διαφυγεῖν, ἑτέροις ἐμπίπτων ἀεὶ, πῆ μὲν πολυαρχίας, πῆ δὲ ἀναρχίας οὐσίας. Τί οὖν ταύτης χαλεπώτερον τῆς ζωῆς; Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον ἐδεδοίκεν καὶ ἔτρεμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πατρὸς καὶ γυναικὸς καὶ ὑπὲρ ἀδελφίδου. Ἦν δὲ οὐδὲ ἡ τῶν οἰκετῶν φροντίς μικρά, εἰ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκείας ἐτύγχανον ὄντες, μὴ ὅτι γε ὅτε ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας, ἠναγκάζοντο εἶναι διαπαντός. Καὶ εἰ μὲν ἤδει σαφῶς ὅπου ἵστήσεται τὰ τῆς πλάνης αὐτῷ, οὐκ ἦν οὕτω τὸ τῶν φροντιδῶν ἀφόρητον· νῦν δὲ ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως ἀκούσας Γῆν, οὐ τήνδε ἢ τήνδε, ἀλλ', Ἦν ἂν σοὶ δείξω,

^δ Ὡς deest in Savi. et Colo.

^ε Morel. καίτοι γε ἱκανά ἐκείνων μὴ προσ. In Colb. et Savi. ἱκανά deest. Mox Savi. ὁδοιποροῦντας τῶν λοιπῶν ἱκανῶν.

^ζ Colb. et Savi. ὅποι, Morel. ὅπου.

^α Colb. λοιμοῦ, Savi. et Morel. λιμοῦ.

^β Savi. et Colb. λυπηρῶν.

^γ Savi. et Colb. αὐτοῦ, Mor. αὐτό.

vero ad sexcentos annos et ultra humana vita pertingebat. Ut igitur alia omittam, quot negotia subire cogebatur qui adeo prolixum iter gradiens currebat, ac viribus totis intendebat in tanta viæ longitudine ne parum quidem divertere, cum plurima essent quæ prohiberent? Et quid dico plurima, cum tota prorsus vita a finibus ad fines terræ esset hujusmodi, tota scopulis, sentibus, belluis, squalore, peste¹, algore, maleficisque plena? Equidem facilius existimaverim angustissimam semitam profundissima nocte semper incedere, quam illis temporibus virtutis viam: tot homines erant, qui gressus illius conarentur evertere. Cum enim omnibus quæcumque velint agere licitum sit, unus vero solus contrariam omnibus incedat viam, quando is ad finem pervenire poterit, cunctis illum retro impellentibus atque pulsantibus? Cujus enim difficultatis sit cum plurimis degendo recte operari, documento nobis sunt ii, qui modo quoque solitudines occupant, cum tamen recte vivendi formam ubique disseminatam, concordiamque et mutuum amorem non exiguum cernere in promptu sit. Tunc vero nihil horum inveniri poterat; sed contra illum omnes feris omnibus immaniores erant.

6. *Exemplum Abrahamæ profert.* — Quid igitur hac vita luctuosius, quid laboriosius? Equidem ostensurum me promiseram illum nihilo meliore conditione fuisse iis qui semper onera ferunt, et numquam requiescunt; sed oratio multo amplius effecit: non solum enim non meliore, sed et longe graviore illis ac deteriore conditione fuisse nobis patefecit. Videtur plurimis Abraham ætatem omnem prospere ac tranquille vixisse: quocirca feliciores quosque et undique florentes illi comparare solent. Age ergo inquiramus diligentius quæ illi contigerunt. Hic mihi videtur longe graviora quam Noe quamque Abel perpessus; sed ego satius esse ac melius judico nihil interim dicere, quoad rerum diligens discussio sententiam ferat. Quæ igitur illi in Perside et usque ad septuagesimum annum contigerunt tristitia, nullus aperte scire potest. Neque enim beatus Moyses ejus nobis temporis historiam tradidit, sed illa omni ætate ommissa, a septuagesimo anno narrationis suæ cepit initium. Quod tamen et ipse paria iis quæ Noë perpessus sit, cum inter tot impios ac barbaros solus pietatem coleret, hoc sane incertum, ut reliqua obscurumque non est: imo id insipientissimi quoque facile conjectare possint. Verum ista quoque modo omittamus, atque ab ipsius peregrinatione ordiamur, illud primo inquirentes diligentius, quanto itineris spatio Chaldæorum terra a Palæstina distet, aut quænam fuerit viæ illius conditio, quomodo tunc sibi misceri illi potuerint, quis fuerit vivendi modus. Non enim quia facile tunc justus ille obedivit, res ideo facilis existimetur; neque quoniam breviter Moses rei gestæ digessit ordinem, opus ipsum verborum brevitate putes imitatum: ista enim dicere et narrare facillimum est, agere autem laboris difficultatisque plenissimum. Viæ igitur istius longitudinem regionumque intercapedinem di-

¹ Sic Colb.; sed Savil. et Morel., fame.

ligentius nobis enarrare possent qui inde ad nos pervenissent, si quidem ulli tales essent: nam hactenus illorum nemini congressi sumus; unum vero ex iis qui ex citeriore provincia adveniunt nacti, cum ab illo inquireremus quantum itineris agere coactus esset, triginta et quinque dierum numerum audivimus: et Babylonem quidem ille numquam se vidisse ait, audisse tamen ab iis qui ibi fuerant tantumdem itineris restare conficiendum, ut eo perveniretur. Atque hujusmodi distantia locorum et tunc erat et nunc est: porro itineris conditio non ea modo est, quæ tunc fuisset creditur. Nunc enim et mansionibus perpetuis distinctum est, et urbibus ac villis frequentibus ornatum, viatoresque plurimos offendunt, qui illuc proficiscuntur quod non minus ad securitatis rationem valet, quam mansiones, urbes atque villæ. Præterea et ex provincia civitatum principes deligunt viros, corporis magnitudine et robore cunctis præcellentes, jaculoque et funda tantum valentes quantum vel sagittarii sagittis, vel armati pilis; statutisque ducibus quibus illi obtemperant, hoc eis unicum injungunt munus, solamque itineris tuendi curam custodiamque permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorum curam excogitarunt. Habitacula enim mille passibus ab invicem distincta itinere toto fabricant, nocturnos illic statuere custodes, per illorum labores et vigilias maximum contra latronum impetus munimen viatoribus constituentes. Tunc vero nihil horum erat, non villæ perpetuæ, non urbes, non mansiones, non diversoria, non itineris socii, non aliquid denique hujusmodi. Libet nunc omittere semitæ asperitatem aerisque inæqualitatem, quæ, etsi desint alia, per se viatoribus sunt molestissima. Testes mihi sunt qui vehiculis jumentisque vehuntur, et ne sic quidem consueta itinera audent incedere, nisi prius ea strata lapidibus viderint, foveasque relictas a torrentibus impleverint, et cuncta complanaverint. Cæterum tunc inhabitabili regione erat via illa desertior, ipsis montibus asperior, præruptisque omnibus et præcipitiis periculosior. Nondum id quod est omnium gravissimum dixi, quo conditione commercia tunc essent, quod graviora negotia facessebat quam ipsæ viæ, cum omnes tunc per gentes, imo vero, ut verius loquar, per civitates divisi essent. Neque enim sicuti nunc in maxima orbis parte uni imperio uniusque ditioni mortales omnes serviebant, eisdemque gubernabantur legibus, sed veluti corpus in multa membra concisum, ita hominum genus disgregatum erat, hostesque ex hostibus justus ille mutare in dies cogebatur, etiam antequam priores effugeret, rursus in alios incidens, cum alibi quidem plurimorum dominatus, alibi nullus dominationis ordo servaretur. Quid igitur hoc vitæ genere molestius? Non enim sibi soli metuebat ac pavebat, verum patri et uxori et nepoti. Servorum quoque non exigua erat cura, etiam cum domi essent, nedum tunc quando per aliena ferri cogebantur. Ac si quidem exploratum ille habuisset, quando hic error finem fuisset habiturus, non adeo graves illæ curæ fuisset viderentur: nunc vero cum simpliciter atque indefinite audisset, *In terram, non istam,*

vel illam, sed quam monstravero tibi (Gen. 12. 1), omnia mente circumibat, ingentesque tumultus animo accipiebat, cum nusquam sistere cogitationem posset, sed suspicari plurima, curisque angi cogeretur. Credi enim potest ad orbis terræ fines, Oceanumque ipsam se profecturum exspectasse. Itaque etsi non omnem perlustravit terram, curam tamen hujusce sibi perficiendi itineris sustinuit. Neque enim animo ita paratus erat, quasi ad solam usque Palæstinam profecturus, sed quasi ubique jubentem sequuturus, etiamsi orbem totum pervagari juberetur, etiamsi ad eas que extra habitatam sunt insulas accedere. Quod si sperare contrarium præcepto indefinito suaderetur, id rursus erat molestissimum. Is enim qui grave aliquid toleraturus est, multo fert levius, si aperte sciat quid sibi sustinendum sit, et ad quid sese præparare debeat, quam si per omnia cogitationibus jactetur ambignis, et nunc leta, modo tristitia exspectet, nec possit cuiquam horum confidere, cum utrumque pariter incertum haberi possit.

7. *Quot adversa tulerit Abraham.* — Et etsi quidem antequam in repromissam terram perveniret: cum vero tandem in Palæstinam venisset, et se jam quieturum speraret, tunc vero major illum in portu tempestas excepit. Est autem ea non minima doloris ratio, imo omnium intolerabilissima, cum quis adversis se ereptum putans, atque ad finem ipsum pervenisse, cura jam omni et cogitatione solutus, rursus initium aliud malorum experiri compellitur. Nam qui ad ferenda adversa adhuc paratus est, æquiore animo ista cum sibi inferentur, excipiet: at vero si positis curarum cogitationibus, aliquid hujusmodi contingat, duabus ex partibus turbatur, ac expugnatum facilis est, tum quia inexpectata res est, tum quia omnem curam et apparatus deposuit. Quanam ergo ista tempestas fuit? Fames ita valida Palæstinam occupaverat, ut inde continuo exurgere coactus sit, atque in Ægyptum proficisci. Quo cum pervenisset, veluti malorum linem inventurus, alia illum rursus fame acerbior calamitas invasit, adeo ut de summa rerum periclitaretur, atque eo timoris deductus sit, ut quod gravissimum est omnium, uxorem scilicet alienæ libidini exponere, metu coactus eligeret. In tantam enim tunc necessitatem devenit, ut etiam simulatione uteretur: quo quid dici miserabilius possit? Quo enim animo illum fuisse existimas, cum uxori ita consulere cogeretur, et diceret: *Scio ego quod mulier decora faciesis. Erit ergo cum te viderint Ægyptii, dicturi sunt quia Uxor illius est; et interficient me, et reservabunt te. Dic ergo quia Soror illius sum, ut bene mihi sit propter te, vivatque anima mea ob gratiam tui* (Gen. 12. 11. 13). His verbis usus est qui propter Deum, et patriam, et domum, et amicos, et cognatos, aliaque domestica omnia dimiserat; qui talem ærumnam tantumque laboris tam prolixo tempore in itinere perpessus fuerat: et tamen nihil hujusmodi loquutus est, puta: Reliquit me Deus, et aversatus est, suaque cura et providentia exclusit; sed fortiter omnia ac fideliter pertulit: et qui maxime omnium, uxore per summam

vim contumeliis affecta irasei debuerat, agebat omnia ne contumelia manifesta fieret. Hoc vero cujusmodi mœroris ac doloris sit, sermone explicari nequit: norunt id omnes qui uxores duxerunt, atque in zelotypiæ unquam suspicionem inciderunt. Sed et Salomon quenam sit hæc passio testatur, dicens: *Plenus enim zelo furor viri ejus¹, non parcat in die judicii, neque nullo pretio inimicitias solvet, neque donis plurimis reconciliabitur* (Prov. 6. 34. 35). Et rursus: *Fortis ut mors dilectio, durus ut infernus zelus* (Cant. 8. 6). Quod si zelotypus ita excandescit, is qui tantis pressus erat incommodis, ut cogeretur eis quoque adulari, qui se contumeliis afficerent, et quos ulcisci debuerat, cuncta facere ut libidines explerent, suaque uxore fruerentur, quo non dici potest miserabilior? Interea cum ista quoque tristitia finem accepissent, alia rursus adversa gignebantur, famique bellum successis. Omitto nunc rixas et jurgia pastorum, separationem a fratris filio: quamvis ista quoque, si cum cæteris examinentur, mœrorem non mediocrem inferre possint. Cum enim is qui servatus ab eo fuerat, tantisque per illum potitus commodis, qui sibi cedere per omnia, pastoresque suos increpare debuerat; hic, optione proposita, fertilior sibi regionem elegit, incultam illi ac desertiorem relinquens: quis, oro, facile ferret, non dico detrimentum, sed injuriam, cum videret se, qui ipsum honorasset, parum honorifice tractari, ac minorem accipere partem? Id quidem omni detrimento gravius censetur; sed hæc tamen universa prætereo: de patriarcha enim, non de quovis homine nobis sermo est.

8. Successit illi fami Persicum bellum, cogiturque adversus hostes victoria elatos militem ducere is, qui principio non affuerat belli, integris adhuc utrisque partibus, sed victoria jam potitus hostibus, cum eos nemo ferre posset, sed alii quidem passim interfecti essent, alii se latebris et fugæ dedissent, et reliqui in servitatem abducti fuissent. Sed tamen nihil horum illum ut domi maneret induxit, sed vehementi mœrore percussus profectus est, ipse quoque ejusdem calamitatis particeps futurus, seque ipsum haud dubie neci expositurus. Nam velle cum trecentis servis suis, vel modice pluribus, adversum hostem numerosissimum dimicare nihil aliud profecto erat, quam se et captivitati et supplicio et morti acerbissimæ exponere. Profectus itaque est, ut ipse quoque barbaricam inhumanitatem experiretur. Verum Dei clementia servatus, fuis hostibus, prædæ ac cognati compos cum remeasset, sua rursus incommoda flere cogebatur, cum, ob defectum liberorum nullum relinqueret hæreditatis successorem. Noli enim existimare, cum eum audis conqueri, et ad Deum dicere, *Quid mihi dabis? ego autem sine liberis pereo* (Gen. 15. 2), hanc illi recentem fuisse ac novam molestiam: hæc enim cura et sollicitudo cum sponsa una in domum justii illius introierat, imo vero ante ipsum ingressum sponsæ. Quippe omnes consuevimus, cum incipimus de uxore cogitare, jam tunc rei ipsius curis omnibus tentari,

¹ Deest, ejus, in Colb.

πανταχοῦ περιήει τῷ νῷ, καὶ πολὺν ἐδέχετο θόρουβον τῆ ψυχῆ, μηδαμοῦ τῷ λογισμῷ στήναι δυνάμενος, ἀλλὰ πολλὰ ὑποπτεύειν ἔχων, καὶ μεριμνᾶν ἀναγκαζόμενος. Εἰκὸς γὰρ αὐτὸν καὶ πρὸς αὐτὰ τῆς οἰκουμένης ἀφίξεσθαι τὰ πέρατα προσδοκᾶν, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ὠκεανόν· ὥστε εἰ καὶ μὴ πᾶσαν ἐπῆλθε τὴν γῆν, ἀλλὰ τὴν φροντίδα τῆς τοσαύτης ὁδοιπορίας ὑπέμεινεν. Οὐ γὰρ ὡς μέχρι τῆς Παλαιστίνης ἤξων οὕτω παρεσκευάκει τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὡς ἐφόμενος πανταχοῦ, καὶ τὴν οἰκουμένην ἐκθῆναι κελεύεται, καὶ εἰς τὰς ἐκτὸς ταύτης νήσους ἐλθεῖν. Εἰ δὲ καὶ τάναντία προσδοκᾶν ἔπειθε τὸ τοῦ προστάγματος ἀδιόριστον, καὶ τοῦτο κάλιν χαλεπόν. Τὸν γὰρ μέλλοντά τι φορτικὸν ὑπομένειν, πολλῷ κουφότερον εἶδέναι σαφῶς ὅπερ ὑποστήσεται, καὶ πρὸς ὃ παρασκευάζεται, ἢ πανταχοῦ ῥέμβεσθαι τῷ λογισμῷ, καὶ νῦν μὲν τὰ χρηστά, νῦν δὲ τάναντία προσδοκᾶν, καὶ ὑπὲρ μηδενοῦς τούτων ἔχειν θαρρῆν, ἀλλ' ἀμφοτέροις ὁμοίως ἀπιστεῖν.

ζ'. Καὶ ταῦτα μὲν πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὴν ἐπαγγελθεῖσαν γῆν· ἐπειδὴ δὲ ποτε τῆς Παλαιστίνης ἐπελάβετο, καὶ λοιπὸν ἀναπαύεσθαι προσεδόκησε, τότε δὴ μείζονα ἐν τῷ λιμένι τὸν χειμῶνα εὗρισκεν. Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο εἰς ὀδύνης λόγον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀφορητότερον, ὅταν τις ἀπὸ πλάγχθαι νομίσας καὶ πρὸς τὸ τέλος ἦκειν αὐτὸ, καὶ φροντίδα καὶ μεριμνᾶν ἅπασαν ἀποθέμενος, πάλιν ἀνωθεν ἀρχὴν ἐτέραν εὕρη^α τῶν δυσχερῶν. Ὁ μὲν γὰρ ἔτι παρεσκευασμένος πρὸς τὰ δεινὰ ῥᾶον ἂν ἐνέγκοι τὴν [191] τούτων ἐπαγωγὴν· ὁ δὲ ἀναπεσὼν καὶ τῶν φροντίδων ἀπολύσας τοὺς λογισμοὺς, ἂν συμβῆ τι τοιοῦτον πάλιν, οἷον καὶ πρότερον, διπλῆ πως ταράττεται, καὶ εὐχεῖρωτος γίνεται τῷ τε ἀπροσδοκῆτῳ καὶ τῷ διαλελύσθαι τὴν σπουδὴν ἅπασαν αὐτῷ καὶ τὴν παρασκευὴν. Τίς οὖν ὁ χειμῶν ἦν; Λιμὸς οὕτω σφοδρὸς τὴν Παλαιστίνην κατέλαβε τότε, ὡς ἀναστῆσαι εὐθέως αὐτὸν ἐκεῖθεν, καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον καταγαγεῖν. Ἐλθὼν δὲ ἐκεῖ ὡς λύσειν εὐρήσων τοῦ κακοῦ, τοῦ λιμοῦ πάλιν χαλεπωτέρῳ περιέπεσε συμφορᾷ περὶ τῶν ἐσχάτων κινδυνεύειν ἀναγκαζόμενος· καὶ εἰς τοσοῦτον τότε κατέστη φόβον, ὥστε, ὃ πᾶσιν ἐστὶ πάντων ἀφορητότερον, τὴ τὰς γυναῖκας ὑβρίζεσθαι τὰς αὐτῶν, τοῦτο ἐλέσθαι. Εἰς τοσαύτην γὰρ τότε ἤλθεν ἀνάγκην, ὡς καὶ ὑπηρετήσασθαι τῇ ὑποκρίσει, οὐ τί γένοιτ' ἂν ἐλεεινότερον; Ὅποιαν γὰρ αὐτὸν νομίζεις ἔχειν ψυχὴν, ὅτε τῇ γυναικὶ τοιαῦτα συμβουλεύειν ἠναγκάζεται; *Γινώσκω ἐγὼ ὅτι γυνὴ εὐπρόσωπος εἴ· ἔσται οὖν ὡς ἂν ἰδῶσί σε οἱ Αἰγύπτιοι, ἐροῦσιν ὅτι, Γυνὴ αὐτοῦ αὕτη· καὶ ἀποκτενοῦσί με, σὲ δὲ περιποιήσονται. Εἰπέ οὖν ὅτι, Ἀδελφὴ αὐτοῦ εἰμι, ὅπως ἂν εὐ μοι γένηται διὰ σέ, καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐνεκεν σοῦ. Καὶ ταῦτα ἐφθέγγετο τὰ ῥήματα ὁ διὰ τὸν Θεόν, καὶ πατρίδα, καὶ οἰκίαν, καὶ φίλους, καὶ συγγενεῖς, καὶ τᾶλλα πάντα ἐπὶ τῆς οἰκίας ἀφείς, ὁ τοιαύτην ταλαιπωρίαν καὶ τοσοῦτον πόνον ἐν τῷ μακρῷ τούτῳ καιρῷ κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ὑποστάς· καὶ ὁμοῦς οὐδὲν τούτων εἶπεν, οἷον ὅτι· Ἐγκατέλιπέ με ὁ Θεός, ἀπεστράφη, καὶ τῆς οἰκίας προνοίας ἐξέβαλεν· ἀλλ' ἔφερε γυναικίως πάντα καὶ πιστῶς, καὶ ἂν ἐχρῆν μάλιστα πάντων ὑβριζομένης ὀργίζεσθαι τῆς γυναικὸς ὑπὸ τῆς πολλῆς βίας, ὅπως μήτε φανερὰ γένηται ἡ ὕβρις, ἅπαντα ἔπραττε. Τοῦτο δὲ ὅσπην ἀθυμίαν ἔχει καὶ ὀδύνην, λόγῳ μὲν παραστῆσαι οὐ δυνατόν, ἴσασι δὲ ὅσοι*

γυναῖκας ἔσχον καὶ εἰς ζηλοτυπίας ὑποψίαν ἐνέπεσον. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ πάθει τούτῳ καὶ ὁ Σολομὼν οὕτως εἰπόν· *Μεστὸς γὰρ ζήλου θυμὸς ἀνδρὸς αὐτῆς^β, οὐ φείσεται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, οὐδὲ ἀνταλλάξεται οὐδενὸς λύτρου τὴν ἐχθραν, οὐδὲ μὴ διαλυθῆ πολλῶν δώρων. Καὶ κάλιν· Κρατῶν ὡς θάνατος ἢ ἀγάπη, σκληρὸς ὡς ἄδης ὁ ζήλος. Εἰ δὲ ὁ ζηλοτυπῶν οὕτως ἐκκαίεται, ὁ τοσοῦτος κρατούμενός κακοῖς, ὡς ἀνγκάζεσθαι καὶ κολακεύειν τὸν ὕβριστήν, καὶ ἂν ἀμύνεσθαι ἔδει πάντα ποιεῖν^γ ὅπως ῥᾶδίως ἀπολαύσεται τῆς αὐτοῦ γυναικὸς ὁ μοιχός, τίνοσ οὐκ ἐλεεινότερος ἦν; Λαβόντων δὲ καὶ τούτων πέρασ· τῶν κακῶν, ἕτερα πάλιν ἐτίκτετο δεινὰ, καὶ τὸν λιμὸν ἐκεῖνον διεδέχετο πόλεμος. Τὴν γὰρ τῶν ποιμένων μάχην καὶ τὴν πρὸς τὸν ἀδελφιδοῦν διανομὴν ἀφίημι νῦν, καίτοι γε ἐπ' ἄλλων ταῦτα ἐξεταζόμενα ἱκανὰ πολλὴν ἀθυμίαν ἐμβαλεῖν. Ὅταν γὰρ ὁ διασωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοσοῦτων γενόμενος κύριος ἀγαθῶν, καὶ ἂν ἐχρῆν ἐκστῆναι πάντων αὐτῷ, καὶ τοῖς ποιμέσιν ἐπιτιμῆσαι τοῖς αὐτοῦ, οὗτος προτεινομένης αἰρέσεως ἐπιτρέχει τοῖς εὐφορωτέροις τῶν χωρίων, καὶ τὰ ἐρημότερα^δ ἐκεῖνω καταλιμπάνει μέρη. τίς ἂν ἐνέγκοι ῥᾶδίως, οὐ τὴν ζημίαν λέγω, ἀλλὰ τὸ τιμήσας ἀτιμασθῆναι καὶ τὸ ἔλαττον ἐνεγκεῖν, ὃ [192] πάσης ζημίας χαλεπώτερον εἶναι δοκεῖ; Ἄλλ' ὁμοῦς ἅπαντα ταῦτα παρήμι νῦν· περὶ γὰρ τοῦ πατριάρχου, οὐ περὶ τίνος τῶν πολλῶν ὁ λόγος ἐστὶν ἡμῖν.*

η'. Διαδέχεται δὴ τὸν λιμὸν ἐκεῖνον ὁ πόλεμος τῶν Περσῶν, καὶ ἀναγκάζεται ἐπιστρατεύειν αὐτοῖς, οὐ παρὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ἀκεραίων ἐκατέρων ἔτι μενόντων τῶν μερῶν, ἀλλὰ προτροπωθέντων ἀπάντων, καὶ τῆς νίκης παρὰ τοῖς πολεμίοις οὐσης, καὶ οὐδενὸς αὐτοῦς ἔτι ἐνεγκεῖν δυναμένου, τῶν μὲν ἄρδην κατακοπέντων, τῶν δὲ κρυπτομένων, τῶν δὲ δουλευόντων παρ' αὐτοῖς. Ἄλλ' ὁμοῦς οὐδὲν αὐτὸν τούτων οἶκοι μένειν ἔπεισεν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς ἀθυμίας τῶν γενομένων πληγῆς ἀπῆει κοινωνήσων ἐκείνοις τῶν κακῶν, καὶ εἰς προὔπτον ῥίψων θάνατον ἑαυτόν. Τὸ γὰρ μετὰ τριακοσίων οἰκετῶν καὶ μικρῶ πλειόνων^ε πρὸς τοσαύτην παρατάττεσθαι στρατιάν, οὐδὲν ἕτερον ἢ ταῦτα λογιζομένου ἦν, καὶ πρὸς αἰχμαλωτίαν καὶ πρὸς τιμωρίαν, καὶ πρὸς μυρίους παρεσκευασμένου θανάτους. Ἀπῆλθε μὲν οὖν ὡς καὶ αὐτὸς τῆς βαρβαρικῆς ἀπολαύσων ὠμότητος· τῇ δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία διασωθεὶς, καὶ ἐπανελθὼν μετὰ τῆς λείας καὶ τοῦ συγγενοῦς, ἠναγκάζεται πάλιν τὰ οἰκεῖα θρηγεῖν κακὰ, τὴν ἀπαιδίαν λέγω, καὶ τὸ μηδένα ἔχειν τοῦ κλήρου διαδόχου. Μὴ γὰρ ἐπειδὴ τότε ἤκουσας^ς ἀποδυρομένου πρὸς τὸν Θεόν καὶ λέγοντος, *Τί μοι δώσεις;* ἐγὼ δὲ ἀπόλλυμαι ἄτεκνος· διὰ τοῦτο καὶ πρόσφατον τὴν λύπην ταύτην εἶναι νόμιζε· ἢ γὰρ μεριμνα αὕτη καὶ ἡ φροντίς μετὰ τῆς νύμφης εἰσηλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δικαίου, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῆς νύμφης αὐτῆς. Ἔθος γὰρ ἡμῖν ἅπασιν, ὅταν μόνον ἀρξώμεθα βουλεύεσθαι καὶ διαλέγεσθαι περὶ γάμου, πάταις ταῖς τοῦ πράγματος ὑπονύττεσθαι φροντίσιν, ὧν ἀπασῶν τὸ κεφάλαιον ἢ τῶν παίδων ἐστὶ, καὶ ὁ φόβος οὗτος ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὰς ἡμετέρας κατασεῖει ψυχάς. Εἰ δὲ

^α Colb. πάντα ποιῶν.

^β Colb. et Savil. in textu τὰ ἐρημότερα, Morel. et Savil. in marg. τὰ ἐρημα.

^γ Savil. et Colb. μικρῶ πλειόν.

^δ Sav. et Colb. τότε ἤκουσας, Morel. τοῦτο ἤκουσας. Paulo post Sav. et Colb. τὴν λύπην ταύτην, Morel. et Savil. in margine τὴν λύπην, et ita legit interpretes.

^α Sic Colb. et Savil. εὕρη, Morel. εὕροι.

^β Αὐτῆς; deest in Colb. Mox i.lem οὐδὲ ἀλλάξεται.

συμβαίη, γενομένων τῶν γάμων, πρῶτον ἔτος ἢ δευτέρον ἢ καὶ τρίτον παρελθεῖν, ἐπιτείνεται μὲν τὰ τῆς ἀθυμίας, τὰ δὲ τῶν χρηστοτέρων ἐλπίδων ἀτονώτερα γίνονται· ἑτέρου δὲ προστεθέντος πλείονος χρόνου, παντελῶς λοιπὸν ἀφίστανται μὲν ἐκείναι, κρατεῖ δὲ τῆς ψυχῆς αὕτη πᾶσιν ἐπισκοτοῦσα τοῖς ἡδίστοις, καὶ μηδενὸς αἰσθήσιν συγχωροῦσα λαθεῖν. Ὡστε εἰ καὶ μηδὲν αὐτῷ συνεβεθήκει τῶν τοσοῦτων ἀνιαρῶν, ἀλλὰ πάντα κατὰ νοῦν ἐγεγόνει, ἰκανὴ ἢ τῆς ἀπαιδίας ἀθυμία πᾶσι παρακολουθοῦσα τοῖς γινομένοις συσκιάσαι πᾶσαν εὐθυμίαν καὶ καταβαλεῖν. Ἡ γὰρ ἐπαγγελία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐσχάτῳ γήρῳ, ὅτε τὰ τῆς φύσεως ἀπέγνωστο, τότε ἐγένετο· τὸν δὲ ἔμπροσθεν πάντα χρόνον τοσοῦτον ὄντα ἀλγῶν καὶ κοπτόμενος διετέλει, καὶ ὅσω τὸν πλοῦτον αὐξόμενον εὐρα, τοσοῦτω μᾶλλον ἐπένθει, τοῦ διαδεξομένου τοῦτον οὐκ ὄντος. Τί γὰρ οἶε^a πάσχειν αὐτὸν, ὅτε ἤκουσε· **Πάροικον ἔσται τὸ σπέρμα σου ἐν γῆ οὐκ ἰδία, καὶ δουλώσουσιν αὐτοῦς, [195] καὶ κακώσουσιν καὶ ταπεινώσουσιν ἔτη τετρακόσια;** Ἡ δὲ γυνὴ νῦν μὲν κλειύουσα λαθεῖν τὴν ἑαυτῆς παιδίσκην, νῦν δὲ ἐπειδὴ ἔλαθεν ἐγκαλοῦσα καὶ μεμφομένη, καὶ τὸν Θεὸν καλοῦσα κατ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγκάζουσα τὴν τῆς εὐνῆς κοινονηκυῖαν, καὶ παῖδα αὐτῷ μέλλουσαν τίκτειν λοιπὸν ἐκβάλλειν, τίνα οὐκ ἂν εἰς ἀθυμίαν τὴν ἐσχάτην ἐνέβαλε; Ταῦτα γὰρ εἰ καὶ τιμὴ μικρὰ εἶναι δοκεῖ νῦν, λογισάμενος ὅτι ὀλόκληροι οἰκίαι τούτων ἔνεκον ἀνετράπησαν, θαυμάζω τὸν δίκαιον. Εἰ γὰρ καὶ γενναίως ἔφερε διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, ἀλλ' ὁμως ἄνθρωπος ἦν, καὶ ὑπὸ πάντων τούτων ἐδάκνυτο καὶ ὠδυνᾶτο. Ἐπανέρχεται δὲ πάλιν εἰς τὴν οἰκίαν ἢ θεράπεινα τοῦ δεσπότη, καὶ τίκτει τὸν νόθον αὐτῷ, καὶ γίνεται πατὴρ ὁ Ἀβραάμ μετὰ τὸν μακρὸν χρόνον ἐκείνον· καὶ εἶχε μὲν τινα τὸ πρᾶγμα ἡδονῆν, μείζονα δὲ τὴν ἀθυμίαν. Ὁ γὰρ νόθος αὐτὸν ὑπερίμνησκε τοῦ γνησίου, καὶ μείζονα τοῦ πράγματος ἐπιθυμίαν ἐνέβαλε. Τὸ γὰρ, **Ὁ κληρονομήσει σε οὗτος, ἀ.λ.λ' ὅς ἐξελεύσεται ἐκ σου,** περὶ τοῦ Ἰσμαὴλ εἰρηθεῖν ἐνόμισεν· οὐδὲν γὰρ οὐδέπω εἶρητο περὶ τῆς Σάρρας.

Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν καὶ τραυτέραν ἔλαθεν ἐπαγγελίαν περὶ τοῦ Ἰσακ, καὶ χρόνος ὠρίζετο τῷ τόκῳ, πρὶν ἢ πάλιν αὐτὸν ἰσθῆναι ταῖς ἐλπίσι ταύταις, τὰ τῶν Σοδομιτῶν πάθη πολλὴν αὐτοῦ κατέχευεν ἀθυμίας ἀχλὺν. Ὅτι γὰρ οὐχ ὡς ἔτυχε τὸ πρᾶγμα τὸν δίκαιον διετάραξεν, ἐκ τῶν ῥημάτων αὐτῶν καὶ τῆς ἰκετηρίας, ἦν ὑπὲρ αὐτῶν ἐθήκε πρὸς τὸν Θεόν, παντὶ που δηλὸν ἐστὶ· ὅτε δὲ καὶ κτενεγθέντα τὸν φρικωδέστατον ἐκείνον εἶδεν ὑετὸν, καὶ πάντα κόριν καὶ τέφραν ἐξαίφνης γεγεννημένα, οὐδὲ ἐν ἑαυτῷ λοιπὸν ἦν. Εἰ γὰρ οἰκίας ὀρῶντες πρόβωθεν καιομένας ἐξιστάμεθα καὶ καταπίπτομεν ὑπὸ τῆς ἀθυμίας καὶ τοῦ φόβου, τί οὐκ ἂν ἔπαθεν ἐκεῖνος πόλεις ὅλας καὶ χώρας μετὰ τῶν οἰκητόρων οὐκ ἔμπρησμοῦ τῷ συνήθει, ἀλλὰ ξένῳ καὶ φοβερῷ κατακαιομένας ὀρῶν; Ἄρ' οὐ δοκεῖ σοι τοῦ δικαίου τὰ πάθη τῶν ἐπαλλήλων ἐν τῇ θαλάσῃ κυμάτων μιμῆσθαι τὸ συνεχές; Καθάπερ γὰρ ἐκεῖ, οὕτω τῶν προτέρων ἀφανισθέντων, κορυφούται τὰ δεύτερα, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ δικαίου τούτου ζωῆς διόλου συνέβαινε. Καὶ γὰρ ἔτι τῶν ἐν Σοδομοῖς ἀκμαζόντων κακῶν, ὁ τῶν Γεράρων βασιλεὺς τὰ αὐτὰ τῷ Φαραὼ τολμήσας κατὰ τῆς Σάρρας ἐπεχείρησε· καὶ πάλιν ἢ γυνὴ τὴν ἐλευθερίαν ὑπόκρισιν ὑποκρίνεσθαι ἠναγκά-

ζετο. καὶ ἢ ὑβριεῖς εἰς ἔργον ἐξῆλθεν ἂν, εἰ μὴ πάλιν ὁ Θεὸς διεκώλυσεν. Ὁμοῦ δὲ τοῦ παιδὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ τῆς οἰκίας ἀπάτης εὐφραϊνομένης ἐπὶ τῷ τοῦ παιδὸς τόκῳ, μόνος ὁ δίκαιος ἐν ἡδονῇ τοσαύτῃ λυπεῖσθαι ἠναγκάζετο καὶ ἀθυμεῖν, τὴν παλλακὴν μετὰ τοῦ παιδὸς ἐκβάλλειν ἀναγκάζόμενος. Εἰ γὰρ καὶ νόθος ἦν ὁ Ἰσμαὴλ καὶ ἐκ παιδίσκης, ἀλλ' ὁμως ἢ τῆς φύσεως τυραννίς οὐδὲν ἀπὸ τῆς ἀναξίας ἤττων^b ἐγένετο, οὐδὲ ἀσθενεστέραν ἐποίησε τὴν τῶν πατρικῶν σπλάγγων ἀνάγκην ἢ δυσγένεια τῆς μητρὸς· καὶ τοῦτο ἀπ' αὐτῆς τῆς Βίβλου ἐστι μαθεῖν. Ὁ γὰρ στεβρὸς καὶ ἀνδρείος, ὁ τὸν μονογενῆ ταῖς οἰκείαις καταδεξάμενος σφάξαι χερσίν, οὗτος ἤλγει, ὅτε αὐτῷ ταῦτα ἐπέταττεν ἢ γυνὴ, καὶ οὐδ' ἂν εἶξεν οὐδ' ἂν ἐπέισθη τῇ Σάρρᾳ, καίτοι πλείονα τότε παρῆρσιαν ἐχούση, καὶ λεγούση πρὸς αὐτὸν, εἰ μὴ σφόδρα αὐτὸν ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος κατέκαμψεν. Ὡστε ὅταν ἀκούσης, ὅτι τοῦ Θεοῦ κλειύσαντος ἐξέπεμπε, μὴ τὴν ὀδύνην λελύσθαι [194] νόμιζε (τοῦτο γὰρ ἀδύνατον ἦν), ἀλλὰ τὴν σφοδρὰν ὑπακοὴν θαύμασον, ὅτι καὶ ὑπὸ τῆς συμπαθείας καμπτόμενος^c οὐκ ἀντέλεγε τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἐξέπεμπε μὲν τὸ παιδίον μετὰ τῆς μητρὸς, οὐδὲ ὅποι πορεύεται εἰδώς, ἐκαρτέρει δὲ καὶ ἠνείχετο ὀδυνώμενος· οὐδὲ γὰρ τῆς φύσεως κρείττων ἦν.

Ὁ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ γνησίου παιδὸς ἔπαθε. Μὴ γὰρ τις λεγέτω ὅτι οὐκ ἤλγει, οὐδὲ τὰ τῶν πατέρων ὑπέμεινε, μηδὲ πέρα τοῦ μέτρου δεῖξαι βουλόμενος φιλοσοφῶντα, τὸ κεφάλαιον ἀποττερᾶτω τῶν ἐγκωμίων αὐτόν. Εἰ γὰρ τοὺς ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ἀλόντας, καὶ πολλὸν χρόνον ταύτης ἀπολαύσαντας τῆς ζωῆς, καὶ ἀγνώστας ὄντας, καὶ οὐδὲ ὀφθέντας ἡμῖν ποτε, τούτους ἐξαίφνης ὀρῶντες ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένους συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν· ὁ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν γνησίον τὸν μονογενῆ, τὸν παρ' ἐλπίδας^d τεχθέντα, τὸν μετὰ χρόνον τοσοῦτον, τὸν πρὸς ἐσχάτῳ γήρῳ (καὶ γὰρ καὶ ταῦτα μείζονα αἶρει τὴν φλόγα), τοῦτον ἔτι νέον ὄντα ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶ καταθῆσαι καὶ κατακαῦσαι κλειύμενος, οὐδὲν ἀνθρώπινον ἔπαθε; καὶ τί τῶν ταῦτα λεγόντων καταγελαστότερον; Εἰ γὰρ λίθος ἦν, εἰ γὰρ σίδηρος, εἰ γὰρ αὐτοαδάμας^e, οὐκ ἂν ἐκάμφθη καὶ κατεκλάσθη πρὸς τὴν ὥραν τοῦ παιδὸς (καὶ γὰρ ἦν αὐτὸ τῆς ἡλικίας τὸ ἄνθος ἄγων), πρὸς τὴν σύνεσιν τῶν ῥημάτων, πρὸς τὴν εὐλάβειαν τῆς ψυχῆς; Ἠρώτησεν οὖν τὸν πατέρα λέγων· **Ἴδου τὰ ξύλα καὶ τὸ πῦρ, ποῦ ἐστὶ τὸ πρόβατον;** ἤκουσεν ὅτι, **Ὁ Θεὸς ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον εἰς ὀλοκάρπωσιν, ὃ τέκνον·** καὶ οὐδὲν περιειργάσατο πλέον. Ἐώρα τὸν πατέρα δεσμεύοντα αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀντέτεινεν· ἐπετέθη^f τοῖς ξύλοις, καὶ οὐκ ἀπεπήδησεν· εἶδε τὴν μάχαιραν κατ' αὐτοῦ φερομένην, καὶ οὐκ ἐταράχθη. Τί ταύτης εὐλαβέστερον γένοιτ' ἂν τῆς ψυχῆς; Ἐτι οὖν τολμήσει τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ὑπὸ τούτων ἀπάντων ἔπαθεν ὁ Ἀβραάμ; Εἰ γὰρ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καταθῆσειν ἐμελλεν, εἰ γὰρ θηρίον ἦν, ἄρα ἂν ἀναλγητὶ ταῦτα ἐποίησεν; Οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστὶ· μὴ τοσαύτην ὀμότητα καταγνώσας τοῦ δικαίου· καὶ γὰρ ἤλγει καὶ διεκόπτετο. Ὁ Θεός, φησίν,

^b Morel. οὐδὲν ἀπὸ τῆς ἀναξίας ἤττων, alii ἀπὸ τῆς ἀξίας μείζων.

^c Pro καμπτόμενος, legit Savil. διακοπτόμενος.

^d Savil. et Colb. παρ' ἐλπίδας, Morel. παρ' ἐλπίδα.

^e Savil. in marg. αὐτὸς ὁ ἀδάμας, in textu et ὀϊβ αὐτοαδάμας, Morel. αὐτὸς ἔδ.

^f Elegantius Savil. ἐπετάθη.

^a Colb. τί οἶε, Morel. τί γὰρ οἶε, Savil. τί οὐαί οἶε.

quarum omnium suprema est sterilitas, metusque ille ex ea die nostros animos exagitat. Quod si contingat post matrimonium solemniter peractum, primum et secundum sive tertium annum sine liberis transire, tunc jam augetur dolor, ac læta spes minuitur. Rursus elapso majori tempore omnino spes nos illa deserit, solus mœror animum occupat, omniaque vitæ jucunda simul obnubilans, nullum nobis voluptatis sensum permittit. Itaque etsi nihil contigisset adversi, cunctaque ad votum successissent, ista liberorum orbitas lætis illis rebus admota, cunctam illam prosperitatem obnubere ac dejicere sola potuisset. Nam promissio illa divina ad extremam senectutem, quando maxime desperabatur impleri posse, facta est; priori autem toto tempore a luctu et mœrore numquam vacaverat: quantoque amplius augeri divitias videbat, tanto lugebat vehementius, cum non esset, qui his omnibus succederet. Quid vero illum tunc passum putas, quando audivit: *Peregrinum erit sementuum in terra non sua, et in servitatem eos redigent, et affligent, atque humiliabunt annis quadringentis (Gen. 15. 13)*? Uxor autem ancillam suam nunc viri amplexibus jungens, nunc post eam conjunctionem expostulationibus illum et querimoniis agitans, Deumque adversus eum vocans, et eam quæ tori particeps fuerat, cum jam filium paritura esset, domo deturbare cogens, quemnam in mœrorem acerbissimum non præcipitasset? Ista si cui fortasse levia videntur, is cum cogitaverit familias et domos integras harum rerum causa sæpius eversas, justum illum admirabitur. Etsi enim timoris divini causa fortiter ferebat omnia, homo tamen erat, et iis rebus non poterat non angere atque cruciari. Rursus autem in domum ancilla regreditur, illique nothum parit, efficiturque Abraham pater post illud adeo prolixum tempus: ineratque rei voluptas quædam, sed major causa doloris. Nothus enim ille filius legitimi eum admonebat, majusque illius desiderium injiciebat. Quod enim illi dictum erat: *Non erit ille hæres tuus, sed qui egredietur ex te (Ibid. 4)*, de Ismaele dictum fuisse arbitratur: nullum enim eatenus de Sara responsum acceperat.

Sodomorum clades occasio mœroris Abrahamo. — Cum vero demum clariorem de Isaac promissionem accepisset, tempusque partus definitum esset, rursus antequam ejus spei voluptatem ullam sentiret, Sodomorum clades ingentem illi mœroris nebulam offudit. Nam quod res ipsa justum virum immodice turbaverit, ex verbis illis ac prece quam pro eis fudit, omnibus profecto constat. Cum vero lapsum e cælo imbrem illum omnino terribilem cerneret, cunctaque in pulverem et cinerem conversa, neque in seipso jam erat. Nam si cum procul domos aliquas conflagrare incendio videmus, stupemus ac dolore conficimur: quid illum passum arbitremur, urbes integras et regiones cum habitatoribus incendio non consueto, sed novo ac terribili ardere conspicientem? An tibi non videtur justus hujus affectus æquoreos decumanosque flactus imitari? Sicut enim iam mari antequam flu-

ctus alii quieverint, alii rursus montis instar intumescunt, ita et per totam viri vitam contigisse perspicies. Nam cum adhuc Sodomorum recens esset illa desolatio, rex Geraræ eadem, quæ Pharaon, in Saram committere conatus est, rursusque mulier ad miserandam simulationem compellitur; atque in opus prorupisset ea contumelia, nisi prohibuisset Deus. Cum autem in partu illius et uxor simul et filius, ac tota familia lætaretur, solus ille in tanto omnium gaudio tristis esse ac mœrere cogebatur, ancillam cum filio ejicere compulsus. Etsi enim nothus erat atque ex ancilla natus Ismael, naturalis tamen vis amoris ex indignitate nihilo minor erat, neque imbecilliorum patrum viscerum dolorem fecerat ignobilitas matris: istudque ex ipsa historię serie possumus addiscere. Ille enim fortis, ille severissimus et qui unigenitum propriis manibus postea mactandum suscepit, uxore sibi hoc præcipiente ægre ferebat, ac numquam illi cessisset, numquam obtemperasset, etsi tunc major accessisse videretur auctoritas, nisi illum timor Dei vehementer impulisset. Itaque cum audis illum Deo jubente ancillam emisisse cum filio, cave putes doloris sensu caruisse, hoc enim erat impossibile; verum illius potius singularem admirare obedientiam, quod cum etiam miserationis affectu retraheretur, Deo tamen non contradixit, sed emisit cum filio matrem, quorsum profectura esset nesciens. Tolerabat autem atque sustinebat mœrens: neque enim ille natura superior evaserat.

9. *De sacrificio Isaac.* — Hoc autem et in legitimo passus est filio: nullus enim eum non doluisse dicat, neque paterno affectu fuisse commotum, ne dum ultra modum illius ostendere nititur philosophiam, illum summa laudum omnium privet. Nam si in flagitiis turpissimis deprehensus, ac longissimo tempore vita potitos, ignotosque et quos numquam antea vidimus, cum repente conspiciamus in foro ad mortem duci, misericordia ac dolore conficimur, sæpe autem etiam illacrymamur: is qui unigenitum et carissimum filium, qui præter spem, qui post tantum temporis, qui ad extremam senectutem natus erat, hæc enim omnia excitant majorem doloris flammam, hunc adhuc juvenem suis manibus mactare et incendere jussus, nihil humanum passus existimetur: quid ista dicentibus ridiculosius? Namque si lapis esset, si ferrum, si adamas denique, possetne non molliri, non frangi ad decorum filii aspectum? (erat enim in ipso ætatis flore) ad verborum prudentiam et religionem? Interrogavit patrem, *Ecce ligna et ignem: ubi est ovis?* audivit, *Deus providebit sibi ovem in holocaustum, filii mi (Gen. 22. 7)*: nihilque perquisivit amplius. Aspiciebat patrem se rigantem, nec reluctabatur: impositus rogo non resilliebat gladium contra se vibrari, neque terrebatur. Quid hoc animo religiosius? Audebitne ergo quisquam adhuc dicere nihil in hujusmodi omnibus perpessum esse Abraham? Si enim inimicum, si hostem interfectorum esset, etiam si bellua fuisset immans, num ista sine dolore perpetrasset? Non est ita, non est. Noli iustum virum tantæ crudelitatis

arguere: dolebat profecto atque disrumpebatur. *Deus*, inquit, *providet sibi victimam in holocaustum, fili*. Quanta miseratione verba ista plena fuisse arbitraris? Continebat se tamen, ac premebat doloris vim, atque ista omnia ea alacritate patrabat, qua facerent qui nullo istiusmodi impedimento continerentur. Immolatum interea filium (quippe devotione illum immolaverat) sanum rursus atque incolumem restituit matri: quem illa suscipiens, antequam affatim dulci nato frueretur, excessit e vita: id justo illi maximo mœrori fuit. Etsi enim longo simul vixerant tempore, nihil tamen persuadere poterat, ut eum casum levius ferret: imo vero hoc ipsum ampliore illum dolore conficiebat. Namque consuevimus eos, qui plurimo nobiscum tempore vixerunt, summaque virtutis suæ et amicitie nobis documenta dederunt, maxime omnium ac summo desiderio requirere. Quodque ista sic se habeant, ipse patriarcha nobis indicat, qui fletu ac lamentatione illam prosequutus est. Quis jam reliquas curas recensere possit, quas pro filio, pro ejus uxore, pro fratribus illius suscepit, aliaque omnia: quæ qui ad amissum considerare velit, longe laboriosioreni justis hujus vitam, curisque cumulatiorem perspiciet, quam ejus quem paulo ante indicavimus. Præcipua enim tantum Scriptura narrans, cætera nobis omnia examinanda reliquit, quæ diebus singulis verisimile est domi contingere, ubi servorum est multitudo, vir, uxor, ac filii, multarumque rerum cura ac sollicitudo. Ita sane, inquires, sed illi solatium ferebat in singulis hujusmodi adversis, quod propter Deum illa omnia pateretur. Et te ipsum igitur illud consolabitur. Nullus enim profecto, nisi Deus, tibi hanc inferri tentationem permisit. Nam si nec porcos quidem invadere nequissimi dæmones ausi fuerint (*Matth. 8. 30. seqq.*), nisi prius ille permitteret, multo minus pretiosam animam. Sicut igitur viro illi quod fortiter omnia et cum gratiarum actione ferret, id multam contulit mercedem, ita pariet et tibi, si modo non graviter atque indignanter feras, sed in omnibus gratias agas elementissimo Deo. Nam et beatus Job ea quæ passus est, Deo permittente perpessus est: coronis tamen non ideo tantum donatus est, quia passus est, verum etiam quia contra adversa omnia fortis atque inviolabilis perstitit; admiramurque illum omnes, non quod privatus omnibus a diabolo fuerit, sed quia inter hæc omnia non peccaverit, ne in labiis quidem suis.

10. *Redit ad exemplum Isaac.* — Quoniam vero de Job mentionem feci, vellem quidem longa ipsius lamenta, passionumque vehementiam persequi: verum ne prolixior sim, ad Isaac redeo. Porro si cupis illius omnia diligentius addiscere, librum ipsum in manibus sumens, aspice in abyssum altissimam calamitatum viri, plurimamque ibi consolationem invenies. Quanto enim melior justus ille est quam nos, tante majorem vim expugnandam habuit, eoque vehementius contra illum tunc nequissimus ille concitatus est. Cæteram recte facta non tam tentationum numero, quam rerum virtute æstimantur. Itaque etsi inferius istud certamen est, nihil id tuas coronas poterit mi-

nuere: nam et is qui duo talenta obtulit, nihil minus retulit, quam is qui obtulerat quinque. Cur id? Quia, etsi non idem proventus, eadem tamen alacritas fuit. Quocirca et eodem honore uterque potitus est, audiens: *Intra in gaudium Domini tui (Matth. 25. 21)*. Quid ergo Isaac? Peregrinationem quidem illam longissimam subire exemplo patris terramque suam derelinquere coactus non est; sed plane supremum malorum omnium ipse sustinuit, metum scilicet, ne sine liberis decederet. Postea vero quam per orationem eo metu liberatus est, alius continuo eum excepit timor longe major. Neque enim par metus est pro conjugis sterilitate, et pro radice ipsa trepidare. Sic enim partus doloribus disrumpebatur, ut vita morte omni illi esset acerbior. Et hoc ipsam audias licet dicentem: *Si mihi ita futurum erat, ad quid mihi vivere (Gen. 25. 22)?* Famis autem et iste experimentum cepit, etsi non ut pater in Ægyptum descendit: sed quod ille vere in Ægypto pertulit, et iste pati periclitabatur, uxorem scilicet amittere. Et patrem quidem venerabantur finitimi omnes, hunc vero non secus atque inimicum et hostem exagitabant, neque propriis illum laboribus perficere sinebant; verum cum illum angustiis undique concluderent, licenter ipsi laboribus ipsius fruebantur. Tandem vero cum sibi illos amicos nactus esset, filiosque adultos cerneret, tunc certe, tunc quando summam se consolationem inventuram sperabat, optimosque senectutis suæ curatores habiturum, in supremum corruit mœrorem. Primum enim major natu filius uxorem sibi alienigenam contra patris votum cepit, et eo ipso quod pugnam et bellum in domum introduxisset, illum summa et incredibili vi doloris affecit. Innumeris enim malis mulieres illæ soceros afficiebant: quæ omnia Scriptura devitans, uno verbo cuncta signavit, cum diceret: *Cum Rebecca contendebant (Id. 26. 55)*: reliquitque id dictum eis intelligendum, qui domos habent ac filios jam uxoratos. Illi enim maxime omnium noverunt quantum mali sit quantumque detrimenti, si socrus et nurus mutuo rixentur, idque tunc maxime, cum ambæ eandem inhabitent domum. Hoc autem jure illis erat incommodum. Ad hæc illi gravior quoque molestia adjecta est, cæcitas scilicet, quæ ejusmodi sit, illi soli sciunt qui patiuntur. Præterea dum benediceret filiis, contra quam volebat, matris astu et arte minorem pro majore benedixit: qua in re ita indoluit, ut amarius quam is qui passus fuerat clamaret, excusaretque ignorantiam, quod non illum sciens benedictione fraudasset, verum circumventus.

Hæc autem omnia scenæ tragœdiam præferabant, fabulamque Thebanorum adolescentium signabant. Nam et hic etiam senectutem occa-tionemque patris major natu contemnens, juniorem fratrem deturbavit domo. Et si non ille necavit, id matris impedivit sapientia: et hic enim comminatus est cædem, patrisque mortem operiebatur. Quod cum mater cauta didicisset, patrique retulisset, illum ejus manibus eripuit: et eum

ὄψεται πρόβατον ἑαυτῷ εἰς δολοκάρπωσιν, τέκνον. Πόσης οἶε ταῦτα συμπαθείας εἶναι τὰ ῥήματα; Ἄλλ' ἔμοις κατεῖχε κάτω τὴν ὀδύνην καὶ ἐπίεζε, καὶ μετὰ τοσαύτης ἅπαντα τῆς προθυμίας ἐπραττε, μεθ' ὅσης οἱ μηδενὶ τούτων κατεχόμενοι τῶν κωλυμάτων. Καταθύσας τοίνυν αὐτὸν (καὶ γὰρ κατέθεσε τῇ προθυμίᾳ), παραδίδωσιν ὑγιῆ καὶ σῶον τῇ μητρὶ· λαβοῦσα δὲ ἐκείνη, πρὶν ἐμπλησθῆναι καλῶς τοῦ παιδός, καταλύει τὸν βίον. Κάκεινο δὲ οὐ μικρῶς ἐλύπει τὸν Ἀβραάμ. Εἰ γὰρ καὶ πολὺν αὐτῷ συνεγεγόνει χρόνον, οὐδὲν ἦν ἱκανὸν πείσαι ῥᾶον ἐνεγκεῖν τὴν συμφορὰν· αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο πλείονα αὐτῷ παρεῖχε τὴν ἀθυρίαν· τοὺς γὰρ ἐπὶ πολὺ συνοικήσαντας, καὶ πολλὴν τῆς ἑαυτῶν καὶ φιλίας καὶ ἀρετῆς δεδωκότας πείραν ἡμῖν, τούτους μάλιστα πάντων ζητοῦμεν. [195] Καὶ ὅτι ταῦθ' οὕτως ἔχει, αὐτὸς ἐδήλωσεν ὁ πατριάρχης πενήθης καὶ θρηνήσας αὐτήν. Τί δ' ἂν τις λέγοι τὰς ὑπὲρ τοῦ παιδός φροντίδας, τὰς ὑπὲρ τῆς τούτου γυναικὸς, τὰς ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τῶν τούτου, τὰ ἄλλα ἅπαντα, ἅπερ εἰ κατ' ἀκριθείαν τις ἐξετάζειν ἐθέλοι, πολὺ τοῦ νῦν δειχθέντος ὀδυνηρότερον ὄψεται τοῦ δικαίου τὸν βίον καὶ πλείονων γέμοντα φροντίδων; Τὰ γὰρ κεφαλαιωδέστερα μόνον εἰποῦσα ἡ Γραφή, τὰ ἄλλα πάντα παρήκεν ἐξετάζειν ἡμῖν, ὅσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεσθαι εἰκὸς ἐν οἰκίᾳ, ἐνθα οἰκιστῶν πλῆθος καὶ ἀνὴρ καὶ γυνή καὶ παιδία καὶ πραγμάτων ἐπιμέλεια πολλῶν. Ναί, φησὶν· ἀλλ' ἐκείνω μεγίστην καθ' ἑκάστην τούτων παραμυθίαν ἔφερε τῶν λυπηρῶν τὴ διὰ τὸν Θεὸν πάντα ὑπομένειν ἐκεῖνα. Οὐκοῦν καὶ σὲ τοῦτο παραμυθήσεται· νῦν· καὶ γὰρ σοὶ τὸν πειρασμὸν τούτον ὁ συγχωρήσας ἐπιλαθεῖν οὐδεὶς ἕτερός ἐστιν, ἀλλ' ἡ ὁ Θεός. Εἰ γὰρ χοίροις ἐπιπυθῆσαι οὐκ ἂν ἐτόλμησαν οἱ πονηροὶ δαίμονες ἐκεῖνοι, μὴ ἐπιτρέψαντος αὐτοῦ τότε, πολλῷ μᾶλλον τῇ σῇ τιμῇ ψυχῇ. Ὡςπερ οὖν ἐκείνω τὸ γενναίως ἅπαντα φέρειν καὶ εὐχαρίστως πολὺν ἤνεγκε μισθόν, οὕτως αἶσει καὶ σοί, μόνον ἂν μὴ δυσχεραίνης μηδὲ ἀγανακτῆς, ἀλλ' ὑπὲρ ἁπάντων εὐχαριστῆς τῷ φιλοφρόνῳ Θεῷ. Ἐπεὶ καὶ ὁ μακάριος Ἰωθᾶ ἐπαθε μὲν ἅπερ ἐπαθε συγχωρήσαντος τοῦ Θεοῦ, ἔφερε δὲ αὐτῷ τοὺς στεφάνους οὐ τὸ παθεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ γενναίως πρὸς ἅπαντα στῆναι τὰ δεινὰ· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸν ἅπαντας, οὐκ ἐπειδὴ πάντων αὐτὸν ἀπεστέρησεν ὁ διάβολος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν πᾶσι τούτοις οὐχ ἡμικτεν, οὐδὲ ἐν τοῖς χεῖλαισιν αὐτοῦ.

γ'. Ἐπειδὴ δὲ ἐμνήσθη τὸ Ἰωθᾶ, ἐβουλόμην μὲν καὶ τοὺς θρήνους αὐτοῦ τοὺς μακροὺς, καὶ τῶν παθῶν τὴν σφοδρότητα ἐκθεῖναι τῷ λόγῳ· ὑπὲρ δὲ τοῦ μὴ πολὺ ποιῆσαι τὸ μῆκος ἐπάνειμι πρὸς τὸν Ἰσαάκ. Σὺ δὲ εἰ βούλει μετὰ ἀκριθείας τὰ ἐκείνου μαθεῖν, τὴ βιβλίον αὐτοῦ μετὰ χεῖρας λαβὼν διάκυσσον πρὸς τὴν ἀβυσσον τῶν συμφορῶν, καὶ πολλὴν ἐν ἐκείνοις παραμυθίαν εὐρήσεις τῶν σῶν. Εἰ γὰρ καὶ πολλῷ βελτίων ἡμῶν ὁ δίκαιος, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολλῷ μείζονα τὴν ἐνέργειαν παρετάξατο· καὶ γὰρ σφοδρότερον ἐπνευσε κατ' ἐκείνου ὁ Πονηρὸς τότε. Τὰ δὲ κατορθώματα οὐ τῷ μέτρῳ τῶν πειρασμῶν, ἀλλὰ τῇ τῶν πραττομένων δυνάμει κρίνεται. Ὡςτε καὶ ἐλάττων οὗτος ὁ νῦν ἀγών, οὐδὲν σε τοῦτο εἰς τοὺς στεφάνους παραβλάψαι δυνήσεται. Ὁ γὰρ τὰ δύο τάλαντα^α προσνεγκὼν οὐκ ἐλάττων ἤνεγκε τοῦ τὰ πέντε ἐπιδείξαντος. Διὰ τί; Ὅτι εἰ καὶ ἡ πρόσθετος

οὐχ ἡ αὐτή, ἀλλ' ἡ προθυμία ἡ αὐτή, ὅθιν καὶ τῆς αὐτῆς ἐκάτερος ἔτυχε τιμῆς ἀκούσας, *Ἐἴσαλθε εἰς τὴν χαρτάν τοῦ Κυρίου σου*. Τί οὖν ὁ Ἰσαάκ, Ἀποδημίαν μὲν οὐκ ἐστεύλατο μακρὰν, καθάπερ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὴν οἰκίαν ἀφείναι ἠναγκάσθη γῆν, καθάπερ ἐκεῖνος, τὸ δὲ κεφάλαιον τῶν κακῶν καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε, τῆς ἀπειρίας τὸν φόβον. Ὡς δὲ ἔλυσε τὸ δεινὸν εὐζάμενος, ἕτερος αὐτὸν διεδέξατο φόβος ἐκείνου μείζων· οὐδὲ γὰρ ἦν ἴσον ὑπὲρ ἀπαιδίας τρέμειν, καὶ ὑπὲρ τῆς ῥίζης [196] αὐτῆς. Οὕτω γὰρ αὐτὴ διεκόπτετο ταῖς ὠδίσιν ὡς πικρότερον θανάτου παντὸς ὑπομένειν ζωὴν· καὶ τοῦτο αὐτῆς ἀκούσον λεγούσης, *Εἰ οὕτω μοι μέλλει γίνεσθαι, ἵνατί μοι τὸ ζῆν*; Λιμοῦ δὲ πείραν ἔλαθε μὲν καὶ αὐτός· εἰ δὲ μὴ κατήλθεν εἰς Αἴγυπτον, ἀλλ' ὅπερ ὁ πατήρ μικροῦ δεῖν ἐπαθεν ἐκεῖ, ταῦτα καὶ οὗτος ὑπέμεινε καὶ ἐκινδύνευεν ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς. Καὶ τὸν πατέρα μὲν ἐτίμων οἱ πρόσκοι πάντες, τούτον δὲ ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἠλαυνον καὶ τῶν οἰκείων αὐτὸν οὐκ ἠφίεσαν ἀπολαῦσαι πόνων, ἀλλ' ἐκείνον ἐν στενοχωρίᾳ καθιστῶντες πολλῇ, αὐτοὶ μετ' ἐξουσίας ἐν τοῖς μόχθοις ἐτρύφων τοῖς ἐκείνου. Ὡς δὲ ποτε καὶ τούτους οὗτος φίλους ἐκτέσσατο, καὶ ἐν ἡλικίᾳ τοὺς παῖδας εἶδε γενόμενους τοὺς αὐτοῦ, τότε δὴ, τότε, ὅτε πολλὴν προσείδκρησε παραμυθίαν εὐρήσειν, καὶ γηροκόμους ἔξειν καλοὺς, εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυρίαν ἐνέπεσα. Πρῶτον μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἀλλοφύλων ὁ πρεσβύτερος γυναῖκα λαβὼν παρὰ τὸ τῷ πατρὶ δοκοῦν, τούτῳ γε αὐτῷ σφόδρα αὐτὸν ἠγάπησε, καὶ τῷ μάχην^β καὶ πόλεμον εἰς τὴν οἰκίαν εἰσαγαγεῖν. Μυρίοις γὰρ αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι παριέβαλλον αὐτοὺς κακοῖς, ἅπερ ἅπαντα εἰπεῖν παραιτουμένη ἡ Γραφή, δι' ἐνὸς ῥήματος τὸ πᾶν ἠνέξατο εἰποῦσα, ὅτι *Ἦριζον τῇ Ρεβέκκα*· καὶ τοῖς οἰκίας ἔχουσι καὶ παῖδας ἤδη γεγαμηκότας κατέλιπεν εἰδέναι τὸ λεχθέν. Ἐκεῖνοι γὰρ μάλιστα πάντων Ἰσασιν ἀκριβῶς ὅσον ἐστὶ κακὸν ἐμφαντικῶς διατεθῆναι τὴν τοῦ νυμφίου μητέρα καὶ τὴν νύμφην, καὶ μάλιστα ὅταν οἰκίαν οἰκῶσιν ἀμφοτέρω μίαν. Τοῦτο μὲν οὖν διηνεκὲς ἦν τὸ δεινόν. Τὸ δὲ ἐπὶ τούτοις συμβᾶν, ἡ τῶν ὀφθαλμῶν πύρωσις, ὅπερ ὅσον ἐστὶ κακὸν οἱ παθόντες Ἰσασι μόνον· μετὰ δὲ τοῦτο, ἡ περὶ τὰς εὐλογίας ἀποτυχία τοῦ παιδός, ὅφ' ἦς οὕτως ἐπλήγη τὴν ψυχὴν, ὡς αὐτοῦ πικρότερον ἀναβοῆσαι τοῦ τὴν ἀπάτην ὑπομείναντος, καὶ ἀπολογήσασθαι πρὸς αὐτόν· οὐ γὰρ ἐκὼν ἠδικηκέναι ἔλεγεν, ἀλλ' ἀπατηθεῖς.

Τὰ δὲ ἐντεῦθεν τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐδείκνυ τραγωδίαν, καὶ τὸ δράμα τῶν θηβαίων ἀνατόπου^γ μαιρακίων. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τῆς τοῦ πατρὸς ἡλικίας καὶ πηρώσεως καταφρονήσας ὁ πρεσβύτερος ἐξέβαλε τῆς οἰκίας τὸν νεώτερον ἀδελφόν. Εἰ δὲ μὴ ἀπέκτεινε καθάπερ ἐκεῖνος, ἡ τῆς μητρὸς σοφία τοῦτο διεκόλυσεν· ἠπειλήσε μὲν γὰρ καὶ οὗτος τὸν φόβον, καὶ τὴν τελευταίην ἀνέμεινε τοῦ πατρὸς. Μαθοῦσα δὲ ἡ μήτηρ, καὶ τῷ πατρὶ διαλεχθεῖσα, ἐξήρπασεν αὐτὸν τῶν ἐκείνου χειρῶν, καὶ τὸν μὲν θεραπεύοντα αὐτοῦ καὶ εὐνοϊκῶς διακείμενον φυγαδεύειν

^β Sic e Savil. et Colb. restituimus, pro eo quod ex Morel. legebatur, τούτο γε σφόδρα... καὶ τὸ μάχην. Edit.

^γ Savil. in textu et Colb. ἐνετοπούτο. Morel. et Savil. in marg. ἀνατόπου.

^α Savil. ἐπεὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα.

ήναγκάζοντο, τὸν δὲ μοχθηρὸν καὶ ἀβίωτον αὐτοῖς καθιστῶντα τὸν βίον (τοῦτο γὰρ αὐτῆ φησιν ἡ 'Ρεβέκκα) παρ' ἑαυτοῖς κατεῖχον διηνεκῶς. Ἀποδράντος τοίνυν ἐκείνου τοῦ διαπαντός ἐπὶ τῆς οἰκίας τραφέντος (ἦν γὰρ ἀπλαστος οἰκῶν οἰκίαν) καὶ τὰ πολλὰ μετὰ τῆς μητρὸς οἰκουροῦντος, πόσα μὲν ἦν εἰκὸς τὴν 'Ρεβέκκαν ὀδύρεσθαι καὶ θρηνεῖν μεμνημένην τοῦ παιδὸς διαπαντός, καὶ τὸν ἄνδρα ὀρώσαν οὐδὲν τῶν νεκρῶν ἄμεινον διακείμενον καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν νόσον; πόσω δὲ τὸν [197] γέροντα πένθει κατέχεσθαι μετὰ τῶν οἰκειῶν καὶ τὰς τῆς γυναικὸς ἀναγκαζόμενον θρηνεῖν συμφορὰς; Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη, τί ἄρα οὐκ εἶπε, τί δὲ οὐκ ἐφθέγγετο, ἃ καὶ λίθον τῆξαι ἱκανὰ^α, οὐχ ὀρώσα τὸν παῖδα παρεστῶτα καὶ δακρῶντα, καὶ καθαιροῦντα ὀφθαλμοὺς, καὶ συλλαμβάνοντα στόμα, καὶ περιστέλλοντα, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐπιμελούμενον, ἅπερ αὐτοῦ τοῦ θανάτου πικρότερα τοῖς γεγεννηκόσιν εἶναι δοκεῖ; Ὁ δὲ Ἰσαὰκ οὕτως αὐτὴν ἀποπνέουσιν ὀρώων, ὅποιαν ἐκέκτητο ψυχὴν καὶ τότε καὶ μετὰ τὴν ἐκείνης τελευτῆν;

ια'. Τοιοῦτος ἡμῖν ὁ πολλῶν εὐθυμότερος εἶναι δοκῶν ἀποπέφανται. Τὸν δὲ τοῦ Ἰακώβ βίον ἀρκεῖ μὲν καὶ χωρὶς ἐξετάσεως δεῖξαι αὐτῆ ἢ τοῦ Ἰακώβ ἀπόφασις· τῷ γὰρ Φαραὼ τότε διαλεγόμενος ἔλεγε· *Μικραὶ καὶ πονηραὶ αἱ ἡμέραι μου, καὶ οὐκ ἀφίκοντο εἰς τὰς ἡμέρας τῶν πατέρων μου*· τοῦτ' ἐστὶ, καὶ βραχύτερον καὶ μοχθηρότερον ἐβίωσα βίον. Χωρὶς δὲ τῆς ἀποφάσεως οὕτως εἰσὶ περιφανεῖς αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ, ὡς μηδὲ τῶν πολλῶν τινὰς αὐτὰς ἀγνοεῖν. Ὁ μὲν γὰρ πάππος ὁ τούτου, εἰ καὶ μακρὰν ἐστεύλατο τὴν ἀποδημίαν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ κελεύοντος, ἅπερ παραμυθίαν αὐτῷ τὴν μεγίστην ἔφερεν· οὗτος δὲ ἀδελφὸν φεύγων ἐπιβουλεύοντα καὶ φονῶντα κατ' αὐτοῦ· κάκεινος μὲν οὐδέποτε ὑπὲρ τῆς τῶν ἀναγκαίων χορηγίας ὠδύρετο· οὗτος δὲ ἀγαπητὸν ἠγεῖτο καὶ εὐκτὸν, τὸ ἱματίου καὶ ἄρτου εὐπορῆσαι μόνον. Διασωθεῖς δὲ, καὶ τῶν τῆς ὁδοιπορίας κακῶν ἀπαλλαγείς, καὶ πρὸς τοὺς συγγενεῖς ἐλθὼν τοὺς αὐτοῦ, ἠναγκάζετο δουλεύειν ὃ ἐν ἀφθονίᾳ τοσαύτῃ τραφεῖς. Οἶσθα δὲ ὅτι πανταχοῦ^β μὲν ἡ δουλεία πικρὸν· ὅταν δὲ τις παρὰ τοῖς ὁμοτίμοις τὰ τῶν οἰκετῶν ὑπομένειν ἀναγκάζεται, καὶ ταῦτα μηδέποτε τοῦ πράγματος πείραν λαθῶν, ἀλλ' ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ τρυφῇ τὴν πρώτην ἅπασαν ἡλικίαν διαγαγὼν, ἀφόρητον γίνεται τὸ δεινόν· ἀλλ' ὅμως ἔφερε πάντα γενναίως. Καὶ τὰς ἐν τῇ ποιμαντικῇ αὐτοῦ ταλαιπωρίας ἀκούεις διηγούμενου, καὶ λέγοντος· *Ἐγὼ ἀπετίγγνον παρ' ἑμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός· ἐγενόμην συγκαιόμενος τῷ καύματι τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός, καὶ ἀφίστατο ὁ ὕπνος ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου*. Ταῦτά μοι εἴκοσι ἔτη. Ταῦτα ἔπασχεν ὁ τὸν ἀπλαστον βίον βεβιωκώς, ὁ οἰκίαν οἰκήσας διαπαντός, καὶ μετὰ τοὺς τοσοῦτους μόχθους καὶ τὰς ζημίας καὶ τὸν πολὺν χρόνον ἐκείνον, τὴν πικρὰν ἀπάτην ὑπέμεινε τὴν ἐπὶ τῇ γυναικί. Εἰ γὰρ μὴ δεδουλεύκει τὰ ἑπτὰ ἔτη, εἰ γὰρ μηδὲν ὧν ἀπωδύρατο πρὸς τὸν κηδεστὴν ἔπαθεν, εἰ γὰρ μὴ ἦρα τῆς παιδὸς, αὐτὸ μόνον τὸ κατεγγυηθῆναι μὲν αὐτῷ τὴν ἀμείνω, δοθῆναι δὲ τὴν φαυλοτέραν ἀντ' ἐκείνης, πόσῃν ἀθυμίᾳ, πόσῃν θόρυβον, πόσῃν ἐπήρειαν παρεῖχε τῷ μακαρίῳ τότε ἐκείνῳ! Ἄλλος μὲν οὖν εἴ τις ἦν, οὐκ ἂν βραδίως τὴν

ἐπήρειαν ἤνεγκεν, ἀλλὰ πᾶσαν τῶν κηδεστῶν ἀνέτρεψεν ἂν τὴν οἰκίαν συσφάξας ἑαυτὸν ἐκείνοισ, ἢ καὶ ἄλλῳ τινὶ συνδιαφθείρας τρόπον· ἐπειδὴ δὲ ἀνεξίκακος καὶ μακρόθυμος ἦν ὁ Ἰακώβ, τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησεν, ἀλλ' οὐδὲ (198) ἐβουλεύσατο τὴν ἀρχὴν· κελευσθεὶς δὲ ἕτερον ἑπτὰ ἔτη δουλεύσαι πάλιν, ὑπήκουσεν ἐτοίμως· οὕτως ἦν πρῶτος καὶ ἐπεικῆς. Εἰ δὲ ὁ τῆς κόρης ἔρωσ συνανταλαμβάνετο τῇ τῶν τρόπων ἐπεικειῖα, πάλιν μοι τῆς ἀθυμίας λέγεις τὴν ὑπερβολήν. Ἐνόησαν γὰρ ὕσπιν ὀδύνην ὑπέμειναν, ὅτε τῆς οὕτως ἀγαπωμένης ἀπεστεραῖτο, καὶ προσδοκῶν αὐτὴν ἔνδον ἔχειν, εἰς ἑπτὰ ἔτων πάλιν ἀναβολὴν ἐξεκρούετο, καὶ τοὺς κρυμοὺς καὶ τὰ θάλπη καὶ τὰς ἀγρυπνίας καὶ τὰς ζημίας τὰς συνεχεῖς. Λαθὼν δὲ καὶ ταύτην ὕστερον, καὶ ζῶν παρὰ τῷ κηδεστῇ βίον ταλαιπωρον καὶ ἐπίμοχθον, ἐφθονεῖτο καὶ οὕτως, καὶ δευτέραν ἀπάτην ὑπέμεινε ἐπὶ τοῖς μισθοῖς, ὡς καὶ αὐτὸς αὐτὸν διήλεγξε λέγων ὅτι, *Παρελογίσω με δέκα ἀμνάσιν*. Μετὰ δὲ τοῦ κηδεστοῦ καὶ οἱ τῶν γυναικῶν ἀδελφοὶ τοῦ κηδεστοῦ μᾶλλον ἐξεθηριώθησαν πρὸς αὐτόν. Τὸ δὲ πάντων χαλεπώτερον ἦν, ἡ ἐρωμένη, δι' ἣν ἔτη δις ἑπτὰ δουλεύειν εἴλετο, ὑπὸ τῆς ἀθυμίας ἀπεπνίγετο, τὴν μὲν ἀδελφὴν τίκτουςαν ὀρώσα, ἑαυτὴν δὲ οὐδὲ ἐλπίδα τοῦ πράγματος ἔχουσαν, καὶ εἰς τοσαύτην ἐκστασιν ὑπὸ τῆς ἀθυμίας ἐξηνέχθη τότε, ὡς ἐγκαλεῖν καὶ μέμφεσθαι τῷ ἀνδρὶ, καὶ θάνατον ἀπειλεῖν καθ' ἑαυτῆς, εἰ μὴ τέκοι· *Δός γάρ μοι τέκνα, φησὶν· εἰ δὲ μὴ, τελευτήσω ἐγώ*. Τί τοίνυν εὐφρᾶναι αὐτὸν δυνατὸν ἦν, τῆς μὲν οὕτω παθουμένης τοιαῦτα ὀδυρομένης, τῶν δὲ ταύτης ἀδελφῶν ἐπιβουλεύοντων αὐτῷ καὶ πάντα πρᾶτῶντων, ὅπως εἰς τὴν ἐσχάτην ἔλθῃ πενίαν; Εἰ δὲ τὰ χωρὶς ἰδρώτων ἐπιδιδόμενα ταῖς γυναιξίν, ὅταν ἀφαιρῆται, πολλὴν φέρει τὴν ἀθυμίαν, ὁ κινδυνεύων ὑπὲρ τῶν πόνους κτηθέντων οἰκειοῖς πῶς ἂν πρῶτος ταύτην ἤνεγκε τὴν ζημίαν; Αἰσθόμενος τοίνυν ὅτι δι' ὑποψίας εἶχον αὐτὸν καὶ ὑπεβλέποντο, λαθὼν ἀνεχώρησεν ὡς φυγὰς· οὐ τί γένοιτ' ἂν ἐλεεινότερον; Καὶ γὰρ ἐκ τῆς οἰκείας καὶ ἐκ τῆς ἀλλοτρίας μετὰ φόβων καὶ κινδύων ἀποδημήσαι, εἰς τὰ αὐτὰ πάλιν ἐμπίπτειν βάραθρα ἠναγκάζετο. Τὸν μὲν γὰρ ἀδελφὸν φυγῶν ἦλθε πρὸς τὸν κηδεστὴν, ὑπὸ δὲ τούτου πάλιν ἐλαυνόμενος, εἰς τὸν ἀδελφὸν ἐμπίπτειν ἐβιάζετο· καὶ τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο ὑπέμεινε, ὃ περὶ τῆς ἡμέρας Κυρίου φησὶν ὁ Ἄμώς· *Ὅν τρόπον εἴαν τις ἐκφύγῃ ἀπὸ προσώπου λέοντος, καὶ ἐμπέσῃ αὐτῷ ἄρκτος, καὶ εἰσπηδήσῃ εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ ἀπερείσῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν τοῖχον, καὶ δάκῃ αὐτὸν ὁ ὄφις*. Τί δὲ δεῖ λέγειν τὸν τρόπον ὃν ὑπέστη καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Λάβαν, τὰς θλίψεις τὰς κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν, θρεμμάτων τοσοῦτων καὶ παιδῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ; Ἄλλ' ἐπειδὴ τὴν ἀδελφικὴν ἔψιν ὀρᾶν ἔμελλεν, οὐ ταῦτ' ἔπασχε τοῖς ὀρώσι τὴν παρὰ τοῖς ποιηταῖς πλαττομένην ὑπ' ἐκείνων Γοργόνος κεφαλὴν; οὐχ ὡς τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπιῶν, οὕτως ἅπαντα διετάττετο; Ἄκουσον τῶν ῥημάτων αὐτοῦ, καὶ μάθε τὴν ἐναποκειμένην αὐτοῦ φλόγα τῇ ψυχῇ· *Ἐξελοῦ με, φησὶν, ὁ Θεὸς ἐκ χειρός^ο*· *Ἦσαυ τοῦ ἀδελφοῦ μου, ὅτι φοβοῦμαι ἐγὼ αὐτόν, μήποτε ἐλθὼν πατάξῃ με καὶ μητέρα ἐπὶ τέκνοις*. *Σὺ δὲ μοι εἶπας, Εὖ σε (199) ποιήσω*. Πόσῃν οὐκ ἂν εὐφροσύνην ἐξέβαλεν οὗτος ὁ φόβος, εἰ καὶ πάντα τὸν ἔμπροσθεν χρόνον ἐν εὐθυμίᾳ διατετελεκώς ἦν; *Νῦν*

^α Savil. δ καὶ λίθον ἦν τῆξαι ἱκανόν.

^β Savil. et Colb. πολλαχοῦ, Morel. πανταχοῦ. Infra Savil. ἀπαναγκάζεται, Colb. ἀναγκάζεται.

^ο Colbertini duo et Savil. ἐκ χειρός. Morel. ἐκ τῶν χειρῶν.

quidem qui se venerabatur benevolusque sibi erat, parentes fugæ committere coguntur; improbum autem qui sibi amaram reddebat vitam (hoc enim ipsa Rebecca indicat), apud se jugiter tenebant. Igitur cum ille effugisset, in domo semper educatus (erat enim innocens habitans domi, atque ut plurimum cum matre domi manserat), quibus lamentis, quo dolore, quo gemitu Rebeccam jam affici necesse fuit, recordantem semper filii, virumque intuentem, et per ætatem et per infirmitatem nihilo meliore conditione quam mortuum? Quibus item luctibus senem detentum putas dum communes suas et uxoris calamitates flere cogeretur? Cum vero illa moritura esset, quid non dixit, quid non loquuta est? Etiam lapides ipsius verba liquefacere potuisse puto, cum non videret prope adstantem filium, atque illacrymantem oculosque sibi comprimentem, atque os contrahentem, aliaque omnia agentem, quæ parentibus morte ipsa videntur graviora. At vero Isaac, dum illam ita efflare animam cerneret, quo animo fuisse putandus est et tunc et post ipsius mortem?

11. *Jacob quo pacto afflictus fuerit.* — Talis ille nobis fuisse ostensus est, quem multis fuisse feliciorum putabamus. Jam vero Jacob ipsius vita cujusmodi fuerit, absque discussione aliqua ipsius verba indicant: qui cum Pharaonem alloqueretur aiebat: *Dies mei parvi et mali, et non pervenerunt ad dies patrum meorum (Gen. 47. 9):* hoc est, et breviorum et laboriosiorum vixi vitam. Veram et absque hac illius sententia ita sunt apertæ calamitates ejus, ut pauci admodum sint qui illas nesciant. Avus namque ejus, etsi longinquam peregrinationem emensus est, jussu Dei hoc fecit, quæ res maximo ipsi solatio fuit; hic autem fratrem fugiens insidiantem, parricidiumque meditantem, summos itineris labores passus est: atque ille quidem necessario victu nunquam indiguit; huic vero in voto erat, indumento ac pane solo non indigere. Servatus autem, atque itineris fatigationibus liber, cum tandem ad affines suos pervenisset, qui in tanta rerum copia nutritus fuerat servire cogebatur. Non ignoras autem servitutem, cum semper molestissima sit, tum maxime videri molestissimam, cum quis propinquis ac paribus servire cogitur, idque cum ejus rei nunquam periculum fecerit, sed priorem omnem ætatem in libertate ac deliciis egerit. Quod cum intolerabile esse videretur, forti tamen et magno animo ferebat. Porro quid ærumnarum in vita illa sua pastoralis passus sit, ipsum audias licet dicentem: *Ego persolvebam a meipso furta diei et furta noctis: per diem urebar aestu, et nocte gelu, recedebatque somnus ab oculis meis: ista mihi fuerunt annis viginti (Id. 31. 39-41).* Hæc ille passus est, qui vitam vixerat simplicem, qui semper fuerat domi. Postque tot labores, tot incommoda, post longum illud servitutis tempus, fraudem illam amarissimam pertulit, qua sibi altera alterius loco tradita uxor est. Nam si non servisset annis septem, si non ea passus fuisset, quæ socio conquestus dixit, si non amavisset puellam, hoc ipsum tamen quod sibi formosiore promissa, tradita ipsi pro

illa deterior fuit, quantum putas mœroris, quid indignationis, quid doloris beato illi tunc præstitit? Sane si quis alius id passus esset, nunquam eam fraudem atque injuriam tulisset, sed omni prius affinium ever-sa domo, se ipse cum illis una interfecisset, aut alio quovis modo perdidisset: quoniam vero patientissimus ac longanimis erat Jacob, nihil hujusmodi fecit, sed ne initium quidem ejusmodi cogitationi dedit: imo vero septem annos alios iterum servire jussus prompte obedivit, adeo mitis erat ac mansuetus. Quod si puellæ amor mansuetudini morum obsecundabat, rursus mihi mœroris magnitudinem asseris. Considera enim, quæso, quantum ille doloris passus sit, cum ejus quam ita vehementer diligebat fraudatus amplexibus, illiusque connubia desiderans, septem rursus annorum dilatione cruciatur, frigora et æstus et vigiliæ et detrimenta perpetua patiens. Ea tamen ipsa potius tandem, vivensque apud socerum vitam ærumnis et laboribus plenam, sic quoque invidiæ patuit, et secundam fraudem in mercedibus passus, ut ipse quoque illum arguerit dicens: *Decepisti me decem annis (Gen. 31. 41).* Una vero cum socio uxorum fratres magis etiam adversus illum efferati excandescabant. Quod autem erat omnibus gravius, uxor illa tam dilecta, cujus gratia bis septem annis servire delegerat, præ molestia suffocabatur, cum sororem suam parientem cerneret, se vero omni pariendi spe destitutam, atque in tantum tunc excessum ex animi mœrore devenerat, ut criminibus et querelis agigaret virum, mortemque sibimet obventuram minaretur, nisi pareret, *Da mihi, inquit, liberos, alioqui moriar ego (Id. 30. 1).* Quomodo ille letari poterat, cum ea quam diligebat sic affecta esset, fratresque illius ipsi insidiarentur omniaque molirentur, ut ille ad extremam deveniret inopiam? Nam si ea, quæ sine sudore dotis nomine traduntur uxoribus, cum quis abstulerit, maximo mœrore afficimur: is qui periclitabatur ea quæ summis laboribus quæsierat amittere, quo animo ferre ea detrimenta poterat? Cum igitur haud obscure suspectus esset, eosque se intuentes cerneret, clam fugam iniens discessit: quo quid dici miserabilius possit? Nam et ex paterna domo et ex aliena cum metu ac periculis migrans, in eadem prærupta rursus cogebatur incidere. Quippe fratrem fugiens, se ad socerum contulerat, a quo iterum exagitatatus ad fratrem redire cogebatur, propheticum illud passus, quod de die Domini dicit Amos: *Velut si quis fugiat a facie leonis, et occurrat ei ursus, ingressusque in domum suam et parieti manus applicans mordeatur a colubro (Amos 5. 19).* Quis autem eum tremore enarrare possit, quem perpressus est comprehensus a Laban, itinerisque angustias, cum se tam numerosum pecus filiique sui sequerentur? Cæterum cum fratris faciem esset inspecturus, nonne idem passus est, quod apud poetas qui fictum caput Gorgonis vident? nonne ita per omnia affectus erat, ac si ad mortem venisset? Audi sane illius verba, atque ex eis insitam illius animo timoris flammam addisce: *Deus, erue me, inquit, de manu Esau fratris mei, quia valde eum timeo, ne*

forte superveniens interficiat me ac matrem cum filiis. Tu autem mihi dixisti, Bene tibi faciam (Gen. 32. 11). Quam non letitiam hic metus exclusisset, etiam si priori omni tempore tranquillissime vixisset? At nunc omnis illa vita, ex qua die benedictionem accepturus metu pene fuerat mortuus, per calamitates varias insidiasque texebatur. Tantis denique tunc illum timor invaserat, ut post congressum fratris, quantumlibet ille præter spem benigne et humaniter eo usus esset, confidere ne sic quidem posset anxietatemque deponere. Denique cum obsecraret ille, ut secum se ire permetteret, non secus quam a fera aliqua liberari cupiens, ut recederet orabat, dicens: *Nosti, domine, quia infantes teneriores sunt, ovesque et boves mecum factæ; si ergo urgeam eas, die una morientur cuncti greges. Præcedat dominus meus ante servum suum, et ego invalescam in via secundum tarditatem profectionis, que coram me et juxta pedes parvulorum meorum, donec veniam ad dominum meum in Scir (Id. 35. 15. 14).* Respiransque ex illis periculis modicum, in alium longe maximum timorem incidit.

Dinæ filie raptus. — Rapta quippe illius filia, primum quidem puellæ contumeliam agre ferebat; sed cum id facinus lenisset, quod eam regis filius ducturum se uxorem polliceretur, eamque sententiam laudasset Jacob, fœdera violavit Levi cum fratre suo, civesque viritum ad unum jugulantes, in id tremoris patrem induxerunt, ut inde protinus migraret, eo quod omnes adversum se bellaturos timeret. *Dixit enim, ait Scriptura, Jacob ad Simeonem et Levi: Odiosum me fecistis, ut iniquus sim, omnibus habitantibus terram, Chananæisque et Pherezæis. Ego autem sum minimus numero, congregatique contra me simul concident me, deleborque ego, et domus mea (Id. 34. 30).* Quippe omnes illos una finitimi necassent, nisi illorum indignationem Dei clementia continuisset, finemque cladibus imposuisset. *Factus est, inquit, timor Dei super omnes per circuitum civitates, neque persequuti sunt post filios Israel (Id. 35. 5).* Quid ergo cum hoc metu liberatus esset? num tandem respiravit? Imo vero tunc supremus eum malorum omnium vertex invasit, mors scilicet amantissimæ conjugis et immatura simul et violenta. *Peperit enim, inquit, Rachel, parturiensque laborabat. Factum est autem cum parturiens periclitaretur, dixit illi obstetrix: Confide, et hic enim tibi filius est. Et cum efflaret animam, moriebatur enim, vocavit nomen ejus, Filius doloris mei (Ibid. v. 18).* Cumque luctus adhuc recens esset, adjecit mœrori Ruben, patris torum contumeliose inpetens. Quod ille tam graviter tulit, ut moriens quoque mala imprecaretur filio, tum scilicet, quando filiis parentes majore misericordia affici consueverunt idque cum ille primogenitus esset omnium quod etiam ad affectum non parum valet. Sed tamen hæc omnia vis mœroris exclusit, vocansque illum dixit: *Ruben primogenitus meus, fortitudo mea, et initium filiorum meorum, durus ad ferendum, durusque et audax: injuriam intulisti, sicut aqua non effervesces. Ascendisti enim in cubile patris tui, tunc maculasti stratum, ubi ascendisti*

(Gen. 49. 3. 4). Cum autem adolevisset amantissimæ uxoris filius, solarique illius desiderium hujus contubernio speraret, tunc ipsi multiplices parantur ærumnæ. Fratres enim illius tunicam intinctam sanguine patri ostendentes magno illum luctu confecerunt. Neque enim solam lugebat mortem, sed ipsum quoque mortis genus: plurimæque erant quæ illius animum exagitabant, quod amatae illius filius, quod melior reliquis, quod maxime dilectus, quod in ipso ætatis flore, quod ab eo missus, quod neque in domo, neque in lecto, neque patre coram assistente, neque dicens aliquid et audiens, quod non communi morte omnium, quod vivens a ferarum immanitate discerptus fuerat, quod ne reliquias quidem illius reperire poterat et humo condere: quod ista illi non in juventute contigissent, quando melius ferre potuisset, sed in senectute ultima. Eratque miserandum omnino spectaculum, videre canos pulvere fœdatos, senileque pectus discissa tunica nudatum, lamentaque admittentia consolationem nullam. *Scidit enim, inquit, Jacob vestimenta sua, et circumposuit cilicium lumbis suis, lugebatque filium diebus plurimis. Congregati sunt autem omnes filii ejus et filiae, et venerunt consolari eum; noluitque consolari, dicens: Descendam ad filium meum lugens in infernum (Id. 37. 33.-35).* Quasi verò possibile non esset vacare a mœrore animum ipsius, cum cœpisset ea plaga curari, fames valida incumbens, terramque universam occupans, primum quidem vehementi illum mœrore turbaverat: cum autem reversi ex Ægypto filii, rei frumentariæ copia famis incommoda solati essent, aliam item consolationi mixtam doloris causam attulerunt, voluptatemque, quam ex famis levamine tulerat, absentia filii premebat atque obscurabat. Neque id solum, sed Benjamin ipsum postulabant: quo ille unico solatio ex uxoris defunctæ et a fera devorati filii lenire mœrorem poterat. Erat autem non ea sola causa detinendi Benjamin secum, verum ætas quoque et ipsa educationis ratio. *Non descendet, enim, inquit, filius meus vobiscum, quoniam frater ejus mortuus est, et ipse solus derelictus est, contingetque illum infirmari in via qua vos pergitis, deducetisque canos meos cum dolore ad inferos (Id. 42. 38).* Primum igitur omnino rennebat, illum numquam se daturum asserens: cum vero vehementissima fames urgeret, graviorique necessitate tangeretur, quamquam nimium mœrens: *Quid enim, inquit, me affixistis, nuntiantes homini, quod esset vobis frater (Id. 43. 6)?* verbaque illa miseranda loquutus: *Joseph, inquit, non est, Simeon non est, et Benjamin hunc assumetis? in me venerunt ista omnia: dolens scilicet quod post Joseph et Simeon etiam Benjamin a se niterentur avellere, ostendensque omnia se potius passurum, quam dimissurum a se filium: victus tandem suis eum manibus tradidit, dicens: Et fratrem vestrum assumite, surgentesque descendite ad virum. Deus autem meus det vobis gratiam in conspectu viri, emittatque vobiscum fratrem vestrum unum et Benjamin. Ego enim sicut liberis orbatus sum, liberis orbatus sum (Ibid. v. 13. 14).* Ita vehementer summis illisangebatur incommodis, ut visceribus etiam disceptis

δὲ ἅπας ὁ βίος αὐτῷ καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ἐν ἣ τὰς εὐλογίας μέλλων λαμβάνειν προσηποτηθήκει τῷ δέει, διὰ συμφορῶν ἐπλέκετο καὶ ἐπιβουλῶν. Τοσοῦτον γὰρ αὐτὸν δέος τότε κατεῖχεν, ὡς μηδὲ μετὰ τὴν συντυχίαν, καίτοι γε χρηστῶς καὶ φιλανθρωπῶς αὐτῷ χρησαμένου τοῦ ἀδελφοῦ, θαρρῆσαι καὶ ἀποθέσθαι τὴν ἀγωνίαν. Παρακαλοῦντος γοῦν ἐκείνου συναπελθεῖν, καθάπερ θηρίου τινὸς ἀπαλλάττεσθαι μέλλων, οὕτως ἤξιον καὶ ἐσοφίζετο τὴν ἀναχώρησιν λέγων· Ὁ κύριός μου, γινώσκεις ὅτι τὰ παῖδια ἀπαλώτερα, καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ βόες λοχεύονται ἐπ' ἐμέ· καὶ ἐὰν οὖν^α καταδιώξω αὐτὰ, ἐν ἡμέρᾳ μὴ ἀποθανοῦνται πάντα τὰ κτήνη. Προελθέτω ὁ κύριός μου ἔμπροσθεν τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, ἐγὼ δὲ ἐνισχύσω ἐν τῇ ὁδῷ, κατὰ σχολὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίου μου, καὶ κατὰ πόδας τῶν παιδαρίων μου, ἕως τοῦ ἐλθεῖν με πρὸς τὸν κύριόν μου εἰς Σηεῖρ. Καὶ ἀναπνεύσας μικρὸν ἀπὸ τῶν κινδύνων ἐκείνων, εἰς ἕτερον πολλῷ χαλεπώτερον ἐνέπεσε πάλιν φόβον.

Τῆς γὰρ θυγατρὸς ἀρπαγείσης, τὸ μὲν πρῶτον ἤλγει τῇ ὕβρει τῆς παιδός· ὡς δὲ παρεμυθεῖτο τὸ γεγονός τοῦ βασιλέως ὁ υἱὸς νόμῳ γάμου λήψεσθαι γυναῖκα αὐτὴν ὀποσχόμενος, καὶ ἐπήνεσε τὴν γνώμην ὁ Ἰακώβ, συνέχεαν τὰς συνθήκας οἱ περὶ τὸν Λευῖ, καὶ τὴν πόλιν αὐτανδρὸν ἀνελόντες εἰς τοσοῦτον τὸν γεγεννηκότα κατέστησαν τρόμον, ὡς καὶ μετοικῆσαι ἐκείθεν αὐτὸν διὰ τῆ πάντας ἐκπολεμηθῆναι πρὸς αὐτόν. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Ἰακώβ τῷ Συμεὼν καὶ τῷ Λευῖ· Μισητόν με πεποιήκατε, ὥστε πονηρόν με εἶναι πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, ἐν τε τοῖς Χαναταῖσι καὶ τοῖς Φερεζαῖσι, ἐγὼ δὲ ὀλιγοστός εἰμι ἐν ἀριθμῷ, καὶ συναχθέντες ἐπ' ἐμέ συγκόψουσίν με καὶ ἐκτριβήσομαι ἐγὼ, καὶ ὁ οἶκός μου. Καὶ γὰρ ἂν πάντας αὐτοὺς κατέσφαξαν ἄρδην οἱ πρόσοικοι, εἰ μὴ ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία κατέσχευεν ἐκείνων τὸν θυμὸν, καὶ πέρας ἐλείπειν ἐπέθηκε τοῖς κακοῖς· Ἐγένετο γὰρ, φησὶ, φόβος Θεοῦ ἐπὶ πάσας τὰς πόλεις τὰς περικύκλω πύτων, καὶ οὐ κατεδίωξαν ὀπίσω τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. Τί οὖν μετὰ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν; ἄρα ἀνέπνευσε; Τότε μὲν οὖν αὐτῷ τῶν κακῶν ἐπῆλθεν ὁ κολοφών, ὁ τῆς ἐρωμένης θάνατος, ἄωρός τε ὁμοῦ καὶ βίαιος ὢν. Ἐτεκε γὰρ, φησὶ, Ῥαχὴλ, καὶ ἐδυστόκησεν ἐν τῷ τοκετῷ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ σκληρῶς αὐτὴν τίκτειν, εἶπεν αὐτῇ ἡ μαῖα, Θάρσει, καὶ γὰρ οὗτός ἐστι σοι υἱός. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἀφιέναι αὐτὴν τὴν ψυχὴν (ἀπέθνησκε γὰρ), ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Υἱὸς ὀδύνης μου. Καὶ τοῦ πένθους ἀκμάζοντος ἔτι, προσέθηκε τῇ ἀθυμίᾳ^β ὁ Ῥουβὴν εἰς τὴν τοῦ πατρὸς εὐνήν ἐνουβρίσας· ὅπερ οὕτως ἔφερε χαλεπῶς, ὡς καὶ τελευτῶν ἐπαράσασθαι^γ τῷ παιδί, ὅτε μάλιστα συμπαθέστερον ἔχουσι πρὸς τὰ ἔχγονα οἱ γονεῖς, καὶ ταῦτα πρωτοτόκῳ πάντων ὄντι τῶν ἄλλων· οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο πρὸς φιλοστοργίας δύναται λόγον. Ἄλλ' ὅμως ἅπαντα ταῦτα ἢ τῆς ἀθυμίας παρώσατο βία, καὶ καλέσας αὐτὸν ἔλεγε· Ῥουβὴν πρωτότοκός μου, ἰσχύς μου, καὶ ἀρχὴ τέκνων μου, σκληρὸς φέρεσθαι, καὶ σκληρὸς αὐθάδης· ἐξύβρισας, ὡς ὕδωρ μὴ ἐκξέσης· ἀνέβης γὰρ ἐπὶ τὴν κοίτην τοῦ [200] πατρὸς σου· τότε ἐμίανας τὴν στρωμνὴν οὐ ἀνέβης. Ὡς δὲ ἐν ἡλικίᾳ γέγονεν ὁ τῆς ἀγαπωμένης γυναικὸς υἱός, καὶ παραμυθίαν αὐτὸν ἔξειν προσεδόκησε τῆς ἐπ' ἐκείνη λύπης, τότε αὐτῷ πολύτροποι διὰ τούτου κατεσκευάζοντο συμφοραί· οἱ

γὰρ ἀδελφοὶ τὸν χιτωνίσκον τὸν ἐκείνου βάψαντες αἵματι^δ καὶ ἐπιδείξαντες τῷ πατρὶ, ποικίλον αὐτῷ τὸ πένθος εἰργάσαντο. Οὐ γὰρ τὴν τελευτὴν ἐπένοι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς, καὶ πολλὰ ἦν τὰ συγγέοντα αὐτοῦ τὴν ψυχὴν· ὅτι ὁ τῆς φιλομένης υἱός, ὅτι ὁ τῶν ἄλλων ἀπάντων βελτίων, ὅτι ὁ μάλιστα ἀγαπώμενος, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ τῆς ἡλικίας ἄνθει, ὅτι παρ' αὐτοῦ πεμφθεὶς, ὅτι μηδὲ ἐπὶ τῆς οἰκίας, μηδὲ ἐπὶ τῆς κλίνης, μηδὲ παρεστῶτος τοῦ πατρὸς, μηδὲ εἰπὼν τι καὶ ἀκούσας, ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ, ὅτι ζῶν ὑπὸ τῆς τῶν θηρίων ὠμότητος ἐσπαράττετο, ὅτι μηδὲ τὰ λείψανα συναγαγεῖν εὗρισκε καὶ παραδοῦναι τῇ γῆ, ὅτι οὐδὲ ἐν νεότητι ταῦτα ὑπέμεινε, ὅτε ἐνεγκεῖν δυνατὸν ἦν, ἀλλ' ἐν ἐσχάτῳ γῆρα. Καὶ ἦν θέαμα πάντων ἐλεεινότερον ἰδεῖν, πολιὰν αἰσχυνομένην κόνει, καὶ στήθος γηραλέον διαρρήγνυμένου τοῦ χιτῶνος γυμνούμενον, καὶ θρήνους παρακλήσεως μείζονας· Διέρρηξε γὰρ, φησὶν, Ἰακώβ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ περιέθετο σάκκον ἐπὶ τὴν ὄσφυν αὐτοῦ, καὶ ἐπένοι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἡμέρας πολλάς. Συνήχθησαν δὲ πάντες οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ θυγατέρες, καὶ ἦλθον παρακαλέσαι αὐτόν, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι λέγων ὅτι, Καταθήσομαι πρὸς τὸν υἱὸν μου πενθῶν εἰς ἄδου. Ὡς περὶ δὲ δέον μηδέποτε καθερεύειν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἀθυμίας, οὕτως, ἀρξαμένης ταύτης θεραπεύεσθαι τῆς πληγῆς, λιμὸς ἐπελθὼν καὶ τὴν γῆν ἅπασαν κατασχὼν ἐλύπει μὲν αὐτὸν σφόδρα τὸ πρότερον· ὡς δὲ ἀνελθόντες ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου οἱ υἱοὶ παραμυθίαν ἐκομίσαντο τοῦ κακοῦ^ε ἑτέρα λύπη ταύτην ἀναμίξαντες ἤγαγον, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τοῦ λιμοῦ λύσεως ἡδονὴν συνέχεεν ἢ τοῦ παιδὸς ἀποδημία. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸν Βενιαμὴν ἀπῆτουν αὐτόν, ὃν μόνον εἶχε παραψυχὴν καὶ τῆς ἀπελθούσης γυναικὸς καὶ τοῦ θηριοδρώτου παιδός. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον αὐτὸν ἀντέχεσθαι ἐποίησε τοῦ Βενιαμὴν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἡλικίας, καὶ τὰ τῆς ἀνατροφῆς. Οὐ καταθήσεται γὰρ, φησὶν, ὁ υἱός μου μεθ' ὑμῶν, ὅτι ὁ ἀδελφός αὐτοῦ ἀπέθανε, καὶ αὐτός μόνος καταλέλειπται, καὶ συμβήσεται αὐτόν μαλακισθῆναι ἐν τῇ ὁδῷ, ἐν ἣ ἂν πορεύησθε, καὶ κατάξετέ μου τὸ γῆρας μετὰ λύπης εἰς ἄδου. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον διὰ ταῦτα πάντα παρηγεῖτο, καὶ οὐκ ἔφασκε δώσειν αὐτόν· ἐπειδὴ δὲ σφόδρος ἐπέπεσε ὁ λιμὸς, καὶ μείζονος τῆς ἀνάγκης ἦσθετο, καίτοι σφόδρα ἀποδουρόμενος, Τί γὰρ μὴ ἐκακοποιήσατε, φησὶν, ἀπαγγείλαντες τῷ ἀνθρώπῳ εἰ ἔστιν ὑμῖν ἀδελφός; καὶ τοῦτο πάντων ὀδυνηρότερον ὑπέμενε τὰ ἐλεεινὰ^ι ῥήματα φθεγγόμενος ὁ Ἰακώβ, Ἰωσήφ, φησὶν, οὐκ ἔστι, Συμεὼν οὐκ ἔστι, καὶ τὸν Βενιαμὴν λήψεσθε; ἐπ' ἐμέ ἐγγεγυροῦ ταῦτα πάντα· καὶ ὀδυρόμενος ὅτι μετὰ τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸν Συμεῶνα ἐπεχείρουν [201] καὶ τὸν Βενιαμὴν ἀποσπάσαι αὐτοῦ, καὶ ἐνδεικνύμενος ὅτι πάντα πείσεται μᾶλλον ἢ ἀφέξεται τοῦ παιδός, νικηθεὶς ὕστερον αὐτὸς αὐτὸν ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶν ἐξεδίδου λέγων· Καὶ τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν λάβετε, καὶ ἀναστάντες κατάβητε πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ Θεός μου δόξη ὑμῖν χάριν ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀποστελεῖται τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν τὸν ἕνα, καὶ τὸν Βενιαμὴν· ἐγὼ μὲν γὰρ καθάπερ^κ ἠτέκνωμαι,

^δ Sic Savil. et Colb. Morel. vero ἐν αἵματι.

^ε Morel. Αἰγύπτου οἱ υἱοὶ παραμυθίαν ἐκομίσαντο τοῦ κακοῦ, Savil. Αἰγύπτου οἱ υἱοὶ παραμυθίαν εὖρειν ἐνόμισαν τοῦ κακοῦ, Colbertini duo τῆς Αἰγύπτου παραμυθίαν ἐνόμισαν τοῦ κακοῦ.

^ι Colb. et Savil. τὰ ἐλεεινότερα. Infra ἴδου τὸν Συμεῶν, ^κ Colb. et Savil. καθά.

^α In Savil. et Colb. οὖν deest.

^β Sic. Savil. et Colb. Morel. vero τὴν ἀθυμίαν.

^γ Savil. et Colb. ἐπαράσασθαι, Morel. ἐπαρᾶσθαι.

ἠτέκνωμαι. Οὕτω σφόδρα τοῖς πολλοῖς ἐκρατήθη κακοῖς, ὡς καὶ τῶν σπλάγχνων· σπαραττομένων, καὶ κατὰ μικρὸν ἐλαττουμένων αὐτῷ τῶν παιδίων, ἅπαντα ὑπομένειν τῇ τῶν μειζόνων ὑπερβολῇ· καὶ γὰρ μείζων αὐτὸν ἀθυμία κατεῖχεν ὑπὲρ τούτων τῆς ὑπὲρ τοῦ Ἰωσήφ^α. Ἦ μὲν γὰρ οὐκ ἔχουσα προσδοκίαν διορθώσεως συμφορὰ, εἰ καὶ σφοδρὰς φέρει τὰς ἀθυμίας ἡμῖν, ἀλλ' ὅμως ταχέως αὐτὰς ἐξωθεῖ, εἰς ἀπόγνωσιν ἐμβαλοῦσα τὸν λογισμόν· ἡ δὲ ἔτι μετέωρος οὕσα οὐκ ἀφήσιν ἀναπαύσασθαι τὴν ψυχὴν, τῇ τῶν μελλόντων ἀδηλίᾳ ἐπιτείνουσα ἀεὶ καὶ ἀνανεοῦσα τὴν ἀγωνίαν ἡμῖν. Καὶ τοῦτο ἄν τις μάθοι καλῶς ἀπὸ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, ὃς ἔτι ζῶντος μὲν ἐθρήνει τοῦ παιδὸς, τελευτήσαντος δὲ ἀνῆκε τοῦ πένθους ἑαυτόν. Ἀπορούντων δὲ ὑπὲρ τούτου τῶν παιδίων, καὶ τὴν αἰτίαν ἐρωτῶντων αὐτόν, τοῦτον εἶπε τὸν λογισμόν, ὄνπερ ἐγὼ νῦν. Εἰκότως οὖν κάκεινος ὑπὲρ τούτων ἐδεδείκει μᾶλλον καὶ ἔτρεμεν. Ἀλλ' ἡ ποθεινὴ θεὰ καὶ τὸ τὸν Ἰωσήφ ἰδεῖν εὐθυμίαν αὐτῷ παρέσχεν ὕστερον. Καὶ τί τὸ κέρδος; Καθ' ἅπερ γὰρ τὰ σφοδρῶ καταφλεχθέντα μέλη πυρὶ, καὶ μυριάκις καταψύχῃ τις, οὐδὲν ὀνίνησιν· οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν κατώδυνον γενομένην ἐκείνῳ, καὶ τῇ τῆς ἀθυμίας σφόδρα κατακαυθεῖσαν φλογί, οὐδὲν ἦν ἀνακτῆσασθαι ἱκανόν, καὶ μάλιστα ὅτε οὐδὲ τὴν αἴσθησιν εἰκὸς εἶναι τρανήν· ὅπερ καὶ ὁ Βερζελλὶ παραιτούμενος τὸν Δαβὶδ ἔλεγε· *Ἦσσαι αἱ ἡμέραι ἐτῶν ζωῆς μου ἔσονται μοι ἐκεῖ, ἵνα ἀναβῶ μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς Ἱερουσαλὴμ; Ὑἱὸς ὀγδοήκοντα ἐτῶν εἰμι σήμερον· εἰ γνώσομαι ἀγαμέσσον ἀγαθοῦ ἢ ἀγαμέσσον κακοῦ, εἰ γεύσεται ὁ δοῦλός σου ἕσα ἢ ἐσθήη, ἢ ἕσα ἢ πίνη, ἢ ἀκούσομαι φωνῆν ἠδόντων ἢ ἄδουσῶν; Καὶ ἱνατί γίνεται ὁ δοῦλός σου φορτίον ἐπὶ τὸν κύριόν μου τὸν βασιλέα;* Ἀλλὰ τί χρὴ ἀφ' ἐτέρων ταῦτα στοχάζεσθαι, αὐτοῦ παρὸν ἢ ἀκούσαι τοῦ πεπονηθέντος; Μετὰ γὰρ τὸ τὸν υἱὸν ἰδεῖν, φησὶν, ἐρωτιώμενος ὑπὸ τοῦ Φαραῶ περὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ· *Μικραὶ, φησὶ, καὶ πονηραὶ αἱ ἡμέραι μου, καὶ οὐκ ἀφίκοιτο εἰς τὰς ἡμέρας τῶν πατέρων μου· οὕτως ἐνακμάζουσιν αὐτοῦ τῇ ψυχῇ τὴν μνήμην τῶν γεγεννημένων εἶχε διαπαντός.*

ἰψ. Ἀλλ' ὁ λαμπρὸς καὶ ἐπίδοξος οὗτος υἱὸς ὁ Ἰωσήφ τίνα οὐκ ἀπέκρουσε ταῖς συμφοραῖς; Ὁ μὲν γὰρ πατήρ ὁ τούτου ἕνα μόνον εἶχεν ἀδελφὸν ἐπιβουλεύοντα, οὗτος δὲ πολλῶν πλείους· καὶ ὁ μὲν τὴν πρώτην ἡλικίαν ἅπασαν ἐν ἀφθονίᾳ ἐτρέφετο καὶ ἀνέσει πολλῇ, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς ἀλλοτριᾶς καὶ ἔτι παιδίον ὢν τὰς τῆς ὀδοπορίας φέρειν ἠναγκάζετο ταλαιπωρίας. Καὶ τῷ μὲν Ἰακώβ πατρὶν ἢ μήτηρ ἐπικουφίζουσα τὴν ἐπιβουλήν· οὗτος δὲ ἔτι νέος ὢν, καὶ ὅτε μάλιστα ἔχρηζε τῆς μητρὸς, τότε ἐν ἐρημίᾳ τῆς βροχθεῖας ταύτης καθίστατο. Πρὸς τούτοις ὁ μὲν Ἠσαῦ μέχρις [202] ἀπειλῆς μόνης ἐλύπησε τὸν Ἰακώβ· οὗτοι δὲ καὶ εἰς ἔργον ἐξήγαγον τὴν ἐπιβουλήν, καὶ πρὸ τῆς ἐπιβουλῆς φθονοῦντες καὶ διαβάλλοντες αὐτὸν διατέλουν· οὐ τί γένοιτ' ἂν χαλεπώτερον, τοὺς συνοικοῦντας πολεμίους ἔχειν ἀεὶ; *Καὶ γὰρ ψόγον κατήγεγκαν κατ' αὐτοῦ πονηρὸν, καὶ ἰδόντες ὅτι αὐτὸν ὁ πατήρ αὐτοῦ φιλεῖ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους υἱοὺς αὐτοῦ, ἐμίσησαν αὐτόν, καὶ οὐκ ἠδύναντο αὐτῷ λαλεῖν οὐδὲν εἰρηνικόν.* Οὔτε γὰρ τὸ ὑπὸ τοῖς ἐμπόροις

γενέσθαι, οὔτε τὸ ὑπὸ τῷ σπάδοντι, τοσοῦτον εἶναι φαίην ἂν κακόν· πολλῶ γὰρ αὐτῷ φιλανθρωπότερον ἐχρήσαντο οὗτοι τῶν ἀδελφῶν.

Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως ἡμερώτερος γέγονε τῶν συμφορῶν ὁ χειμῶν· σφοδρότερα γὰρ ἐμπεσοῦσα καταίγλις πάλιν αὐτόν κατέδυσε. Τάχα μέ τις οἶεται τὴν ἐπιβουλήν τῆς δεσποίνης ἐρεῖν· ἐγὼ δὲ πρὸ ταύτης χαλεπωτέραν ἄλλην ἐρῶ. Δεινὸν μὲν γὰρ, ἀληθῶς δεινόν, καὶ τὸ συκοφαντηθῆναι ἐπὶ τοιοῦτοις, καὶ τὸ κατακριθῆναι, καὶ τὸ δεσμωτήριον οἰκῆσαι χρόνον οὕτω μακρὸν, παῖδα ἐλεύθερον καὶ εὐγενῆ καὶ ταύτης ἄπειρον τῆς ἀνάγκης· πολλῶ δὲ τούτων ἅπαντων βαρύτερον τὸν ἀπὸ τῆς ἡλικίας οἶμαι χειμῶνα γεγενῆσθαι αὐτῷ. Εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ μηδεμιᾶς ἐπιθυμίας ἐνοχλούμενος διέπτυσσε τὸν ἐκείνης ἔρωτα, οὐ σφόδρα ἐπαινῶ, οὐδὲ θαυμάζω τὸν ἄνδρα ἐγὼ πειθόμενος τῷ Χριστῷ. Οὐδὲ γὰρ τοὺς ἀπὸ τῆς φύσεως εὐνοουχισθέντας, ἀλλὰ τοὺς ἑαυτοὺς εὐνοουχισάντας ἀξιούσθαι φησὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· εἰ δὲ μὴ τοῦτο ἦν, ποῖαν ἂν ἤρατο νίκην; κατὰ τίνας στέφανον ἀνεδήσατο; τίνα καταγωνισάμενος ἀνεκέρυττετο, οὐδενὸς ὄντος τοῦ προσπαλαίοντος αὐτῷ, καὶ ἐπιχειροῦντος καταβαλεῖν; Οὐδὲ γὰρ τοὺς τοῖς ἀλόγοις μὴ μιγνυμένους εἰς σωφροσύνης ἐπαινοῦμεν λόγον, διὰ τὸ μηδὲ ἐγκεῖσθαι τῇ φύσει τῆς μίξεως τὴν ἐπιθυμίαν ἐκείνης. Εἰ τοίνυν μηδὲ τῷ μακαρίῳ τότε ἐκείνῳ τοῦτο ἠνώχλει τὸ πῦρ, τίνας ἔνεκεν αὐτὸν ἐπὶ σωφροσύνη θαυμάζομεν; Εἰ δὲ, ὅτε πάντων τῶν καιρῶν σφοδρότερον ἢ φλόξ αἴρεται (εἰκοστὸν γὰρ λοιπὸν ἦγεν ἔτος), καὶ ὅτε ἀνύποιστός ἐστιν ἡ τυραννὶς καὶ μηδενὸς αὐτὴν αὐξάντος, τότε ἡ ἀκόλαστος ἐπέθετο τῷ μειρακίῳ, τοσαύτην ἀπὸ τῶν αὐτῆς μαγγανευμάτων καὶ καλλωπισμάτων προσθεῖσα τῇ φλογί τὴν ἰσχὺν, ὅσην ἀπὸ τῆς φύσεως εἶχε· πῶς ἂν τις τὸν χειμῶνα διηγῆσαιτο τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θόρυβον καὶ τὴν ἀγωνίαν, τῆς φύσεως καὶ τῆς ἡλικίας ἐνδοθεν παρασσοῦσης αὐτόν, καὶ τῶν παρὰ τῆς Αἰγυπτίας μηχανημάτων ἐξοθεν προσβαλλόντων, καὶ ταῦτα οὐ μέχρι μιᾶς ἡμέρας καὶ δευτέρας, ἀλλ' ἐπὶ χρόνον πολύν; Ἐγὼ γὰρ αὐτόν οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τρέμειν οἶομαι τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐκείνης ἀλγεῖν, πρὸς τοσοῦτον κρημνὸν ἐπειγομένης ἐλθεῖν· καὶ τοῦτο ἐξ ὧν μετὰ πολλῆς ἐπιεικείας ἀποκρίνεται πρὸς αὐτὴν δῆλον ἡμῖν. Καὶ γὰρ ἐνήν, εἴπερ ἐβούλετο, καὶ ὑβριστικώτερον καὶ θρασύτερον διαλεχθῆναι πρὸς αὐτὴν· καὶ γὰρ ἂν εὐκόλως πάντα ἤνεγκεν ἐκείνη διὰ τὸν ἔρωτα· ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον οὔτε ἐφθέγγετο οὔτε ἐνενόησεν, ἀλλὰ [203] λογισμοὺς ἀνακινήσας εὐσεβεῖς, καὶ δι' ὧν ὤρετο μόνον ἐντρέψειν αὐτὴν, οὐδὲν πλέον προσέθηκεν. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, *ὁ κύριός μου οὐ γνώσκει οὐδὲν δι' ἐμὲ τῶν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν αὐτῷ δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ μου, καὶ οὐχ ὑπερέχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ οὐδὲν ἐμοῦ, οὐδὲ ὑπεξήρηται ἀπ' ἐμοῦ οὐδὲν πλὴν σοῦ, διὰ τὸ σὲ γυναῖκα αὐτοῦ εἶναι· καὶ πῶς ποιήσω τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ πονηρὸν, καὶ ἁμαρτήσομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;* Καὶ μετὰ τὴν τοσαύτην ἐπιεικείαν καὶ τὴν τῆς σωφροσύνης ἐπίδειξιν ἐσυκοφαντήθη, καὶ συνεχώρησεν ὁ Θεός. Ἐδέθη, καὶ οὐδὲ οὕτως ἠλεγε τὴν ἐπιβουλήν, καὶ τὴν ἀδικῶν διαβολὴν τῆς γυναίκος· ἐβούλετο γὰρ καὶ πολλοὺς αὐτῷ τοὺς μισθοὺς καὶ λαμπροτέρους γενέσθαι τοὺς στεφάνους, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῶν δούλων τοῦ βασιλέως ἀφθεθέντων αὐτῆς ἔμενον ἐνδον ἔτι. Σὺ δὲ μοι μὴ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ δεσμοφύλακος εἶπης, ἀλλ' ἐξέτασον αὐτοῦ τὰ ῥήματα, καὶ ἴδεις τὴν ῥδύνην τῆς

^a Colb. et Savil. ἢ τοῦ Ἰωσήφ. Infra iidem ἀλλὰ ταχέως, Morel. ἀλλ' ὅμως ταχέως. Infra iidem Δαβὶδ, ὃς ἐπειδὴ ζῶντος.

^b Sic Colb. et Savil. Morel. vero παρόντος.

^c Sic in LXX interpretibus legitur; secus in Hebraeo et in Vulgata. ubi Joseph fratres accusasse dicitur.

aulatimque imminutis fillis universa deteriorum accessione toleraret. Majore enim ex hujusmodi adversis dolore angebatur, quam ante ex Joseph. Quippe ea calamitas, quæ meliorum spe et expectatione caret, etsi vehementiore dolore nos cruciat, ille tamen ipse dolor cito lenitur, dum animo desperatio hujus corrigendæ ingeritur: quæ vero suspensa est, animum requiescere non sinit, futurorum incertitudine anxietatem jugiter nobis augens et renovans: idque ex beato David facile animadvertere possumus, qui cum adhuc vivente plangeret filio, eo ipso mortuo se a fletu continuit: quod cum servi illius mirarentur, causamque requirerent, hanc ipsam rationem allegavit, quam ego modo. Merito igitur Jacob his metuebat magis atque tremebat. Sed aspectus ille desiderabilis ac Joseph facies voluptatem illi et quietem postmodum præbuit. Et quid inde voluptatis consequutus est? Sicut enim vehementissimo igni adusta membra quantumlibet quis refrigerare molliatur, nihil proficit: ita et illius mœstum animum nimique doloris flammis adustum nihil erat quod recreare posset, maxime cum ea ætate nullus fere sit voluptatis sensus: quod Berzelli excusans dicebat ad David: *Quot dies annorum vitæ meæ illic erunt mihi, ut ascendam cum rege in Jerusalem? Filius octoginta annorum sum hodie; num discernam inter bonum et inter malum? num gustabit servus tuus quæcumque comederit aut biberit? num audiam cantantium virorum aut mulierum voces? Et quare servus tuus gravis sit domino meo regi (2. Reg. 19. 34. 35)?* Verum quid hoc ex aliis conjicimus, cum liceat ipsum audire de se profitentem? Postea enim quam filium viderat, a Pharaone de vitæ suæ annis interrogatus: *Parvi sunt, inquit, et mali dies mei, et non pervenerunt ad dies patrum meorum (Gen. 47. 9):* adeo vivacem rerum gestarum memoriam secum semper gerebat.

12. Sed enim filius iste clarus et gloriosus Joseph, cujus calamitates non suarum magnitudine calamitatum operuit? Nempe enim pater ejus unum tantum fratrem insidiatorem passus est, hic autem multo plures: atque ille quidem per priorem omnem ætatem in summa rerum copia et requie nutritus est; hic in alienam puer adductus regionem itineris ærumnas perferre cogebatur: ac Jacobo quidem aderat mater, insidias leniens; hic adolescentulus quando illi matre opus erat, tunc maxime isto adjutorio desertus et destitutus est. Ad hæc Esaü quidem usque ad comminationem tantum Jacobum perterruit; at vero Josephi fratres insidias in apertum opus perduxerunt, atque ante insidias invidia commoti detrahere illi nunquam destiterunt: quo quid acerbius esse possit, quam eos quibuscum habitas inimicos pati? *Detulerunt enim illum crimine malo¹, et videntes quod a patre cæteris liberis suis plus diligeretur, oderant eum, nec poterant ei quicquam pacifice loqui (Gen. 37. 2. 4).* Neque enim, quod sub negotiatorum regique eunuchi manu fuit, tam grave illi fuisse dixerim:

¹ sic in LXX Interpretibus legitur; secus in Hebræo et in vulgata, ubi Joseph fratres accusasse dicitur.

multo enim elementius illo usi sunt, quam fratres.

Josephi exemplo utitur. — Attamen ne sic quidem quievit calamitatum sæva hiems, quippe vehementior procella irruens ipsum rursus fere demersit. Fortasse me quispiam hoc in loco insidias dominæ dicturum existimet; ego vero ante eam quoque tempestatem aliam sæviorem dicam. Grave quidem, re vera grave, calumnias hujusmodi criminum pati damnarique, et carcerem tam prolixo tempore incolere puerum liberum, nobilem, ejusque necessitatis hætenus ignarum, sed sane gravius his omnibus illi visum puto, fluctus ætatis compescuisse. Si enim nulla flagranti concupiscentia motus illius amores blanditiasque respuisset, non mihi ita laudandus atque admirandus videretur, Christi scilicet sententiæ credenti. Neque enim ille eos qui natura sunt eunuchi, sed qui seipsos castraverunt, dignos regno cælorum dixit (*Matth. 19. 12*). Sin vero secus, quam ille victoriam retulisset? adversus quem dimicans coronam reportaret? quonam hoste superato victor proclamaretur, si nullus esset qui oblectaretur, eumque niteretur dejicere? Neque enim eos qui ab animantium coitu abstinerunt, castitatis ratione prædicamus, quod naturæ insita non sit hujusmodi concupiscentia. Si igitur beato illi adolescenti ejusmodi ignis nihil molestus fuit, quid est quod illius castitatem ita admiramur? Quod si eo tempore, quo vehementius hujusmodi flamma succenditur (agebat quippe tunc vigesimum ætatis annum), et cum nullis admotis aliis fomentis intolerabilis per se est ista vis, tunc maxime impudica mulier castissimo adolescenti insidiata est, tantum huic flammæ virium ex suis illecebris et ornamentis adjiciens, quantum illi erat per naturam: quis jam tum illius fluctus, tumultus, et anxietatem enarrare sufficiat, cum intrinsecus quidem et natura illum et ætas perturbarent, arsque Ægyptiæ extrinsecus pelliceret, istudque non uno die, vel duobus, sed plurimo tempore perferret? Equidem reor ipsum tunc non sibi tantum timuisse, sed illi etiam indoluisse, quod ad tantum præcipitium pervenire festinaret. Atque illud ex verbis quæ mulieri plena modestiæ respondit nobis constare poterit. Etenim licebat illi profecto, si voluisset, et contumeliosius et audacius ad illam loqui, siquidem illa per nimiam amoris vim facile cuncta tolerasset; verum nihil hujusmodi loquutus est aut cogitavit, sed piis cogitationibus admotis ea solummodo loquutus est, per quæ putabat illam posse pudore affici, nihilque amplius adjecit. *Ecce, enim, inquit, dominus meus propter me nihil scit eorum quæ sunt in domo sua: et omnia quæ sua sunt dedit in manu mea, nihilque in domo sua plus habet quam ego: neque aliquid quod non dedit in potestate mea præter te, eo quod uxor illius sis: et quomodo faciam hoc verbum malum, ut peccem coram Deo (Gen. 39. 3. 9)?* Et tamen post tantam modestiam tantaque castitatis indicia falsi criminis calumniam subivit, Deusque istud fieri permisit. Vincit est, nec sic prodidit insidias injustamque mulieris calumniam. Volebat enim copiosiora præmia coronasque clariores præparare, atque ideo ipsis quoque servis regiis

dimissis ipse inclusus perseverabat. Tu nolo mihi custodis clementiam objicias, verum ipsius verba diligentius examines, et inspicias animi dolorem. Nam cum somnium interpretatus esset, regio pincernæ dixit: *Sed memento mei per te ipsum, cum tibi bene fuerit, faciesque super me misericordiam, et suggeres Pharaoni de me, et educes me de carcere isto, quia furto sublatus sum de terra Hebræorum: et hic non feci quicquam, sed innocentem injecerunt me in domum lacus hujus (Gen. 40. 14. 15).* Etsi enim claustra carceris facile ferebat, cum eis hominibus vivere, puta sepulcrorum violatoribus, furibus, parricidis, adulteris, homicidis (his enim atque hujusmodi plenum erat illud habitaculum), gravius illis ac molestius erat. Neque id solum, sed quod plurimos intueretur frustra et inaniter illic macerari et confici. Sed tamen, id quod tute modo quereris, servus quidem vinculis eripiebatur, liber autem in ærumnis persistebat. Quod si quis regni mentionem faciat, hic mihi rursus curarum examen, vigiliarum et mille negotiorum difficultates

in medium adducet: quæ omnia iis qui quietam curisque vacuam vitam diligunt, non nimium jucunda sunt. Præterea sanctis illis quidem si quid lætum contingebat, mirum profecto non erat, cum necdum cæleste regnum planum et apertum esset, nec futurorum bonorum promissio manifesta: nunc vero quando tanta honorum copia proponitur, resque cunctis manifesta est, audebitne, obsecro, jam quispiam dolere, si in præsentis vite jucundis nullis perfruatur, aut prorsus in hac vita dulcè aliquid existimabit qui illa noverit? Et quid hoc animo dici abjectius potest, si, sperans paulo post in cælum se migraturum, hujus mundi requiem inquirat ac prosperitatem umbra nulla meliorem? *Vanitas enim vanitatum, inquit, et omnia vanitas (Eccl. 1. 2).* Quod si is, qui præsentis vitæ voluptates præ cæteris hominibus fuerat expertus, hæc adversus illas sententiam tulit, multo magis nos ita affici et sentire convenit, quibus nihil est commune cum terra, quibusque in superna inscriptis civitate totamque illuc mentem transferre jussum est.

EJUSDEM AD STAGIRIUM

DE TRISTITIA ¹.

LIBER TERTIUS.

1. Sufficere quidem poterant ea quæ dicta sunt ad extinguendam mœroris flammam, atque persuadendum meliore ac tranquilliore esse animo: verum ut consolatio sit cumulatio, et hunc librum adjicere institui, illud abs te primum inquirens: Dic, oro, si quis te ad regnum terre vocaret, atque ante ingressum ejus civitatis, vel antequam coronam acciperes in stabulum divertere necesse esset, ubi luti ac fumi plurimum viatorumque tumultus esset, et latronum perturbatio, summaque pressura et angustia, num ad illa tristia cogitatione convertereris, nonne vero illa omnia quasi nihil essent contemneres? Quomodo igitur non absurdum fuerit, terrenis rebus politurum, spe regni elatum nihil his quæ interim adversa inciderint contrahi, ad cælos autem accersitum per singula quæ in diversorio contingunt tristia decidere atque perturbari? Profecto enim diversorio ac stabuli habitatione nihilo præsentis vitæ status melior; idque cum sancti nobis indicare euperent, hospites ac peregrinos seipsos appellabant, his verbis nos erudientes, et læta sæculi præsentis et tristia deridere, atque a terra longissime remotos toto animo cælestia ambire, atque ad ea totam transferre cogitationem.

Mosis exemplum offert. — Age itaque ad sanctos ipsos veniamus, a Joseph ad Mosem orationem transferentes. Ille enim, omnium qui in terra versabantur mitissimus, gignitur gentilibus quidem suis vi durissimæ servitutis oppressis, alienatus autem a parenti-

¹ Colb., *Ejusdem ad eundem etiam de tristitia. Savil., ad eundem Stagirium Sermo III.*

bus, ignoransque a quibus genitus esset, priori omni ætate a barbaris viris educatur: quo quid gravius Hebræo, singularique prudentia prædito adolescenti potuit contingere, etsi millies filius regis esse putaretur? Non autem hoc soloangebatur ille tunc, verum quod intueretur gentem suam summis calamitatibus opprimi. Qui enim sine illorum salute ne vivere quidem, neque in Dei libro conscribi patiebatur, quomodo aulæ regis regique bonis frui potuisset, cum tanta omnes tempestate jactare gentiles cerneret? Nam si nos quoque post tam multa sæcula exortos, nullamque hujusmodi causam commiserationis erga Judæos habentes, tanta subito occisorum puerorum commiseratio, quid beatus ille non passus est, qui tam singulari affectu genti suæ adstrictus ipsas eorum clades oculis percipiebat, ac eos præterea qui tantis illos malis afficiebant parentum titulo honorare cogebatur? Reor ipsum miseros illos tunc infantes plus luxisse, quam fecerint parentes ipsi: quod ex ipsis liquet quæ postea gessit. Cum enim eum qui pater esse putabatur nec suadendo flectere, neque cogere valeret, ut feralem tyranicamque jussionem removeret, ipse una malorum communium voluit esse particeps. Neque istud est quod ego nunc tantopere admiror, sed ex cæde illa conjiciens, quam præterito tempore mœroris flammam aluerit, id admodum stupeo. Nam qui ex maxima doloris vi ad homicidium protinus erupit, ex eo opere qui prius animi dolor fuerit ostendit. Neque enim tanta illos vehementia ultus fuisset, nisi plus quam patres ipsi eorum malis contabuisset. Quid igitur

ψυχῆς. Μετὰ γὰρ τὸ ἐπιλυῆσαι τὸ θναρ ἔλεγε πρὸς τὸν οἰνοχόον· Ἀλλὰ μνήσθητί μου διὰ σεαυτοῦ, ὅταν εὖ σοι γένηται, καὶ ποιήσεις ἐπ' ἐμέ ἔλεος, καὶ μνησθήσῃ περὶ ἐμοῦ πρὸς Φαραῶν, καὶ ἐξάξεις με ἐκ τοῦ ὀχυρώματος τούτου, ὅτι κλοπῇ ἐκλάπην ἐκ γῆς Ἑβραίων, καὶ ὧδε οὐκ ἐποίησα οὐδέν, ἀλλ' ἐνέβαλον με εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λάκκου τούτου. Εἰ γὰρ καὶ τὸ καθεῖρχθαι ἔφερεν εὐκόλως, τὸ γούν τοιούτοις συζῆν ἀνδράσι, τυμβωρύχοις, κλέπταις, πατραλοίαις, μοιχοῖς, ἀνδροφόνοις (τούτων γὰρ ἀπάντων καὶ τῶν τοιούτων τὸ οἶκημα τοῦτο ἐμπέπληστο), πάντων αὐτῷ βαρύτερον ἦν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον αὐτὸν ἐλύπει καὶ ἐθλίβεν, ἀλλὰ καὶ τὸ πολλοὺς ὄραν εἰκῆ καὶ μάτην ταριχευομένους ἐκεῖ. Ἀλλ' ὅμως ὁ μὲν οἰκέτης, ὅπερ ἀποδύρη καὶ σὺ νῦν, ἀπὸ πλάττετο τῶν δεσμῶν, ὁ δὲ ἐλεύθερος ἔμενε ταλαιπωρούμενος ἔτι. Εἰ δὲ τὴν βασιλείαν λέγοι τις, πάλιν μοι τὸν ἐσμὸν τῶν φροντίδων καὶ τῆς ἀγρυπνίας καὶ τῶν μυρίων πραγμάτων ἐρεῖ, ἅπερ ἅπαντα τοῖς τὸν ἡσύχιον καὶ ἀπράγμονα βίον ἀσπαζομένοις οὐ σφόδρα

ἐστὶ καθ' ἡδονήν. Χωρὶς δὲ τούτων ἐκεῖνοις μὲν εἰ καὶ τι χρηστὸν ἐγίνετο, ἀλλ' οὐπω τῆς βασιλείας τετρανωμένης, οὐδὲ τῆς τῶν μελλόντων ἐπαγγελίας, οὐσης φανεράς· ἐνταῦθα δὲ ἐνθα τοσαῦτα πρόκειται ἀγαθὰ, καὶ πᾶσι τὸ πρᾶγμα δῆλόν ἐστιν, ἀλήθειαις, εἰπέ μοι, εἰ καὶ μηδενὸς κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀπολαύσεται χρηστοῦ, ὅλως δὲ χρηστὸν ἡγήσεται τι τῶν ἐνθάδε γινομένων ἐκεῖνα εἰδώς; Καὶ τί ταύτης ταπεινότερον γένοιτ' ἂν τῆς ψυχῆς, εἰ προσδοκῶσα μικρὸν ὑστερον μεταναστήσεσθαι ἃ πρὸς τὸν οὐρανὸν, τὰς ἐνταῦθα ἀνέσεις ἐπιζητοῖη, καὶ τὴν σκιάς οὐδὲν διαφέρουσαν εὐθυμίαν; *Ματαιότης γάρ, φησὶ, ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης.* Εἰ δὲ ὁ μάλιστα πάντων ἀνθρώπων πείραν τῆς τοῦ βίου λαθίων ἡδονῆς, τοιαύτην ἐξήνεγκε κατ' αὐτῆς τὴν ἀπόφασιν, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς οὕτω διακεῖσθαι καὶ φρονεῖν χρῆ, τοὺς οὐδὲν μὲν κοινὸν πρὸς τὴν γῆν ἔχοντας, εἰς δὲ τὴν ἄνω πόλιν ἐγγραφέντας, καὶ πάντα μετοικίσαι τὸν νοῦν κελυσθέντας ἐκεῖ.

^a Colb. et Savil. μεταστήσεσθαι.

[204] ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΑΓΕΙΡΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΑΘΥΜΙΑΣ ^a.

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

α'. Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ τὰ εἰρημένα σθέσαι τῆς ἀθυμίας τὴν φλόγα, καὶ πείσαι ῥᾶον διακεῖσθαι τὴν ψυχὴν· ὥστε δὲ ἐκ περιουσίας γενέσθαι τὴν παραμυθίαν, καὶ τοῦτον ἔγνωκά σοι προσθεῖναι τὸν λόγον, ἐκείνὸς σε πρῶτον ἐρόμενος· εἰπέ γάρ μοι, εἰ τίς σε εἰς βασιλείαν ἐκάλει τὴν ἐν τῇ γῆ, εἶτα πρὶν εἰς τὴν πόλιν εἰσελθεῖν, καὶ τὸν στέφανον ἀναδήσασθαι, ἐμελλες ἐν πανδοχείῳ καταλύειν, ἐν ᾧ καὶ βόρβορος καὶ καπνὸς, καὶ ὄδοιπόρων θόρυβος, καὶ ληστῶν ταραχὴ, καὶ στενοχωρία καὶ θλίψις πολλή, ἄρα ἂν ἀπεστράφης πρὸς ἐκεῖνα τὰ λυπηρὰ, ἀλλ' οὐκ ἂν ἀπάντων αὐτῶν ὡς οὐδὲν ὄντων κατεφρόνησας; Πῶς οὖν οὐκ ἄτοπον τῆς μὲν γῆς μέλλοντα κρατεῖν μηδενὶ τῶν ἐμπιπτόντων συστέλλεσθαι ἑυσχερῶν ταῖς τῆς βασιλείας ἐλπίσι γαυρούμενον, πρὸς δὲ τοὺς οὐρανοὺς στελλόμενον καταπίπτειν καὶ θορυβεῖσθαι ἐφ' ἐκάστη τῶν ἐν τῷ καταγωγίῳ τούτῳ συμβαινόντων ἡμῖν λυπηρῶν ^b; Καταγωγίου γὰρ καὶ τῆς ἐν πανδοχείῳ μονῆς οὐδὲν αὐτῆ ἢ τοῦ βίου τούτου κατάστασις διενήνοχεν· καὶ τοῦτο οἱ ἅγιοι δεῖξαι βουλόμενοι ξένους καὶ παρεπιδήμους ἐκάλουν ἑαυτοὺς, διὰ τούτων παιδεύοντες ἡμᾶς τῶν ῥημάτων καὶ τῶν χρηστῶν καὶ τῶν ἀνισαρῶν τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ καταγελαῖν, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλαγέντας ὅλην προσδεῖσαι τῷ οὐρανῷ τὴν ψυχὴν.

Φέρε οὖν ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἀγίους ἔλθωμεν, ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ ἐπὶ τὸν Μωσῆα μεταθέντες τὸν λόγον. Οὗτος γὰρ ὁ πάντων πραότατος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς τίχτεται μὲν τῶν οἰκειῶν πραττόντων κακῶς, ἀλλοτριωθεὶς

δὲ τῶν τεκόντων αὐτὸν, καὶ τοὺς γεννησαμένους ἀγνοήσας πᾶσαν τὴν πρώτην ἡλικίαν ὑπὸ βαρδάρων ἀνδρῶν ἀνατρέφεται· οὐ τί γένοιτ' ἂν χαλεπώτερον Ἑβραίῳ μεираκίῳ καὶ νοῦν ἔχοντι, κἂν μυριάκις εἶναι ἑοικῆ βασιλέως υἱός; Τότε δὲ οὐ τοῦτο μόνον ἦν τὸ δεινόν, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ὁμόφυλον ἅπαν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἑώρα συμφοραῖς. Ὁ γὰρ μηδὲ ζῆν ἀνασχόμενος, μηδὲ ἐν τῇ βίβλῳ γεγράφθαι τοῦ Θεοῦ τῆς σωτηρίας τῆς ἐκείνων χωρὶς, πῶς ἂν τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις ἀπέλαυσε καλῶν ἐν τοσοῦτῳ κλύδωνι κειμένους ὄρων ἅπαντας; Εἰ γὰρ ἡμᾶς τοὺς μετὰ τοσοῦτον χρόνον γεγεννημένους καὶ οὐδὲν τοιοῦτο δικαίωμα συμπαθείας πρὸς Ἰουδαίους ἔχοντας τοσοῦτος ἔλεος εἰσέρχεται τῆς παιδοκτονίας ἐκείνης, τί οὐκ ἂν ὁ μακάριος ἐκεῖνος ἔπαθε, πολλῷ μὲν τῷ πόθῳ πρὸς πᾶν τὸ ἔθνος συνδεδεμένος, ὄψεται δὲ τὰς ἐκείνων παραλαμβάνων συμφορὰς, καὶ τοὺς ταῦτα ἐργαζομένους τὰ κακὰ γονεῖς ἐπιγράφεσθαι ἀναγκαζόμενος; Ἐγὼ γὰρ αὐτὸν καὶ τῶν τεκόντων μᾶλλον τοὺς ἀθλίους παῖδας ἐκείνους οἶμαι τότε πενθεῖν· καὶ τοῦτο δῆλον ἐξ ὧν μετὰ ταῦτα ἔπραξεν. Ἐπειδὴ γὰρ οὔτε πείθειν εἶχεν, οὔτε ἀναγκάζειν ἠδύνατο τὸν δοκοῦντα εἶναι [205] πατέρα καταλύειν τὸ θηριῶδες καὶ τυραννικὸν ἐπίταγμα, αὐτὸς ὁμόσε λοιπὸν τοῖς ἐκείνων ἐχώρει κακοῖς. Καὶ οὐ τοῦτο θαυμάζω τοσοῦτον νῦν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ φόβου στοχαζόμενος ὅσῃ ἐν τῷ παρελθόντι χρόνῳ φλόγα ἀθυμίας ἔτρεφε, ταύτην μᾶλλον ἐκπλήττομαι. Ὁ γὰρ εἰς φόβον ἀπορρήξας τὴν ὠδὴν ἐκείνην, ἐδήλωσε διὰ τῶν ἐσχάτων τὰ πρότερα. Οὐ γὰρ ἂν μετὰ τοσαύτης αὐτοῖς σφοδρότητος ἤμυεν, εἰ μὴ τῶν πατέρων μᾶλλον τοῖς ἐκείνων ἐτήκετο κακοῖς. Τί οὖν ἐπειδὴ ἤμυεν, καὶ τὴν ψυχὴν ἀνέπαυσε μικρὸν ἀπὸ τῆς ἀθυμίας ἐκείνης; ἄρα ἡδυνήθη τέλος ἀπο-

^a Colb. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἔτι περὶ ἀθυμίας, Savil. πρὸς τὸν αὐτὸν Σταγειρίον λόγ. γ'.

^b Morel. et Savil. in textu λυπηρῶν, Colb. et Savil. in marg. δυσχερῶν.

λαῦσαι τῆς παραμυθίας ἐκείνης τῆς ἀπὸ τῆς ἐκδική-
σαιως γεγενημένης; Δευτέρα μὲν οὖν οὐκ ἔφθασεν
ἡμέρα, καὶ τῆς προτέρας ἑτέρα χαλεπωτέρα διεδέ-
χτο τὸν μακάριον ἐκεῖνον ὀδύνη, καὶ φόβος τοσοῦ-
τος, ὡς καὶ ἀπελάσαι τῆς Αἰγύπτου πάσης αὐτόν.
Δεινὸν μὲν οὖν καὶ τὸ ὑφ' ὅτου οὖν ἀκούειν κακῶς,
ὅταν δὲ καὶ τῶν εὐεργετηθέντων τις ὁ τοῦτο ποιῶν
ᾗ, καὶ τὰς εἰς αὐτὸν εὐεργεσίας ὀνειδίῃ καὶ προ-
φέρῃ, *Μὴ ἀνελεῖν με γὰρ σὺ, φησὶ, θέλεις, ἐν
τρόπον ἀνείλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;* τότε δὴ, τότε
ἢ ὕβρις ἀφόρητος γίνεται, καὶ δύναται ἂν καὶ ἀπο-
πνίξαι τὸν ὕβριζόμενον· τοσοῦτον μετὰ τῆς ἀθυμίας
ἐπάγει καὶ τὸν θυμὸν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Μωσέως καὶ τρί-
τον ἕτερον τούτοις προσῆν, ὁ τοῦ βασιλέως φόβος,
ὃς οὕτως ἐκράτησε τῆς τοῦ δικαίου ψυχῆς, ὡς καὶ
τῆς χώρας ἀπάσης αὐτὸν ἐκβαλεῖν. Γίνεται δὲ οὖν
φυγὰς ὁ τοῦ βασιλέως υἱός· ὥστε εἴ τις αὐτὸν μακα-
ρίζει διὰ τὴν ἐν τοῖς βασιλείοις ἀνατροφὴν νῦν μνη-
μονευέτω τῆς ἀφθονίας ἐκείνης, καὶ μυρίας αὐτὴν
ὄψεται ἀθυμίας καὶ δυσκολίας ὑπόθεσιν τῷ δικαίῳ
γεγενημένην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἴσον ἐν ἰδιωτικῇ τρα-
φέντα οἰκία, καὶ πολλοὺς μὲν μόχθους, πολλὰς δὲ
ἀποδημίας καὶ ταλαιπωρίας ὑπομείναντα πλάνας
ἀνέχεσθαι μακρὰς, καὶ τὰ τῆς ἀλλοτρίας ὑπομένειν
τε κακὰ ^α, καὶ μηδὲ εἰς βραχεῖαν πείραν τούτων
ἐλθόντα ποτὲ, ἀλλ' ἐν πολυτελείᾳ διατελέσαντα τὸν
ἅπαντα χρόνον τὸ αὐτὸ δὴ τοῦτο παθεῖν· πολλῶ γὰρ
οὕτως ἐκεῖνου χαλεπωτέρας αἰσθησεται τῆς φυγῆς,
εἴ ποτε εἰς ταύτην καταστῆναι συμβαίῃ τὴν ἀνάγκην
αὐτῷ· ὃ δὴ κακείνῳ τότε συνέβαινε. Καὶ γενόμενος
φυγὰς, κατὰγεται μὲν παρὰ ἀνδρὶ εἰδωλολάτρῃ καὶ
ἀλλοφύλῳ· καὶ τοῦτο δὲ εἰς ἀθυμίας λόγον οὐ μικρὸν,
ξενίζεσθαι παρὰ τῷ δαιμονίῳ ἰερωμένῳ χρόνον οὕτω
μακρὸν. Ἐγχειρισθεὶς δὲ τὴν τῶν ποιμνίων ἐπιμέ-
λειαν τῶν ἐκεῖνου, οὕτω τὰ τεσσαράκοντα ἔτη διετέ-
λεσεν. Εἰ δὲ τῆν τοῦτο μηδὲν εἶναι δοκεῖ δεινὸν, ἐξετά-
σωμεν τοὺς μὴ διὰ φόβον καὶ δέος ἀποδημοῦντας καὶ
κρυπτομένους, ἀλλὰ τοὺς ἔκοντι μικρὸν τῆς οἰκίας
διασπωμένους, πῶς ἀλύουσι, πῶς δυσχεραίνουσι, πό-
σων ἀγαθῶν ^β τὴν ἐπάνοδον τίθενται. Ὅταν δὲ καὶ
φόβος προσῆ καὶ βίος ταλαιπωρός, καὶ τὰ φορτικὰ
ταῦτα καὶ ἐπαχθῆ τῆς ἡδίστης ἐπάνοδου κορυφότερα
φαίνηται, θέα μοι τὸ ποικίλον τῆς συμφορᾶς. Μὴ γὰρ
ἀπλῶς ἀκούσης τὸ, *ἐποίμαιεν, ἀλλ' ἀναμνήσθητι
νῦν τῶν ῥημάτων τοῦ Ἰακώβ, ὧν πρὸς τὸν κηδεστὴν
ἀπωδύρετο λέγων· Ἐγὼ ἀπετίγγυον παρ' [206]
ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός·
ἐγενόμην τῆς ἡμέρας συγκαιόμενος τῷ καύματι,
καὶ τῷ πυρετῷ τῆς νυκτός, καὶ ἀφίστατο ὁ ὕπνος
ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.* Ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ
τούτῳ συμβαίνειν εἰκὸς ἦν, ἐπὶ πλείοσιν ἔτεσι καὶ
μετὰ μείζονος τῆς σφοδρότητος, ὅσω καὶ ἡ χώρα τῆς
χώρας ἐρημοτέρα. Εἰ δὲ μὴ ἀπωδύρατο ταῦτα ὁ
Νιωῦσῆς, οὐδὲ γὰρ ^γ ὁ μακάριος ἐκεῖνος εἶπεν ἂν, εἰ
μὴ εἰς πολλὴν τοῦ πράγματος κατέστη τὴν ἀνάγκην,
καὶ ὑπὸ τῆς ἀγνωμοσύνης τοῦ κηδεστοῦ εἰς ταῦτα
ἐλθεῖν ἐβιάσθη τὰ ῥήματα. Ἰκανὴ μὲν οὖν καὶ αὐτὴ
καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀλλοτρία ταπεινώσαι τὸν ἄνδρα, τὸν καὶ
χρείας ἔνεκεν ἀποδημοῦντα μόνον. Ὡς γὰρ ὄρνεον,
φησὶν, ὅταν ἐκπετασθῆ ἐκ τῆς νοσσιᾶς αὐτοῦ, οὕτως
ἄνθρωπος δουλοῦται, ὅταν ἀποξενωθῆ ἀπὸ τῶν ἰδίων

^α Colb. ὑπομείναντα πόνους ἀνέχεσθαι μακρὰς, καὶ τὰ τῆς
ἀλλοτρίας κακὰ, Morel. ὑπομείναντα πλάνας ἀνέχεσθαι μα-
κρὰς, καὶ τὰ τῆς ἀλλοτρίας ὑπομένειν κακὰ, Savil. πλάνας
ἀν. μ. καὶ τὰ τῆς ἀλλοτρίας ὑπομένειν τε κακὰ.

^β Colb. et Savil. πόσον ἀγαθόν.

^γ Si notie marginali Savil. fides, legendum esset. Et δὲ

τόπων. Τότε δὲ πρὸς τούτῳ οὐδὲ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σω-
τηρίας εἶχε θαρσεῖν, ἀλλ' ὥσπερ τις οἰκίτης ὠμὸν
δεσπότην ἀποδράς τρέμει διαπαντός, καὶ δέδοικε μὴ
ἀλῶ· οὕτω καὶ ὁ μακάριος Μωσῆς φόβῳ συνέζη δι-
ηνακεῖ· καὶ δῆλον ἐξ ὧν καὶ τοῦ Θεοῦ μετὰ τοσοῦτον
χρόνον κελεύοντος ἀπελθεῖν, ἀναδύεται καὶ ὀκνεῖ, καὶ
ταῦτα ἀκούσας ὅτι Ὁ ζητῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τέ-
θηκεν.

β'. Ἐπειδὴ δὲ ποτε ἐπίσθη καὶ ἀπῆλθε, καὶ τὴν
γενναῖα καὶ τοὺς παῖδας ἠναγκάσθη καταλιπεῖν, πάλιν
μέμφεις καὶ ὕβρεις καὶ ἀπειλαὶ παρὰ τοῦ κρατούντος
τῆς Αἰγύπτου τότε, κατηγορίαι δὲ καὶ ἀραὶ παρὰ τῶν
εὐεργετουμένων αὐτῶν. Ὁ μὲν οὖν ἔλεγεν· *Ἰνατί,
Μωσῆ καὶ Ἀαρὼν, διαστρέφεις τὸν λαὸν ἀπὸ τῶν
ἔργων αὐτῶν; Ἀπέλθετε ἕκαστος ὑμῶν πρὸς τὰ
ἔργα αὐτοῦ· οἱ δὲ Ἰσραηλίται· Ἴδοι, φασὶν, ὁ Θεὸς
ὑμᾶς καὶ κρίναι, ὅτι ἐβδελύξατε τὴν ὀσμὴν ἡμῶν
ἐνώπιον Φαραῶ, καὶ ἐνώπιον τῶν θεραπόντων αὐ-
τοῦ, δοῦναι βρομχαίαν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἀπο-
κτεῖναι ἡμᾶς.* Λυπηρὰ μὲν οὖν ταῦτα καὶ ἐπαχθῆ,
τὸ δὲ πάντων φορτικώτερον ἐκεῖνο ἦν, ὅτι εἰσελθὼν
καὶ μυρία ἐπαγγειλάμενος ἀγαθὰ, ἐλευθερίαν, ἀπαλ-
λαγὴν τῶν ἐπικειμένων κακῶν, ἔδοξεν εἶναι ἀπατεῶν.
Οὐ γὰρ μόνον αὐτοῖς οὐκ ἐπεκουφίσθη τὸ τῆς ἐπικει-
μένης δουλείας βάρος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ χαλεπωτέρον
ἐπετεινέτο, καὶ ὁ προσδοκῆθεις ἐλευθερωτῆς ἔσεσθαι
τοῦ παντὸς ἔθνους, καὶ τοῦτο ἐπαγγειλάμενος, τῶν
στρεβλώσεων καὶ τῶν μαστίγων αἴτιος ἔδοξεν εἶναι,
καὶ ἐπίβουλος καὶ λυμεῶν. Τίς οὐκ ἂν ὑπὸ τῆς ἀθυ-
μίας κατεπόθη βράδιως, ὑποσχόμενος μὲν λύσιν τῶν
τοσοῦτων κακῶν, μετὰ δὲ τὴν ὑπόσχεσιν προσθήκη
ἑτέρων χαλεπωτέρων ἰδῶν; Ἰθύμει μὲν οὖν ὡς
ἀθυμεῖν εἰκὸς τὸν ταῦτα ἀκούοντα καὶ ὀρῶντα, οὐ
παρετρέπετο δὲ ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' ἔμενεν ἀκλινῆς,
καίτοι ταῖς ἐπαγγελίαις τῶν γινομένων οὐ συμβαι-
νόντων, ἀλλὰ καὶ μαχομένων. Προσελθὼν δὲ τῷ Θεῷ,
καὶ διαλεχθεὶς ὑπὲρ τούτων, καὶ ἀποδουράμενος πολ-
λὰ· εἶπε γὰρ, φησὶ, *Κύριε, διὰ τί ἐκάκωσας τὸν
λαὸν σου, καὶ ἰνατί ἀπέστειλάς με; καὶ ἀφ' οὗ
εἰσπεπείρευμαι πρὸς Φαραῶ λαλήσαι ἐπὶ τῷ σῷ
ὀνόματι, ἐκάκωσες τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ οὐκ ἐβ-
ρύσω τὸν λαὸν σου· ταῦτα δὲ οὖν θρηγῆσας, καὶ τὰ
αὐτὰ πάλιν ἀκούσας ἄπερ καὶ πρότερον, ἀπαγγέλλει
μὲν αὐτὰ τοῖς Ἰσραηλίταις πάλιν, οὐ παραδέχονται
δὲ ἐκεῖνοι τῷ κρατεῖσθαι τὰς ψυχὰς ὑπὸ τοῦ καμάτου
καὶ τῆς ἀθυμίας. Οὐκ εἰσήκουσαν γὰρ Μωσέως, φη-
σὶν, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν [207]
σκληρῶν.* Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς ἔτυχεν αὐτὸν ἐθλίβεν.
Ὡς δὲ ἐπὶ τῶν σημείων ἐγένετο, καὶ πολλάκις ὑπὸ
τοῦ Φαραῶ διαπαχθεὶς ἠνεγκε γενναῖως καὶ ταύτην
τὴν χλευασίαν, ἀπαλλαγὴς τῆς Αἰγύπτου, καὶ θαρ-
ρήσας μετὰ τῶν Ἰουδαίων λοιπῶν, πρὶν ἀναπνεῦσαι
τέλεον, τῷ προτέρῳ, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶ μείζονι τοῦ
προτέρου κατελαμβάνετο φόβῳ. Οὕτω γὰρ ὅλαι τρεῖς
ἡμέραι, καὶ τοὺς βαρβάρους ἅπαντας μετὰ τῶν ὀπλῶν
εἶδον πλησίον ἐστῶτας αὐτῶν, καὶ ταυτὸν ἐπασχον,
οἷον εἰ ὄραπέται τινὲς ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας ἀφνω τοῖς
τῶν δεσποτῶν ἐμπροσθέντες ὀφθαλμοῖς· ἢ εἰ καθάπερ
αὐτοὶ δὴ οὕτω εἶποτε συμβάν χρηστοῖς ὀνειράσιν ἐν-
τροφῆσαντες, καὶ ταύτην φαντασθέντες τὴν ἀπαλλα-
γὴν, εἶτα διεγερθέντες εὖρον ἑαυτοὺς ἐν Αἰγύπτῳ
πάλιν, καὶ τοῖς ὁμοίοις κακοῖς. Μᾶλλον δὲ οὐκ οἶδα
τί ἂν τις αὐτοὺς φαίη νομίζεσθαι ὄναρ, τὰς τρεῖς ἡμέ-
ρας τῆς ἀπαλλαγῆς, ἢ τὴν παροῦσαν ὄψιν ἐκείνην
τὴν φρικτῶδη καὶ φοβεράν· τσαύτη κατεσκαδάσθη

tur posteaquam illos ultus est, num vel parum animus ex mœrore illo relaxatus est? potuitne diutius frui consolatione illius uitioris? Vix dies altera illurerat, cum beatum illum dolor alius et quidem priore longe gravior excepit, tantusque metus, ut ipsum Ægypto tota deturbaret. Durum quidem ac molestum est, a quovis homine maledictis lacessi; verum cum beneficiis quispiam affectus beneficia ipsa exprobraverit: *Numquid occidere me tu vis, inquit, quemadmodum Ægyptium heri occidisti (Exod. 2. 14)?* tunc jam, tunc efficitur ea contumelia intolerabilis, ita ut possit illa læsum suffocare: tantam iram dolori conjunctam assert. At vero in Mose præter hæc aliud quoque tertium inerat, regis videlicet metus, qui adeo justum occupaverat animum, ut univèrsa illum regione exturbaret. Efficitur fugitivus regis filius. Itaque si quis regis illum educationis causa beatum putaverit, is modo prioris abundantia recordetur, atque illam justo viro doloris ingentis et angustia materiam fuisse videbit. Neque enim idem est quempiam in privata nutritum domo, plurimis jam laboribus multisque peregrinationibus et ærumnis exactis, longos iterum labores atque ea incommoda quæ extra patrium solum necessario subeunda sunt perpeti, et eum qui ista ne minimum quidem fuerit expertus, sed in rerum abundantia omne tempus educatus, idipsum pati. Multo enim gravior ei fuga videbitur, quam illi, si quando experiri hanc necessario cogetur: quod illi quoque tunc contigit. Itaque profugus effectus, alienigenæ et idololatræ viri hospitio fruitur: quod non mediocre est tristitiæ argumentum, tam longo scilicet tempore dæmoniorum sacerdotis hospitem esse. Tradita autem sibi pascendi gregis custodia, quadraginta annis ita perstitit. Porro si hoc durum non esse alicui videatur, is velim eos examinet, non qui metus aut timoris causa peregrinantur et latebris abduntur, sed qui sponte sua domo abstrahuntur, quam moleste, quam graviter agant, quantumque commodi in reditu reponant. Cum vero illi et metus adfuerit, et vita ærumnis plena, istaque onerosa et molesta reditu isto suavissimo leviora judicaverit, considera, quæso, calamitatis ejus magnitudinem. Neque enim simpliciter audies, *Pascebat*, sed recole nunc Jacobi verba, quæ ad socerum conquerens dixit: *Ego a meipso reddebam furta diei et furta noctis: die urebar æstu, nocte gelu, recedebatque somnus ab oculis meis (Gen. 31. 39. 40).* Hæc enim omnia illi etiam contigisse putandum est, et annis pluribus, et majori cum difficultate: quippe est ea regio longe desertior atque incultior, quam Mesopotamia. Quod si non ita querebatur Moses, nec beatus quidem ille questus umquam fuisset, nisi summa necessitate compulsus, atque ob ingratum soceri animum in hæc verba prorumpere necessario coactus esset. Sufficit quidem et ipsa per se alienæ terræ habitatio ad eum humiliandum virum, qui necessitatis tantam causa peregrinatur. Sicut enim avis, cum ex nido suo avolaverit, facilius capitur (*Prov. 27. 8*): ita et homo, cum a sedibus propriis longius profectus fuerit, servitio subicitur. Tunc vero nec de propria

salute securus esse poterat ille, sed ut servus aliquis, crudelissimum dominum effugiens, pavet semper ac trepidat ne capiatur: ita et beatus Moses in metu semper erat: idque ex eo maxime liquet, quod Deo post tantum temporis præcipiente ut rediret in Ægyptum, hæret ac titubat, idque cum audisset, *Defunctus est qui querebat animam tuam (Exod. 4. 19).*

2. Postea vero quam paruit et excessit, atque uxorem ac liberos relinquere coactus est, rursus querimonie et contumelie et minæ ab eo qui tunc regnabat in Ægypto, criminaque et maledicta ab eis ipsis quos beneficiis fovebat. Ille enim aiebat: *Quare, Moses et Aaron, avertitis populum ab operibus suis? Recedite unusquisque vestrum ad opera sua (Exod. 5. 4).* Israelitæ autem, *Videat, aiebant, Deus et judicet vos, quia execrabilem fecistis odorem nostrum coram Pharaone et coram servis suis, ut daretis gladium in manus eorum ad interficiendum nos (Ibid. v. 21).* Gravia quidem erant hæc et molesta, sed illud omnium gravissimum, quod ingressus ad suos innumeraque promittens bona, libertatem, incumbentium malorum ereptionem, fallax esse putabatur. Non solum enim illis tunc levatum non est imminentis servitutis onus, verum gravius est adjectum: et qui gentem omnem liberaturus sperabatur, idque promiserat, is cruciatum et verberum causa insidiator et corruptor esse putabatur. Quis non mœrore tunc fuisset absorptus, cum pollicitus tot malorum ereptionem post pollicitationem diriora videret cumulari? Dolebat quidem quantum par erat cum qui talia audiret et videret; non ea tamen perturbatione dejiciebatur, sed manebat immobilis, et quidem cum promissionibus ea quæ contingebant non solum non consentirent, verum et maxime obluarentur. Accedens autem ad Deum, et de his loquens, ac multum ingemiscens, *Domine, inquit, quare afflixisti populum tuum, et quare me misisti? Ecce enim ex quo ingressus sum ad Pharaonem, ut loquerer in nomine tuo, afflixit populum tuum, nec liberasti eum (Ibid. v. 23).* Hæc ego cum ille lamentatus esset, atque eadem iterum audisset, annuntiat quidem ea rursus Israelitis: sed illi minime tolerant, eo quod animæ illorum labore premerentur, ac mœrore deficerent. *Non, inquit, audierunt Moysen præ angustia et laboribus duris (Gen. 6. 9).* Hoc autem laud parum illum affligebat. Ut vero ad signa ventum est, sæpius a Pharaone delusus eam irrisionem fortiter tulit. Cum vero liberatus tandem ex Ægypto, atque una cum Judæis jam fere securus videretur, antequam plene respirasset, priore, imò vero longe graviore metu correptus est. Vix enim tertia effluerat dies, cum repente barbaros omnes armatos cernunt super se irruere; atque idem passi sunt, quod fugitivi servi, dum in aliena regione repente dominorum oculos offendunt: vel certe quemadmodum si illi ipsi aliquando somniassent se lætari, et esse ea servitute liberatos, ac demum experrecti se in Ægypto et in eisdem malis invenissent. Imò vero nescio quid illi somnium reputasse existimandi sunt potius, triduum illam liberationem, an præsentem rerum

faciem horrendam ac pavendam : tanta oculis omnium offusa erat mœroris nebula. Interea Moses multo majoribus tenebris offusus erat. Non enim solos Ægyptios metuebat, ut reliqui, verum ipsos una Israelitas : utraque enim gens illum jam ut seductorem ac versipellem aggressura erat, Ægyptii quidem irridentes atque invadentes, Israelitæ vero exulcerati ac mœrore confecti. Sed quid me necesse est dolores angustiasque viri conjecturis colligere, cum possimus ex ista ipsa supérna voce cunctum ipsius dolorem intelligere? Tacenti enim illi, neque labia aperire audenti, dixit Deus : *Quid clamas ad me* (Exod. 14. 15) ? tumultum animi ipsius nobis hoc verbo significans.

5. *Moysis ærumnæ in deserto.* — Postea vero quam is etiam solutus est metus, majora iterum parabantur adversa. Nam per omne illud iter sævius atque immanius illo usi sunt ii qui ab eo regebantur innumerisque per illum bonis fruebantur, quam fecisset Pharaon ipse et Ægyptii. Ac primum quidem instabant vehementius illum suffocantes, Ægyptiasque carnes requirentes, ingrati que præsentia fastidiebant, et præterita desiderabant : quod erat sane omnium gravissimum. Quid enim pati potest acerbius, si amicum insanientiumque hominum dux constitutus fuisset? Et tamen omnia beatus ille fortiter ferebat, et nisi illos summo affectu dilexisset, tolerabile malum erat cum pro suis tantum doluisset injuriis : cum autem erga illos non secus quam pater afficeretur, ex hoc affectu aliam rursus molestiam subire cogebatur, nempe de illorum perversitate ac nequitia. Neque enim tam illum angebant contumeliæ, quam quod illi ipsi contumeliosi essent. Grave quidem revera fuerat etiam ante cibi illius mirabilem largitionem ingratos esse ; verum illi etiam inter media miracula nequitiam ostendebant suam, iniquitatem et infrænatam cupidinem, quam colligentes manna præ se ferebant ; atque cum parum processissent, rursus murmurabant, rursus de Dei beneficiis ingrati querantur. Cum vero per singula quotidie peccarent, beatus ille lugebat plus quam illi mœstus. Nam cum vitulum fecerunt, ipsi quidem ludebant ac lasciviebant, Moses autem lugens ac mœrore affectus, maledictum illud terribile sibi imprecabatur, nihilque omnino ipsi persuadere poterat, ut a miserationis affectu abstineret. Cum igitur sic dilectos in deteriora semper progredi conspiceret, quanto illum in dolore, quibus lacrymis jugiter versatum putas? Si enim unum quis tantum habens filium vivere sine dolore non potest, cum illum semper in vitia pronum animadvertit, etiam si ipse omnibus nequior sit ; is qui tot millia hominum in filiorum ordine locaverat, imo vero plusquam filios amabat (nullus enim pater, sicut ille, cum filio una perire cupit, cum præcipue nihil peccaverit) ; is, inquam, qui tot habebat filios, mala aversans, ac bona studiose diligens, quid passus esse putandus est, cum eos omnes, veluti ex quodam condicto, ad vitiorum præcipitia currere intueretur? Neque enim nisi tenebris offusus animaque ex intimo doloris sensu cali-

gine turbata, tabulas de manibus unquam abjecisset atque contrivisset. Sed cæto clades illa sedata ab eo est. Quonam, quæso, remedio? Nempe enim etiam si curationis illo genere sanatum fuerit vulnus, ipse tamen erat semper in lacrymis. Nullus enim fere ita esset lapideus, qui nihil pateretur fratres et cognatos a suis interfici, atque ad viginti trium millium numerum eam eadem progredi conspiciens. Nos quippe cum liberos nostros in aliquo peccasse deprehendimus, tormentis quidem ac flagris illos subdimus : verum id non sine dolore facimus, nec minus quam qui patiuntur affligimur.

4. *Alia tribulatione et mœrore Moyses divexatur.* — Cum ergo et illum et castra maximus luctus occupasset, alia rursus anxietas adjecta est. Deus enim se non jam illis parciturum, sed eos derelicturum, angeloque daturum illorum curam minabatur. Id vero Mosi visum est omnium acerbissimum. Audi namque quid ille ad Deum loquutus sit : *Nisi ipse venias mecum, ne educas me hinc* (Exod. 33. 15). Videsne ut timoribus timores, mœroresque mœroribus semper successerint? Neque tamen hactenus steterunt adversa, verum cum id quoque persuasisset Deo, annuissetque ille clementius, ac præstitisset gratiam, aliis rursus doloribus affligitur. Deum jam propitium illi irritantes, sese summis calamitatibus exposuerunt : nam post eadem illam lacrymabilem, ita Deum rursus offenderunt, ut contra se incendium illud provocarent, ex quo omnes fere consumpti periissent, nisi summa erga illos clementia usus esset¹. Mosem vero duplex semper mœstitia angebat, quod et illos perire, et reliquos corrigi nolle, nihilque ex pereuntium casibus lucrari conspiceret. Necdum enim clades illa finem acciperat, cum ii qui reliqui fuerant, ceparum memores, datas sibi escas agere ferebant dicentes : *Quis nos cibabit carnibus? Recordamur pisces quos in Ægypto comedebamus, cucumeresque et pepones et porros et cepas et allia. Nunc autem anima nostra arescit, nihilque oculi nostri intuentur nisi manna* (Num. 11. 5). Illic jam non tulit ingratos Moses, imo vero dolore superatus illorum regimen recusat, morisque optat potius quam in tanta amaritudine vivere. Audi denique ipsius verba : *Et dixit, inquit, Moscs ad Deum : Quare afflixisti servum tuum, et quare non inveni gratiam coram te, ut imponeres impetum universi populi hujus super me? Num ego in utero accepi omnem populum istum, aut genui eum, quia mihi dicis, Accipe illum in sinu tuo, veluti nutrix lactentem, in terram quam juravi patribus eorum? Unde mihi carnes, ut dem omni populo isti, quia flent adversum me dicentes : Da nobis carnes ut comedamus? Non potero ferre populum istum solus, quoniam grave mihi est verbum hoc. Quod si non ita facis mihi, obsecro, occide me, si inveni gratiam coram te* (Num. 11. 14-15). Ista ille loquutus est, qui dixerat : *Et nunc siquidem dimittis eis peccatum, dimitte : sin autem, dele me de libro quem scripsisti* (Exod. 32. 32) : adeo illum mœror

¹ sic savil. in margine; in reliquis hæc verba, nisi..... esset, desunt.

καὶ μείζονι σκότησιν συνεχόμενος ἦν. Οὐ γὰρ τοὺς Αἰγυπτίους ἐδεδοίκασι μόνον, καθάπερ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰσραηλίται, ἀλλὰ καὶ τούτους μετ' ἐκείνων. Ἀμφότεροι γὰρ ὡς ἀπατεῶνι καὶ εἰρωνι προσεῖχον λοιπὸν, οἱ μὲν μετὰ τοῦ καταγελάειν καὶ ἐπεμβαίνειν, οἱ δὲ μετὰ τοῦ δάκνεσθαι καὶ ἀθυμεῖν. Ἀλλὰ τί χρὴ τούτοις τεκμαίρεσθαι τὴν ἀθυμίαν τοῦ ἀνδρός, παρὸν ἐκ τῆς ἄνωθεν ἐνεχθείσης φωνῆς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὀδύνην καταμαθεῖν; Σιγῶντι γὰρ καὶ μηδὲ διαῖραι τὰ χεῖλη τολμῶντι, φησὶν ὁ Θεός· *Τί βοᾷς πρὸς μέ; τὸν θόρυβον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ δι' ἐνὸς ῥήματος τούτου ἐμφαίνων ἡμῖν.*

γ'. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τοῦτο ἐλύθη τὸ δέος, καὶ μείζονα πάλιν ἤρετο τὰ δεινά. Καὶ γὰρ καὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τοῦ Φαραῶ χαλεπώτερον αὐτῷ δι' ὅλης ἐκέχρητο τῆς ὁδοῦ οἱ παρ' αὐτοῦ δημαγωγούμενοι καὶ δι' αὐτοῦ μυρίων ἀπολαύσαντες ἀγαθῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπέκειντο σφοδρῶς ἀγχοῦντες, καὶ κρέα ἀπαιτοῦντες αὐτὸν τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς μὲν παροῦσιν ἀχαριστοῦντες, τὰ δὲ πρότερα ἐπιζητοῦντες, ὃ πάντων βλαβυτέρου ἦν. Τί γὰρ χαλεπώτερον ἂν ἔπαθεν, εἰ μαινομένων καὶ παραπαιόντων ἀνδρῶν ἐπετέτραπτο στρατηγεῖν; Ἀλλ' ὅμως ταῦτα πάντα γενναίως ἔφερον ὁ μακάριος ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ εἰ μὲν μὴ φιλοστόργως εἶχε πρὸς αὐτούς, φορητὸν ἂν ἦν τὸ δεινόν, καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς αὐτὸν γινομένων μόνον παρεῖχεν ἀλγεῖν· νῦν δὲ τῶν γονέων μᾶλλον περὶ αὐτούς διατεθεῖς, ἀπὸ τῆς κηδεμονίας ταύτης καὶ ἐτέραν εἶχεν ἀθυμίας ἀνάγκην, τὴν ὑπὲρ τῆς ἐκείνων διαστροφῆς καὶ μισίας. Οὐδὲ γὰρ οὕτως αὐτὸν ἔδακνε τὸ ὑβρίζεσθαι, ὡς τὸ ἐκείνους εἶναι τοὺς ὑβριστάς. Δεινὸν μὲν οὖν καὶ τὸ πρὸ τῆς χορηγίας τῆς παραδόξου τροφῆς ἐκείνης ἀχαριστεῖν· οἱ δὲ καὶ ἐν μέσοις τοῖς θαύμασι τὴν κακίαν ἐπεδείκνυον τὴν αὐτῶν, καὶ τὴν παρανομίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τὴν περὶ τὴν συλλογὴν, καὶ μικρὸν προελθόντες πάλιν ἐγόγγυζον, πάλιν ἐμέμφοντο ταῖς εὐεργεσίαις τοῦ Θεοῦ· καθ' ἕναστος δὲ τούτων μᾶλλον τῶν ἀμαρτανόντων ὁ μακάριος ἐκεῖνος ἐκόπτετο καὶ ἠθύμει. Καὶ γὰρ ὅτε τὸν μόσχον εἰργάσαντο, αὐτοὶ μὲν ἔπαιζον [208] καὶ ἐτρέφον· ὁ δὲ πενθῶν καὶ ἀνιῶμενος καὶ καταρῶμενος ἐαυτῷ τὴν χαλεπὴν ἐκείνην ἀρὰν Μωσῆς ἦν, καὶ οὐδὲν αὐτὸν ὄλωσεν ἐπειθεὶν ἀποστῆναι τῆς συμπαθείας τῆς πρὸς αὐτούς. Τοὺς οὖν οὕτως ὑπ' αὐτοῦ ποθουμένους ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀεὶ προβαίνοντας ὄρων, πόσῃ λύπῃ, πόσοις δὲ ἄρα συναναστρέφετο δάκρυσιν! Εἰ γὰρ ἕνα τις υἱὸν ἔχων οὐκ ἂν δύναίτο ζῆν, εἴ ποτε αἰσθοίτο πρὸς κακίαν αὐτὸν ἀποκλίναντα, καὶ εἰ πάντων αὐτὸς πονηρότερος ὢν τύχοι, τὸν μυριάδας τοσαύτας ἐν τάξει παίδων κεκτημένον, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ παῖδας φιλοῦντα· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἠύξαστο πατὴρ συναπολέσθαι παιδί· μηδὲν ἡμαρτηκῶς, καθάπερ ἐκεῖνος· τὸν δὲ οὕτω παῖδας κεκτημένον τοσοῦτους, μισοπόνηρόν τε ὄντα καὶ φιλάγαθον, τί οἶει πάσχειν πάντας αὐτούς ὡσπερ ἐκ τινος συνθήματος εἰς τὸν τῆς κακίας κρημνὸν καταδραμόντας ἰδόντα; Οὐ γὰρ ἂν εἰ μὴ σφόδρα αὐτὸν ἐσκότωσε καὶ ἐκ βάθρων αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἀνέτρεψεν ὁ τῆς ἀθυμίας ἐκείνης Ἰλιγγος, τὰς πλάκας ἂν ἐρρίψεν ἀπὸ τῶν χειρῶν καὶ συνέτριψεν, ἀλλ' ἰάσατο ταχέως τὴν συμφορὰν. Ἀλλὰ τί ποιήσας, εἰπέ; καὶ γὰρ ὁ τῆς ἰατρείας τρόπος, εἰ καὶ παρεμυθήσατο τὸ γεγονός, ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτὸς πολλῶν ἔγαμε δακρυῶν καὶ οὐδεὶς οὕτω λίθινος ἦν, ὡς μηδὲν παθεῖν

ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ὑπὸ τῶν οἰκείων σφαττομένους ὄρων, καὶ εἰς τρισχιλίων σωματῶν ἀριθμὸν τὴν ἐλεεινὴν ταύτην ἐκτεινομένην σφαγὴν. Καὶ γὰρ ἡμεῖς τοὺς παῖδας τοὺς ἐαυτῶν ὅταν ἐπὶ τινι λαμβάνωμεν δεινῷ, στρεβλοῦμεν μὲν, καὶ μαστιγοῦμεν, οὐκ ἀναλγητὶ δὲ τοῦτο πράττομεν, ἀλλὰ μετὰ θλίψεως οὐκ ἐλάττονος τῶν πασχόντων αὐτῶν.

δ'. Πυλλοῦ δὴ τότε πένθους αὐτὸν καὶ τὸ στρατόπεδον ἔχοντος, ἐτέρα πάλιν ἀγωνία προσετίθετο. Οὐκ εἶτι γὰρ αὐτοῖς στρατηγήσειν, ἀλλ' ἐγκαταλείψειν αὐτὸν, καὶ ἀγγέλω παραδώσειν τὴν προστασίαν αὐτῶν ἠπέλησεν ὁ Θεός, ὃ πάντων ἀφορητότερον ἦν τῷ Μωσῆ. Ἄκουσον γοῦν οἷά φησι πρὸς τὸν Θεόν· *Εἰ μὴ σὺ αὐτὸς συμπορεύῃ μοι, μὴ ἀναγάρῃς με ἐντεῦθεν.* Ὅρας πῶς φόβοι φόβους, καὶ λύπαι διεδέχοντο λύπας; Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἴστατο τὸ δεινόν· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ἔπεισε τὸν Θεόν, καὶ ἐπένευσεν ὁ φιλάνθρωπος, καὶ τὴν χάριν ἔδωκε, πάλιν ἐτέραις αὐτὸν περιέβαλλον ὀδύνας, τὸν Ἰλεων γενόμενον παροξύνοντες, καὶ ταῖς ἐσχάταις ἐαυτοῦ περιπέροντες συμφοραῖς. Μετὰ γὰρ τὴν σφαγὴν τὴν πολυδάκρυτον οὕτω προσέκρουσαν πόλιν, ὡς ἐκκαλέσασθαι καθ' ἑαυτῶν τὸν ἐμπρησμὸν ἐκεῖνον, ὃς μικροῦ πάντας ἀνήλωσεν ἂν, εἰ μὴ καὶ οὕτω πολλῇ περὶ αὐτοῦ φιλάνθρωπιᾳ ἐχρήσατο^a. Τῷ δὲ Μωσῆ διπλῆν ἐν ἅπασιν τὴν ἀθυμίαν εἶναι συνέβαινε, τῷ τε ἐκείνους ἀπόλλυσθαι, καὶ τῷ τοὺς ὑπολειπομένους ἀδιορθώτους μένειν καὶ μηδὲν ἐκ τῆς ἐκείνων κερδαίνειν συμφορᾶς. Οὕτω γὰρ τέλος εἶχεν ἐκεῖνος ὁ θάνατος, καὶ οἱ περιλειφθέντες τῶν κρομμύων ἐμέμνηντο, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐδυσχέραινον λέγοντες· *Τίς ἡμῶν ψωμιεῖ κρέας;* Ἐμνήσθημεν γὰρ τοὺς ἰχθύας, οὓς ἤσθ'ομεν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοὺς σικυοὺς καὶ τοὺς πέποντας καὶ τὰ πράσα καὶ τὰ κρόμμυα καὶ τὰ σκόροδα. Νῦν δὲ ἡ ψυχὴ ἡμῶν κατάξηρος, [209] οὐδὲν πλὴν εἰς τὸ μάννα οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. Ἐνθα μηκέτι φέρων τὴν ἀγνωμοσύνην αὐτῶν ὁ Μωσῆς, παραιτεῖται τὴν προστασίαν νικηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀθυμίας, καὶ θάνατον εὐχεται ἀντὶ τῆς πικρᾶς ἐκείνης ζωῆς. Ἐπάκουσον δὴ καὶ τῶν ῥημάτων αὐτῶν· *Καὶ εἶπε Μωσῆς, φησὶ, πρὸς τὸν Θεόν· Ἰνατί ἐκάκωσας τὴν θεράποντά σου, καὶ διὰ τί οὐκ εὐρημα χάριν ἐναντίον σου, ἐπιθεῖναι τὴν ὀρμὴν τοῦ λαοῦ τούτου ἐπ' ἐμέ; Μὴ ἐγὼ ἐν γιστρὶ ἔλαβον πάντα τὸν λαὸν τούτον ἢ ἐγὼ ἔτεκον αὐτὸν, ὅτι λέγε μοι, λάβε αὐτὸν εἰς τὸν κόλπον σου, ὡσεὶ τιθηνὸς τὸν θηλάζοντα, εἰς τὴν γῆν ἢ ἰσασα τοῖς πατράσιν αὐτῶν; Πόθεν μοι κρέα ἰούται παντὶ τῷ λαῷ τούτῳ, ὅτι κλαίουσιν ἐπ' ἐμοὶ λέγοντες, Δὸς ἡμῖν κρέα, ἵνα φάγωμεν; Οὐ δύνησμαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν λαὸν τούτον, ὅτι βαρύτερόν μοι ἐστὶ τὸ ῥῆμα τούτο· εἰ δὲ οὕτως οὐ ποιεῖς μοι, ἀπόκτεινόν με ἀναιρέσει, εἰ εὐρημα χάριν ἐναντίον σου. Ταῦτα ἐκεῖνος ἐφθέγγαστο ὁ εἰπὼν, *Καὶ νῦν, εἰ μὲν ἀφῆς αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με ἐκ τῆς βίβλου ἧς ἐγραψας.* Οὕτως αὐτὸν ἡ ἀθυμία περιέτριψεν. Ὅπερ πάσχουσι καὶ γονεῖς πολλάκις δυσανασχετοῦντες τοῖς γινομένοις ὑπὸ τῶν παιδίων. Ὅτι γὰρ καὶ μετὰ τὰ*

^a Sic Savil. in margine; in reliquis hæc, εἰ μὴ... ἐχρήσατο, desunt.

ρήματα ταῦτα οὐκ ἐπαύσατο τῆς συμπαθείας τῆς πρὸς αὐτοὺς, ἐξ ὧν μετὰ ταῦτα ἐποίησε, δῆλον ἡμῖν. Ἐπειδὴ γὰρ μετὰ τὸ τοὺς κατασκόπους ἀνελεῖν ἐπεχείρουν, καὶ λίθοις αὐτὸν ἐβαλλον, διαφυγὼν τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὴν πάλιν ἐτρέπετο, καὶ τὸν Θεὸν παρεκάλει ὡς γενέσθαι τοῖς βουλομένοις αὐτὸν ἀνελεῖν· οὕτω καὶ τῆς φυσικῆς φιλοστοργίας σφοδρότερον αὐτῷ τὸ φίλτρον ἐνέκειτο. Τῶν τοίνυν κατασκόπων ἀποθανόντων, καὶ τοῦ πένθους ἀκμάζοντος, οὐδέπω παρελθόντος χρόνου, πάλιν ἐτέρας ἐπλεκον ἀθυμίας ὑποθέσεις αὐτῷ, πρῶτον μὲν οὐκ ἀνασχόμενοι κωλύοντες πολεμεῖν, δεῦτερον δὲ κατακοπέντες ὑπὸ τῶν Ἀμαληκίων ἦσαν δὲ καὶ πρὸ τοῦ πολέμου τούτου τῇ χολέῃ καὶ τῇ γαστριμαργίᾳ δαπανηθέντες ἱκανῶς. Καὶ γὰρ ἀπέκτεινε, φησὶν, ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν, ἔτι τῆς βρώσεως οὐσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. Θεασάμενος δὲ καὶ τὸν θάνατον ἐκείνου τὸν πολὺν, οὐπω τῆς ἀθυμίας τῆς ἐπὶ τούτῳ πεπαυμένης, ἐτέρῳ πάλιν ἐβάλλετο πένθει, καὶ εἰς τοιαύτην ἀνάγκην καθίστατο, ὡς τοὺς ἀγαπητοὺς καὶ φιλότατους τούτους εὐξασθαι ξένῳ τιμὴ καὶ παραδόξῳ θανάτῳ καταλῦσαι τὸν βίον· οὕτως οἱ μὲν πυρὸς ἀφθόντος ἐξαίφνης ἐκαύθησαν, οἱ δὲ γενομένου χάσματος κατεπόθησαν· καὶ οὔτε εὐαρίθμητοί τινες, ἀλλὰ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν πλείους οἱ ταῦτα παθόντες ἦσαν. Τούτου δὲ γενομένου, πῶς τοὺς ἐκείνων συγγενεῖς, πῶς τοὺς φίλους πρὸς τὸν Μωσέα διακείσθαι εἶκος ἦν; πῶς δὲ αὐτὸν τὸν Μωσῆν, ὄρωντα καὶ παῖδας ὄρφανούς καὶ γυναῖκας χήρας ἀπὸ ταύτης γενομένης τῆς συμφορᾶς, καὶ τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸν ἀδελφὸν τελευτήσαντας, καὶ τοὺς υἱοὺς τοὺς ἐκείνου καυθέντας ὑπὲρ παρανομίας τινός; Τούτων δὲ ἕκαστον ἱκανὸν καὶ μηδὲν πεπονθυῖαν θλίψαι ψυχὴν, μήτι γε τσοῦτοις ἤδη κατεργασθεῖσαν κακοῖς. Ὡς δὲ τὸν Χαναανίον εἶλον, καὶ μακρὰν ἐκύκλουν ὁδὸν, πάλιν ἐγγύζον οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ἀπώλλυντο, νόσῳ μὲν οὐκ ἔτι καθάπερ καὶ πρότερον, οὐδὲ πυρὶ καὶ χάσματι καθάπερ καὶ πρότερον, ἰσθῶλον δὲ δῆγμασιν ὄρων, οἱ πάντας ἂν αὐτοὺς ἀπώλεσαν, εἰ μὴ πάλιν ὁ Μωσῆς προσελθὼν [210] ἰκέτευσε τὸν Θεόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ταύτης ἀπηλλάγησαν τῆς φθορᾶς καὶ τὰς ἀρὰς τοῦ μάντεως ἐξέφυγον, πάλιν ἑαυτοὺς ἐβρίψαν κατὰ τῶν χαλεπωτάτων κρημνῶν, καὶ μετὰ τὰς εὐλογίας τοῦ Βαλαάμ, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ (οὐ γὰρ τῆς ἐκείνου προαιρέσεως ἦν τὰ ῥήματα, ἀλλὰ τῆς κινούσης αὐτὸν δυνάμεως), ἐπόρνευσαν εἰς τὰς τῶν ἀλλοφύλων θυγατέρας*, καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγὼρ. Ὁ δὲ Μωσῆς τὴν τσοῦτην ὄρων αἰσχύντην καὶ τὸν γέλωτα, πάλιν αὐτοὺς ἀλλήλους κατακόπτειν ἐκέλευσε λέγων· Ἀποκτείνετε ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ τὸν τετελειωμένον τῷ Βεελφεγὼρ· καθάπερ ἐπὶ τινος τραύματος πολλάς μὲν λαθόντος τομὰς καὶ καύσεις, οὐδὲν δὲ ἄμεινον ταύτῃ διατεθέντος, κελύοι ἢ τις πάλιν τέμνειν καὶ καίειν τὸ περιλειφθέν. Σὺ δὲ ταῦτα ἀκούων τὰς δυσκολίας, μὴ ταύτας μόνον συμβεβηκέναι νόμιζε, καίτοι καὶ τῶν κειμένων οὐκ ὀλίγας παρέλιπον, τοὺς πολέμους, τὰς τῶν ἐχθρῶν ἐναντιώσεις, τὰς μακρὰς ὁδοπορίας, τῆς ἀδελφῆς τὴν ὕβριν, τὴν τιμωρίαν, ἐφ' ἧ μᾶλλον ἐκείνος ὁ πραότατος ἤλεγχε Μωσῆς. Ἀλλ' ὅμως κἂν ἅπαντά τις συναγάγῃ μετὰ ἀκριθείας, οὐδὲ μυριστὸν μέρος τὰ γεγραμμένα τῶν γεγεννημένων ἐστίν. Εἰ γὰρ οἰκετῶν τις

ὀλίγων ἐν οἴκῳ προεστὼς, καὶ παροξυσμῶν καὶ λύπης μυρίας ἔχει προφάσεις· ὁ μυριάδων τσοῦτων ἐν τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐπιτροπεῦσαι καταναγκασθεῖς, καὶ ἐν ἐρήμῳ, ἐνθα μήτε ἄηρ μήτε ὕδωρ ἦν, πόσα πράγματα καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἔχειν ἠναγκάζεται, πόσας φροντίδας, πόσας ἀθυμίας καὶ ζώντων καὶ τελευτήσαντων! Καὶ γὰρ καὶ τελευτήσαντας ἅπαντας εἶδεν οὗς ἐξήγαγε, πλὴν ἀνδρῶν δύο μόνων, καὶ τοὺς ἀπ' ἐκείνων γεγεννημένους οὐκ ἤξιώθη εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσαγαγεῖν· ἀλλ' εἶδε μὲν αὐτὴν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ναβαῦ, καὶ τὴν φύσιν αὐτῆς ἐδιδάχθη καλῶς, ἀπολαῦσαι δὲ αὐτῆς οὐ συνεχωρήθη μετὰ τῶν λοιπῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ' ἔμεινεν ἔξω, καὶ ἀπέθνησκεν· ἐφ' ᾧ καὶ αὐτὸς ἀπωδύρατο πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας λέγων· Καὶ Κύριος ὁ Θεὸς ἐθυμώθη μοι περὶ τῶν λεγομένων ὑφ' ὑμῶν, καὶ ὤμοσεν ἵνα μὴ διαβῶ τὸν Ἰορδάνην τοῦτον, καὶ ἵνα μὴ εἰσέλθω εἰς τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ Θεὸς δίδωσί σοι ἐν κλήρῳ. Ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, καὶ οὐ διαβαίνω τὸν Ἰορδάνην τοῦτον· ὑμεῖς δὲ διαβήσεσθε, καὶ κληρονομήσετε τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν ταύτην. Καὶ τὸ δὴ πάντων δεινότερον, ὅτι μετὰ λύπης αὐτὸν εἰς ἄδου κατήγαγε· τὰ γὰρ μέλλοντα τοὺς Ἰουδαίους διαδέξασθαι προέμαθε κακὰ, τὴν εἰδωλολατρείαν, τὴν αἰχμαλωσίαν, τὰς ἀφάτους συμφορὰς, ὡς μηκέτι μόνον αὐτὸν οἷς ἑώρα καὶ τοῖς γεγεννημένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς μηδέπω συμβεβηκόσι κατατρυχεσθαι τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ γὰρ πρώτης ἡλικίας ἀρξάμενος ὀδυᾶσθαι καὶ ἀδημονεῖν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀθυμίας τὸν βίον κατέλυσε.

ε'. Ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν Ἰησοῦς συναπέλαυσε μὲν αὐτῷ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν ἀγιαρῶν· εἰ δέ τι διὰ τὸ νέον τῆς ἡλικίας ἐξέφυγε, τοῦτο μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν ἀνεπλήρωσεν. Οὐ γὰρ ὅτε ἐξῆ μόνον ὁ Μωσῆς [211] τὰ ἱμάτια διέβριξε καὶ σποδὸν κατεπάσατο, ἀλλὰ καὶ τελευτήσαντος πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν, μᾶλλον δὲ εἰς μείζονα κατέστη ταύτης ἀνάγκην οὐ χρόνον βραχύν, ἀλλὰ δι' ὅλης ἡμέρας πρηνῆς κείμενος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἄκουσον δὲ καὶ τῶν ῥημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν ὄδυσσῶν· Καὶ διέβριξε, φησὶν, Ἰησοῦς τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν ἐναντίον Κυρίου ἕως ἑσπέρας, αὐτὸς καὶ οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεβάλλοντο χοῦν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, καὶ εἶπεν Ἰησοῦς· Δέομαι, Κύριε, ἵνατί διεβίβασεν ὁ παῖς σου τὸν λαὸν τοῦτον τὸν Ἰορδάνην παραδοῦναι αὐτὸν τῷ Ἄμορραῖῳ ἀπολέσαι ἡμᾶς; Εἰ κατεμείναμεν καὶ κτεφκίσθημεν παρὰ τὸν Ἰορδάνην. Καὶ τί ἐρῶ ἐπεὶ μετέβαλεν Ἰσραὴλ τὸν ἀνχένα αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ; Καὶ ἀκούσας ὁ Χαναανίος καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν περικυκλώουσιν ἡμᾶς, καὶ ἐκτρίψουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γῆς. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Θεὸς ἐνέφηνεν αὐτῷ τῆς ἥττης τὸ αἴτιον· καὶ μαθὼν πάντας ἄρδην ἀπώλεσεν, οὐ τὸν ἡμαρτηκότα μόνον, ἀλλὰ καὶ συγγενεῖς καὶ οἰκειούς, καὶ τῶν θρεμμάτων τὸ πλῆθος, ὅπερ οὐχ ὡς ἔτυχεν αὐτῷ τὴν ψυχὴν διετάραξεν. Εἰ γὰρ ἡμεῖς ἀλλοτρίους ὄρωντες κολαζομένους οὐδὲ ἰδεῖν ἀνεχόμεθα, τί οὐκ ἂν ἐπαθεν ἐκείνος τοὺς ὁμοφύλους καὶ συστρατιώτας τοιοῦτοις περιβάλλων κακοῖς; τί δὲ ἡ τῶν Γαβαωνιτῶν ἀπάτη καὶ ἡ γενομένη κατὰ τῶν πέραν τοῦ Ἰορδάνου κατοικησάντων φυλῶν ὑπόβια; τί δὲ τὸ πολέ-

* Savil. habet γυναῖκας καὶ θυγατ.

ἢ Collb. κατέβη, Savil. et Morel. κατέβη, Savil. ad marg. κατέβη.

perturbaverat. Quod et parentes sæpe patiuntur, cum iis indignantur quæ a filiis fiunt. Nam quod nec postea unquam desierit illorum misereri, liquet ex iis quæ postea gessit. Cum enim illum post missos exploratores occidere tentarent, ipsumque lapidibus obruere, effugiens illorum manus, rursus ad orandum pro eis convertebatur, Deumque illis propitium fieri, qui se necare cupiebant, precabatur: adeo quoque naturali amore vehementior illi inerat affectus. Itaque exploratoribus mortuis, ac ingentis adhuc luctus necdum hora præterita, rursus illi alias nectebant mœroris causas. Primo enim pugnare prohibenti non obtemperaverunt, secundo ab Amalecitis concisi sunt, et ante bellum istud et bilis et gulæ causa maxime consumpti sunt. *Nam occidit, inquit, plurimos eorum, cum adhuc esca esset in ore eorum (Psal. 77. 50).* Ingenti autem hac illorum cæde inspecta, cum necdum hic dolor quievisset, alio rursus invaditur luctu, tantaque necessitate constrictus est, ut istos ipsos tam dilectos atque amatissimos novo aliquo ac peregrino mortis genere vitam finire precaretur. Ita alii quidam erumpente igne repente incendio conflagraverunt, alii terræ hiatu absorpti sunt: neque pauci aliquot, sed plura quam quindecim hominum millia ista passi sunt. Hoc peracto, quo animo illorum cognatos et amicos adversum Mosem fuisse putandum est? quo item Mosem ipsum cum cerneret pupillos filios et uxores viduas ex ea calamitate fieri videret; item fratrem suum ac sororem vita excessisse, illiusque filios prævaricationis alicujus causa ignis ustione periisse? Horum sane singula nihil etiam antea perpassum animum afficere dolore potuissent, nedum tot jam malis exercitum. Ut autem Chanaanæo superato longum iter circumire cogebantur, rursus murmuravere Judæi, rursusque pericere, non jam quidem morbis ut prius, non igne aut hiatu terræ, sed venenatorum serpentium morsibus, qui profecto omnes perdidissent, nisi rursus accedens ad Deum Moses precibus suis ejus avertisset iram. Postea vero quam ex hac peste liberati sunt vatisque imprecationes effugerunt, rursus seipsos per durissima prærupta jecerunt, atque post benedictiones Balaam, imo vero Dei (neque enim illius voluntatis ea verba fuere, sed moventis se divini afflatus) fornicati sunt cum alienigenarum filiabus, et initiati sunt Beelphegor. At Moses hujusmodi scelus confusionemque non ferens, eos rursus se invicem concidere ac necare jussit, *Interficite, inquit, unusquisque proximum suum, qui initiatus est Beelphegor (Num. 25. 5):* non secus quam in vulnere, quod plurimis sectionibus ustionibusque susceptis nihil melius habuerit, aliquis jubeat rursus quod reliquum est secare atque urere. Cæterum tu, cum has difficultates audis, noli putare ista tantum contigisse, siquidem et ipse ex his quæ scripta sunt non pauca prætereo, puta bella, inimicorum obstacula, longissima itinera, sororis contumeliam, ejusdem pœnas, quibus mitissimus ille Moses tunc maxime indoluit. Sed ea tamen omnia si quis diligentissime in unum congerat, ne millesimam quidem partem ex

iis quæ contigerunt scriptam fuisse putet. Si enim qui in una domo paucis præest servis, innumeras quotidie et irritationum et mœroris occasiones habet, qui tot millibus quadraginta annis præesse coactus est, idque in deserto, ubi neque aer, neque aqua erat, quot negotia singulis diebus obire cogebatur? quot cûras, quot mœrores, et viventibus illis, et vita functis? Vidit enim omnes, quos ex Ægypto eduxerat, mortuos, præter duos viros solum: eosque qui ex illis nati fuerant dignus habitus non est in terram repromissionis introducere. Cæterum vidit quidem eam terram ex vertice montis Nabau, naturamque illius optime didicit, frui autem illa cum reliquis Israelitis permissus non est, sed extra eam mansit ac mortuus est; idque ipse Israelitis conquerens dicebat: *Et Dominus Deus iratus est mihi de iis quæ dicebantur a vobis, juravitque ut non transeam Jordanem istum, nec ingrediar in terram, quam Dominus Deus dat tibi in sorte. Ego enim morior in hac terra, nec transeo Jordanem hunc: vos autem transibitis, et hereditate possidebitis terram hanc optimam (Deut. 4. 21. 22).* Quodque omnium erat acerbissimum, cum dolore ipsum in infernum deduxit, cum illi futura Judæorum mala præostendit, idolorum scilicet cultum, captivitatem, et calamitates innumeras, ut non solum de gestis quæ viderat, sed etiam de iis quæ necdum contigerant, affligeretur animo. Denique a prima statim ætate ita dolere ac mœrere incepit, ut numquam desisteret, vitamque cum mœstitia finiret.

5. *Josue successor Mosis et ipse afflictus.*— At vero successor ejus Josue, omnium, ut ita dixerim, tristium cum eo una periculum fecit: si quid tamen illum, eo quod junior esset, effugit, hoc sane post mortem illius in eo cumulatus impletum est. Non solum autem dum viveret Moses vestimenta scidit, cineremque capiti aspersit, sed etiam postquam ille defunctus est eadem, imo longe majore necessitate id facere coactus est, non brevi tempore, sed die tota pronus in terra jacens. Audi utique verba etiam illius et ploratus: *Et scidit, inquit (Josue 7. 6-9), Jesus vestimenta sua, prociditque in faciem super terram coram Domino usque ad vesperam, ipse et seniores Israel, miseruntque pulverem super capita sua, et dixit Jesus: Obsecro, Domine, ut quid traduxit puer tuus populum hunc trans Jordanem, ut traderes eum Amorhæo ad perdendum nos? Utinam permansissemus, et collocati essemus citra Jordanem. Et quid dicam postquam vertit Israel terga inimico? Audiet Chanaanæus, et omnes qui habitant terram, et circumdabunt nos, et delebunt de terra.* Talia orantem audiens Deus causam illi, cur superati fuerant, aperuit: quam ille cum didicisset, perdidit una omnes, non eum qui peccaverat solum, sed cognatos quoque et propinquos omnemque familiam cum pecorum multitudine. Id autem haud parum illius perturbavit animum. Nam si nos cum alienos quoque puniri cernimus, ne videre quidem toleramus, quid ille non passus est, qui contribules et commilitones tantis afficiebat malis? Quid autem Gabaonitarum fraus tribuumque trans Jorda-

nem habitantium suspicio, quid perpetua bellorum atque pugnarum exercitatio? quem ista statum animi non evertissent? Etsi enim vincebat jugiter, victoriæ tamen voluptatem reliquorum bellorum cura offuscabat, sortiumque distributio summos illi labores ingentesque difficultates pariebat. Norunt ista qui vel minimam substantiam fratribus, aut quibuslibet alienius heredibus distribuendam susceperunt. Plebis autem reliquas deinceps calamitates nec referendas existimo. Neque enim est propositi nostri ærumnas singulorum numerare, sed eorum tantum qui Deo admodum placere.

6. *Samuelis exemplo rem illustrat.* — Quocirca, si videtur, Heli omittamus, quippe et is per filiorum vitia, imo vero per suam negligentiam offendit Deum. Neque enim ideo quod malos haberet filios puniebatur, sed quia ultra debitum increpationi pepercerat, et cum Dei leges violarentur, severius in illos ultus non est. Cujus rei et ipse sibi conscius post ingentes illas minas aiebat: *Dominus ipse quod bonum est in oculis suis faciet (1. Reg. 3. 18)*. Eo itaque omisso ad Samuelum veniamus. Is a puero nutritus in templo Deo semper carus et gratissimus fuit, tantaque virtutis indicia a prima statim ætate prætulit, ut antequam ad viriles annos evaderet inter mirabiles prophetas inscriberetur, idque cum ea res tunc defecisse omnino videretur. *Non enim erat, inquit, visio discernens, eratque verbum pretiosum (1. Reg. 3. 1)*. Illic ergo Samuel, qui post multas lacrymas natus fuerat, primum quidem cum intueretur magistrum in mortem illam miserabilem directum, ita confusus atque turbatus est, ut decebat gratum amicumque discipulum. Postea Judaicas calamitates flere cogebatur. Porro filii ipsius, cum iniqui et mali essent, atque ad culmen iniquitatis pervenissent, et hoc ipso mœrore illum afficiebant, et quod sibi præstiti honoris heredes esse non possent. Successit huic mœrore, imo vero non successit, cum prior nondum quicquisset, sed adjectus est alius, Israelitarum scilicet injustissima petitio. Qua in re ita concidit, ut ingenti consolatione indigeret. Audi itaque quid illi dixerit Deus: *Non te spreverunt, sed me (Ibid. 8. 7. et seqq.)*. Post hæc tamen iste adeo sollicitus erat illis, ut diceret: *Mihi autem absit ut peccem, et desistam pro vobis orare (Ib. 12. 23)*. Istos igitur ita dilectos a se cum opprimi conspiceret, atque in bellis superari, Deumque contra se provocare quam sentire voluptatem poterat? quidnam temporis absque mœrore et lacrymis vivere? Cum vero Saul constituisset regem, alterni ipsi perpetuique gemitus adjiciebantur. Namque cum sacrificium ille præter Dei voluntatem obtulit, et cum superatis Amalecitis illorum percit regi, idque contra jussionem Dei, ita animo percussus est, ut ex eo jam non viderit virum, sed usque ad ultimum diem de eo luxerit et lacrymatus sit, quando etiam ob doloris vehementiam a Deo increpatus est. *Quousque enim, inquit, tu luges Saül, et ego repuli illum (Ibid. 16. 1)*? Si autem his ita contingentibus lugebat, quo animo tunc fuisse

existimandus est, cum tot sacerdotes sine causa interfecit? quando eum, qui se multis beneficiis nullisque injuriis affecerat, secundo ut interficeret profectus est? quando nudum illum prophetantem ac decidentem vidit? cum audivit David in familiari congressu multa contra illum conquerentem?

7. *David etiam ærumnis vexatus.* — Postquam vero de David mentionem feci, nescio quid agam, lamentane illius longa et assidua, quæ in psalmis scripta sunt, in medium adducam, an ista tibi in otio recensenda permittens ipsius potius calamitates explicem. Is igitur plurima quidem cum greges pasceret adversa perpressus, adversusque æris intemperiem et belluarum feritatem reluctatus est. Quorum alterum ex iis quæ Jacob dixit, alterum ex iis quæ ad Saül de leone et ursa loquutus est, possumus animadvertere. Postea vero quam omissa vita illa pastorali belli negotia intempestivus miles arripuit, omitto fratrum invidiam, etsi molestissima ea res fuit, cum clarissimam illam admirabilemque victoriam adeptus esset, vehementiorem dejecto Goliath invenit inimicum Saül, cum a se beneficiis affectus esset. Neque enim palam adversus eum præliabatur, sed amantium sibi personam assumens, ipsiusque honori et dignitati prospicere se simulans, ita adversus illum inimici more affectus erat. Porro quantum malum sit pro bonis mala recipere, audi beatum prophetam lamentantem jugiter, et ægre ferentem ac dicentem: *Si redduntur mihi mala pro bonis (Jer. 18. 20)*. Sane etiam nullo alio præsentem malo illud solum molestissimum erat, quod dux exercitus suspectum se cerneret regi, qui se torvis oculis intueretur. Ecquid dico dux exercitus regi? Nam si idipsum nos a servis patiamur, indigne ferimus; cum autem ex odio insidiis vitam impetunt, quæ vita illa acerbior fuerit? Ferebat tamen ille omnia et tolerabat, aderatque illi qui se perimere meditabatur, atque illius bella gerebat. Postea vero quam recessit, atque a belli curis seipsum removit, hoc ipso quidem quod se procul removerat apertasque inimicitias constituerat, nonnihil plus fiduciæ habebat: verum cum adversus tantas copias cum quadringentis viris dimicare cogerebatur, metu ampliore quam prius tenebatur. Nam cui neque urbes, neque munimentum, neque socii, neque reditus erant, considera quo animo erat, cum adversus fretum his omnibus pugnare cogerebatur, nec, præter deserta et speluncas, quo confugeret, reperire posset. Nam cum urbem Ceila nomine occupasset (1. Reg. 2. 1), ex ea protinus resiliit, sacerdotis responsis admonitus quod si illic manere pergeret, Deus illum e Saülis manibus non erepturus esset. At vero sacerdos ille ipse erat, qui Saülis manus effugerat, et qui cladem luctuosissimam quæ in Nomba contigerat annuntiavit regi, quando in amarissimam quoque illam erupit vocem: *Ego enim sum reus cunctarum animarum domus patris tui (1. Reg. 22. 22)*. Itaque cum illo jugiter congressus nihil aliud erat quam luctus illius monumentum. Cum enim in illum intuebatur, necis sacerdotum semper meminerat. Porro ipsius cædis

μοις καὶ μάχαις συναναστρέφουσαι διαπαντός; καὶ ποίαν ἂν ἀφῆκεν ἐν καταστάσει ψυχὴν γενέσθαι; Εἰ γὰρ καὶ νικῶν διετέλει, ἀλλ' ὁμοίως τὴν ἀπὸ τῶν τροπαίων ἡδονὴν ἢ τῶν περιλειπομένων φροντίς συνετάραττε, καὶ ἡ τῶν κλήρων δὲ διανομὴ πολὺν μὲν πόνον, πολλὰς δὲ παρεῖχεν αὐτῷ τὰς δυσκολίας. Καὶ ἴσασιν ὅσοι καὶ τὴν τυχοῦσαν οὐσίαν διανεῖμαι ἐτάχθησαν ἀδελφοῖς ἢ τοῖς ἐτέρωθεν γινομένοις κληρονομοῖς τινός. Τὰς γὰρ ἐξῆς τοῦ λαοῦ συμφορὰς οὐδὲ οἶμαι δεῖν λέγειν· οὐ γὰρ εἰ τις ὀδυνηρὸν βίον διήγαγε, πρόκειται νῦν εἰπεῖν, ἀλλ' εἰ τις τῶν σφόδρα εὐηρεστηκότων τῷ Θεῷ.

Γ. Διόπερ, εἰ δοκεῖ, τὸν Ἥλι παρέλθωμεν· καὶ γὰρ οὗτος τῶν προσκεκρυφότων ἐστὶ διὰ τὴν τῶν παίδων κακίαν, μᾶλλον δὲ διὰ τὴν αὐτοῦ ῥαθυμίαν. Οὐ γὰρ ὅτι πονηροῦς εἶχε παῖδας ἐκολάζετο, ἀλλ' ὅτι πέρα τοῦ δέοντος φειδωλὸς ἦν, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἐνυβριζομένοις οὐκ ἤμυνεν· ἅπερ καὶ αὐτὸς συνιδὼν μετὰ τὴν σφοδρὰν ἀπειλὴν ἔλεγε· *Κύριος αὐτὸς τὸ ἀρεστόν ἐγώπιον αὐτοῦ ποιήσει. Διὸ δὴ τοῦτον παρελθόντας ἔλθωμεν ἐπὶ τὸν Σαμουὴλ, ὃς ἐτράφη μὲν ἐκ παιδὸς ἐν τῷ ναῷ, ἠύδοκίμει δὲ διαπαντός ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· τσαύτην δὲ ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐπεδείξατο τὴν ἀρετὴν, ὡς πρὶν εἰς ἄνδρας ἔλθειν τοῖς θαυμαστοῖς ἐγκριθῆναι προφήταις, καὶ ταῦτα τοῦ πράγματος ἐπιλελοιπότος τότε. Οὐ γὰρ ἦν, φησὶν, ὄρασις διαστέλλουσα, καὶ ῥῆμα τίμιον ἦν. Οὗτος δὴ οὖν ὁ Σαμουὴλ, ὁ μετὰ πολλῶν δακρύων τεχθεὶς, πρῶτον μὲν ὄρων ἑαυτοῦ τὸν διδάσκαλον ἐκείνῳ τῷ ἐλαεινῷ ἀπενεχθέντα θανάτῳ, οὕτω συνεχύθη καὶ ἐταράχθη, ὡς εἰκὸς εὐγνώμονα μαθητὴν καὶ φιλόστοργον. Μετὰ δὲ τοῦτο καὶ τὰς Ἰουδαϊκὰς ἠναγκάζετο συνεχῶς θρηνεῖν συμφορὰς. Οἱ δὲ παῖδες [212] αὐτοῦ ἄδικοι ὄντες καὶ μοχθηροὶ, καὶ εἰς ἐσχάτον πονηρίας ἐλαύνοντες, τούτῳ τε ἐλύπουν αὐτὸν καὶ τῷ μὴ δύνασθαι κληρονομήσαι τῆς ἐκείνῳ παρασχεθείσης τιμῆς. Ταύτην διαδέχεται τὴν ἀθυμίαν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ διαδέχεται, οὐ γὰρ ἐπαύσατο, ἀλλὰ προστίθεται ταύτῃ ἡ τῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν αἰτήσεως παρανομία, ἐνθα οὕτω κατέπεσεν, ὡς καὶ παρακλήσεως δεηθῆναι πολλῆς. Ἄκουσον οὖν τί φησὶν αὐτῷ ὁ Θεός· *Οὐ σὲ ἐξουθενήκασιν, ἀλλ' ἡ ἐμέ. Ἄλλ' ὁμοίως καὶ μετὰ ταῦτα οὕτως αὐτῶν ἐκήδετο ὡς εἰπεῖν πρὸς αὐτούς· Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο ἀμαρτεῖν τοῦ διαλιπεῖν εὐχομένῳ ὑπὲρ ὑμῶν. Τούτους δὴ οὖν ὄρων τοὺς οὕτως ἀγαπωμένους ὑπ' αὐτοῦ κακῶς πράττοντας, καὶ πταίνοντας ἐν πολέμοις, καὶ παροργίζοντας τὸν Θεόν, τίνος ἂν ἦσθετο ἡδονῆς; ποῖον δὲ ἂν καιρὸν ἀθυμίας καὶ δακρύων διήγαγε χωρὶς; Ἐπειδὴ δὲ καὶ κατέστησε βασιλεῖα τὸν Σαοὺλ, ἐπάλληλοι πάλιν αὐτῷ ὀδύνη καὶ συνεχεῖς προσετίθεντο. Καὶ γὰρ ὅτε τὴν θυσίαν ἀνήνεγκε παρὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν, καὶ ὅτε τοὺς Ἀμαληκίτας κρατήσας ἐφείσατο τοῦ βασιλείως αὐτῶν, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ καλευσθῆν, οὕτως ἐπλήγη τὴν ψυχὴν, ὡς μηκέτι τὸν ἄνδρα ἰδεῖν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας πενθεῖν καὶ δακρύειν αὐτὸν, ὅτε καὶ ἐπετιμήθη διὰ τὸ τῆς ἀθυμίας σφοδρόν. Ἔως πότε γὰρ, φησὶ, σὺ πενθεῖς ἐπὶ Σαοὺλ, καὶ γὰρ ἀπώσμαι αὐτόν; Εἰ δὲ τούτων γεγεννημένων ἐπένηθαι, τίς ἦν ἄρα, ὅτε τοὺς τοσοῦτους ἐσφαξεν ἱερέας ἐκείνος εἰκῆ καὶ μάτην; ὅτε τὸν εὐεργέτην καὶ οὐδὲν ἡδικοῦντά, δεύτερον ἦλθεν ἀνελεῖν; ὅτε γυμνὸν αὐτὸν εἶδε**

προφητεύοντα καὶ καταπίπτοντα; ὅτε τοῦ Δαυὶδ ἤκουσε μυρία πρὸς αὐτὸν ἀποδυρομένου καὶ ἐντυγγάνοντος;

Ζ'. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ Δαυὶδ ἐμνήσθη, οὐκ οἶδα τί πράξω· πρότερον τοὺς θρήνους αὐτοῦ τοὺς μακροὺς καὶ συνεχεῖς τοὺς ἐν τοῖς ψαλμοῖς ἀναγεγραμμένους εἰς μέσον ἀγάγω νῦν, ἢ τούτους ἀφείλῃ ἀναλέξασθαι σοὶ κατὰ σχολὴν, αὐτὸς τὰς ἐκείνου διέλθω συμφορὰς. Οὗτος τοίνυν ὁ Δαυὶδ πολλὰ μὲν καὶ ἐν τῷ ποιμαίνειν ὑπέμεινε δεινὰ, καὶ ταῖς τῶν ἀέρων ἀνωμαλίαις καὶ τῆ τῶν θηρίων ἀγριότητι μαχόμενος· καὶ τὸ μὲν ἐξ ὧν ὁ Ἰακώβ εἶπεν ἔστιν ἰδεῖν, τὸ δὲ ἐξ ὧν αὐτὸς πρὸς τὸν Σαοὺλ διελέγετο περὶ τοῦ λέοντος καὶ τῆς ἀρκτου. Ἐπειδὴ δὲ τὸν βίον ἀφείλῃ ἐκείνον πρὸ ὥρας εἰς τὰ τοῦ πολέμου πράγματα ἐπίπτε, τὴν μὲν τῶν ἀδελφῶν βασκανίαν ἀφίημι, εἰ καὶ σφόδρα τοῦτό ἐστι φορτικόν· ἀλλ' ἐπειδὴ κατώρθωσε τὴν λαμπρὰν νίκην ἐκείνην καὶ θαυμαστὴν μονομαχίαν ἀναδεξάμενος^a, εὔρε τοῦ καταβληθέντος Γολιάθ σφοδρότερην ἐχθρὸν τὸν εὐεργετηθέντα Σαοὺλ. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ φανεροῦ πρὸς αὐτὸν παρετάττετο, ἀλλὰ τὸ τῶν φιλοῦντων προσωπεῖον ὑποδύς, καὶ τὸν τιμῶντα καὶ κηδόμενον ὑποκρινάμενος, οὕτως αὐτὸν διετίθει τὰ τῶν ἐχθρῶν. Τοῦτο δὲ ὅσον ἐστὶ κακὸν ἀντὶ ἀγαθῶν ἀπολαμβάνειν κακὰ, ἄκουσον τοῦ μακαρίου προφήτου τοῦτο συνεχῶς θρηνοῦντος καὶ δυσανασχετοῦντος καὶ λέγοντος, *Εἰ ἀνταποδίδομαι μοι κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν. Μάλιστα μὲν οὖν καὶ μηδενὸς προσόντος δεινοῦ τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πολλῆς ἀθυμίας ἄξιον, δι' ὑποψίας εἶναι τὸν στρατηγὸν τῷ [215] βασιλεῖ, καὶ ἀγδῶς ὀρᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ τί λέγω στρατηγὸν βασιλεῖ; Κἂν γὰρ παρὰ τῶν οἰκετῶν ἡμεῖς τοῦτο πάθωμεν, δυσχεραίνομεν· ὅταν δὲ καὶ ἐπιβουλαὶ ῥάπτωνται κατὰ τῆς τοῦ μισουμένου ζωῆς, τίς ἂν γένοιτο βίος τούτου πικρότερος; Ἄλλ' ὁμοίως ἅπαντα ἔφερε καὶ ἠνείχετο, καὶ συνῆν τῷ φονεῖν κατ' αὐτοῦ, καὶ ἐστρατήγει τοὺς ἐκείνου πολέμους. Ἐπειδὴ δὲ ποτε καὶ ἀπεδήμησε καὶ πόρρω τοῦ πολέμου κατέστησεν ἑαυτὸν, τοῦτο μὲν αὐτὸ τὸ πόρρω εἶναι, καὶ τὴν ἐχθρὰν ποιῆσαι φανεράν, εἶχε τι πλεονεῖς τὸν τοῦ θαρρῆν λόγον· μετὰ δὲ τετρακοσίων ἀνδρῶν πρὸς τσαύτην ἀναγκαζόμενος παρατάττεσθαι στρατιάν, ἔτρεμε πλεονὴν ἢ πρότερον. Ὁ γὰρ μήτε πόλιν, μήτε φρούριον, μήτε συμμάχους, μήτε προσόδους κεκτημένος, ἐνόησον τίς ἦν, πρὸς τὸν ταῦτα ἔχοντα πάντα ἀναγκαζόμενος πολεμεῖν, καὶ πλὴν τῆς ἐρήμου καὶ τῶν ἐκεῖ σπηλαίων, οὐδὲ ὅποι καταφύγοι δυνάμενος εὐρεῖν. Καὶ γὰρ Κεῖλὰ πόλιν οὕτω καλουμένην λαθῶν, εὐθέως αὐτῆς ἀπεπήδησε τοῦ ἱερέως εἰπόντος, ὅτι αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκεῖ μένοντα τῶν τοῦ Σαοὺλ οὐχ ὑπεξαρπάσει χειρῶν. Ὁ δὲ ἱερεὺς οὗτος ἐκείνος ἦν ὁ τὰς τοῦ Σαοὺλ χεῖρας διαδράς, καὶ τὴν ἐν Νομβὰ γενομένην τραγωδίαν ἀπαγγείλας τῷ βασιλεῖ, ὅτε καὶ τὴν πικρὰν ἐκείνην ἐβόησε φωνήν· Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, εἰμὶ ὁ αἴτιος τῶν ψυχῶν ὄλου τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Ὡστε συνὼν αὐτῷ διαπαντός οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ' ἡ τῆς ἀθυμίας ἐκείνης ὑπόμνησις ἦν. Βλέπων γὰρ εἰς αὐτὸν, αἶε τῆς ἀπωλείας ἐμέμνητο τῶν ἱερέων· μνημονεύων δὲ τῆς ἀπωλείας, καὶ τῆς το-*

^a Haec, μονομαχίαν ἀναδεξάμενος, desunt in Colb. et in Savil.

σαύτης σφαγῆς τὴν αἰτίαν ἀνατιθείς ἑαυτῷ, καταδίκου παντὸς ἀθλιώτερον ἐβίου βίον. Καὶ γὰρ εἰ μηδὲν ἕτερον τὸ ἐνοχλοῦν ἦν, ἱκανὸν τρωσάει ψυχὴν καὶ ἀνελεῖν τὸ ἱερέων σφαγέα λογίζεσθαι τοσούτων ἑαυτῶν. Πληγείς δὲ τούτῳ τῷ λογισμῷ, τῷ καὶ νυκτὸς καὶ μεθ' ἡμέραν σητὸς μᾶλλον αὐτοῦ διατρύγοντι τὴν ψυχὴν, καὶ ἄλλα ἐφεξῆς ἐδέχετο τραύματα συνεχῆ καὶ ἐπάλληλα. Καὶ γὰρ ὅτε αὐτὸν ὁ Νάβαλ διὰ τῶν οἰκετῶν ὕβρισε, καὶ δραπέτην καὶ φυγάδα καὶ ἀγνώμονα δούλον ἐκάλεσεν, οὐκ ἀναληγῆτι τὰ ῥήματα ἤνεγκε· καὶ ὅτε πρὸς τὸν Ἀγχοῦς ἀπελθὼν, τοὺς μαινομένους ὑπεκρίνετο, καὶ κατέπιπτε, καὶ τὰ ὄμματα διαστρέφων καὶ πολλὸν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀφρόν ἀφίεις, τῶν ἀληθῶς δαιμονίωντων μᾶλλον ἐτήκετο, λογιζόμενος εἰς οἷαν κατέστησεν ἑαυτὸν ἀνάγκην ὁ τοσαῦτα εὐεργετηθεῖς. Ἐπειδὴ δὲ μικρὸν ἀνέθη, παρὰ τοῖς πολεμίοις γενόμενος, ἔδει μὲν ἐπιστρατεύειν τοῖς ἐκείνων ἐχθροῖς· διαφθορούμενοι δὲ αὐτῷ οἱ σατράπαι, καὶ διαβαλεῖν πρὸς τὸν βασιλέα βουλόμενοι, ἐξέπεμπον αὐτὸν τῆς στρατιᾶς ὡς ἄχρηστον αὐτοῖς καὶ ἐπίβουλον καὶ προδότην ἐσόμενον. Ἐθιμώθησαν γὰρ, φησὶν, ἐπ' αὐτῷ οἱ σατράπαι τῶν ἀλλοφύλων, καὶ λέγουσιν αὐτῷ· Ἀπόστρεψοι τὸν ἄνδρα, καὶ ἀποστραφήτω εἰς τὸν τόπον οὗ κατέστησας αὐτὸν ἐκεῖ, καὶ μὴ ἐρχέσθω μεθ' ἡμῶν εἰς πόλεμον, καὶ μὴ γινέσθω ἐπίβουλος τῇ παρεμβολῇ. Καὶ ἐν τίνι διαλλαγήσεται οὗτος τῷ κυρίῳ αὐτοῦ, ἢ οὐχὶ ἐν ταῖς κεφαλαῖς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων; Ὁ δὲ τοῖς ῥήμασι τούτοις πληγείς ἀνεχώρησε μετὰ πολλῆς τῆς ὕβρεως καὶ τῆς ἀθυμίας. Ἐλθὼν [214] δὲ οἶκοι τοσαῦτα εὔρε κακὰ, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀποπνιγῆναι τῇ λύπῃ. Τὰ γὰρ τότε συμβεβηκότα δεινὰ ἦν μὲν ἱκανὰ καὶ προμελετηθέντα τὴν ἐκείνου σκοτῶσαι ψυχὴν· τοῦ δὲ ἀπροσδοκῆτου προστεθέντος καὶ παρ' ἐλπίδας, διπλάσια τῶν ὄντων ἐφαίνετο, καὶ οὐκ ἔτι ἦν φορητά. Ἀπῆει μὲν γὰρ ὡς ἀναπαυσόμενος οἶκοι, καὶ τῆς ἀθυμίας ἐκείνης εὐρήσων παραμυθίαν τὰ παιδία καὶ τὰς γυναῖκας· ἐπιστάς δὲ ἄφνω ἤκουσε μὲν ὅτι οὗτοι παρὰ τοῖς πολεμίοις δουλεύουσιν, ἐθαύρει δὲ πῦρ καὶ καπνὸν καὶ αἷμα καὶ νεκρούς, καὶ πρὶν ἢ τούτους ἀλγῆσαι καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν δὸ ρασθαι, θηρίων χαλεπώτερον ἐπέπεσον οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες αὐτῷ, ἀπὸ τῆς ἐκείνου κεφαλῆς ἕκαστος τῶν οἰκειῶν κακῶν εὐρέσθαι παραμυθίαν ζητούν. Καὶ καθάπερ ἐναντίων ἀνέμων εἰς τὴν θάλασσαν ἐμπερόντων πάλυς καὶ ἀγριὸς ἀπὸ τῆς μάχης ἐκείνης γίνεσθαι ὁ χειμῶν· οὕτω καὶ τότε, καὶ ἀθυμίας καὶ φόβου τὴν τοῦ δικαίου διακοπόντων ψυχὴν, πολλὴ ἦν ἡ ζάλη καὶ ὁ θόρυβος, τῶν παθῶν τούτων ἐπαλλήλων κρατούντων καὶ κρατουμένων συνεχῶς. Δυνήθεις δὲ ταῦτα διαδύναι τὰ κακὰ, καὶ τὰς γυναῖκας ἀπολαβεῖν, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἄπασαν, πρὶν ἢ πάλιν αἰσθῆσθαι τῆς νίκης ἐκείνης, πλήττεται ἀγγελίᾳ πικρᾷ, τῇ περὶ τοῦ Ἰωνάθαν σφαγῆς, ἢ τὴν ψυχὴν οὕτω κατέβαλε τὴν ἐκείνου, ὡς ἔστιν ἐκ τῶν θρήνων μαθεῖν· Ἐπέπεσε γὰρ, φησὶν, ἐπ' ἐμὲ ἡ ἀγάπησις σου, ὡς ἡ ἀγάπησις τῶν γυναικῶν. Καὶ τί λέγω τῶν θρήνων; Ὁ γὰρ τὸν ἐκείνου πατέρα, τὸν ἐχθρὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ ἐπίβουλον καὶ μυριάκις τῆς ἀπωλείας ἐπιθυμήσαντα τῆς αὐτοῦ οὕτω δακρύσας, τί ἂν ἔταθε τὸν ἐν ἐκείνοις παραστάντα τοῖς κινδύνοις αὐτῷ καὶ πολλάκις αὐτὸν τῆς τοῦ πατρὸς ἐπίβουλῆς ἐξελόμενον, καὶ ἀποδότητων κοινωνήσαντα,

καὶ συνθήκας ὑπὲρ πολλῶν θέμενον πρὸς αὐτὸν, τοῦτον, ὅτε αὐτῷ τὰς ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι τῶν εὐεργεσιῶν κείνων ἰδύνατο, τότε ἐξαρπασθέντα τοῦ βίου μαθῶν;

ἦ. Ἀκμάζοντος δὲ τούτου τοῦ πάθους, ἐτέρα περιβάλλει πάλιν αὐτὸν ὁ στρατηγὸς ἀθυμίᾳ τὸν ἀπονητ. καὶ μετὰ πάσης εὐκολίας πᾶσαν αὐτῷ παραδοῦναι τὴν στρατιάν ἐπαγγειλάμενον, τοῦτον προναρπάσας τῆς ὑποσχέσεως, καὶ ὄλιω διαχρησάμενος. Τοσούτον γὰρ ἤληθσεν ἐκείνη τῇ σφαγῇ, ὡς καὶ τότε καταράσασθαι τὸν Ἰωάθ, καὶ παρ' αὐτὸν τῆς τελευταῆς τὸν καιρὸν ἐπισκῆψαι τῷ ἑαυτοῦ παιδί διχὴν ταύτην εἰσπράξασθαι τῆς μαιφονίας αὐτόν. Καὶ τὰ ῥήματα δὲ, ἅπερ αὐτὸν ἀνακαλῶν ἐθρήνησεν, ἱκανὰ τὸ πάθος ἡμῖν παραστήσαι τῆς ψυχῆς· Ἐπήρε γὰρ, φησὶν, ὁ βασιλεὺς τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐκλαυσεν ἐπὶ τῷ τάφῳ Ἀβεννήρ, καὶ εἶπεν· Εἰ κατὰ τὸν θάνατον Νάβαλ ἀποθανεῖται Ἀβεννήρ, αἱ χεῖρες σου οὐκ ἐδέθησαν, οὐδὲ οἱ πόδες σου ἐν πέδαις, οὐδὲ προσήγαγες ὡς Νάβαλ ἐνώπιον υἱοῦ ἀδικίας ἐπεσε. Τί δὲ μετὰ τοῦτο; Δολοφονεῖται μὲν ὁ Μεμφιθωθῆ^a, καὶ τῇ διὰ τοῦτον αὐτῷ γενομένῃ λύπῃ (καὶ γὰρ ἐπὶ τούτῳ πάλιν ἤληθσεν, ὡς καὶ ἀνελεῖν τοὺς φονεύσαντας) ἢ τῶν χωλῶν καὶ κυλλῶν ἀντίστασις προστεθεῖσα σφόδρα αὐτὸν διατάραξε. Κρατήσας δὲ καὶ τούτων καὶ ἐτέρων πολεμίων, ἀνάγει μὲν τὴν κιβωτὸν μετὰ πολλῆς τῆς εὐφροσύνης· ἔτι δὲ αὐτῆς ἀναγομένης, καὶ πάντων χαιρόντων, ἐν μέσῳ τῆς εὐθυμίας πρᾶγμα [215] συμβᾶν πάντων ἡμαύρωσε τὴν ἡδονὴν, καὶ ἀθυμίᾳ καὶ φόβῳ πολλῷ τὴν τοῦ βασιλέως ἔβαλε ψυχὴν. Τὸν γὰρ Ὀζᾶν βουλευθέντα περιτρεπομένην ὀρθῶσαι τὴν κιβωτὸν, παραχρῆμα ἐπάταξε καὶ νεκρὸν ἔθηκεν ἢ τοῦ Θεοῦ ἔργῃ, καὶ οὕτως ἐπὶ πολὺ κατέσαισε τοῦ Δαυὶδ τὴν ψυχὴν οὗτος ὁ φόβος, ὡς μὴ πρότερον τολμήσαι πρὸς ἑαυτὸν ἀνενεγκεῖν τὴν κιβωτὸν, πρὶν ἢ μαθεῖν ὅπως χρήσαιτο τῷ τότε αὐτὴν ὑποδεξαμένῳ Ἀβεδδαρᾷ. Μετὰ δὲ ταῦτα τελευτήσαντος τοῦ Ἀμμανιτῶν βασιλέως, πρᾶγμα ἀνδρὸς χρηστοῦ καὶ φιλανθρώπου ποιῶν, ἔπεμψε παραμυθησόμενος τὸν υἱὸν τὸν ἐκείνου, καὶ πείθων πρῶτος ἐνεγκεῖν τὴν τοῦ πατρὸς τελευτήν· ὁ δὲ ἀντὶ τῆς τιμῆς ταύτης ὕβρισας τοὺς ἀπελθόντας αἰσχρῶς, οὕτως ἀπέπεμψε τῷ βασιλεῖ. Ἄρά σοι μικρὸν εἶναι τοῦτο δοκεῖ πρὸς τὸ πλήξαι ψυχὴν καὶ καταβαλεῖν; Ἄρ' οὐχ ὁ πόλεμος ἐκείνος τοῦτο δείκνυσιν, ὁ μηδ' ἀμύθεν ἐτέρωθεν τὴν ὑπόθεσιν ἐσχηκώς, καὶ πρὸς τοσαύτην σφοδρότητα ἐκταθείς, ὡς μυρίαὶ αὐτὸν περιβαλεῖν κακοῖς; Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα, κὰν μυρίας τις αὐτοῖς ἀναμιγνύῃ τὰς ἡδονὰς, εἰς τὸν τῶν ὀδυνηρῶν βίον καταλέξαι τὴν ἐκείνου ζωὴν· νῦν δὲ τοιαῦτα τὸ μετὰ ταῦτά ἐστιν, ὡς μηδὲ ἤρχθαι τῶν ἀληθῶς λυπηρῶν. Πάντα γὰρ μῦθον καὶ πᾶσαν τραγωδίαν ἐνίκησε τὰ τοῦ βασιλέως τούτου πάθη· οὕτως ἀλλάκτα καὶ ἐπάλληλα προσέπεσεν αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ τὰ δεινὰ, κακῶ τὸ κακὸν ἀεὶ ἴασασθαι σπουδαζόντων αὐτῷ.

^a Οὐρα γὰρ ἠράσθη τῆς ἀδελφῆς ὁ Ἀμνῶν τῆς αὐτοῦ· ἐρασθεὶς ὕβρισεν εἰς αὐτήν, ὕβρισας ἐμίσησε, καὶ τὴν ὕβριν ἐξεπόμπευσε καὶ τὴν μίξιν, εὐθέως προστάξας τινὶ τῶν οἰκετῶν ἐκβαλεῖν ἄκουσαν τῆς

^a Sic omnes mss. atque edditi, sed legendam Ἰεσοθωθῆ, nisi sit μεμνημένον ἀμάρτυρα Chrysostomi.

memor, ejusque causam sibi imputans, damna-
 omnibus infelicius degebat. Etsi enim nihil aliud
 illum perturbasset, sufficere id poterat ad vulne-
 randum suffocandumque animum, quod seipsum tot
 sacerdotum peremptorem existimaret. Hæc vero cogi-
 tatione saucius, quæ diu noctuque plus quam tinea
 ipsius corrodebat animum, et alia deinceps vulnera
 continua ac perpetua suscipiebat: quippe cum Nabal
 per servos suos eum contumeliis afficeret, fugiti-
 vumque, perfugum, atque ingratum servum appel-
 laret, non sine dolore verba illa percepit. Et cum
 ad Achis profectus insanum se simulans concide-
 ret, versaretque oculos, atque spumæ plurimum ex
 ore dimitteret, longe amplius cruciabatur, quam illi
 qui revera corripuntur a demone, cum secum re-
 putaret in quam ille se necessitatem deduxisset, quem
 summis beneficiis foverat. Cum vero paululum apud
 hostes quievisset, essetque in hostem illorum de-
 ducendus exercitus, invidia commoti adversus eum
 satrapæ, atque illi apud regem suum detrahentes,
 suo illum exercitu deturbant, veluti inutilem sibi
 et insidiatorem proditoremque futurum. *Irati sunt,*
inquit, adversus illum satrapæ alienigenarum dixe-
runtque regi: Emitte virum, et revertatur ad locum ubi
in illum stituisti, nec veniat nobiscum ad bellum, et
non sit insidiator in castris. In quo enim iste reconci-
liabatur domino suo, nisi in capitibus virorum illorum
(1. Reg. 29. 4)? Quibus ille verbis percussus accepta
 summa contumelia recessit mœrens, ac domum red-
 iens tanta mala offendit, ut pene mœrore suffo-
 caretur. Quæ enim tunc contigerunt adversa, ea
 erant, ut possent prævisa etiam illius animum te-
 nebris obducere: porro ex insperato supervenientia
 duplo quam erant graviora videbantur, neque jam
 tolerabilia. Abierat enim ille quasi quieturus domi,
 mœroris præteriti consolationem inventurus, uxores
 scilicet ac liberos, cum repente audivit illos in
 servitium ab hostibus abductos, viditque ignem, fa-
 mum, sanguinem, cadavera; atque antequam istos
 lugeret, captivosque defferet, irruunt in eum feris
 omnibus immanius habitatores civitatis, quærentes
 singuli casuum suorum consolationem ex illius capite.
 Et quemadmodum cum venti contrarii in mare ir-
 ruunt, ingens et sæva procella ex ea pugna concita-
 tur: ita et tunc tristitia et metu justis hujus pertur-
 bantibus animum, tempestas maxima tumultusque
 harum passionum invicem se collidentium jugiter
 ierant. Cum autem his elapsus malis uxores ac na-
 tos captivitatemque omnem recepisset, antequam
 victoriæ illius voluptate frueretur, mœstissimo per-
 cussus est nuntio, mortem Jonathæ comperiens:
 quæ illius animum tanto dolore prostravit, quantus
 ex illius lamentatione cognoscitur. *Incidit enim,*
inquit, super me dilectio tui, quasi dilectio mulierum
(2. Reg. 1. 26). Quid autem lamentationes prose-
 quar? Qui enim patrem illius, insidiatorem suum
 atque inimicum et qui milies mortem suam concupie-
 rat, ita flevit, quid passus existimetur, cum illum,
 qui sibi in illis periculis semper adstiterat, ac sæ-

pissime patris insidiis eripuerat, secretorumque suo-
 rum particeps fuerat, cum quo pacta plurima inierat,
 cum illi acceptorum beneficiorum vicem restituere
 valeret, tum e vita decessisse didicit?

8. Cum adhuc vigeret illa perturbatio, alio rursus
 mœrore dux illum suæ militiæ exerceat, dum Aben-
 ner, qui sine labore, imo et cum facilitate omni to-
 tum illi exercitum se præbiturum pollicitus fuerat,
 ante impletam pollicitationem occupans, fraude in-
 terimit. Cui eadi in tantum condoluit, ut et tunc
 mala Joab imprecaretur, et ipso mortis suæ tem-
 pore filio imperaret, ut ultionem ab eo tanti sceleris
 exigeret: ac verba ipsa lamentationis suæ perturba-
 tionem animi illius facile nobis insinuare possunt.
Elevavit enim rex, inquit, vocem suam, ac flevit su-
per tumulo Abenner, et dixit: Si secundum mortem
Nabal morietur Abenner, manus tuæ non fuerunt
vinctæ, neque pedes tui in compedibus, neque acc-
sisisti sicut Nabal: coram filio iniquitatis corruisti
(2. Reg. 3. 32-34). Quid igitur post hæc? Dolo inter-
 citur Memphibosthe¹, successitque hinc mœror:
 quippe et illum ita laxis postea, ut interfectores
 ejus morte mulcicaret: cohors item claudorum ob-
 jecta illum immodice turbavit. Eis tamen aliisque
 hostibus nonnullis superatis, arcam ingenti cum le-
 titia reducere instituit (2. Reg. 6. 5). Verum cum
 ea redareretur, gaudentibus omnibus, in medio le-
 titiæ res contigit, quæ voluptatem obscuraret om-
 nium, regisque animum ingenti dolore ac metu con-
 foderet. Oza enim cum vellet arcam labantem eri-
 gere, Dei confestim iracundia percussus ac mortuus
 est: usque adeo autem regis animum metus iste
 commovit, ut non prius auderet arcam ad se intro-
 ducere, quam adfisceret quoniam modo erga eum
 se gereret, qui illam susceperat Abeddara. Postea
 mortuo Ammanitarum rege (2. Reg. 10. 2), rem boni
 ac benigni hominis faciens, misit qui consolarentur
 filium ejus, persuaderentque patris obitum patienter
 tolerare. Tum ille pro honore suscepto injuriis
 abentes prosequutus dehonestatos remisit ad regem.
 Parumne hoc tibi videretur ad feriendum deicien-
 damque animum? annon bellum hinc et non alia de
 causa sequutum id ostendit, quod in tantum vehe-
 mentiæ progressum est, ut innumeris illum malis
 afficeret? Sufficere quidem et ista poterant, etiamsi
 eis quispiam innumera jucunda permisceat, ad illius
 vitam inter eos numerandam, qui in luctu et mise-
 riis vixerunt: at talia postmodum sequuta sunt, ut
 nec olium vere tristitia pati cœpisse videatur. Quippe
 fabulas omnes omnemque tragœdiam vicerunt regis
 hujus calamitates: adeo portentosa et frequentia
 domui ejus contigere mala, cum calamitates aliarum
 calamitatum remedio curarentur.

Sceleribus filiorum affligitur David. — Considera,
 quæso: adamavit sororem Thamar Annon, amatam
 vi oppressit, oppressam odio habuit, eamque viola-

¹ sic omnes Mss. atque editi; sed legendum, *tesboath*, nisi
 sit nomenclatus error Chryostomi.

tionem nefariumque concubitus ipse patefecit alicui ex servis, mandans ut invitam pelleret domo, ac per plateam emitteret clamantem plorantemque. Id cum didicisset Absalom, ad prandium fratres invitavit universos, inter quos et stuprator ille sororius aderat, edentem illum cum cæteris atque bibentem per servos jugulat. Inde quispiam exurgens, nec plene rei gestæ ordinem noscens ob tumultum, regi mortuos omnes illius filios annuntiat. Tunc ille sedens filiorum, quæ non erat, lugebat cædem. Postquam rem vere gestam novit, filio quidem interminatus est mortem; cum vero ille effugisset, totumque triennium in aliena vixisset regione, toto illo tempore rex permansit iratus: et ne tunc quidem illum accersisset, nisi cum ducis sui sapientia flexisset. Eo autem accersito, ne sic quidem extincta est doloris flamma, sed duos rursus annos illum aspectu removit suo, vixque post adeo prolixum tempus a duce exoratus suis illum aspectibus dignatus est. At vero ille harum rerum memoria indignatus, sive alias tyrannidem affectans, insurgit in patrem, illumque rursus ad fugas erroresque, quos perpessus erat sub Saül, revocat: imo illi multo molestior ea fuga, quam prior fuit. Nam prius quidem dux cum esset, ista perpessus est: nunc autem cum annis plurimis regnasset, hostesque fere omnes superasset, migrare cogebatur, ac profugus fieri: qui autem illum profugum agebat, non alienus quispiam, sive hostis erat, sed qui ex ipsius utero egressus fuerat, sicut et ipse lamentabatur plorans (2. Reg. 16. 11). Et olim quidem cum in fervore esset ætatis, ferre universa fortiter poterat; nunc autem illo tempore emenso, quando senectutis suæ solatium scelestum illum habere debuerat, tunc maxime insidiosum sibi infestissimum sentiebat. Egrediebaturque cum paucis, pedibus nudis rex, se præ pudore occultans, ac lacrymas fundens. Bellum quippe illud non calamitatis tantum, sed confusionis quoque materia illi erat. Tanto enim contumeliosus quam Saül, impius filius cum beato illo tunc agebat, ut patris quoque concubinas violaret, idque non clam, sed in solario domus, videntibus omnibus, ut jura naturæ legesque concubitus per nimiam, qua in patrem ferebatur, insaniam perverteret: atque amentia ebrius, bello necdum confecto, quasi jam vicisset, captivosque duxisset adversarios, ista audebat ac præ se ferebat. Sic igitur mœstum et metuentem Siba cum invenisset, turbavit amplius, dominum calumniatus suum, asserensque illum tyrannice sentire.

9. Huic successit Semei, vir quidam sceleratus et ingratus, innumerisque illum probris respersit, verbis lapides admiscens: *Egredere, inquit, vir sanguinum, et vir nequam. Convertit in te Dominus omnem sanguinem domus Saül, qui regnasti pro eo et dedit Dominus regnum in manu Absalom filii tui, ostenditque tibi malitiam tuam, quia vir sanguinum es tu* (2. Reg. 16. 7. 8). His ille auditis atque toleratis tabescebat quidem, quod ex ipsis lamentis manifeste comprobatur, verum nihil ultra facere audebat; sed cum dixisset: *Dimitte illum maledicere mihi: Dominus enim dixit illi: ut*

videat humilitatem meam, retribuaturque mihi Dominus bona pro maledictione diei hujus (2. Reg. 16. 10-12); vivum ab se abire permisit. Ipsi autem Chusi adventum præstolabatur, sollicitusque ac tremens rei expectabat exitum. Ut autem et ista nuntiata sunt, bellum instruebatur, bellis omnibus quæ unquam contigerunt insolentius, ænigmati quam veritati similis. Eum enim qui causa fuerat malorum omnium, ejusque belli totam materiam præbuerat, et quo mortuo adversa omnia finiebantur, cum, inquam, ducibus suis tota providentia et cura commendabat, ista illis jugiter replicans: *Parcite, aiebat, filio meo Absalom* (Id. 18. 5). Quid hac hæsitacione et ambiguitate deterius? quid ea difficultate miserabilis? Suscipere bellum cogebatur, in quo et vincere et vinci æque illi molestum erat. Nam neque superari volebat, qui tantas copias emiserat; neque rursus superare, qui belli auctorem necari prohibebat. Verum discreto bello, ac sine quem voluit Deus consequuto, ac parricida illo interfecto, reliquis omnibus in læticia et gaudio agentibus, solus rex lugebat et lacrymabatur, ac seipsum includens defunctum compellabat filium, ferebatque graviter quod pro illo ipse non occubisset. *Quis enim, aiebat, mihi mori pro te dabit, Absalom fili mi* (Id. v. 33)? Quid hac calamitate perplexius unquam auditum est? Quando fratrem ille necaverat, ipsum interficere querebat; quando autem contra se vesanus ferebatur, tunc filio parebat. Neque flere quidem destitisset mortuum, nisi in gressus Joab indignitatem rei arguisset, ac vehementius alloquens erexisset illum, exercitumque decenti habitu suscipere persuasisset. Ne tum quidem clades ejus finem acceperunt, sed primo adversum se versi in seditionem milites divisique sunt: postea vero quam vix et per summas blanditias cessarunt, resilientes rursus adhæserunt Sabeæ, bellumque aliud conflare cœpit, cum adhuc prioris reliquie remaneret. Quibus rebus perturbatus David, coactis copiis eas cum ducibus misit: Joab autem et ex hoc bello peracta victoria non permisit victoriæ voluptatem sine mœrore contingere. Namque ducem una secum constitutum, qui omnem populum subjecerat Davidi, innocentem et qui in nullo se læserat; invidiæ stimulis agitato occidit. Quæ res ita gravis ac molesta fuit regi, ut filio moriens mandarit Amessæ sanguinem ulcisci. Quod vero longe gravius est, ita affectus neque mœroris sui causam dicere audebat, eo quod adversus innumera incommoda jam obluctatus esset. Etenim post bellorum tumultus fames cunctam regionem exceperat, et cum ejus mali solutionem quæreret, cogebatur filios Saül ad mortem tradere. Quippe hoc cæleste oraculum præcipiebat: *super Saül, inquit, et super domum ejus hæc injustitia, eo quod Gabaonitas morti addixerit* (Id. 21. 1). Quod si quis recolat quantum Saülis mortem defleverit, animadvertet quid tum quoque passus sit, cum filios tradidit Gabaonitis. Attamen et ista tolerabat, ulteriusque calamitates procedebant. Nam post famem protinus insurrexit pestis, cecideruntque in dimidio diei septuaginta millia virorum, quando miseranda illa verba loquutus

οὐκ ἔστιν, καὶ παραπέμψαι διὰ τῆς ἀγορᾶς βροῦσαν καὶ ὄδυρομένην. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀβεσσαλώμ, καὶ καλέσας ἐπ' ἄριστον τοὺς ἀδελφοὺς ἅπαντας, ἐν οἷς ἦν κακείνος ὁ ὑβριστής, ἐστιώμενον αὐτὸν μεταξὺ καὶ πίνοντα κατασφάττει διὰ τῶν οἰκετῶν. Εἶτα ἐξαναστὰς τις ἐκεῖθεν, καὶ τὸ σαφές οὐ μαθὼν διὰ τὸν θόρυβον, ἀπήγγειλε τῷ βασιλεῖ, ὅτι τεθνήκασιν πάντες οἱ παῖδες αὐτοῦ. Καὶ ἐκάθητο θρηνηῶν τὸν ἀπάντων φόνον τὸν οὐ γεγεννημένον· ὡς δὲ ἔγνω τὸ σαφές, ἠπειλεῖ μὲν τῷ παιδί, καὶ ἀναιρήσειν ἔλεγεν, ἀποδράντι δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας τριῶν διατρίψαντι περίοδον ἐτῶν πάντα τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἔμενον ὀργιζόμενος· καὶ οὐδ' ἂν τότε αὐτὸν ἐκάλεσεν, εἰ μὴ ἡ τοῦ στρατηγοῦ σοφία καὶ ἄκοντα αὐτὸν εἰς ταύτην ἐνέβαλε τὴν ὑπόσχεσιν. Καλέσας δὲ, οὐδὲ οὕτως ἔσθετε τῆς καρδίας τὴν πληγὴν, ἀλλ' ἕτερα πάλιν δύο αὐτὸν ἔτη τῆς ὄψεως ἀποστήσας τῆς αὐτοῦ, μόλις μετὰ τὸν μακρὸν χρόνον τοῦτον πάλιν ἀξιωθείς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, παρρησίας μετέδωκεν. Ὁ δὲ ὑπὲρ τούτων μνησικακῶν, ἧ καὶ ἄλλως τυραννίδος ἐρῶν, ἐπανίσταται τῷ πατρὶ, καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τοὺς πλάνους καὶ τὰς φυγὰς, ὡς ὑπέμεινεν ὑπὸ τοῦ Σαούλ, ἐπανήγαγε, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ τοῦτον ἐκεῖνου χαλεπώτερον ἀπέδειξε τὸν κινδύνον. Τότε μὲν γὰρ στρατηγὸς ὢν τοιαῦτα ἐπάσχε, νῦν δὲ μετὰ τὸ χρόνους ἐν τῇ βασιλείᾳ ποιῆσαι πολλοὺς, καὶ κρατῆσαι τῶν πολεμίων ἀπάντων ὡς εἶπειν, μεταναστεύειν ἠναγκάζετο. Ὁ δὲ ἀναγκάζων οὐκ ἀλλότριός τις ἦν, οὐδὲ πολέμιος, ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς κοιλίας, ὡς [216] αὐτὸς ἀπωδύρετο λέγων, ἐξελθὼν τῆς αὐτοῦ. Καὶ τότε μὲν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἦν, καὶ φέρειν ἠδύνατο πάντα γενναίως· νυνὶ δὲ παρὰ τὸν καιρὸν, ὃν γηροτροφεῖσθαι αὐτὸν ἐχρῆν ὑπ' ἐκεῖνου τοῦ μιαινοῦ, τότε ἐπεδουλεύετο καὶ ἐπολεμεῖτο, καὶ ἐξήκει μετὰ ὀλίγων τινῶν ἀνυπόδετος ὁ βασιλεὺς, ἐγκαλυπτόμενος καὶ δακρῶν. Οὐ γὰρ συμφορᾶς αὐτῷ μόνον, ἀλλὰ καὶ αἰσχύνῃς ὑπόθεσιν εἶχεν ὁ πόλεμος. Τοσοῦτω γὰρ τοῦ Σαούλ ὑβριστικώτερον ὁ υἱὸς ἐχρήσατο τῷ μακαρίῳ τότε ἐκεῖνω, ὡς καὶ εἰς τὰς παλλακὰς ἐνυθρίσαι τοῦ πατρὸς, καὶ ταῦτα οὐ λάθρα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ δώματος, ὀρόντων ἀπάντων, καὶ τοὺς τῆς φύσεως θεσμούς καὶ τοὺς τῆς μίξεως νόμους διὰ τὴν κατὰ τοῦ πατρὸς ὑβρίζε μανίαν, καὶ ὑπὸ τῆς ἀνοίας μεθύων, ἔτι τοῦ πολέμου συνεστῶτος, τὰ τῶν ἤδη νενικηκότων καὶ λαθόντων αἰχμαλώτους τοὺς ἐναντίους ἐτόλμα καὶ ἐπεδείκνυτο. Οὕτω τολμῶν ὄντα κατιώδυνον καὶ φοβούμενον εὐρύων ὁ Σιδᾶ συνετάραξε πλέον καταφεισάμενος τοῦ δεσπότη, καὶ εἰπὼν, ὅτι τὰ τοῦ τυράννου φρονεῖ.

θ'. Τοῦτον διαδέχεται ὁ Σεμεὶ, μιαινός τις ἀνὴρ καὶ ἀχάριστος, καὶ μυρίοις ὄνειδεσιν ἐβαλλε καὶ λίθοις μετὰ τῶν ῥημάτων ἐκεῖνων· *Ἐξέλθε, φησὶν, ἀνὴρ αἱμάτων, καὶ ἀνὴρ ὁ παράνομος. Ἐπέστρεψεν ἐπὶ σέ Κύριος πάντα τὰ αἵματα τοῦ οἴκου Σαούλ, ἀνθ' ὧν ἐβασίλευσας ἀντ' αὐτοῦ, καὶ ἔδωκε Κύριος τὴν βασιλείαν εἰς χεῖρας Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ σου, καὶ ἔδειξέ σοι τὴν κακίαν σου, ὅτι ἀνὴρ αἱμάτων σὺ εἶ.* Ὁ δὲ ἐτήκετο μὲν ταῦτα ἀκούων καὶ πάσχων, ὡς καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν θρηνηῶν τοῦτο ἐδήλου, οὐδὲν δὲ ἐτόλμα περαιτέρω πρᾶξαι· ἀλλ' εἰπὼν, *Ἄφες αὐτὸν καταρῆσθαι, ὅτι Κύριος εἴρηκεν αὐτῷ, ὥπως ἴδῃ τὴν ταπεινώσιν μου, καὶ ἀποδώῃ μοι Κύριος ἀγαθὰ ἀντὶ κατάρσας τῆς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, ἀφῆκε ζῶντα ἀπελθεῖν· αὐτὸς δὲ περιέμενε τὰ περὶ τοῦ Χουσί μεριμνῶν καὶ τρέμων τί ποτε ἄρα ἔσται*

τὸ τέλος. Ὡς δὲ ἀπηγγέθη καὶ ταῦτα, συνεκροταίτο ὁ πόλεμος πάντων πολεμίων τῶν πρόποτε γενομένων καινότερος ὢν, καὶ αἰνίγματι μᾶλλον εὐκίως. Τὸν γὰρ αἴτιον τῶν τοσοῦτων κακῶν, καὶ ἐκεῖνη τῇ μάχῃ παρασχόντα τὴν ὑπόθεσιν ἅπασαν, καὶ οὐ πεσόντος ἅπαντα λέλυτο τὰ δεινὰ, τοῦτον ἔχειν ἐν πολλῇ προνοίᾳ καὶ φειδοῖ τοὺς στρατηγοὺς παρεκάλει τοὺς αὐτοῦ, συνεχῶς ἐπιλέγων· *Φείσασθέ μου τοῦ παιδιοῦ τοῦ Ἀβεσσαλώμ. Τί ταύτης ἂν γένοιτο τῆς ἀπειρίας χεῖρον; τί τῆς ἀμηχανίας ἐλσεινότερον; Πόλεμον ἀναδέξασθαι ἠναγκάζετο, ἐν ᾧ καὶ τὸ νικῆσαι καὶ τὸ κρατηθῆναι ὁμοίως ἀπεικτόν ἦν αὐτῷ. Οὕτε γὰρ ἔλαττον ἔχειν ἠθέλειν, οὐδὲ γὰρ ἂν τοσοῦτον ἐξέπεμψε στρατὸν, οὔτε περιγενέσθαι, οὐδὲ γὰρ ἂν τὸν συνέχοντα καὶ συγκροτοῦντα τὴν τῆς μάχης παράταξιν ἐκώλυσεν ἀνελεῖν. Κριθέντος δὲ τοῦ πολέμου καὶ τέλος λαθόντος ὅπερ ἠθέλειν ὁ Θεὸς, καὶ τοῦ πατραλοῖου πεσόντος ἐκεῖνου, οἱ μὲν λοιποὶ πάντες ἦσαν ἐν εὐφροσύνῃ καὶ χαρᾷ, μόνος δὲ ἐκεῖνος ἐπένθει καὶ ἐδάκρυε, καὶ καθείρξας ἑαυτὸν ἀνεκαλεῖτο τὸν τεθνηκότα, καὶ ἐδυσχέραινεν ὅτι μὴ ἀντ' ἐκεῖνου τὴν τελευτήν ἐδέξατο. *Τίς δώσει γάρ μοι, φησὶ, θάνατον, ἀντὶ σοῦ, Ἀβεσσαλώμ, υἱέ μου; Τί ταύτης ἠκούσθη πολυπλοκώτερον τῆς συμφορᾶς; Ὅτε μὲν τὸν ἀδελφὸν ἀνεῖλεν, ἀνελεῖν αὐτὸν ἐσπούδαζεν, ὅτε δὲ ἐμάνη κατ' αὐτοῦ, τότε φεῖδεται τοῦ παιδός. Καὶ οὐκ ἂν ἐπαύσατο θρηνηῶν ἐπὶ πολὺ τὸν νεκρὸν, εἰ μὴ εἰσηλθὲν ὁ Ἰωάθ, καὶ τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος ἔδειξε, καὶ σφοδρότερον διαλεχθεὶς ἀνέστησέ τε αὐτὸν, καὶ ἐν σχήματι τῷ προσήκοντι δέξασθαι τὴν στρατιάν παρεσκεύασε. [217] Καὶ οὐδὲ τότε αὐτῷ τὰ τῶν δεινῶν τέλος ἐλάμβανεν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους οἱ στρατιῶται καὶ διηρέθησαν· ὡς δὲ μόλις καὶ μετὰ πολλῆς τῆς κολακείας εἶξαν τῷ βασιλεῖ, πάλιν ἀποπηδῆσαντες προσετέθησαν τῷ Σαβεῖ, καὶ πάλιν ἐξ ἀρχῆς ἕτερος ἐτίκτετο πόλεμος τῶν τοῦ προτέρου λειψάνων μενόντων ἔτι. Ὑπὲρ ὧν θορυβηθεὶς ὁ Δαυῖδ, καὶ συγκροτήσας τοὺς στρατιώτας, ἐξέπεμψε μετὰ τῶν στρατηγῶν· ὁ δὲ Ἰωάθ τροπωσάμενος καὶ τοῦτον τὸν πόλεμον, οὐκ ἀφῆκε καθαρὰν ἀθυμίας γενέσθαι τὴν ἀπὸ τῆς νίκης ἡδονήν. Τὸν γὰρ συστράτηγον τὸν αὐτοῦ καὶ πάντα τὸν λαὸν ὑποτάξαντα τῷ Δαυῖδ, τοῦτον ἀπλῶς καὶ οὐδὲν ἔχων ἐγκαλεῖν, ὑπὸ βασκανίας μανεῖς ἀνεῖλε καὶ διεχρήσατο· ὅπερ οὕτω διετάραξε τὸν βασιλέα καὶ συνέχευεν, ὡς καὶ περὶ τούτου τελευτῶντα ἐπισκῆψαι τῷ παιδί, καὶ δεηθῆναι μὴ περιδεῖν ἀτιμώρητον ἀπελθόντα τὸν Ἀμισσᾶ. Καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, οὕτω διακείμενος οὐδὲ ἐξείπειν ἐτόλμα τῆς ἀθυμίας τὴν ὑπόθεσιν, διὰ τὸ μυρίοις ἤδη προστεταλαιπωρηκένοι κακοῖς. Καὶ γὰρ μετὰ τοὺς πολέμους τούτους διεδέξατο λιμὸς τὴν χώραν πᾶσαν, καὶ τοῦ κακοῦ ζητῶν λύσιν εὐρεῖν, ἠναγκάζετο τοὺς τοῦ Σαούλ ἐκδοῦναι παῖδας εἰς σφαγὴν. Τοῦτο γὰρ ἔλεγεν ὁ χρησμὸς· *Ἐπὶ Σαούλ, φησὶ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτῆ διὰ τὸ θανατῶσαι αὐτὸν τοὺς Γαβαωνίτας. Εἰ δὲ τις μέμνηται πῶς τὸν Σαούλ ἐθρήνησεν, οἶδε τί καὶ τότε ἐπάσχε παραδιδούς τοῖς Γαβαωνίταις αὐτούς· ἀλλ' ὁμως καὶ ταῦτα ἔφερε, καὶ περαιτέρω πάλιν πράξει τὰ τῶν συμφορῶν. Μετὰ γὰρ τὸν λιμὸν ἐπέστη λοιμὸς, καὶ πίπτουσιν ἑβδομήκοντα χιλιάδες ἀνδρῶν ἐν τῇ τῆς ἡμέρας ἡμίσει καιρῷ, ὅτε καὶ τὰ ἐλσεινὰ ἐκεῖνα ὄνυματα σφένδαμνα ὁ βασι-***

^a Κορῆ. ἀποδώ, Savil. ἀποδώσῃ, Colh. ἀνταποδώσει.

λεύς. Ἰδὼν γὰρ τὸν ἄγγελον ἐσπασμένον τὴν βομφαίαν ἔλεγεν· Ἰδοὺ ἐγὼ ὁ ποιμὴν ἡμάρτων, καὶ ἐγὼ ὁ ποιμὴν ἐκακοποίησα, καὶ οὗτοι, τὸ ποιμνιον, τί ἐποίησαν; Γενέσθω ἐν ἐμοὶ ἡ χεὶρ σου, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς μου. Πάσας μὲν οὖν αὐτοῦ τὰς ἀθυμίας πρὸς ἀκριθείαν οὐ δυνατόν ἡμῖν ἐξαιρεῖν· οὐδὲ γὰρ εἰσὶν ἀνάγραπτοι πᾶσαι· ἀπὸ δὲ τῶν θρήνων αὐτοῦ καὶ τῶν ὀδυρμῶν δυνατόν στοχάζασθαι καὶ τῶν παραλειφθεισῶν τὸ μέγεθος, καὶ ὡς εὐδέποτε διελίμπανε κοπτόμενος καὶ ἀλγῶν ὁ δίκαιος. Τί γὰρ φησιν; Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη· ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη, καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος. Εἰ δὲ λέγοις ὅτι τῆς κοινῆς τοῦτο κατέγνω ζωῆς, οὐ τῆς αὐτοῦ μόνον, μεῖζόν τι ἢ ἐγὼ αὐτὸς βούλομαι λέγεις, καὶ λόγων ἡμᾶς ἀπαλλάττεις πολλῶν, αὐτὸς ὁμολογῶν, ὅτι οὐ μόνον ἐκείνου, ἀλλ' οὐδ' ἐτέρου τινὸς βίον ἔστιν εὐρεῖν μὴ πολλῶν πλείονα τῶν χρηστῶν ἔχοντα τὰ δυσχερῆ. Καὶ γὰρ, ὡσπερ οὖν καὶ αὐτὸς ἔφη καλῶς, οὐ τὰ αὐτοῦ μόνον ἐκείνος, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἄλλων διασκεψάμενος, οὕτω ταύτην ἐξήνεγκε τὴν ἀπόφασιν, [218] τὰ μὲν αὐτὰ τῷ πατριάρχῃ φθεγγόμενος, μετὰ δὲ μεῖζονος τῆς σφοδρότητος· ὁ γὰρ ἐκείνος ἐπὶ μέρους, τοῦτο καθόλου αὐτός ὑστερον ἀπεφθῆνατο. Ὁ μὲν γὰρ ἔλεγε, Μικραὶ καὶ πονηραὶ αἱ ἡμέραι μου· οὗτος δὲ, Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη, τουτέστι πάντων ἀνθρώπων, καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος.

γ'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὅπερ ἔφην, ἀφίξιμί σοι μετὰ ἀκριθείας ἀπάσης κατὰ σχολὴν ἐπελθεῖν· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τοὺς λοιποὺς ἤξω προφήτας, καίτοι γε οὐδαμοῦ τὸν βίον κῦτῶν ἀνάγραπτον ἀφῆκαν ἡμῖν, ἀλλ' ὁμῶς καὶ εἰς τοσαύτην στενοχωρίαν ἐμπεσόντες, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν κατασχόντων αὐτοὺς κακῶν, καὶ ἀπὸ ῥήματος ἐνὸς οἴμαι δυνῆσθαι δεῖξαι πάντα τὸν βίον αὐτῶν ὄντα κατώδυνον. Καὶ πρῶτον μὲν, ὁ κοινὸν πᾶσιν ὑπῆρχεν αὐτοῖς, στρεβλούμενοι, μαστιζόμενοι, πριζόμενοι, λιθαζόμενοι, φυλακίζόμενοι, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀποθνήσκοντες, περιεργόμενοι ἐν μιλῶταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι τὸν ἅπαντα βίον διετέλουν. Μετὰ δὲ τοῦτο καὶ ἐτέραν εἶχον ἀθυμίας προσθήκην ταύτης χαλεπωτέραν, τὴν κακίαν ὀρθῶν προβαίνουσαν τῶν ταῦτα διατιθέντων αὐτοὺς, ἐφ' ᾧ μᾶλλον τῶν οἰκείων ἐδάκνοντο θλίψεων. Καὶ ὁ μὲν ἔλεγεν· Ἀρὰ καὶ ψεῦδος, καὶ κλοπὴ καὶ μοιχεία καὶ φόνος κέχυται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἵματα ἐφ' αἵμῃσι μίσγουσι· τὸ ἀδές καὶ πολὺ πλοκὸν καὶ θαψιλῆς τῆς κακίας ἐμφάνειν ἡμῖν. Ἐτερος δὲ ἔββα πάλιν Οἴμοι! ὅτι ἐγενόμην ὡς συνάγων καλῆμην ἐν ἀμῆτῳ, καὶ ὡς ἐπιφυλλίδα ἐν τρυφήτῳ οὐχ ὑπάρχοντες βότρυος· τὸ σπάνιον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν διὰ τούτων· θρηνῶν. Ἄλλος πάλιν ἕτερα ταυῦτα ἀπωδύρετο. Ὁ δὲ αἰπῶς οὐ τὰς κακίας αὐτῶν ἐπέμβει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς συμφορὰς μᾶλλον τῶν οἰκείων ἐθρήνει πειρασμῶν, καὶ τοῦ Θεοῦ ἰδεῖτο λέγων· Ἦως γενοῦ, Κύριε· τίς ἀναστήσει τὸν Ἰακώβ, ὅτι ἐλιγιστός ἐστι; Μετανόησον, Κύριε, ἐπὶ τούτῳ. Καὶ οὐδὲ οὕτω τυγχάνει τῆς ἰκετηρίας· εἶπε γὰρ· Καὶ οὐ μὴ γένηται, λέγει Κύριος. Ὁ δὲ Ἰσαΐας ἀκούσας ὅτι ἔρημος ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, οὐδὲ παρακαλεῖσθαι ἤθελεν,

^a Sic Savil. et Colb. Morel. vero διὰ τοῦτο.

^b Savil. et Colb. ἰκετηρίας recte, Morel. σωτηρίας perperam.

ἀλλ' ἐπέμβει διηνεκῶς καὶ ἔλεγεν· Ἀρστέ με, πικρῶς κλαύσομαι, μὴ κατισχύσητε παρακαλεῖν με· ὁ γὰρ τοῦ θανάτου τρόπος πᾶσιν ὑπερβαίνει συμφορὰν. Τοῦ δὲ Ἰερεμίου τοὺς θρήνους, καὶ τοὺς ἰδίᾳ συντεταγμένους, καὶ τοὺς πανταχοῦ τῆς προφητείας διασπαρμένους, τοὺς τε ὑπὲρ τῆς πόλεως, τοὺς τε ὑπὲρ αὐτοῦ, τίς ἀδακρυτὴ δυνήσεται ἐπελθεῖν; Νῦν μὲν γὰρ ἔλεγε· Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ μου ὕδωρ, καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρύων; καὶ κλαύσομαι τὸν λαὸν τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός· νῦν δὲ· Τίς δώσει μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ σταθμὸν ἐσχυτον, καὶ καταλείψω τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἀπελεύσομαι ἀπ' αὐτῶν; ὅτι πάντες μοιχῶνται. Καὶ ποτὲ μὲν σχετλιάζων ἔββα· Οἴμοι ἐγὼ, μήτηρ! ὡς τίνα με ἔτεκες ἄνδρα δικαζόμενον καὶ διακρινόμενον πάσῃ τῇ γῆ; ποτὲ δὲ καὶ τὴν ἡμέραν τῆς γενέσεως αὐτοῦ κατηρᾶτο λέγων, Ἐπικατάρατος ἡ ἡμέρα, ἐν ᾗ ἐγεννήθην ἐν αὐτῇ. Ὁ δὲ τοῦ βορβόρου λάκκος, καὶ αἱ τῶν δεσμῶν θλίψεις, καὶ αἱ μάστιγες, [219] καὶ αἱ ἐπιβουλαί, καὶ ὁ γέλως ὁ διηνεκῆς οὕτως αὐτὸν διέθηκαν, ὡς καὶ ἀπαγορευταὶ λοιπόν. Τί δὲ ἠνίκα τῆς πόλεως ἀλούτης προνοίας ἔτυχε παρὰ τῶν βαρβάρων καὶ τιμῆς; ἄρα ἤσθητο τούτων; Τότε μὲν οὖν καὶ τοὺς πικροὺς θρήνους ἔγραψε τοὺς ἀπελθόντας πανθῶν, καὶ τῶν παρελθόντων δὲ οὐκ ἐλάττονα εἶδε δεινὰ, αὐτῶν τῶν ἀπὸ τοῦ πολέμου ὑπολειφθέντων παροξυνάντων τὸν Θεόν. Ἐπαγγεῖλάμενοι γὰρ πάντα αὐτῷ πεισθήσεσθαι καὶ μηδὲν ἀντερεῖν, εἰς Αἴγυπτον πάλιν κατήεσαν, τοῦ χρησμοῦ τάναντία λέγοντος, καὶ τὸν προφήτην κατήγον μεθ' ἑαυτῶν, καὶ χαλεπώτερα τῶν προτέρων αὐτοῖς ἠνάγκαζον προαναφωνεῖν διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς ἑαυτῶν. Τί δὲ ὁ Ἰεζεκιήλ; τί δὲ ὁ Δανιήλ; οὐκ ἐν αἰχμαλωσίᾳ τὸν ἅπαντα χρόνον διήγαγον; Καὶ ὁ μὲν λιμῶ καὶ δίψει ὑπὲρ τῶν ἀλλοτρίων ἐκολάζετο κακῶν, καὶ τῆς γυναικὸς ἀπελθούσης τοσαύτην συμφορὰν ἀδακρυτὴ προσεπάττετο φέρειν, οὐ τί βαρύτερον γένοιτ' ἂν τοῦ μηδὲ θρηνεῖν συγχωρεῖσθαι τὰ οἰκεία κακά; Τὸ γὰρ ἐπὶ βολβίτων ἀναγκάζεσθαι τὸν ἄρτον ἐσθίειν τὸν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς κατακλίνεσθαι ἐπὶ ἐναντήκοντα ἡμέρας καὶ ἑκατὸν, καὶ ὅσα ἕτερα ταυῦτα ἐκελεύετο ὑπομένειν, παρήμι νῦν. Εἰ γὰρ καὶ μηδὲν αὐτῷ συμβεβῆκει τῶν ἀνιαρῶν τῶν τε παρελθόντων ὑφ' ἡμῶν, τῶν τε λεχθέντων νῦν, αὐτὸ μόνον τὸ μεταξὺ τῶν πολεμίων εἶναι καὶ βαρβάρων καὶ ἀνδρῶν ἀκαθάρτων τὸν δίκαιον καὶ καθαρὸν, πᾶσιν τιμωρίας χαλεπωτέρον ἦν.

Ὁ δὲ Δανιήλ ἐδόκει μὲν τιμῆς ἀπολαύειν πολλῆς, καὶ οὐχ ὡς ἐν αἰχμαλωσίᾳ ζῆν ἐν τοῖς βασιλείοις ἀναστρεφόμενος· καὶ ἐν δυναστείαις ὢν· εἰ δὲ τις αὐτοῦ τῆς εὐχῆς ἐπακούσαιε καὶ τὴν νηστείαν καταμάθοι, καὶ τοῦ προσώπου τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὰς ἰκετηρίας τὰς συνεχεῖς, καὶ ὑπὲρ ὧν ταῦτα ἔπραττε γνοίη καλῶς, εἴσεται πάντων μάλιστα τοῦτον ἐν ὀδύναις ὄντα καὶ ἀθυμίας. Οὐ γὰρ τὰ παρόντα μόνον αὐτὸν ἦν κακὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα συνετάραττον, ἄπερ καὶ μηδέπω γεγονημένα κατηξιώθη μαθεῖν προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς· καὶ τῆς προτέρας οὐδέπω δουλείας ἀπαλλαγέντας ἰδὼν τοὺς Ἰουδαίους, ἐτέραν αὐτοῖς αἰχμαλωσίαν ἠναγκάζετο προῶν, καὶ τὴν οὕτω κατασκευασθεῖσαν πόλιν, ταύτην ἀλισκομένην

^c Morel. καὶ στραζόμενος, Savil. et Colb. ἀναστρεφόμενος

est rex. Cum enim vidisset angelum districtum gladium tenentem, dicebat: *Ecce ego pastor peccavi, et ego pastor male feci: isti qui sunt grex, quid fecerunt? Sit in me manus tua, et in domum patris mei* (2. Reg. 24. 17). Denique ipsius omnes æruanas diligentius enumerare possibile non est: neque enim omnes conscriptæ sunt, verum ex ipsius lamentis et gemitibus possumus conicere calamitatum quoque omissarum magnitudinem, utque justus ille nunquam plangere ac dolere desierit. Quid enim ille ait? *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta anni, et amplius eorum labor et dolor* (Ps. 89. 10). Sin vero tu dixeris per hæc illum verba non suam solum, sed communem vitam omnium reprehendisse, plus aliquid quam ego velim concedis, plurimisque nos controversiis liberas, ipse consentiens non illius solum, sed ne alterius quidem cujusquam vitam inveniri posse, cujus non multo sint plura tristia quam jucunda. Siquidem ille, ut tu quoque rite confiteris, non suas solum calamitates, sed aliorum quoque in commune considerans, ita demum hanc sententiam tulit eademque patriarcha loquutus, nisi quod iste majori cum vehementia. Quam enim ille de parte, hic de omnibus protulit. Aiebat ille, *Parvi et mali sunt dies mei* (Gen. 47. 9): hic autem, *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni: hoc est, omnium hominum; et amplius eorum labor et dolor.*

10. Verum enim vero hæc, ut dixi, tibi diligentius in otio examinanda relinquens ego ad prophetas veniam reliquos: tametsi nusquam vitam suam illi nobis conscriptam reliquerunt, ob malorum tamen quæ illos oppresserunt magnitudinem vel ex uno verbo omnem illos vitam in laboribus, ærumnis et doloribus egisse reor ostendi posse. Ac primum, quod commune illis omnibus fuit, torti, verberibus affecti, secti, lapidibus obruti, carceribus inclusi, in occisione gladii morientes, circumeuntes in melotis et pellibus caprinis, egentes et pressi et afflicti per omnem vitam perstiterunt (Heb. 11. 37). Ad hæc aliam quoque mœroris adjectionem hac acerbiorē habuere, quod illorum nequitiam, qui se ita afficiebant, semper ad deteriora progredi intuerentur: quæ ex re longe plus quam ex ærumnis angebantur. Et alius quidem aiebat: *Exsecratio et mendacium et furtum et adulterium et homicidium effusa sunt in terra, et sanguinem super sanguinem admiscent* (Osee 4. 2); per hæc verba malitiæ licentiam perplexitatemque et copiam nobis insinuans. Alius rursus clamabat: *Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia, cum non adsint botri* (Mich. 7. 1); per hæc raritatem bonorum hominum deplorans. Item alius alia similia queritur. Porro caprarius ille non eorum vitia lugebat solum, verum plus in illorum calamitatibus, quam in suis tentationibus mœrebat, ac Deum obsecrabat, dicens: *Propitius esto, Domine; quis suscitabit Jacob, quia parvulus est? Pœniteat te, Domine, super hoc* (Amos. 7. 2. 6). Et ne sic quidem precum suarum effectu potitus est; dixit enim, *Et non fiet, dicit Dominus* (Ib.). Isaias vero

cum audisset quia deserta erit omnis terra, ne consolari quidem voluit, sed assidue lugebat, dicens: *Dimittite me, amare flebo; nolite contendere, ut consolentini me* (Isai. 22. 4). Jeremiæ autem lamentationes et seorsum conscriptas, et per omnem prophetiam dispersas, ac partim de civitate, partim de seipso compositas, quis possit sine lacrymis legere? Nam nunc quidem aiebat: *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plangam populum istum die ac nocte* (Jer. 9. 1)? nunc autem: *Quis dabit mihi in deserto mansionem extremam, et derelinquam populum istum, et recedam ab eis? Omnes enim adulteri sunt* (Ibid. v. 2). Nonnumquam vero mœrens clamabat: *Væ mihi, mater, ut quid me genuisti virum, qui discernut, et dijudicet omni terræ* (Id. 15. 10)? Aliquando diei quoque nativitatissuæ maledixit, dicens: *Maledicta dies, in qua natus sum in ea* (Id. 20. 14). Sed et cœni lacus, et vinculorum pressuræ, et verbera, et insidiæ, irrisionesque perpetuæ ita illum exeruciabant, ut jam pene desperaret. Quid autem, quando capta urbe providentia et honore a barbaris dignatus est? num ista sentiebat? Imo vero tunc maxime amara illa lamenta conscripsit, mortuos et abeuntes lugens. Neque minora illi visa sunt sequentia mala præteritis, cum ii qui ex bello reliqui fuerant rursus per sua scelera Deum irritarent. Cum enim polliciti essent se illi per omnia obtemperaturos nihilque reluctaturos, in Ægyptum rursus descenderunt, oraculo contraria præcipiente, prophetamque secum deduxerunt, ac per suam ingratitude illam sibi longe graviora prioribus dicere atque imprecari coegerunt. Quid vero Ezechiel? quid Daniel? nonne in captivitate tempus omne vixerunt? Quorum quidem prior fame ac siti pro alienis cruciabatur malis, uxoreque defuncta cum casum absque lacrymis perferre jubebatur. Porro quid gravius dici possit, quam in suis adversis casibus ne flere quidem permitti? Omitto autem modo quod in limo panem suum comedere coactus sit, et quod super unum latus centum et nonaginta diebus jacere, aliaque hujusmodi tolerare sit jussus (Ezech. 4. 12). Etsi enim illi ex iis quæ vel omisimus, vel diximus, nihil triste contigisset, certe id solum quod inter hostes ac barbaros impurosque homines vir justus et sanctus jugiter versatus sit, omni erat illi supplicio acerbius.

Danielis ærumnæ. — At vero Daniel summis quidem honoribus frui, et quasi non in captivitate, sed in regia jugiter versaretur aula, esse potentissimus videbatur: cæterum si quis illius orationem audiat, jejuniumque consideret, faciei que immutationem, ac juges preces, agnoscatque diligenter quorum gratia ista faciebat, animadvertet hunc omnium maxime in doloribus angoribusque vixisse. Neque enim illum præsentia tantum mala exeruciabant, verum et futura perturbabant: quæ etiam cum necdum contigissent, prænoscere dignus est habitus, atque propheticis oculis aspicere. Cumque necdum priori servitute liberatos Judæos cerneret, ab illis rursus captivitatem prævidere cogebatur: et quæ non

dum ædificata fuerat, eam urbem capi cernebat, sacrificiisque contaminatum templum ac desolatum, omnemque eversam sanctificationem : idcirco lugebat et lacrymabatur, dicens : *Nobis confusio faciei, et principibus nostris, et patribus nostris, quia peccavimus tibi, Domine (Dan. 9. 8. Baruch 1. 15. 16).*

11. *Helias et ipse afflictus. Elisæus propheta. Paulus apostolus inter eos qui afflicti sunt.* — Verum nescio quo pacto me pene inter prophetas effugerat cælestis ille animus, qui sic in terra verabatur, ut in cælo semper esset : nihil enim illi terrenum præter meloter erat. Quid igitur summus iste atque admirabilis vir, si virum illum vocare oportet (3. Reg. 19)? Nam post ingentem illam fiduciam, qua adversus Achab usus fuerat, post ignis illam e cælo demissionem, post necem sacerdotum, posteaquam clauserat et aperuerat cælum, quo tempore utrumque voluerat, post tanta ac talia recte facta et signa fiducie, ita metu mœrorisque magnitudine detinebatur, ut hæc verba loqueretur : *Tolle animam meam a me : non enim sum melior ego quam patres mei (Ib. v. 4).* Ista ille, qui hodieque necdum mortuus est. Neque istud solum, sed in desertum profectus obdormiebat, præ doloris ac mœroris onere lassus ac fatigatus. Porro hujus discipulus non solum spiritum magistri duplicem accepit, sed et pressuras longe etiam majores (4. Reg. 2). Hos denique paulo ante beatus Paulus ostendens, illorumque arumnas enumerans, aiebat : *Quibus dignus non erat mundus (Heb. 11. 38).* Peropportune nunc Pauli fecimus mentionem : qui enim per se solus inspectus ad consolandum sufficere posset, hic post alios veniens, ejus non dolorem ac mœrorem evanescere faciat? Ejus nempe famem, sitim, nuditatem, naufragia, desertique habitationes, timores ac pericula, insidias, carceres, verbera, vigiliæ, innumeras mortes, et alia quæ prædicationis causa perpessus est, ne referenda quidem arbitror. Ista enim etsi pressuras illi exhibebant, non tamen erant absque voluptate quadam. At vero quando illum Asiatici omnes aversati sunt, quando Galatæ perversi sunt, gens integra et eatenus acceptabilis, quando suam Ecclesiam Corinthii plurimas in partes sciderunt, fornicatorique teterrimo per suas blanditias pudoris quoque sensum abstulerunt, quid illum perpessum putas, quantas illius animo tenebras offusas arbitraris? Sed quid nos ista conjecturis colligimus, cum illius verba audire liceat? Corinthiis enim scribens dicebat : *Quoniam ex multa tribulatione et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas (2. Cor. 2. 4).* Et rursus : *Ne forte cum venero, humiliet me Deus, et lugeam multos qui ante peccaverunt, et non egerunt penitentiam (Ib. 12. 21).* Galatis vero : *Filioli, inquit, mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis (Gal. 4. 19).* De Asiaticis vero scribens ad discipulum queritur et ingemiscit. Neque enim ista solum tunc illum mœrore afficiebant, sed et datus illi stimulus ita eum vexabat atque affligebat, ut sæpe pro hujus absolute Deum deprecatus sit : quod enim hic ait, *ser*, sæpius significat (2. Cor. 12. 8).

Prorsus vero quando ille respirare potuit, qui fratris quoque absentiam lugebat? Ex eo, enim, ait, *quod non inveni Titum fratrem meum, non habui requiem (2. Cor. 2. 13).* In alterius item morbo hoc idem passus est : *Deus enim misertus est ejus, de Epaphra scribens Philippensibus, non illius autem solum, sed et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem (Phil. 2. 27).* Et de seductoribus ac sibi reluctantibus graviter mœrens, ad Timotheum scribit : *Alexander, inquit, ærarius multa mihi mala ostendit : reddat illi Deus juxta opera sua (2. Tim. 4. 14).* Quam igitur iste vel brevem mœroris ac doloris habere requiem poterat? Neque enim ea sola quæ dicta sunt, obsidere animum ejus poterant, sed et alia quæ mœrorem illi assiduum præbebant. Et ea rursus ipse aperuit, cum dicit : *Præter ea quæ foris sunt instantia mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror (2. Cor. 11. 28. 29)?* Si igitur ille per singulos eorum, qui scandalizabantur, urebatur, profecto ea adustio exstingui ex illius animo non poterat. Neque enim unquam deerant qui scandalizarentur, ignique illius materiam subministrarent. Nam si et urbes et gentes sæpe integræ lapsæ sunt, multo sane magis unum semper et alterum qui hæc paterentur inveniri necesse erat, cum tot essent Ecclesiæ per orbem. Concedamus autem, si placet, neque scandalizatum fuisse aliquem, neque ab eo disjunctum aliquando, neque aliud aliquid hujusmodi tristium illi contigisse : ne sic quidem mœrore vacuum invenire poterimus. Qua in re nullus iterum testis aptior occurrit, quam ipse qui passus est. Quid enim ille ait? *Optabam anathema esse a Christo pro fratribus meis, cognatis meis secundum carnem, qui sunt Israelitæ (Rom. 9. 3).* Quod autem dicit, tale est : *Optabilius mihi erat in gehennam incidere, quam Israelitas infideles et incredulos videre : hoc enim est, Optabam anathema esse.* Is autem qui eligebat gehennæ cruciatum, ut Judæos omnes ad fidem posset inducere, liquet profecto quod non potitus voti sui gravius afficiebatur, quam ii qui in gehenna cruciantur : quandoquidem potius hoc quam illud cupiebat.

12. *Comparat Stagirii dolorem cum antiquorum mœrore.* — Tu velim per singula quæ dicta sunt, non solum materiam cogites, ex qua mœstitia viris illis gignebatur, sed mensuram etiam doloris, et multo illum majorem aspicias, quam tuus sit. Quod enim modo queritur, hoc est, graviusne illi angerentur : porro mœstitiæ mensura non ex occasione qua nata est solum, sed ex verbis etiam et rebas probari consuevit. Nam plurimi cum solum amisissent pecunias, magis quam modo caritas tua doluerunt, atque ex his alii se aquis suffocaverunt, alii laqueo sibi vitam extorserunt, detrimenta non ferentes : aliorum vero etiam oculos mœroris hujus vis ac magnitudo excavit. Et certe longe levius ac tolerabilius videtur pecunias amittere, quam perturbari a demone ; sed tamen plurimi cum hæc fortiter tulissent, ab illo superati sunt. Neque enim velim ista nunc ex animo tuo metiaris, neque

ἔβλεπε, καὶ ταῖς θυσίαις μολυνόμενον τὸν ναὸν καὶ ἐρημούμενον, καὶ τὴν ἀγιαστίαν ἀνατρεπομένην ἀπασαν. Διόπερ ἐπένηθαι καὶ ἐδάκρυε λέγων· *Ἡμῖν ἡ αἰσχύνῃ τοῦ προσώπου καὶ τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ τοῖς ἄρχουσι, καὶ τοῖς πατέρασιν ἡμῶν, οἵτινες ἡμάρτομέν σοι τῷ Κυρίῳ.*

ια'. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ οἶδα πῶς μεταξὺ τῶν προφητῶν παρέδραμον τὴν οὐρανομήκη ψυχὴν, τὸν οὕτως οἰκῆσαντα τὴν γῆν, ὡς τὸν οὐρανόν· οὐδὲν γὰρ αὐτῷ τῆς μηλωτῆς πλέον ἦν. Τί οὖν οὗτος ὁ μέγας καὶ θαυμαστός ἀνὴρ, εἴ γε ἀνδρα αὐτὸν δεῖ καλεῖν; Μετὰ τὴν περὶ τὴν ἄσπληστον τὴν πρὸς τὸν Ἀγαθάβ. μετὰ τὴν τοῦ πυρός καταπομπὴν, μετὰ τὴν τῶν ἱερέων σφαγὴν, μετὰ τὸ κλεῖσαι καὶ ἀνοῖξαι τὸν οὐρανόν, καθ' ὃν ἐβούλετο ἀμφότερα χρόνον, μετὰ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατορθώματα, οὕτως ἐκρατεῖτο τῷ φόβῳ καὶ τῇ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολῇ, ὡς ταῦτα τὰ ῥήματα φθέγγεσθαι· [220] *Λάβε τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐ κρείττων εἰμὶ ἐγὼ ὑπὲρ τοὺς πατέρας μου.* Ταῦτα ἐκεῖνος ὁ μηδέπω καὶ νῦν τετελευτηκώς. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπελθὼν εἰς τὴν ἔρημον ἐκάθευδεν ὑπὸ τῆς βαρυθυμίας κατακαμφθεὶς. Ὁ δὲ μαθητῆς ὁ τούτου οὐ τὸ πνεῦμα δισσοῦν ἔλαβε τοῦ διδασκάλου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς θλίψεις πολλῶν μείζονας. Τούτους γοῦν ἡμῖν πρὸ μικροῦ ὁ μακάριος Παῦλος παραδεικνύς καὶ τὰς ταλαίπωρίας αὐτῶν ἀπαριθμούμενος ἔλεγεν· *Ὡς οὐκ ἦν ἄξιός ὁ κόσμος.* Εὐκαίρως δὲ ἡμῖν ὁ μακάριος ἐπεισηλθεν οὗτος· ὁ γὰρ καὶ μόνος ὄφθεις καὶ ἀρκέσας πρὸς παράκλησιν, οὗτος μετὰ τοὺς ἄλλους εἰσελθὼν, τίνα οὐκ ἂν ἀφανίσσειεν ἀθυμίαν καὶ λύπην; Τὸν μὲν οὖν λιμὸν, καὶ τὸ δίψος, καὶ τὴν γύμνωσιν, καὶ τὰ ναυάγια, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἐρήμοις διατριβὰς, καὶ τοὺς φόβους, καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ τὰς ἐπιβουλάς, καὶ τὰ δεσμωτήρια, καὶ τὰς πληγὰς, καὶ τὰς ἀγρυπνίας, καὶ τοὺς μυρίους θανάτους, καὶ τὰλλα ὅσα τοῦ κηρύγματος ἔνεκεν ὑπέμειναν, οὐδὲν οἶμαι δεῖν λέγειν. Ταῦτα γὰρ εἰ καὶ θλίψεις τινάς, ἀλλ' ὅμως καὶ ἡδονὰς παρεῖχεν αὐτῷ· ἀλλ' ὅτε ἀπεστράφησαν αὐτὸν πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτε Γαλάται ἐξετράπησαν, ἔθνος ὀλόκληρον καὶ εὐδοκιμηκός, ὅτε Κορίνθιοι τὴν παρ' αὐτοῖς Ἐκκλησίαν εἰς πολλὰ διέτεμον μέρη, καὶ τὸν πορνεύσαντα κολακεύσαντες εἰς ἀναισθησίαν ἤγαγον, τί αὐτὸν οἶει παθεῖν; πῶς κατασχεθῆναι σκότῳ τὴν ψυχὴν; Ἀλλὰ γὰρ τί δεῖ λογισμῶν ἡμῖν, παρὸν ἀκοῦσαι τῶν ῥημάτων αὐτῶν; Κορίνθιοις μὲν γὰρ ἐπιστέλλων ἔλεγεν, ὅτι *Ἐκ πολλῆς θλίψεως καὶ συγκοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων· καὶ πάλιν, Μήπως ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προσημαρτηκότων καὶ μὴ μετανοησάντων.* Γαλάταις δὲ, *Τεκνία μου, οὐς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μερρωθῆ Χριστός ἐν ὑμῖν.* Περὶ δὲ τῶν Ἀσιανῶν πρὸς τὸν μαθητὴν ἀποδύρεται. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον αὐτὸν ἠνία, ἀλλὰ καὶ ὁ σκόλοψ ὁ δοθεὶς αὐτῷ οὕτως αὐτὸν ἔθλιβε καὶ ἐστενοχώρει, ὡς πολλάκις ὑπὲρ τῆς τούτου λύσεως δεῖσθαι τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ τρις ἐνταῦθα τὸ πολλάκις ἐστίν. Ὅπως δὲ πότε ἀναπνεῦσαι ἴσχυσαν ὁ καὶ ἐπὶ ἀπουσίᾳ ἀδελφοῦ κοπτόμενος; *Τῷ μὴ με εὐρεῖν, φησὶν, ἴτερον τὸν ἀδελφόν μου, οὐκ ἴσχυκα ἄνεσιν.* Καὶ ἐπὶ ἄλλῳ πάλιν τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔπειθεν^α. Ὁ Θεός γὰρ ἠλέησεν αὐτὸν, φησὶ (περὶ

τοῦ Ἐπαφρᾶ Φιλιππησίους ἔλεγεν), *οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ αἰχῶ.* Καὶ ἐπὶ τοῖς ἀπατεῶσι καὶ ἀντιλέγουσιν αὐτῷ σφόδρα βαρυθυμῶν, Τιμοθέῳ ἐπιστέλλων ἔλεγεν· *Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πόλλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδόμῃ αὐτῷ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.* Τίνα οὖν ἀθυμίας καὶ ὀδύνης μικρὰν γοῦν ἔχειν ἀνακωχὴν ἠδύνατο, οὐδὲ γὰρ τὰ εἰρημένα μόνον ἦν τὰ πολιορκοῦντα τὴν ἐκεῖνου ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα πρὸς τούτοις, ἃ διηνεκῆ παρεῖχε τὴν ἀθυμίαν αὐτῷ· καὶ ταῦτα πόλλιν αὐτὸς ἐξεκάλυψεν εἰπὼν· *Χωρὶς τῶν πυρεκτός ἡ ἐπισύστασις μου ἢ [221] καθ' ἡμέραν, ἢ μέριμνα πιασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι, εἰ τοίνυν καθ' ἕκαστον τῶν σκανδαλιζομένων αὐτὸς ἐπυροῦτο, οὐκ ἐντὴν σθεσθῆναι τὴν πύρωσιν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐκεῖνου ψυχῆς. Οὐ γὰρ διελίμπανον οἱ σκανδαλιζόμενοι, καὶ τὴν ὑπόθεσιν παρέχοντες τῷ πυρί. Ὅπου γὰρ πόλεις καὶ ἔθνη δὲ πολλάκις ὀλόκληρα διέπεσε, πολλῶ μᾶλλον ἓνα καὶ δεῦτερον εἶναι διαπαντὸς τοὺς τοῦτο πάσχοντας εἰκὸς ἦν, τοσοῦτων Ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην οὐσῶν. Θῶμεν δὲ, εἰ βούλει, τῷ λόγῳ, μηδὲ σκανδαλισθῆναι τίνα, μηδὲ διαζευχθῆναι αὐτοῦ ποτε, μηδὲ ἄλλο τι τούτων αὐτῷ συμβεβηκέναι τῶν λυπηρῶν· οὐδὲ γὰρ οὕτως αὐτὸν δύναμαι καθαρὸν ἀθυμίας εὐρεῖν· κὴν τούτῳ πάλιν οὐδένα δεῖσθαι ἕτερον μάρτυρα λαβεῖν, ἀλλὰ τὸν πεπονθότα αὐτόν. Τί γὰρ φησὶν; *Ἡὐχόμεν ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου, τῶν κατὰ σάρκα, οἵτινες εἰσιν Ἰσραηλίται.* Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Ποθεινότερον ἦν μοι εἰς γέενναν ἐμπεσεῖν, ἢ τοὺς Ἰσραηλίτας ἀπιστοῦντας ὁρᾶν. Τὸ γὰρ, *Ἡὐχόμεν ἀνάθεμα εἶναι,* τοῦτό ἐστιν· ὁ δὲ τὴν ἐν τῇ γέεννῃ κόλασιν ἐλόμενος ὑπὲρ τοῦ δυνηθῆναι προσαγαγέσθαι τοὺς Ἰουδαίους ἅπαντας, εὐδελον ὅτι τούτου μὴ τυχόν, τῶν ἐν τῇ γέεννῃ κολαζομένων διῆγε βαρύτερον, ἐπεὶπερ ἐκεῖνο μᾶλλον αὐτῷ κατὰ γνώμην ἢ τοῦτο ἦν.*

ιβ'. Σὺ δὲ μοι καθ' ἕκαστον τῶν εἰρημένων μὴ τὴν ὑπόθεσιν λογιζοῦ μόνον, ἐξ ἧς ἡ ἀθυμία τοῖς ἀνδράσιν ἐκεῖνοις ἐτίκτετο, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τῆς λύπης, καὶ πολλῶ ταῦτα μείζονα^β ὄψει τῆς ὀδύνης τῆς σῆς. Τὸ γὰρ ἐξεταζόμενον νῦν τοῦτό ἐστιν, εἰ χαλεπώτερον ἦλθον ἐκεῖνοι· μέτρον δὲ ἀθυμίας οὐκ ἀπὸ τῆς τικτούτης αὐτῆν προφάσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ῥημάτων καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων δοκιμάζεσθαι πέφυκεν. Πολλοὶ μὲν οὖν χρήματα ἀπολέσαντες μόνον μείζονως ἠλγησαν τῆς ἀγάπης τῆς σῆς, καὶ οἱ μὲν εἰς πέλαγος ἐβρύσαν ἑαυτοὺς, οἱ δὲ καὶ βρόχων ἤψαντο, οὐκ ἐνεγκόντες τὴν ζημίαν· ἐτέρων δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔσθεσεν ἡ τῆς ἀθυμίας ταύτης ὑπερβολή· καίτοι δοκεῖ τὸ χρήματα ἀπολέσαι τοῦ παρά δαίμονος ἐνοχληθῆναι ἕλαττον εἶναι καὶ κουφώτερον, ἀλλ' ὅμως πολλοὶ τοῦτο μὲν ἤνεγκαν, ὑπ' ἐκεῖνου δὲ ἠττήθησαν. Μὴ γὰρ ἀπὸ τῆς σεαυτοῦ ψυχῆς ταῦτα δοκίμαζε νῦν, μηδ' ὅτι σὺ καταγελάς τῆς τῶν

^α Savil et Colb. τοῦτο πάσχον

^β Morel. et Savil. in textu πολλῶ ταῦτα μείζονα, Colb. πολλῶ τούτων μείζονα, Savil. in marg. πολλῶ τούτων μ.

χρημάτων ζημίας, ἥδη καὶ τοὺς ἄλλους οὕτω δικαιοῦσθαι νόμιζε· πολλοὺς γὰρ καὶ εἰς παραπίπτειαν καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην ζημίαν ἢ τούτων ἀφαιρέσεις ἤγαγε. Γενναίαν μὲν γὰρ ψυχὴν οὐδέτερον δύναται τούτων καταβαλεῖν· ἢ δὲ ἀσθενῆς καὶ βιωτικώτερον διακειμένη ἐκείνη μᾶλλον ἢ τούτω ἑάκνεται. Τί δὲ ποτε; Ὅτι οὐκ ἔστιν ἴσον λιμὴν δεδοικέναι διαπαντός καὶ δι' ἡμερῶν τινῶν διανοηθῆσθαι παρὰ τοῦ νοσήματος τούτου. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ καιροῦ μέρει πᾶσα ἔστιν ἡ βία, καθάπερ πυρετοῦ τινος, ἢ φρίκης, ἢ καὶ ἐτέρας προσηλαούσης τινὸς περιόδου, μᾶλλον δὲ καὶ τούτων ἐλάττωνα πολλῶν κατέχει καιρῶν· εἰ δὲ τῆ σφοδρότητι νικᾷ, πολλοὺς τῶν πυρετόντων ἔχοιμ' ἂν δεῖξαι ἐγὼ πολλῶν τῶν δαιμονώντων μᾶλλον ἐξισταμένους, ὅταν ἐκείνη κατασχεθῶσι [222] τῷ πυρί. Ἐπεὶ δὲ τῆς ἐνδείας ὁ φόβος τῆς τῶν ἀναγκαίων ἀπορίας, καθάπερ σῆς διηνεκῆς, οὕτω διαπαντός προσεδρεύων κατασθίει τὴν τῶν πενομένων ψυχὴν. Καὶ τί λέγω πενίαν; Εἰ γὰρ βουλοίμεθα πάσας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπαριθμεῖν συμφορὰς, οὐχ ἡμεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τάχα γελάσει τοὺς σκευτοῦ θρήνου καὶ τὰς οἰμωγὰς. Πάσας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τὸ πολλοστὴν μέρος αὐτῶν εἰπεῖν ἡμῖν δυνατόν· οὔτε γὰρ ἴσμεν αὐτάς, οὔτε, εἰ καὶ ἤδειμεν, ὅλος ὁ χρόνος ἂν ἡμῖν πρὸς τὴν διήγησιν ἤρκεσεν. Ὀλίγας δὲ ἐκ πολλῶν ἀναλεξάμενος, ἐκ τούτων σοι παρέξω κατὰ δύναμιν καὶ τὰς οὐκ εἰρημένας στοχάσασθαι.

Ἀναμνήσθητι γὰρ τὴν φίλτατον γέροντα ἐκείνον, Δεμόφιλον λέγουσι, τὴν ἐκ τῆς μεγάλης καὶ λαμπρᾶς οἰκίας. Οὗτος πέμπτον καὶ δέκατον ἔτος ἔχει λοιπὸν, ἐξ οὗ τῶν μὲν νεκρῶν οὐδὲν ἄμεινον διακείται πρὸς τὸ ἐνεργεῖν, πλὴν ὅσον τρέμει διηνεκῶς, καὶ φθέγγεται, καὶ τὴν αἰσθησὶν τρανῆν τῶν οἰκείων ἔχει κακῶν· πενία δὲ ἐσχάτη σὺν ἡ, καὶ τὸν διακονούμενον ἔχει νεανίσκον ἕνα, χρηστὸν μὲν καὶ φιλοδίσποτον, οὐ μὴν ἱκανὸν παραμυθῆσθαι τὴν συμφορὰν ἐκείνην· οὔτε γὰρ τῆ πενίᾳ ἀμῶναι ἔχει, οὔτε τὸν τῆς παρέσεως καταπεῦσαι τρόμον, ἀλλὰ ψωμῶν ἐνθεῖναι μόνον τῷ στόματι τοῦ δεσπότου (οὐδὲ γὰρ πρὸς τοῦτο ἀρκοῦσι βοηθῆσαι αἱ χεῖρες αὐτῶ), καὶ κύλικα προσάγαγεῖν, καὶ κορυζῶντα ἀπομύξαι δύναται· ἂν, ἔσπερον δὲ τούτων εἰσενεγκεῖν πλέον οὐδέν. Ἀλλ' οὗτος μὲν πεντακαίδεκα ἔτη ἔχει λοιπὸν ταλαιπωρούμενος οὕτως, ὡς ἔφην· ἐγὼ δὲ ἐννοῶ τὸν ὀκτώ καὶ τριάκοντα ἔτη, εἰς τοῦτο καταναλώσαντα τὸ πάθος.

Σὺ δὲ μοι πρὸς τούτοις καὶ Ἀριστόξενον λόγιται τὴν Βιθυνόν· τούτω γὰρ τὸ μὲν σῶμα οὐ διαλείπεται καθάπερ ἐκείνη τῷ γέροντι, νόσος δὲ ἐπίκειται πολλῶν τῆς παραλύσεως ἐκείνης χαλεπωτέρα. Διὰ γὰρ τοῦ ἤτρου σπασμοὶ τινες καὶ πάσης ἀληγηδόνος πικρότεροι πόνοι ποτὲ μὲν ὀθειστικῶν χεῖρον διαπαίροντες, ποτὲ δὲ πυρὸς σφοδρότερον διατρώγοντες, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ νύκτα διανοηθῶντες, παρὰ τοῖς οὐκ εἰδῶσι τὸ πάθος μαινομένου περιτιθέασι δόξαν αὐτῶ· οὕτω διαστρέφοντες τὰς κῆρας, οὕτω στραγγαλιούντες τὰς χεῖρας μετὰ τῶν ποδῶν, τιθέασιν ὄφρονον ἢ. Αἱ δὲ κραυγαὶ καὶ οἱ κωκυτοὶ (καὶ γὰρ καὶ ἀνακράζει πολλάκις μετὰ τὴν ἀφρονίαν ἐκείνην) τὰς τῶν ὀδινουσῶν νικῶσιν ὀλοολυγὰς, καὶ πολλάκις τῶν πῶδῶθεν οἰκούντων ἀρόωστους ἔχοντας, καὶ ὑπὸ πολλῆς ἀγρυπνίας ἐνοχλούμενος, ἐπεμψαν ἐγκακῶντες ὑπὲρ τῶν καρμῶν, ὡς χεῖρον ὑπὸ τῆς

τούτου διατεθέντων φωνῆς. Γίνονται δὲ αὐτῶ οὐκ ἐν διαλειμμάτων μακρῶν, ἀλλὰ πολλάκις μὲν τῆς ἡμέρας, πολλάκις δὲ τῆς νυκτός, καὶ λοιπὸν ἔκτος οὗτός ἐστιν ἐνιαυτός, ἐξ οὗ τῆ πονηρᾷ ταύτῃ παραδέδεται μᾶστιγι, καὶ οὔτε οἰκέτης πάρεστιν ὁ θεραπεύων αὐτὸν, οὔτε ἰατρὸς παραμυθησόμενος, τοῦτο μὲν διὰ τὴν πενίαν, τοῦτο δὲ διὰ τὸ τὴν τέχνην αὐταῖς ἐλαγχθῆναι τῷ πάθει· πολλά γὰρ πολλοὶ καρμῶντες (καὶ γὰρ ἔτυχε πρὸς τούτου πολλὰ χρήματα ἔχων ἐκεῖνος) ὄνησαν οὐδέν. Καὶ τὸ δὴ δεινότερον, οὐδὲ τῶν φίλων τις αὐτὸν [225] ἐρᾶν ἐθέλει λοιπὸν, ἀλλὰ πάντες αὐτὸν ἐγκατέλιπον καὶ τῶν πολλὰ πρότερον εὐεργετηθέντων παρ' αὐτοῦ. Εἰ δὲ τις καὶ εἰσέλθοι ποτὲ, εὐθέως ἀπεπήδησε· τοσαύτης δυσωδίας τὸ δωμάτιον ἐμπέπλησται, τῷ μηδὲνα τὸν ἐπιμελούμενον εἶναι. Μία γὰρ αὐτῶ παιδίσκη παρακάθηται μόνη τοσαῦτα διακονοῦσα, ὅσα εἰκὸς δύνασθαι γυναῖκά τε οὔσαν, καὶ μόνην, καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας διατρεφομένην τῶν χειρῶν. Πόσων οὖν δαιμόνων χαλεπώτερα τὰ ἐκείνου κακὰ! Εἰ γὰρ καὶ μηδὲν αὐτῶ ἠγνοῦται τούτων, τί οὐκ ἂν ἐπαθεν ἐννοῶν τὸν χρόνον τὸν μακρὸν, ὃν ἐπὶ τῆς κλίνης κατάκειται, τὴν δαπάνην τὴν πολλήν καὶ εἰς ἐσχάτην αὐτὴν ἐμβυλοῦσαν πενίαν, τῶν φίλων τὴν καταφρόνησιν, τῶν θεραπευσόντων τὴν ἐρημίαν, τὸ μηδὲ εἰ στήσεται ποτε τὰ δεινὰ ταῦτα εἰδέναι, ὅσοι αἰετὸν πενθεῖ, μᾶλλον δὲ τὸ πεπεῖσθαι ἀκριβῶς, ὅτι οὐδὲ στήσεται ποτε, ζῶντες αὐτοῦ καὶ ἐμπνέοντες ἔτι; Ἡ γὰρ ἐπίτασις τοῦ νοσήματος καὶ τὸ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ τὸ χεῖρον αὐτῶ προβαίνειν τὸ δεινὸν, τοῦτό φησιν.

γ'. Ἴνα δὲ μὴ καθ' ἕκαστον τοὺς τὰ ταυῦτα δεδυστυχηκότας ἀπαριθμῶν δόξω τοὺς ἀκούοντας ἀποκναίειν, ἄπιθι πρὸς τὸν ἐπιτραπέζιον τὴν τοῦ ξενῶνος ἐπιστάσιον, καὶ κέλαιον εἰσαγαγεῖν σε πρὸς τοὺς κατακειμένους ἐκεῖ, ἵνα πᾶσαν βίβαν ἰδῆς παθῶν, καὶ ξένους νοσημάτων τρόπους, καὶ παντοῦ τὰς ἀθυρίας ὑποθέσεις. Ἐκείθεν εἰς τὸ δεσποτέρου ἐλθὼν, καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ τούτῳ καταριθῶν, βᾶδισον ἐπὶ τὰ προπόλαια τῶν βαλανείων, ἐνθὺ καὶ κύπριον καὶ καλάμη ἀντὶ ἱματίου καὶ οἴκων καχρημένον τινὲς κατάκεινται γυμνοὶ, κρυμῶ καὶ νόσῳ καὶ λιμῶ πολιορκούμενοι διηνεκῆ, τῆ ὄψει μόνη καὶ τῷ τρήματι τοῦ σώματος καὶ τῷ ψέφῳ τῶν συγκρουόντων ὀδόντων παρακαλοῦντες τοὺς περιόντας, καὶ οὔτε φωνὴν ἀφείναι, οὔτε χεῖρας ἐκτείνειν δυνάμενοι τῷ σφύρα ἤδη τοῖς τοσοῦτοις ἐκτετῆχθαι κακοῖς. Ἀλλὰ μηδὲ μέχρι τούτου στής, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τῶν πτωχῶν καταγῶγισον εὐ πρὸς τῆς πόλειος ἐξίθι, καὶ τότε ὄψει καλῶς, ὅτι ἡ δοκοῦσά σε συνέχειν ἀθυμία νῦν λιμὴν ἔστιν εὐδός. Τί γὰρ ἂν τις εἶποι τοὺς ἐλεφαντίᾳ κατὰ μικρὸν ἀναλισκόμενους ἄνδρας, τὰς καρμῶν κατασθιομένας γυναῖκας; Ταῦτα γὰρ ἀμρότερα τὰ νοσήματα μακρὰ τε ἔστι· καὶ ἀνίστα· θάτερον δὲ αὐτῶν καὶ τῆς πόλειος ἀπελαύνει τοὺς ἔχοντας, καὶ οὔτε λουτροῦ, οὔτε ἀγορᾶς, οὔτε ἄλλου τινὸς τῶν ἐνδῶν αὐταῖς μετασχεῖν θέμις ἔστιν ε. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον τὸ δεινὸν, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ὑπὲρ τῆς τῶν ἀναγκαίων ἔχουσιν ἀφρονίας θαρρόειν. Τί δὲ οἱ τὰ μέταλλα πολλάκις εἰκὴ καὶ μύτην καταδικαθόντες οἰκεῖν; Οὗτοι γὰρ ἅπαντες πολλῶν μεῖζονα τῶν δαιμο-

^a E Savil. μένος addidimus. Euseb.

^b Sic Savil. et Colb. At in Morel. ὀρεσώδεσσι.

^c Savil. λαβόντες. alii καρμῶντες.

^d Morel. εὐδός. alii εὐδόν.

^e S. A. ἢ εὐδός μ. θ. αὐτοῖς ἔστιν.

quoniam tu pecuniarum detrimenta irrides, alios etiam ita affectos arbitreris; quippe earum amissio plurimos in insaniam et summa detrimenta perduxit. At enim fortem animus: neutrum horum deſicere valet; imbecillis vero ac ſæculo addictus, illo potius quam isto cruciatur? Cur id? Quia idem non est, famem ſemper metuere, et paucis diebus agitari hoc morbo. Nata hic quidem brevi temporis parte fit violentia omnis, non ſecus quam febris cujuſdam, aut rigoris, vel alterius imminentis periculi; imo minus temporis occupat, quam iſta omnia. Sed fortasſe vincit vehementia? Atqui plurimos tibi poſſem equidem ostendere laborantes febribus, qui cum eo igne corripuntur, multo magis quam ii, qui perturbantur a dæmone, exagitantur. At vero indigentia metas, ne deſint neceſſaria, veluti vermis aſſiduus jugiter perturbans atque aſſidens, pauperum corrodit animum. Et quid ego paupertatem dicam? Omnes hominum calamitates ſi dinumerare velimus, non ipſi ſolum, ſed tu quoque lamenta tua ac ploratus fortasſe ridebis. Denique non ſolum omnes, ſed ne breviffimam quidem earum partem eloqui nobis poſſibile eſſet. Neque enim ſcimus illas, neque ſi ſciremus, tempus omne narrationi ſufficeret: verum paucas ex plurimis pro viribus colligens, ex his tibi eas etiam quæ dicte non ſunt, conjiciendas relinquam.

Demophilii exemplo ſolatur Stagirium. — Memento, quaeso, ſenis illius amiſſiſſimi, Demophilum dico, ex magna illuſtrique familia. Ille jam quintum et decimum annum agit, ex quo nihil facere plus poſteſt, quam mortui, niſi quod tremit jugiter et loquitur, ſenſumque perfectum ſuorum habet malorum. Cæterum in ſumma paupertate vitam agit, niſtro tantum uno adolescente comitatus, hono quidem ac domini ſui ſtudioſo, non tamen qui calamitatem illam ſolari poſſit. Neque enim inopiam juvare poſteſt, neque reſolutionis tremorem ſistere, ſed butcellam tantum ori domini apponere, quippe neque ad hoc illum juvare poſſunt manus, et offerre calicem, et purgamenta narium abſtergere prævalet, aliud autem plus inferre nihil. Et iſte quidem, ut dixi, quidecim jam annos in ejuſmodi ærumnis degit: ego autem illum conſidero, qui triginta et octo annis hoc morbo detentus fuerat (*Joan. 5*).

Ariſtoxeni exemplum ex Bithynia. — Tu velim præterea Ariſtoxenem quoque ex Bithynia cogites. Illic enim corpus nondum reſolutum eſt ut illi ſeni, verum languor alius imminet, longe paralyſi illa moleſtior. Namque alvi contractiones quædam doloresque tormentis omnibus acerbiores, nunc quidem verulus canibus acutius pungentes, nunc igne vehementis urentes, diebusque ſingulis ac noctibus eam exagitant, apud ignaros ejuſ morbi veſanum illum videri faciunt; adeo torquent illius pupillas, adeo manus pedesque contrahunt, et mutum illum conſtituunt. Porro clamores ejuſ ac gemitus (nam poſt illam privationem vocis nonnunquam in clamorem erumpit) lamenta parturientium ſuperant, adeo ut ſæpius ii etiam, quibus longinquius ab illius habitaculo remo-

tiſ infirmi ſunt, præ vigiliarum tædio turbati riant culpantes, quod ex illius clamoribus infirmis ſuis deterius ſit. Illi vero non ex longinquis intervallis, ſed ſæpius diebus ſingulis ac noctibus contingit, ſæpiusque jam hic annus vertitur, ex quo moleſtiſſimo huic flagello addictus eſt, neque ſervus ullus adeſt, qui curam ejuſ habeat, neque medicus, qui conſoletur: id propter inopiam, iſtud quia ſuperat omnem artis induſtriam iſ morbus. Plurima enim plurimi cum egerint (erat enim antea pecuniis fretus), nihil profecerunt. Quodque his omnibus gravius eſt, neque amicorum aliquis eum jam videre vult, ſed eum omnes deſeruerunt, et ii qui plurimis antea ab eo beneficiis fuerant affecti. Quod ſi quis umquam ingreditur, proſtinus reſilit: tanto fœtore domus illa plena eſt, eo quod nullus adeſt qui curam ejuſ gerat. Una enim et ſola illi ancilla aſſidet, tantum illi miniſtrans, quantum poſteſt mulier, cum ſit et ſola, et ex opere manuum vivens. Quænam ergo dæmonum vexatio illius ærumnis comparari poſteſt? Eſti enim cum horum nihil perturbaret, quid non pateretur conſiderans adeo prolixum tempus, quo jam in lectulo decubat, ingentesque ſumptus, qui ſe in ſupremam redegerunt inopiam, amicorum contemptum, famulorum atque obſequentium ſolitudinem: et, id quod maxime nunc doles, certam nullam fiduciam habet auſinem clades iſtæ habituræ ſint, imo vero certam notitiam, quod ſe vivente ac ſpirante numquam ſinientur? Quippe ejuſ morbi vis, et quotidianus in deteriora progreſſus, hæc pollicentur.

15. *Xenodochii aditus conſolationis occaſio.* — Verum ne per ſingulos enumerans eos qui hujusmodi adverſis caſibus afflicti ſunt, faſtidium legentibus faciam, perge, quaeso, ad illum cui xenodochii cura permiſſa eſt, ac jube te ad ibi jacentes introduci, ut omnem morborum inſpicias radicem, novaque infirmitatum genera, omnesque materias mæroris. Inde te ad carcerem confer, cunctisque illius habitaculi diligenter exploratis, proficiſcere ad balnearum veſtibula, quo in loco, ſimo et ſtipula pro veſtibus et domo utentes jacent nonnulli nudi, frigore, morbo fameque perpetua obſeſſi, aspectuque ſolo ac tremore corporis et ſonitu ſe collidentium dentium prætereuntes ad miſericordiam flectentes, neque vocem emittere, neque manum extendere valentes, eo quod jam his malis penitus attriti ſunt. Neque hætenus perſiſtas velim, ſed ad pauperum diverſorium, quod ante urbem eſt, egredere: perſpicias profecto eum, quo nunc detineris, mærorem portum eſſe tranquilliffimam. Quid enim dicere neceſſe eſt, vel elephantia conſumptos viros, vel cancro mulieres? Ambo enim iſti morbi et longi ſunt et iuſanabiles: horum vero uterque quos occupaverit, ſuis urbibus eliminat, neque lavaer' eos, neque fori, neque alterius cujuſpiam intra poſiti loci participes fieri faſ eſt. Neque iſtud ſolum acerbum eſt, verum etiam quod neque conſidere poſſunt, neceſſaria victui ſibi non defutura. Quid vero illos memorem, qui fruſtra ſæpius ac ſine cauſa ad metalla damnati ſunt? Nempe iſti omnes multo

gravioſe dolore cruciantur, quam qui a dæmone corripuntur. Si vero non credis, nihil mirum eſt. Noſtra enim non eadem ſententia, qua aliena incommoda judicare conſuevimus: cum illa quidem verbo ſolum et aſpectu, noſtra vero experimento ac ſenſu, cum noſtri ipſorum miſeratione conjuncta, didicerimus. Atque idcirco iſta gravioſa eſſe, minusque tolerabilia, quam illa cenſemus, tametsi valde levia ſunt et tolerabilia. Si vero quiſpiam ab omnibus liber illorum naturam diligentius conſideret, et eos qui in illa inciderunt animadvertat, hic profecto nobis de hujusmodi feret incorruptam ſententiam. Sed fortasſe dicturus es, omnes illos morbos circa corpus verſari ſolum, hanc autem peſtem ipſam animam attingere, illisque omnibus eſſe ditioſam. Nempe hoc ipſo inprimis eam inveniemus illis omnibus eſſe leviorem. Neque enim hæc ut illi corpus corrumpit, ſed ſolum animam brevi tempore exagitat: cæterum illi ipſi morbi, quos modo numeravimus, cum in carne gignantur, eam omnem peſtem non eatenus ſiſtunt, verum ad animam emittunt, torquentes illam jugiter, et per doloris ac mœroris aculeos corrumpentes. *Ut enim, inquit, ulceri acetum minime convenit, ita et morbus in corpus invecſtus perturbat cor (Prov. 25. 20)* Non igitur id ſolum dixeris, hos tantum gigni ex corpore, ſed illud potius oſtende, quo pacto peſtem omnem et corruptionem ad animam non mittant. Quippe et peſtis¹ cum non gignatur ex corporibus, corrumpit et perdit corpora, virusque ſerpentum, cum ex eis prodeat, perdit item nos: ita et in his morbis ſentiendum eſt, qui cum gignantur ex corpore, malitiæ ſuæ venena in animam noſtram transfundunt. Omni namque obſeſſione diabolica potentior eſt ad nocendum mœroris magnitudo. Namque et dæmon quocumque ſuperat, per mœrorem ſuperat: cum ſi auferas, nihil a dæmone quiſquam lædi poterit. Et quomodo, inquires, fieri poteſt, ut mœrore vacem? Ego contra te interrogabo, quid cauſæ eſt quod non liceat a mœrore vacare. Nam ſi adulterium, ſi homicidium, ſi ſcelus aliquod hujusmodi perpetrasses, quod te regno cæleſti excluderet, recte mœreres ac lugeres nullusque te prohiberet: quod ſi per Dei gratiam ab his omnibus longiſſime remotus es, quid fruſtra teipſum concidis?

14. *Cur mœrorem Deus noſtræ naturæ inſeruerit.* — Mœrorem quoque Deus inſeruit naturæ mortalium, non ut abs re et intempſtively illo in rebus contrariis utamur, neque ut noſipſos perimamus, verum ut ex eo maxima emolumenta conſequamur. Quonam vero modo illa conſequemur? Si illum tempſtively aſſumamus. Porro mœroris tempus non tunc eſt, cum aliquid patimur adverſi, ſed cum male operamur. At vero noſ ordinem pervertimus, temporaque immutavimus, qui cum innumera mala perpetremus, ne breviter quidem dolore contrahimur: ſi vero quippiam a quoquam patiamur mali, protinus concidimus, hæremus, liberarique et cedere ex vita ſeſtinamus.

Gravis igitur et oneroſa ea res videtur, non ſecus quam iracundia et concupiſcentia. Nam et hæc damna

importarunt ii, qui iis non recte neque opportune ſunt uſi. Contingitque idem quod in medicamentis, quæ a medicis traduntur: quippe et illa ſi non ſuo ordine et tempore, ac pro quibus morbis parata ſunt, ſed pro aliis imponantur alia, non ſolum infirmos languore non liberant, ſed infirmitatem potius aggravant: ita prorsus et mœror facit, ac merito ſane. Nam cum aſterum ſit corrodensque medicamentum, atque, ut ita dixerim, vitiorum quæ in nobis ſunt purgatio, ſi admoveatur otioſo ac delicato animo, ingentique peccatorum pondere oppreſſo, maximam illi afferet utilitatem: ſi autem animo decertanti, dimicanti, laboribus exercito, curis oppreſſo, et plurima perpeſſo adhibeatur, præterquam quod nihil prodeſt, maxime nocet, imbecillioſum illum faciens atque expugnatum facilem. Quocirca ſtantibus et acriter pugnantibus Paulus cum ſcriberet, dicebat: *Gaudete in Domino ſemper; iterum dico, gaudete (Phil. 4. 4)*. Porro diſſolutis ingentemque habentibus tumorem, *Et vos, inquit, inflati eſtis; et non potius fleviſtis (1. Cor. 5. 2)*? Itaque iſ quidem qui peccatorum ſagina impinguatur, extenuetur ac ſiccetur hoc medicamento: qui vero bonæ habitudinis eſt, atque in decenti ſtatu ſeipſum ſervat, quid eſt cauſæ, cur per mœrorem bonam ſuam valetudinem corrumpat? Adeo eſt enim ille acer atque efficaciſſimus, ut etiam ope ſua indigentibus, ſi plus temporis quam neceſſe ſit immoretur, maximorum malorum cauſa ſit. Quod et beatus Paulus metuens cito illum, poſtquam fecerat quod ſuum erat, auferri juſſit, cauſamque adjecit eam: *Ne forte, inquit, abundantiori triſtitia absorbeat (2. Cor. 2. 7)*. Porro ſi nimius mœror irruens, eos etiam quibus erat neceſſarius, ſapius perdidit, quid illis faciet, qui cum non indigeant, ſponte illum ſibi conſciſcunt? Ita ſane, inquires, novi hoc et ipſe: ſed quo pacto illum excludam, atque ab anima mea amoveam, nescio. Et cujus hoc difficultatis, amantiſſime? Nam ſi concupiſcentia eſſet aliqua, ſi corporum inſanus amor, ſi inanis gloriæ tyrannus, vitium profecto ſuperatu difficillimum, aut aliquid perturbationum hujusmodi, merito eſſes de hujusmodi liberatione ſollicitus. Eos enim qui his capti fuerunt non quidem eſt impoſſibile, difficillimum tamen ea retia diſſugere. Cur id? Quia voluptas iis cooperatur atque illa adjuvat. Ea vero eſt, quæ ſemel captis funes plurimos innectit, iſtudque primum difficultatis pleniſſimum eſt, perſuadere animo ſic irreto, ut plane ac penitus velit ac cupiat hiſce nodis liberari: ſitque ſimillimum, veluti ſi quis ſcabiem ac pruriginem depositurus morbo ſuo delectetur, et in eundem ipſum ſeſe injiciat. Cæterum ad effugandum mœrorem id non parum confert, ſi interim ingrate illum admittamus. Nam qui re aliqua gravatur, cito illam ab ſe excutere ſtudebit. Quid ergo, ſi quis eam ab ſe ejicere ſtudeat, nec poſſit? Non remittat ſtadium, et cito poterit. Cogita enim Chriſtianum, ſi quando triſtetur, duas tantum juſtas habere mœroris cauſas, vel cum ipſe, vel cum proximus offendit Deum: cum vero præſens mœror tuus nullam hujusmodi occaſionum radicem

¹ ſic plerique Mss. in B., *fames*, minus recte.

νώντων τὴν ὀδύνην ἔχουσιν. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, οὐδὲν θαυμαστόν. Οὐ γὰρ τῇ αὐτῇ γνώμῃ τὰ τε οἰκεία καὶ τὰ ἀλλότρια κρίνειν εἰώθαμεν κακὰ, ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν λόγῳ καὶ ὄψει μόνον μαθόντες, ταῦτα δὲ τῇ πείρᾳ καὶ τῇ αἰσθήσει καὶ μετὰ τῆς συμπαθείας τῆς ἑαυτῶν· διόπερ αὐτὰ ἀφορητότερα εἶναι ἐκείνων νομίζομεν, [224] καὶ λῖαν ἢ κοῦφα καὶ φορητά. Εἰ δέ τις τούτων πάντων ἀπαλλαγίς τὴν τε φύσιν αὐτῶν καταμάθοι, τοὺς τε ἐμπροσθέντας αὐτοῖς διασκέψαιτο, οὗτος ἀδέκαστον ὑπὲρ τούτων οἶσει τὴν ψῆφον ἡμῖν. Ἄλλ' ἴσως ἐκεῖνο ἐρεῖς, ὅτι πάντα μὲν ἐκεῖνα τὰ πάθη περὶ τὸ σῶμα στρέφεται μόνον, αὕτη δὲ τῆς ψυχῆς ἀπτεται ἢ νόσος, καὶ τούτων πάντων ἐστὶ χαλεπωτέρα. Αὐτῷ μὲν οὖν τούτῳ μάλιστα αὐτὴν εὐρήσομεν ἐκείνων κουφοτέραν τυγχάνουσαν. Αὕτη μὲν γὰρ οὐδὲ τὸ σῶμα διαφθείρει, καθάπερ ἐκεῖναί, καὶ τῇ ψυχῇ πρὸς βραχὺν ἐνοχλεῖ χρόνον· ἃς δὲ ἀπὸριθμησάμεθα νῦν, φύονται μὲν ἐν τῇ σαρκί, τὴν δὲ λύμην ἅπασαν οὐ μέχρις ἐκείνης ἰστώσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν ψυχὴν παραπέμπουσι, στρεβλοῦσαι αὐτὴν συνεχῶς καὶ διαφθείρουσαι διὰ τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀθυμίας τῆς πολλῆς. Ὡσπερ γὰρ, φησὶν, *δξος ἔλκει ἀσύμφορον, οὕτω προσπεσὸν πάθος ἐν σώματι καρδίαν λυπεῖ*. Μὴ τοίνυν ὅτι ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦτο τίκτεται λέγε μόνον, ἀλλ' εἰ μὴ παραπέμπει τὴν λύμην ἅπασαν καὶ τὴν φθορὰν τῇ ψυχῇ, τοῦτο ἐπίδειξον. Ἐπεὶ καὶ ὁ λοιμὸς οὐκ ἀπὸ τῶν σωμάτων τικτόμενος φθείρει τὰ σώματα, καὶ ὁ τῶν ἑρπετῶν ἰδὸς πρόεισι μὲν ἐξ ἐκείνων, λυμαίνεται δὲ ἡμᾶς^α· οὕτω καὶ ἐπὶ τούτων τῶν παθῶν· τίκτεται μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος, τὸν δὲ ἰδὸν τῆς οἰκείας κακίας εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν ἐκχεῖ. Πάσης γὰρ δαιμονικῆς ἐνεργείας βλαβερώτερον ἢ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολή· ἐπεὶ καὶ ὁ δαίμων ἐν οἷς ἂν κρατῆ, διὰ ταύτης κρατεῖ· καὶ ταύτην ἀφέλῃς, οὐδὲν παρ' ἐκείνου πείσεται τις δεῖνόν. Καὶ πῶς ἐνὶ μὴ ἀθυμεῖν, φησὶν; Ἐγὼ δὲ σε ἐρήσομαι, πῶς οὐκ ἐνὶ μὴ ἀθυμεῖν; Εἰ μὲν γὰρ μοιχεία καὶ φόνος, ἢ ἄλλο τί σοι τοιοῦτον τετόλμηται τῶν ἐκκλειόντων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀθύμει καὶ πένθει, ὁ κωλύσων οὐδεὶς· εἰ δὲ τούτων τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι πάντων πόρρωθεν ἔστηκας, τί μάτην κόπτεις σαυτόν;

ιδ'. Τὴν γὰρ ἀθυμίαν ἐνέθηκεν ἡμῶν ὁ Θεὸς τῇ φύσει, οὐχ ἵνα ἀπλῶς καὶ ἀκαίρως καὶ ἐν τοῖς ἐναντίοις αὐτῇ χρώμεθα πράγματι, οὐδ' ἵνα φθείρωμεν ἑαυτούς, ἀλλ' ἵνα τὰ μέγιστα κερδάνωμεν ἐξ αὐτῆς. Πῶς δὲ κερδάναι ἐστίν; Ὄταν εἰς καιρὸν αὐτὴν παραλαμβάνωμεν· καίρως δ' ἀθυμίας οὐχ ὅταν πάσχωμεν κακῶς, ἀλλ' ὅταν δρῶμεν κακῶς· ἡμεῖς δὲ τὴν τάξιν ἀνεστρέψαμεν, καὶ τοὺς καιροὺς ἀντηλλαξάμεθα, καὶ ποιούντες μὲν μυρία κακὰ, οὐδὲ πρὸς βραχὺ συστελλόμεθα· ἦν δὲ μικρόν τι παρ' ὀτουοῦν πάθωμεν, καταπίπτομεν, ἰλιγγιῶμεν, ἀπαλλαγῆναι καὶ ἀποστήναι τοῦ βίου σπεύδομεν.

Τοιγάρτοι διὰ τοῦτο φορτικὸν καὶ βαρὺ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἡμῖν δοκεῖ, ὡσπερ οὖν καὶ ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα οἱ μὴ χρησάμενοι καλῶς μηδὲ εἰς θεόν διέβαλον^β· καὶ συμβαίνει ταυτὸ, οἷον ἐπὶ τῶν φαρμάκων τῶν παρὰ τῶν ἰατρῶν διδομένων· καὶ

γὰρ ἐκεῖνα ὅταν μὴ τοῖς καταλλήλοις, καὶ ὑπὲρ ὧν κατεσκευάσται, ἀλλ' ἑτέροις ἀνθ' ἑτέρων ἐπιτεθῆ [225]· πάθεισιν, οὐ μόνον οὐκ ἀπήλλαξε τοῦ λυποῦντος τὸν κάμνοντα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπέτριψε^γ τὸ νόσημα· ὅπερ οὖν καὶ ἡ ἀθυμία ποιεῖ, καὶ εἰκότως. Αὐστηρὸν γὰρ οὔσα καὶ διαβρωτικὸν φάρμακον, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις καθαρτήριον τῆς πονηρίας τῆς ἐν ἡμῖν, ὅταν μὲν ἀργούσῃ ψυχῇ καὶ τρυφώσῃ καὶ πολὺν ἐχούσῃ τὸν τῶν ἀμαρτημάτων φορτὸν παρέχεται, μέγιστα τὸν δεξάμενον ὠνήσεν· ὅταν δὲ ἀθλοῦσῃ καὶ ἀγωνιζομένη καὶ πονούσῃ καὶ μεμεριμημένη καὶ πασχούσῃ κακῶς, πρὸς τῷ μηδὲν ὠφελῆσαι, καὶ μεγάλα ἐβλάψεν, ἀσθενεστέραν ἐργασαμένη καὶ εὐκαταγώνιστον. Διὰ τοῦτο τοῖς μὲν ἐστηκόσι καὶ ἀγωνιζομένοις γράφων ὁ Παῦλος ἔλεγε, *Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε*· τοῖς δὲ διαχυθεῖσι καὶ πολλὴν ἔχουσι τὴν φλεγμονὴν, *Καὶ ὑμεῖς περυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε*. Ὁ μὲν γὰρ λιπαινόμενος τῷ τῶν ἀμαρτημάτων λιπασμῷ, ἰσχνούσθω καὶ καταξαινέσθω^δ τῷ φαρμάκῳ τούτῳ· ὁ δὲ εὐεκτῶν καὶ ἐν τῇ προστηκούσῃ καταστάσει διατηρῶν ἑαυτὸν, τίνος ἕνεκεν φθείροι τὴν εὐεξίαν διὰ τῆς ἀθυμίας; Οὕτω γὰρ ἐστὶν αὕτη δραστήριος, ὡς καὶ τοῖς δεομένοις αὐτῆς πλείονα τοῦ δέοντος ἐπιτεθεῖσα χρόνον μεγάλα ἐργάσασθαι κακὰ. Ὅπερ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος δεδοικῶς, ταχέως αὐτὴν ἐκέλευσεν ἀφελεῖν μετὰ τὸ πρᾶξι τὸ ἑαυτῆς, καὶ τὴν αἰτίαν προσετίθει ταύτην, ἣν ἐγὼ λέγω νῦν· *Μήπως γὰρ, φησὶ, τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆ ὁ τοιοῦτος*. Εἰ δὲ τοὺς ἐν χρεῖα καθεστῶτας οἶδεν ἀπολλύναι προσπεσοῦσα μεθ' ὑπερβολῆς, τί ποτε ἐργάσεται τοὺς οὐδὲ ὄλως δεομένους αὐτῆς, ὅταν αὐτὴν πολλὴν^ε ἐπισπάσωνται; Ναί, φησὶν, οἶδα τοῦτο καὶ αὐτὸς, ἀλλὰ πῶς αὐτὴν ἀποκρούσομαι, καὶ ἀποστήσω τῆς ἑμαυτοῦ ψυχῆς, οὐκ οἶδα. Καὶ ποίας τοῦτο δυσκολίας, ὦ φίλε; Εἰ μὲν γὰρ ἐπιθυμία τις ἦν, καὶ σωμάτων ἔρωσ ἀτοπος, ἢ κενοδοξίας τυραννίς, τὸ δυσκαταγώνιστον κακὸν, ἢ ἄλλο τι τῶν τοιοῦτων παθῶν, καλῶς ἂν ἠπόρεις ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς· τοὺς γὰρ τοιοῦτοις ἀλόντας ἀδύνατον μὲν οὐδαμῶς, δύσκολον δὲ ὅμως ἀποδρᾶναι τὰ δίκτυα. Τί δήποτε; Ὅτι τὴν ἡδονὴν ἔχουσι συμπράττουσαν καὶ βοηθοῦσαν αὐτοῖς· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ τὰ πολλὰ πανταχόθεν περιβάλλουσα τοῖς ἐαλωκόσι σχοινία· καὶ τοῦτο πρῶτον ἔχει πρὸς τὸ κατορθωθῆναι χαλεπὸν, πείσαι τὴν ψυχὴν ὄλως θελήσαι καὶ βουληθῆναι τὴν ἀπαλλαγὴν· καὶ γίνεται παρόμοιον, ὡσπερ ἂν εἴ τις ψώραν ἢ κνησμονὴν ἀποθέσθαι ὀφείλων ἐνηδύνοιτο τῷ νοσήματι, καὶ εἴσω τοῦ πάθους ἑαυτὸν εἰσωθοῖ. Πρὸς δὲ τὴν τῆς λύπης ἀναχώρησιν οὐ μικρὸν ἡμῖν τοῦτο ἦνυσται, τὸ τέως ἀτρώως ἔχειν πρὸς αὐτὴν. Ὁ γὰρ τινι βαρυνόμενος, καὶ ἀπορῥῖψαι σπουδάσει ταχέως αὐτό. Τί οὖν, ἂν σπεύδῃ μὲν, μὴ δύνηται δέ; Μὴ παυέσθω σπουδάζων, καὶ ταχέως δυνήσεται. Ἐνόησον γὰρ ὅτι τὸν Χριστιανὸν, εἴ ποτε λυποῖτο, δύο μόνον ὑποθέσεις ἀθυμίας ἔχειν δεῖ, ἢ ὅταν αὐτὸς, ἢ ὅταν ὁ πλησίον προσκρούσῃ Θεῷ· τῆς δὲ παρούσης λύπης οὐδεμίαν τῶν [226] προφάσεων τούτων ρίζαν ἐχούσης, εἰκῆ σαυτὸν

^α Morel. ἡμῖν, alii ἡμᾶς.

^β Unus Colb. συνέβαλον. Alii vero minus recte διέβαλον. Imo rectius, atque id restituimus.

^γ Colb. ἐπέτριψε, edil. ἐπέτρεψε.

^δ Colb. et Savil. καταξαινέσθω, Morel. καταξηραίνέσθω.

^ε Colb. πᾶν, alii πολλόν.

ὁδυνᾶς. Καὶ πόθεν τοῦτο δῆλον, φησὶν, ὅτι οὐ προσ-
κρουσμάτων ταύτην τίνομεν δίκην; Μάλιστα μὲν δῆλόν
ἔστι, πλὴν τέως οὐκ ἰσχυρίζομαι τοῦτο. Ἄλλ' ἔστω,
εἰ βούλει, μηδὲ δῶδλον, ὡς ἔφης, ἀλλὰ καὶ σφόδρα
δῆλον, ὅτι τῶν ἀμαρτημάτων ἔστι τοῦτο ἀνταπόδοσις·
διὰ τοῦτο οὖν ἀλγεῖς, εἶπέ μοι; Καὶ μὴν εὐθυμίας
ἄξιον τὸ ἐνταῦθα διαλύσασθαι τὰ ἀμαρτήματα, καὶ
μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακρίνεσθαι. Τὸν γὰρ ἀλγοῦντα
οὐχ ὑπὲρ ὧν κολάζεται, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν ἀμαρτάνων παρ-
οξύνει τὸν Θεόν, ἀλγεῖν δεῖ· τὰ μὲν γὰρ ἀμαρτήματα
ἀφίστησιν ἡμῶν τὸν Θεόν καὶ ἐχθρὸν ποιεῖ, τὰ δὲ
τῶν κολάσεων καταλλάττει τε αὐτὸν ἡμῖν καὶ παρα-
σκευάζει ἴλεων εἶναι καὶ ἐγγύς. Ὅτι δὲ οὔτε ἁμαρ-
τημάτων ἔστιν ἀντίδοσις, ἀλλὰ στεφάνων καὶ βρα-
θείων ὑπόθεσις οὗτος ὁ ἰδρῶς καὶ ὁ πόνος, δῆλον
ἐκείθεν. Εἰ μὲν γὰρ ἀισχρῶς καὶ ἀσώτως τὸν πρό-
τερον βίον βιοῦς, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν μοναχῶν πολι-
τείαν μετέθηκας σεαυτὸν, ἦν μὲν οὐδὲ οὕτω ταύτην
ὑποπτεῦσαι τὴν ὑπόψιν. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ἐπάγει
τὰς τιμωρίας ὁ Θεός, ἵνα τρέψῃ πρὸς μετάνοιαν τοὺς
ἀνευδότης ἔχοντας, τῆς μετάνοιας ἐπιδειχθείσης, πε-
ριττὰ λοιπὸν τὰ τῆς τιμωρίας τούτου γε ἔνεκέν ἐστι.
Τοιοῦτον γὰρ ἀπέχει τοῦ βούλεσθαι κολάζειν ἡμᾶς ὁ
Θεός, ὡς καὶ πολλάκις τιμωρίας ἄξια πράττοντας,
καὶ πολλῆς δεομένου ἐπιστροφῆς, δι' ἀπειλῆς μόνον
καὶ ῥημάτων φοβερῶν σωφρονίζειν ἡμᾶς. Καὶ τοῦτο
ἴδους ἂν ἐπὶ τε τοῦ Ἰσραήλ, ἐπὶ τε τῆς πόλεως τῶν
Νινευιτῶν. Οὐ γὰρ μόνον τὴν τιμωρίαν οὐκ ἐπήγαγε,
τὴν μετάνοιαν ἐπιδειξαμένων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τὴν
ἀπειλὴν εὐθέως ἔλυσε. Πολλῶ γὰρ ἡμῶν αὐτῶν ἀ-
πόδος βούλεται μᾶλλον μηδὲν ἡμᾶς πάσχειν κακόν,
καὶ οὐδεὶς οὕτως ἑαυτοῦ φείσασθαι ἂν, ὡς πάντων
ἡμῶν ὁ Θεός. Εἶτα ὁ τοὺς πολλάκις μὲν ἡμαρτηκότας
ῥήμασι φοβῶν, οὐ κολάζων, μετανοήσαντας δὲ καὶ
ταύτης ἀπαλλάττων τῆς ἀγωνίας, σὲ τὸν τσοχύτην
ἐπιδειξάμενον εὐλάβειάν τε καὶ ἀρετὴν οὐ μόνον τῆς
ἀπειλῆς οὐκ ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ τῇ διὰ τῶν ἔργων
παρεδίδου κολάσει; καὶ πῶς ἂν τις τοῦτο πιστεύσειε;
Πλὴν ἀλλ' εἰ μὲν διέφθαρτό σοι καὶ πονηρὸς, ὑπὲρ
ἔφη, ὁ πρὸς τούτου βίος ἦν, κἂν εἰς ἔννοιαν τοῦτο
ἐλθεῖν τινι δυνατὸν ἦν· νῦν δὲ τοῦ μὲν παρόγτος ἐλάτ-
των ἐκείνος, κόσμιος δὲ καὶ αὐτὸς καὶ πολλῆς γέμων

σεμνότητος ἦν, ὥστε τοῦτο πάντοθεν ἡμῖν εἶναι φα-
νερόν, ὅτι στεφάνων καὶ μείζονος ὑποθέσεώς ἐστι
ταυτὸ τὰ παλαίσματα. Δεῖ μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, καὶ
τούτους καὶ τοὺς τοιοῦτους ἀνακινεῖν λογισμούς, δεῖ
δὲ μετὰ τούτων, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τούτων, εὐχαῖς
καὶ ἱκετηρίαις τοῦτο διασκεδάζειν τὸ σκότος. Καὶ
γὰρ ὁ μακάριος Δαυὶδ, ὁ θαυμαστός ἐκεῖνος καὶ μέγας
ἀνὴρ, τούτοις ἐχρήσατο τοῖς φαρμάκοις συνεχῶς, καὶ
οὕτω τὰς πολλὰς τῶν θλίψεων ἀπεκρούετο ὁδύνας, νῦν
μὲν εὐχόμενος καὶ λέγων· *Αἱ θλίψεις τῆς καρδίας
μου ἐπληθύνθησαν· ἐκ τῶν ἀναγκῶν μου ἐξάγαγέ
με· νῦν δὲ λογισμοὺς ἀνακινῶν εὐσεβεῖς· Ἰνατί πε-
ρίλυπος εἶ, ἡ ψυχὴ μου, καὶ ἵνατί συνταράττεις
με; Ἐλπισον ἐπὶ τὸν Θεόν, ὅτι ἐξομολογήσομαι
αὐτῷ. Καὶ πάλιν, ἀπὸ τῶν λογισμῶν τρεπόμενος ἐπὶ
τὰς εὐχάς· Ἄρες μοι, φησὶν, ἵνα ἀναψύξω πρὸ τοῦ
[227] με ἀπελθεῖν, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ ὑπάρξω· καὶ
ἀπὸ τῶν εὐχῶν ἐπὶ τοὺς λογισμούς· *Τί γὰρ μοι ὑπ-
άρχει ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ παρὰ σοῦ τί ἠθέλησα
ἐπὶ τῆς γῆς; Οὕτω καὶ ὁ Ἰωβ πρὸς μὲν τὴν γυ-
ναῖκα παραινοῦσαν τὰ σατανικὰ ῥήματα λογισμοῖς
ἀπεμάχετο καὶ ἐπετίμα λέγων· Ἰνατί ὡς περ μία
τῶν ἀφρόνων γυναικῶν, οὕτως ἐλάλησας; Εἰ τὰ
ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ
ὑποίσομεν; Πρὸς δὲ τὸν Θεόν ἱκετηρίαις ἐκέχρητο.
Καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος ἀμφοτέροις τούτοις ἐβοή-
θει τοῖς ἐν θλίψεσιν οὔσι καὶ πειρασμοῖς, νῦν μὲν
λέγων· *Εἰ δὲ ἐκτός ἐστε παιδείας, ἔρα νόθοι ἐστέ,
καὶ οὐχ υἱοί· τίς γὰρ ἐστὶν υἱός, ὃν οὐ παιδεύει
πατήρ; νῦν δὲ εὐχόμενος, Πιστός γάρ, φησὶν, ὁ
Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύ-
νασθε· καὶ πάλιν, *Εἴπερ εἰζαιεν παρὰ Θεοῦ ἀντι-
ποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν, καὶ ὑμῖν
τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν. Ἄν οὖν τούτοις καὶ αὐτὸς
θέλης χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις, καὶ περιφράξῃς σεαυτὸν
πανταχόθεν καλῶς, τοῖς μὲν λογισμοῖς ἀποτειχίζων
τῆς ἀθυμίας τὴν ἐφοδόν, ταῖς δὲ εὐχαῖς καὶ ταῖς σαυ-
τοῦ καὶ ταῖς ἐτέρων τοῦτο ἰσχυρόν τὸ τεῖχος ποιῶν,
ταχέως αἰσθήτη τῶν καρπῶν τῆς παιδείας. Οὐ γὰρ
τοῦτο μόνον κερδανεῖς τὸ τὰ παρόντα γενναίως ἐνεγ-
κεῖν, ἀλλ' ἐγγυμασάμενος αὐτοῖς καλῶς, καὶ πρὸς
ἅπαντα λοιπὸν ἀνάλωτος ἔσῃ τὰ τοῦ βίου λυπηρά.****

IN DUO SEQUENTIA OPUSCULA.

In editione Morelli hæc duo opuscula inverso or-
dine jacent; nam quod ad virgines canonicas diri-
gitur, priore ponitur loco, reclamante licet ipso
Chrysostomo, qui numero 4 ait: *Et jam quidem
demonstratum est, cum de viris diceremus, quod non
solum qui maledicunt, sed et qui occasiones temere
præbent, etc.* Unde liquet sermonem qui de viris
subintroductas virgines habentibus agebat, prævisse
ei qui de virginibus subintroductos viros habentibus
disserit. Quare Savillii editionem secuti ambos suo
ordini restitimus.

Hocce Chrysostomum cum diaconus esset edidisse
testatur Socrates lib. vi, cap. 3: « Nec multo post,
inquit, diaconi dignitatem a Meletio consecutus
libros *De sacerdotio* scripsit, itemque *ad Stagirium*:
ad hæc *De incomprehensibili*, et libros *De subintro-*
ductis, καὶ τοὺς *Περὶ τῶν συνεισάκτων.* » Verum
pro more suo non accurate loquitur cum dicit eum,
cum diaconus esset, libros *De incomprehensibili*
edidisse: certum quippe est ipsum jam presbyterum
conciones *De incomprehensibili* apud populum Au-
tiochenum habuisse, ut infra suo loco declarabitur.